

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar**

BARÁTH ZSOLT

SZENTGRÓT VÉGVÁRVÁROS A XVII. SZÁZADBAN

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

**PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola
„A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak 900-1800”
Középkori és Koraújkori Doktori Program
A doktori program vezetője: Prof. Dr. Font Márta, Dsc.**

**Témavezető:
Dr. habil. Végh Ferenc, PhD.**

Pécs

2022

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	1
a. Előszó.....	1
b. Historiográfiai áttekintés.....	4
c. A téma forrásairól.....	10
d. Az értekezés szerkezetéről.....	14
II. Szentgrót birtoklástörténete a kora újkorban.....	17
III. Szentgrót településszerkezete a XVI-XVII. században.....	29
a. Szentgrót (vég)vára.....	29
b. A Prezídium településszerkezete és arculata.....	39
c. Szentgrót Polgárváros	46
IV. Szentgrót prezídium katonatársadalma.....	55
a. A Kanizsa ellen vetett végvidék	55
b. Királyi katonaság.....	62
c. A “szabad rend”	72
d. Familiárisok és szervitorok	82
e. Rendi haderő.....	90
V. Gazdasági viszonyok a török korban.....	95
a. Földművelés és állattenyésztés.....	95
b. Iparúzés	110
c. Kereskedelmi tevékenység	119
VI. Vallási és felkezeti viszonyok a kora újkori Szentgróton.....	131
VII. Összegzés	149
VIII. Levéltári források	153
IX. Kiadott források	155
X. Felhasznált irodalom.....	159
XI. Okmánytár	187
XII. Mellékletek	203

1. Bevezetés

a. Előszó

„Ha a régi írók műveiben Szentgrótról szóló leírásokat vagy ábrázolásokat kutatgatunk, ezt a meddő foglalkozást csakhamar abba kell hagynunk, mert ezek az írók nem tartották érdemesnek ezzel az időt tölteni, hiszen a szentgróti várat, noha egyik tagja volt a Kanizsával szembe helyezett várvonalnak, mégis a török komolyan soha meg nem támadta és rendszeresen ostrom alá nem vette, s így a várral kapcsolatban soha semmi féle olyan nevezetes esemény nem történt, mely Nyugat-Európa figyelmét fölkelte volna és így Szentgrótról várképünk is csak egy ismeretes, várleírás pedig tudomásunkkal a Magyarországgal foglalkozó nagy XVII. századi művekben nem jelent meg.”¹ Ezekkel a szavakkal foglalta össze álláspontját Iványi Béla, a birtokos Batthyány család levéltárosa Szentgrótról írott munkájában a település történetének rekonstruálására vonatkozó lehetőségeket illetően. Amennyiben a kora újkori Szentgrót prezídiumát valamilyen formában érintő munkák számát tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy az egykori levéltáros-történész által lejegyzett sorok időtállóan bizonyulnak. Annak ellenére, hogy a Dunántúl határvédelmi sávjában kifejlődő korszpecifikus várostípus, az ún. prezidiális mezővárosok létezéséről, valamint az azokban a XVII. században végbement társadalmi átalakulásról már a XX. század második felében tudomása volt a történész-szakmának,² nem történt számottevő előrelépés a kutatásukkal összefüggésben. Csak a rendszerváltást követően, az 1990-es évektől kezdődően növekedett valamelyest az érdeklődés a jelentős külföldi és a hazai kutatásoknak köszönhetően, amelynek eredményeként irányadó feldolgozások készültek.³ A végvárláncolat erősségeinek történetét felölelő vármonográfiák, illetve kifejezetten a prezídiumok történetével foglalkozó feldolgozások száma azonban alig gyarapodott. A központi várak történetéhez kapcsolódó munkák közül elsősorban Veszprém,⁴ Pápa,⁵ Győr⁶ erősségeinek vizsgálata emelhető ki. Ezen munkák a végvárrendszer központi szerepkörű vagy súlyponti erősségeihez kapcsolódtak, ráadásul többnyire az oszmánellenes védelmi rendszer kialakulásának és megszilárdulásának

¹ Iványi B., h.n. é.n. 2.

² Legkorábban: Rúzsás, 1968. 228-236. A problémára utal: Végh, 2007. 11.

³ Pálffy, 1995c., Pálffy, 1997a., Pálffy, 1999., Pálffy, 2000., Vándor, 1994., Zachar, 2004., Czigány, 2004b.

⁴ Erdélyi Gy., 1913., Hungler, 1986.; Dávid, 1998., Molnár, 1998., Pálffy, 1998.

⁵ Szakály, 1994.; Pálffy, 1996b.; Uő. 1997a.

⁶ Gecsényi, 1984.; Uő. 1991. ; Pálffy, 1999., Újabbán: Gecsényi, 2008e.

évtizedeire, a XVI. század második felére fókuszáltak. Mindezen írások maradandó munkákként szilárdultak meg a történeti köztudatban, de már ekkor készültek olyan munkák, amelyek rámutattak a várak és a városok megváltozott kapcsolatára.⁷ A 2000-es évek elején az interdiszciplináris jellegű kutatásoknak köszönhetően – a rokon- és társtudományok eredményeinek felhasználása nyomán, de többnyire településtörténeti munkák részeként – már bővült az egyes erősségek feldolgozását célzó művek száma. A határzónában elhelyezkedő megerősített városok és a végvárak kutatásának megkésetttsége részben oka, részben következménye annak, hogy a rokontudományok mindeddig csak kevéssel járultak hozzá az ismeretanyagaink bővítéséhez.⁸ Különösen a régészet által szolgáltatott információk nélkülözhetetlenek az egykori végvár- és városok jobb megismerése kapcsán.⁹ Külön ki kell emelnünk a Keszthely,¹⁰ Egerszeg,¹¹ valamint Kiskomár¹² prezidiumait bemutató munkákat, amelyek javarészt a helytörténeti igényvel és eszköztárral értek el eredményeiket.

A végvár- és városok közt helyet foglaló Szentgrót vonatkozásában az Iványi Béla által jegyzett *“Zalaszentgrót története”* címet viselő kézirat a térséggel foglalkozó kutatók számára már régről ismert mű. Azonban felülvizsgálatára, illetve az Iványi által megkezdett, tudományos kutatás folytatására, így Szentgrót XVI–XVII. századi történetének átfogó rekonstruálására eddig senki nem vállalkozott. Ezen a hiátust kívánjuk kitölteni jelen vizsgálatunkkal. Reményeink szerint dolgozatunk nem pusztán hasznosítható adalékokkal szolgál majd a történettudomány különböző részterületeit művelő kutatók számára, hanem eredményeink rendszerbe történő foglalásával – egy, az Iványi Béla által képviselt pozitivistá történetíráson túlmutató – komplex, mikrotörténeti irányultságú munkát adhatunk közre.

Jelen dolgozat elkészülésében nyújtott támogatásáért és segítségéért elsősorban tanáromnak és témavezetőmnek, Dr. Végh Ferencnek tartozom őszinte köszönettel, aki mind szakmai, mind pedig emberi vonatkozásban mindvégig támogatta a dolgozat írása közben. Nagy köszönet illeti a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárának nyugalmazott levéltárosát, Benczik Gyulát, aki számos vonatkozó adatra hívta fel a

⁷ Szántó, 1984.; Szántó, 1995.; Csorba, 1997.

⁸ Végh, 2007.12.

⁹ Keszthely végvárának esetében Végh Ferenc nagymértékben támaszkodik a régészeti feltárások eredményeire: Végh, 2002. Egerszeg esetében lásd pl.: Vándor, 2006., Végh, 2010. Szentgrót vonatkozásában már meglehetősen korán, az 1970-es évek második felében történtek feltárások a település várának és egyben szerkezetének jobb megismerését célul tűzve: Vándor, 1978.

¹⁰ Müller R., 2000., Végh, 2007.

¹¹ Müller, 1976., Végh, 2010.

¹² Szvitek, 2008.

figyelmem önzetlenül. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Szatlóczki Gábornak is, aki idejét nem sajnálva számos gondolatébresztő beszélgetésben volt partnerem. A levéltári kutatásaim során nyújtott támogatásukért és segítségükért köszönettel tartozom a Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség delegátusainak, Dr. Oross Andrásnak és Dr. Domokos Györgynek, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Vas és Zala Megyei Levéltárai Kutatószolgálatának, akik mindenkor lehetővé tették a kutatást számomra. Ugyancsak köszönettel tartozom Dr. Bagi Zoltán Péternek önzetlen segítségéért. A doktori disszertáció elkészültében a fent említett tanárom, kollégáim és barátaim felbecsülhetetlen támogatásán túl hálával tartozom családomnak, főnökszönyomnak, munkatársaimnak. A legnagyobb köszönet mégis páromat, Standor Adriennre illeti, akinek a segítsége, türelme, és sokszor akaratossága nélkül nem készült volna el ezen dolgozat.

b. Historiográfiai áttekintés

Témánk alapját képező Szentgrót végvár és város történetének feldolgozása szempontjából a legfontosabb kiindulópont és egyben nélkülözhetetlen forrásanyag az Iványi Béla (1878–1964) által a XX. század első felében írt, és a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában évszám nélkül megőrzött, Zalaszentgrótról készített kézirat.¹³ A történész-levéltáros hatalmas munkával összegyűjtött forrásanyaga által írott rengeteg dolgozata közül köztudottan sok csak kéziratban maradt az utókorra.¹⁴ Ennek ellenére Iványi munkái, amelyeknek többsége voltaképpen tanulmány formájába bújtatott forrásközlés, mind a mai napig megkerülhetetlen a kutatás számára. Munkamódszerét már kortársai részéről is érte éles kritika. A karakán, elveihez mereven ragaszkodó Iványi 1929-ben az akkorra már hírnevet szerzett Mályusz Elemérrel keveredett kiélezett vitába. A sértődés háttérében az állt, hogy Mályusz szóvá tette a történeti források értékelésének és a nagymennyiségű adat összeegyeztetésének hiányát Iványi Béla „*Göncz szabadalmas mezőváros története*” című művével kapcsolatban.¹⁵ Erélyes hangvételű válaszlevelére az ugyancsak heves vérmérsékletű Mályusz sértődéssel válaszolt és szabályos pisztolypárbajra hívta Iványit.¹⁶ A cívódásuk tényleges kirobbantója Mályusznak az Iványi munkamódszerét bíráló, Magyar Szemlében megjelent sorai voltak.¹⁷ Tanulmányaiban, de más egyéb forrásközlésében ugyanis jellemzően kronologikus sorrendet követett, emellett tetten érhető a pozitívista szemlélet, azaz a források leíró használata, valamint ezen források adta információk közti összefüggések és a forráskritika figyelmen kívül hagyása.¹⁸ Azonban ezen munkamódszer alkalmazásával Iványi legtöbb esetben tudatosan élt. Bár olykor védekezésnek hathat az írásai elején gyakorta említett körülmény, miszerint pusztán keretet kívánt adni a további kutatásoknak, s csak az unikálisabb források publikálására törekedett.¹⁹

¹³ Iványi B., h.n. é.n. 2.

¹⁴ Iványi, 1958. ; Iványi, h.n., é.n.; Iványi, 1992.

¹⁵ Iványi, 1926. A kötet újraközlése a Borsod-Abaúj Zemplén Megyei Levéltár gondozásában jelent meg 1988-ban.

¹⁶ Annak ellenére, hogy a törvények tiltották a párbajozást a két - egyébként rövidlátó - történész közt lezajlott a fegyveres erőpróba, de a szerencsének köszönhetően ennek során senki nem sérült meg. Soós, 2006. 30.

¹⁷ „*Az értékelés hiánya, sajnos már képzett írók műveiben is feltűnik, főleg azokéban, akik nem tudnak uralkodni a szorgalmasan összegyűjtött anyagukon.... Az olvasó e furcsa jelenség kielégítő magyarázatát az írótól várja, de hiába, mert ennek figyelmét annyira lefoglalják nagy fáradtsággal összegyűjtött adatai, hogy nem törekszik kellő összeegyeztetésükre, félvén, hogy azok kikerülve izoláltságukból, kevésbé meggyőzőek lesznek.*” Mályusz, 1929. 175.

¹⁸ Erre lásd például: Feiszt, 1993. 86.

¹⁹ Erre lásd például: Iványi, 1934. 50.

Iványi történeti érdeklődése igen széleskörű volt, és földrajzilag is szerteágazó. Közlésre bocsátotta például Bártfa szabad királyi városának²⁰ Mohács előtti forrásait, de külföldi levéltárakban is kutatott, melyre gyakran vakációját feláldozva kerített sort.²¹ Érdeklődésének széles körét az is mutatja, hogy a legkülönbébb témákat felölelő írásai láttak napvilágot.²² Leginkább körmendi működése és munkái ismertek a történelmet ismerők előtt. A Körmendi levéltár rendezését 1938 és 1944 között végezte, amelynek eredményeként többek közt a levéltár missilis leveleit egészen 1700-ig feltárta, mutatókat készítve hozzá, betűrendbe szedve.²³ Újdonság volt, hogy levéltárosként az iratok megőrzése mellett, az általa esszenciálisnak vélt dokumentumok közzétételét is fontosnak tartotta.²⁴ Az utókor szemében munkássága igazi értékét éppen forrásközlései jelentik, amelyek kutatásainak legmaradandóbb emlékei is egyben.²⁵ Munkájának fizikai nyomait elsősorban a levéltár magánlevelezésének anyaga viseli magán mind a mai napig, hiszen publikációinak témájával összeegyeztethető módon az egyes levelekben szereplő kulcsszavak (pl. pestis) ceruzával alá vannak húzva. Másrészt az iratok nagy részének bal felső sarkában fel vannak tüntetve a szövegek végén is szereplő keltezők. Iványi levéltárrendező munkájának eredményei ezen ceruzával írott dátumok, amelyek legtöbbször helytálló. Minden esetben kritikával kezelendők viszont a dátálás nélküli iratok tetején szereplő számok, amelyeket Iványi saját kútfő alapján készített, az írásképet és a levélírók személyét, de leginkább az iratok témáját figyelembe véve. Körmendi működésének és feltáró munkájának eredményeként könyvelhetjük el, hogy korának legnevesebb tudósai gyakran kutattak Körmenden, illetve, hogy a Batthyány család levéltárát tekintjük a török kor legfontosabb forrásbázisának.

Publikációinak a jelentős része a Batthyány család levéltárához köthető, amely érthető, hiszen azt ő rendezte, így elsőként kerültek kezébe a mágnáscsalád gazdag archívumának legfontosabb iratai. Fontos kiemelni, hogy forrásközlései, illetve gyorsírással készített jegyzetei amiatt is hihetetlenül fontosak a kutatás számára, mivel az általa kutatott családi levéltárak anyagának jórésze mára már ismét magántulajdonba

²⁰ Iványi, 1910.

²¹ Iványi, 1934. 50.

²² Erre lásd például: Iványi, 1956.; Iványi, 1962.

²³ Zimányi, 1994. 417.

²⁴ Koltai, 2000. 219.

²⁵ Kimagaslóan termékeny történész volt, amelyet az bizonyít, hogy 1910 és 1961 között mintegy 166 db publikációja jelent meg, amelyek közül 13 db a körmendi levéltár feltárásához kötődő munka. 1942-től "Körmendi Füzetek" címmel egy forrásközléseket tartalmazó, évente két füzetből álló sorozatot is indított. Nagy Z., 2006. 259.

került, másrészt pedig elcsatolt területek levéltári anyagait is tartalmazza. Az utókor szerencséjére munkáiban gyakran használt és adott közre olyan forrásokat, amelyek az idők folyamán elpusztultak vagy jobb esetben elkallódtak.²⁶ Iványi Béla már említett, levéltári hivatkozásapparátussal gazdagon ellátott, tudományos jellegű munkáját éppen az teszi különösen értékesé számunkra, hogy nagy számban hivatkozik olyan forráshelyekre és adatokra, amelyek napjainkban már nem érhetőek el a kutatás számára.²⁷ E eredményei közt kell megemlítenünk azt is, hogy gyakorlatilag elsőként foglalkozott a prezídiumok kérdéskörével, illetve a katonatársadalom meghatározása során nagy hangsúlyt fektetett a város és a végvár egységben történő vizsgálatára, sőt a végvár város településrendjének megállapítására is kísérletet tett. Ennek ellenére a terjedelmes kézirat korántsem a teljes vonatkozó forrásanyagot vonultatja fel, illetéknéppen – érdemeit nem kisebbitve – a nagyobb logikai összefüggéseket nélkülöző és a forrásokat hevenyészve összedolgozó szerkezetű munka hiányosságai ellenére további, inspiráló lehetőségeket rejt magában.

A vélhetően az 1900-as évek első felében készült kézirat információgazdagsága ellenére – vagy éppen ezért – nem készült Szentgrót történetét feltáró és a teljesség igényére törekvő (újra)feldolgozás. Iványi munkája annak ellenére, hogy nyomtatásban nem látott napvilágot, a dunántúli oszmánellenes védelmi vonal történetét tárgyaló munkák szinte egyetlen hivatkozásként feltüntetett forrása lett. Mindazonáltal nem hagyhatjuk említés nélkül Kardos Sámuel Zala vármegyei jegyző ennél némileg korábban készült, méltatlanul elfeledett, – jegyzetapparátust sajnálatos módon nélkülöző – ugyancsak kéziratos munkájáról sem.²⁸ Az esszé jellegű munka a település történetének első összefoglalására tett kísérlet, amelynek legfőbb erénye, hogy Szentgrót főbb eseményeit érintve nagyban támaszkodik a szentgróti szájhagyományra és az élő emlékezetre, így bővítve az utókor ismereteit a mára jobbra feledésbe merült adatokkal. Ennek okán évtizedeken keresztül ezen szűk keretek közt mozgott a Szentgrótra vonatkozó ismeretanyag, tekintve, hogy a lassan gyarapodó helytörténeti irodalom sem bővítette és szintetizálta az Iványi által összefoglalt tudásanyagot. Meg kell említenünk az ugyancsak Iványi tollából származó, ám már későbbi, 1958-ban született vártörténeti összefoglalást is, amely ugyancsak kéziratban maradt az utókorra.²⁹ A zalai helytörténetírás rendszerváltozás utáni fellendülésének

²⁶ Példának okáért a Zalaszentgrót történetét taglaló kéziratában többször hivatkozik Zalaszentgrót mezőváros levéltárának iratanyagára, ám ezt legnagyobb sajnálatunkra ma már nem tudjuk megtenni, mivel a mezőváros levéltára 1956-ban megsemmisült.

²⁷ Erre részletesen lásd: Bajzik–Nagy, 2005., Bajzik, 2006., Zimányi, 2006.

²⁸ Kardos, 1897.

²⁹ Iványi, 1958.

köszönhetően a Zalai Kismonográfiák sorozatban megjelenő, Szentgrót környéki települések történetét bemutató szintézisek érintették ugyan Szentgrót történetének fontosabb aspektusait, ám jellegüknél fogva érdemben nem bővítették a témánkra vonatkozó ismereteinket.³⁰

Szentgrót a középkor óta a Hagymási család birtoka volt egészen 1654-ig, a család fiúági kihalásáig. Erre vonatkozóan, vagyis Szentgrót birtokos társadalmával és birtoktörténetével a középkor vonatkozásában Bilkei Irén foglalkozott egy, a Zalai Múzeum hasábjain megjelenő tanulmányában.³¹ Munkájában ugyan a középkori állapotokat vizsgálja, de már a XVI. századi viszonyokra is több alkalommal utal. Hasonlóan tesz a teljes zalai nemesség történetét bemutató dolgozatában is, ám ugyancsak közvetlenül a Mohács utáni időszakra koncentrálva.³² Ehelyütt kell megemlítenünk a Szentgrót történetéről írott kéziratok sorát tovább bővítő, Székelyhidi Vilmos,³³ valamint Degré Alajos³⁴ tollából származó, a Zala Megyei Levéltár kéziratárában megőrzött kézirateit is. Sajnálatos módon ezen váltakozó színvonalú, mindössze néhány oldal terjedelmű áttekintések is jobbára a középkori birtokviszonyokra vonatkozóan szolgálnak információval. A középkor tekintetében nagy haszonnal forgatható a kiváló premontrei rendi levéltáros-papnak, Kovács Imre Endrének a Szentgróton részbirtokos türjei prépostság történetét feldolgozó, tekintélyes mennyiségű adatot felvonultató munkája.³⁵ Magára a szűken vett Hagymási család történetére vonatkozóan nem történt kiterjedt családtörténeti kutatás, leszámítva a Wertner Mór által készített rövid, XIX. század végi családtörténeti értékeléseket.³⁶ A Nagy Iván és Szluha Márton által – elsősorban a Vas megyei birtokosok vonatkozásában – összeállított genealógiai kötetsorozatok a nagyszámú pontatlanság miatt gyakorlatilag használhatatlannak bizonyultak. Szentgrót kora újkori birtokosainak és birtoklástörténetének bemutatásához a szakirodalomból mindössze Koltai András nagyívű, Batthyány (I.) Ádám élettörténetét, birtoktörténetét és udvartartásának történetét bemutató, Szentgrótra vonatkozóan is adatokat közlő munkáját hívhattuk segítségül.³⁷ Megjegyzendő, hogy a jelentős mennyiségű levéltári forrást megmozgató

³⁰ Ruzsa, 1994., Ruzsa, 1998., Sorok, 1997.

³¹ Bilkei, 2015.

³² Bilkei, 1997.

³³ Székelyhidi, h.n. é.n.

³⁴ Degré, 1967.

³⁵ Kovács, 1991.

³⁶ Wertner, 1897., Uő., 1898.

³⁷ Koltai, 2012.

munka, célkitűzéséből következően Hagymási István és Batthyány (I.) Ádám közt 1654-ben létrejött egyezsége, illetve annak körülményeire fektet hangsúlyt, amelynek eredményeképpen a Batthyányok Szentgrót kizárólagos birtokosává váltak.

Vándor László a Szentgrót váráról szóló dolgozatában³⁸ egy kronologikus történeti összefoglaló után a vár szerkezetére vonatkozó ismereteket és képi ábrázolásokat összegzi. Munkájában nagyrészt Iványi Béla kéziratára támaszkodik, így csak az általa levont következtetéseket tekinthetjük novumnak. Az 1980-as években végrehajtott régészeti ásatások eredményei nyomán Molnár László régész a szentgróti vár üvegleletei alapján próbálta meg rekonstruálni a vár építéstörténetét egy régészeti leltárkatalógus közreadásával,³⁹ amelynek segítségével a birtokos család életminőségéről értesülhetünk közvetett módon. A Szentgróttal foglalkozó csekély számú tanulmány miatt a legnagyobb segítséget az analógiaként számításba vehető vármonográfiák jelentették. Végh Ferenc Keszthely végvárváros történetének kutatása során elért eredményei minden kétséget kizáróan disszertációnk legfontosabb összehasonlítási alapját képezik. Alapos vizsgálatának középpontjában elsősorban a katonatársadalom összetétele és a kora újkori településszerkezet rekonstrukciója áll. Munkája a történeti forrásokból széles merít, a történelem rokontudományainak segítségével pedig a település és a vár történetének minden részletét vizsgálat alá vonja, elsősorban a XVII. századra helyezve a hangsúlyt. Meghatározza a prezidiális mezőváros fogalmát, és élesen elkülöníti az erődvárosoktól és a magánföldesúri katonasággal ellátott mezővárosoktól.⁴⁰ Három évvel később napvilágot látott Egerszeg XVII. századi történetét taglaló kismonográfiájában⁴¹ hasonlóan meggyőzően igazolja a Keszthely vizsgálata során kialakított véleményét a zalai megyeszékhely esetében is. Szvitek Róbert Kiskomár végvár történetét feldolgozó doktori disszertációjában⁴² hasonló elvek mentén vizsgálódik, azonban értekezésének középpontjában az eseménytörténet áll, vitatva, hogy Kiskomár a prezidiális mezővárosok csoportjába tartozott volna.⁴³

Szentgrót Kiskomárral kétségtelen hasonlóságot mutat a tekintetben, hogy a katonaság és a lakosság zöme protestáns volt, ellentétben a katolikus hiten maradt

³⁸ Vándor, 1978.

³⁹ Molnár, 2001.

⁴⁰ Végh, 2007. 117-201.

⁴¹ Végh, 2010.

⁴² Szvitek, 2008.

⁴³ Uo., 17-20.

Keszthellyel.⁴⁴ Hasznunkra voltak a Dunántúli Református Egyházkerület 1612–1658 között vezetett protokollumai, amelynek 1628-ig terjedő jegyzőkönyveit Thury Etele a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárban közölte.⁴⁵ Molnár Antal, aki a veszprémi egyházmegye oszmán kori történetét kísérelte meg elhelyezni a püspökségek sorában,⁴⁶ rámutatott a hódoltság egyházi szervezetének állapotaira, ugyancsak számos adattal szolgált Szentgrót vallási viszonyainak bemutatásához is. Fazekas Istvánnak a nyugat-magyarországi katolikus megújulást bemutató kötete⁴⁷ is iránymutatást adott a XVII. század második felének vallási állapotára vonatkozóan.

Munkánk során gyakran kellett szembesülnünk azzal a ténnyel, hogy a téma feltáratlansága és a szakirodalom foghíjas volta okán csupán az elsődleges források használatával és az Iványi által közölt adatok újraértelmezésével nyerhetünk betekintést Szentgrót kora újkori történetébe. A helytörténeti irányultságú munkánk létalapját meggyőződésünk szerint az adja, hogy az oszmán ellenes védelmi rendszer egészéről csak úgy kaphatunk komplex képet, ha a rendszer elemeit alkotó erősségeket egyenként, alapjaiban, a lehető legtöbb részletre kitérően vizsgáljuk.

⁴⁴ Végh, 2007. 223-237.

⁴⁵ Thury, 1908b., Pokoly, 1910.

⁴⁶ Molnár, 1998.

⁴⁷ Fazekas, 2014.

c. A téma forrásairól

Szentgrót várának és városának a XVI–XVII. századi történetét kutatva a fentiek tükrében magától értetődik, hogy a település kora újkori történetének rekonstruálásához a birtokos családoknak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (Budapest) fellelhető irategyütteseivel szolgáltatható az elsődleges forrásanyagot. Ezek közül is főként a páratlanul gazdag Batthyány család levéltárára támaszkodtunk, amelynek kivételes gazdagsága elsősorban annak tudható be, hogy 1633 és 1703 között a Batthyány család férfitagjai viselték mind a Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányi, mind pedig a dunántúli kerületi főkapitányi tisztségeket is.⁴⁸ (9. sz. melléklet) A 1633-tól kezdődő napi szintű korrespondenciájuk nélkülözhetetlennek bizonyult, mivel a várak tisztikara, valamint a helyi kötődésű személyek hozzájuk címzett levelek révén Szentgrót vár és város hétköznapijaiba is betekintést engednek.⁴⁹ A Körmendi Központi Igazgatóság iratai⁵⁰ a Batthyány család familiárisokra, szervitorokra és hadinépre, valamint a katonaság a XVII. századi létszámára vonatkozóan nyújtott nélkülözhetetlen adatokat. A katonai, gazdasági és közigazgatási területeket is érintő iratcsoport elsősorban a XVII. század második felére jelentett jelentős forrásbázist, amikor is Szentgrót betagozódott a Batthyányok birtokstruktúrájába. A Batthyány család levéltárának Katonai iratait is nagy haszonnal forgattuk, amelyben főként várinventáriumok, katona- és zsoldlisták, illetve egyéb szerződések maradtak fenn.⁵¹ A főúri archívum kisebb egységei közül a Batthyány család törzslévélárának⁵² Acta Antiqua és Memorabilia egységei is kiaknázásra kerültek, amelyek gazdag anyagából a már a Batthyány levéltárát rendszerező Iványi Béla is gazdagon merített.⁵³ A Batthyány I. Ádám iratai⁵⁴ Szentgrót sereglétszámához, a katonaság jövedelemviszonyaihoz nyújtottak segítséget, valamint kiváló összehasonlítási alapot.

Nagyban megnehezítette kutatásunkat, hogy a birtokos családok fiúágon már a vizsgált időintervallumon belül kihaltak, így levéltárunk javarészt elveszett, vagy

⁴⁸ Pálffy, 1997c.

⁴⁹ A Batthyány levéltár missilis anyagáról részletes mutatót készített a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

https://mnl.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/kiadvanyok/kiadvanyok/segedletek_repertoriumok/batthyany_leveltar_missilis_gyujtemenyenek_mutatoja.html (Letöltve: 2018. 10.21.)

⁵⁰ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. A Körmendi Központi Igazgatóság. Erre részletesen lásd: Zimányi, 1962. 80-100.

⁵¹ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. A Körmendi Központi Igazgatóság.

⁵² MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Törzslévélár

⁵³ Iványi Béla Szentgrót történetét feldolgozó kéziratában gyakran hivatkozik az Acta Antiqua iratcsoportra. Erre lásd: Iványi B., h.n., é.n. passim. A Memorabiliákra vonatkozóan: Iványi, 1942.

⁵⁴ MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai

szerencsésebb esetben a leányági leszármazottak révén az örökös családok levéltáraiban őrződött meg. Ilyetén például számos Hagymási irat Hagymási Zsuzsanna révén – a birtokos családdal atyafiságba kerülő Falussyak levéltárával egyetemben – a Csáky család levéltárában maradt fenn a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv állományában. A Magyar Kamara Archívumában található kisebb családi fondok – mint pl. a Batthyány, Enyingi Török, szigeti Horváth, vagy éppen az Alsólendvai Bánfi család – a XVI. századi Dunántúl viszonyaira vonatkozóan tartalmaznak értékes információkat. A családi levelezésen túl a Nádasdy család gazdasági iratainak keretén belül helyet foglaló *“számadások és vegyes anyag”* elnevezésű irategyüttes volt segítségünkre, amelyek több katonai jellegű összeírást is tartalmaznak. A nevezett hatalmas iratanyag hadügyekre vonatkozó túlsúlyát valamelyest ellensúlyozhatják a kisebb volumenű, tematikus csoportok. Ugyancsak a Magyar Kamara Archívumában lelhető fel, az 1531 és 1648 között, a rendi országgyűlések által megszavazott subsidium és dica behajtásával összefüggésben készült, a települések összes birtokosát feltüntető portális összeírások.⁵⁵ A kutatás sokáig az úrbéres népesség számának megállapításához használta ezen iratcsoportot, azonban a portaszámok korabeli adminisztrációjának elégtelen és megbízhatatlan volta miatt erre nem vállalkoztunk. Ellenben a néhány évente készült összeírások nagy segítséget nyújtottak a Szentgrótot birtokló családtagok leszármazását, valamint birtokállományát illetően. Az *Urbaria et Conscriptiones*⁵⁶ mesterségesen kialakított gyűjteményében található összeírások munkánk gazdaságtörténeti fejezetének gerincét adták. A Burgenlandi Tartományi Levéltár egységei közt fennmaradt, gróf Batthyány család köpcsényi családi és uradalmi levéltárában lévő, Szentgrótra vonatkozó iratcsoport oroszlánrésze is gazdasági jellegű irat, azonban sajnálatos módon csak töredékük bizonyult hasznosíthatónak, mivel többségük a XVIII. század második felének viszonyait tükrözi.

A Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában található források közül elsősorban Zala vármegye törvényhatóságának gazdag anyaga bizonyult számunkra használhatónak. Szentgrót vára Zala vármegye közigazgatásának életében ugyanis

⁵⁵ MNL OL MKA E 158 Conscriptiones portarum. A Magyar Nemzeti Levéltár keretein belül a H. Németh István vezette kutatócsoport a közelmúltban online formában is elérhetővé tette a portaösszeírásokat tartalmazó adatbázisát. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/dikalis-osszeirasok/hierarchia> (Letöltve: 2022. 04. 12.) Sajnálatos módon az adatbázis nem teljes, mivel a Zala megyei dikák feldolgozása még várat magára. Nyomtatásban eddig csak az 1549. évi portálajstrom látott napvilágot. Maksay, 1990.

⁵⁶ MNL OL MKA E 156 Urbarium et Conscriptiones. Online hozzáférés: <https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/>

rendkívül fontos szerepet töltött be, mivel az oszmán hódítás árnyékában a vármegye közgyűlése gyakran ülésezett a megfelelő védelmet biztosító Szentgróton.⁵⁷ A vármegyei köz- és részgyűlések tekintetében az 1555 és 1716 között latinul nyelvű protokollumok magyar nyelven kiadott regesztakötetek formájában ugyan rendelkezésünkre állnak,⁵⁸ ám több esetben szükségessé vált a forráskiadvány összevetése az eredeti bejegyzésekkel. A köz- és részgyűlések iratainak kiegészítésére a közgyűlési iratok⁵⁹ voltak tökéletesen alkalmasak. A társadalmi, gazdasági, és egyházi viszonyok vonatkozásában a polgári peres eljárások,⁶⁰ valamint a nemesi javak összeírásai⁶¹ hoztak a vártnál is gazdagabb eredményeket, köszönhetően a más jellegű forrásokkal történő kapcsolódásaik révén. Iványi Béla Szentgrótról készített kéziratában több olyan adatot szerepeltet, amelynek lelőhelyeként a mezőváros levéltárát tünteti fel. Ezen archívumra történő hivatkozás Szentgrót és Keszthely esetében is figyelemreméltó, ennek tudatában még inkább sajnálatosabb dolog, hogy Szentgrót mezőváros levéltára a XX. század folyamán elveszett vagy szétszóródott. A pótolhatatlan veszteségeket okozó iratpusztulás okán már csak az Iványi Béla kéziratában használt hivatkozásokra, valamint a Zala megye helytörténeti lexikonához készült, Szentgrót város levéltárából (is) merítő cédulákra hagyatkozhatunk.⁶²

A XVI. század végéig hiteleshelyként működő zalavári és kapornaki konventek levéltára is értékes adatokat szolgáltatott.⁶³ A konventtel kapcsolatban a kutatást nagyban elősegíti, hogy a hiteleshely Mohács utáni történetének és működésének mechanizmusát Óriné Bilkei Irén doktori disszertációjában feldolgozta,⁶⁴ iratanyagát pedig az 1548. esztendővel bezárólag, három regesztakötet formájában nyomtatásban is az olvasóközönség elé tárta.⁶⁵ A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában megőrződött Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan jegyzőkönyveinek értékes adattára is felbecsülhetetlen forrásbázist biztosított. Az 1580-ban Vasvárról Szombathelyre költöző káptalan hiánytalanul fennmaradt és megszakítás nélkül vezetett protokollumai Szentgrót

⁵⁷ Turbuly, 1994. 23-33.

⁵⁸ MNL ZML IV. 1.a. Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek. Regesztakötetek formájában: Bilkei – Turbuly, 1989.; Turbuly, 1996.; Tóth P., 2012.

⁵⁹ MNL ZML IV. 1. b. Közgyűlési iratok.

⁶⁰ MNL ZML IV. 14. a. Polgári perek.

⁶¹ MNL ZML IV. 9. d. Nemesi javak összeírása.

⁶² ZMHL–12., 2009., ZMHL–25., 2009.

⁶³ MNL ZML XII. 1. Kapornaki és Zalavári Konventek Hiteleshelyi Levéltára.

⁶⁴ Óriné Bilkei, 2007.

⁶⁵ Bilkei, 1999.; Bilkei, 2002.; Bilkei, 2008.

birtoklás- és birtokostörténetéhez voltak elengedhetetlenek.⁶⁶ Elsődleges forrásként tudtuk hasznosítani az Országos Evangélikus Levéltár – már online formában is hozzáférhető – Archivum Generalis Ecclesiae⁶⁷ fondját, amely a szentgróti katonaság és polgári lakosság, illetve a szakrális objektumok tekintetében is nélkülözhetetlen volt.

Vizsgálatunk nehézségét az adta, hogy az adatgyűjtés során a szerteágazó és eltérő típusú irategyüttesekből kellett a témára vonatkozó adatokat összegyűjteni, valamint a nagy számú, ám kevés információértékkel bíró szórványadat szintetizálására volt szükség a település történetének rekonstruálásához. Ám ennek ellenére bízunk abban, hogy sikerült egy olyan munkát létrehozunk, amely a dunántúli védelmi vonal egyik alkotóelemének megismerését szolgálja, valamint a számos kutatási témalehetőség okán további vizsgálatokra ösztönöz.

⁶⁶ MNL VaML XII.1. Vasvár-szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára (VKHLt)

⁶⁷ Országos Evangélikus Levéltár AGE

d. Az értekezés szerkezetéről

Disszertációnk elsődleges célja, hogy megvizsgáljuk Szentgrót vár és város együttesét a Kanizsa ellen vetett védelmi rendszer keretein belül, valamint megállapítsuk, hogy Szentgrót prezídiuma milyen módon illeszkedett a dunántúli végvár városok sorába. Ennek megfelelően értekezésünk leghangsúlyosabb fejezete a helyi katonatársadalom különböző csoportjainak összetételét és szerkezetét tárgyaló rész. A négy különböző csapatnem meglete nagyságrendileg hasonló terjedelmű fejezetben kerül tárgyalásra, ezzel is hangsúlyozva a prezídiumokban való meghatározó szerepüket és egyben sajátosságaikat is. Társadalomtörténeti szempontból esszenciális részként emeljük ki a szabadosok alkotta fegyveresekről szóló fejezetet, mivel a Kanizsa ellen vett végvidék erősségei közül a szentgróti végház falai között szolgált az egyik legnagyobb létszámú szabados kontingens. Ez azért is érdemel külön figyelmet, mert a néhány alapmunkának számító tanulmányon kívül nem helyezett hangsúlyt a történettudomány ennek a katonacsoportnak a mibenlétére. Ilyen formán nemcsak a hadtörténet – ezen belül is a vártörténet – hanem a társadalomtörténet részére is értékes információkkal szolgálhatunk.

Az értekezés mintegy negyed részét teszi ki a prezidiális mezőváros településszerkezetének rekonstrukciója, az attól térben és jogilag is elkülönült Polgár város bemutatását pedig annak úrbéres népessége és gazdasági potenciálján keresztül kíséreljük meg. A Polgár város elkülönülése és megerősödése csak a témánkat behatároló időkereteken túl kezdődik, így annak komplex bemutatása már egy várostörténeti monográfia jövőbeni feladata.

A katonatársadalmat részletező nagyobb egységet követően a javarészt a polgári társadalomhoz köthető, gazdasági szempontokat vesszük górcső alá. A szentgróti ipari és kereskedelmi tevékenységre, valamint a földművelésre és az állattenyésztésre vonatkozó források segítségével igyekezünk meghatározni Szentgrót XVII. századi gazdasági potenciálját. Külön egység kialakítását igényelte az értekezés utolsó fejezetében bemutatandó felekezetek kérdése. A protestáns egyháztörténet-írás csak a nagyobb egyházi központok vizsgálatához járult hozzá nagymértékben, elsősorban az ellenreformáció időszakát hangsúlyozva. Szentgrót felekezeti viszonyait boncolgató nagyobb terjedelmű fejezet létét az indokolta, hogy Szentgróton, a protestantizmus főbb irányzataival párhuzamosan a katolikus hitűek is jelen voltak, amely állapot és kényszerű együttélés számos konfliktus forrása is volt egyben.

A disszertációnk elsődleges célkitűzése tehát, hogy Szentgrót végvárváros oszmánkori történetének mintegy keretet adva, hiánypótló jelleggel – az előttünk példaként álló Keszthely, Kiskomárom, Egerszeg prezídiumainak vizsgálati eredményeit is szem előtt tartva – a had-, társadalom-, város-, birtok-, és egyháztörténet számára is új eredményekkel szolgáljunk, és a helytörténetírás segítségével járuljunk hozzá a Kanizsa ellen vetett védelmi rendszer egyik alkotóelemének és közvetve a védelmi rendszer működésének alaposabb megismeréséhez. A védelmi rendszer elemeinek egyenkénti megismerése és történetének feltárása időigényes és szerteágazó kutatást igényel, azonban véleményünk szerint a védelmi rendszer működésének egészét csak az alkotórészek vonatkozásában láthatjuk át igazán. Dolgozatunkban kísérletet teszünk arra, hogy a kora újkori Szentgrót katonai potenciálját megvizsgálva választ adjunk arra, hogy az erősség hol helyezkedett el a térség katonai - védelmi szervezetében, amellett, hogy a prezídiumok sajátos településszerkezete révén jelentős számú polgári lakosság is élt a katonaság mellett. Az ipari- kereskedelmi, illetve gazdasági viszonyok bemutatásának segítségével azt kívánjuk illusztrálni, hogy egy közepes méretű katonaváros az oszmán háború árnyékában hogyan működött egyáltalán, illetve milyen fejlődési ívek és lehetőségek álltak rendelkezésre. A felekezeti viszonyok segítségével pedig annak kívánunk keretet adni, hogy Szentgrót milyen változásokon ment keresztül hitújítás következtében, illetve a különböző felekezetek egymás mellett élése milyen hatással volt a település vallási életére.

II. Szentgrót birtoklástörténete a kora újkorban

„Szent Grót. Mezőváros, Szala Vármegyében, földes Ura Gr. Batthyáni Uraság, a 'kinék jeles kastélyával ékesítettik, fekszik Polgárvároshoz $\frac{1}{4}$, Csáfordhoz, Szent Péterhez, s 'Aranyodhoz is $\frac{1}{2}$ órányira, Udvarnokhoz, s 'Tekenyéhez pedig 1 órányira, kies térségen; a 'Huszonyai, Csáfordi szőlő hegyeknek szomszédságjokban, és a 'Dobroni, Almási szép erdőkhöz nem meszsze. Ékesítik e 'Mezővárost a 'földes Uraságnak jeles Vár forma Kastélya, mellyen e 'felirat van: SIC eX annosIs sVrgVnt noVa teCta rVInIs, SI non pLaCent, faC MeLlora, LIcet; és az Uraságnak háza egygy emeletre. Vendégfogadója is van, és 3 kereket forgató malma. Díszesítik továbbá az Uraságnak jeles kertyei, s 'a 'Város 'végénél régi nevezetes épületének maradványa még most is szemlélhető. Határja jó termésű, vagyonyjai jelesek, és külömbfélék; de Szala vizének áradása itten néha károkat okoz.” A jeles földrajztudós, Vályi András, az 1799-ben napvilágot látott Magyar Országnek Leírása című, három kötetes, monumentális művében ezen szavakkal festette le Szentgrót mezővárosát és környékét.⁶⁸ Leírása XVIII. század végi pillanatképfelvétel a zalai településről, ám Szentgrótnak a Batthyány családhoz való kerülése, mint látni fogjuk, ekkor alig több mint egy évszázados múltra tekintett csak vissza.

Szentgrót birtoklástörténetének és birtokviszonyainak feltérképezésére a kora újkort megelőző időszak vonatkozásában a közelmúltban már történtek kísérletek.⁶⁹ A Szentgrót települést birtokló családok története részben összefonódott a türjei premontrei prépostság történetével,⁷⁰ melynek megalapítása a Türje nemzetséghez köthető, amelynek a legfőbb és legnépesebb ága a Szentgróti volt. A nevét a lakóhelyéről elnyerő Szentgróti család első jeles képviselője, Türje nembeli Dénes bán⁷¹ volt, aki egyszemélyben alapító⁷² és patrónus is volt a prépostságot illetően.⁷³ A későbbiek során a nemzetség más tagjai tovább növelték mind a család, mind pedig a prépostság birtokállományát, köszönhetően annak is, hogy a Károly Róbert uralkodása (1308–1342) során zajló belháborúkban

⁶⁸ Vályi, 1799. 360-361.

⁶⁹ Bilkei, 2015.

⁷⁰ Kovács, 1991.

⁷¹ Életére részletesen lásd: Wertner, 1898. 114-115. Viselt tisztségeire újabban lásd: Zsoldos, 2005.

⁷² Első, ismert adományát 1247-ben tette, amikor is a veszprémi káptalan közreműködésével a vitenyédi és barlabáshidi jóságát, két malmot a Zala folyón, Szentgróton négy telket, illetve a szentgróti vám felét is a prépostságnak ajándékozta. Oklevéltár I., 1886. 18-19. Vö. Bilkei, 2015. 130.

⁷³ Kovács, 1991. 9.

Szentgrót vára nem került egyik tartományúr kezére sem.⁷⁴ Már a XIV. századtól kezdődően a Szentgróti család aktívan részt vett a vármegye közéletében, ugyanis több tagja viselt megyei, ispáni, alispáni hivatalt, miközben ezidőtájt az Alsólendvai, majd a Szécsi család familiárisai közé tartoztak.⁷⁵

A birtokok jelentős mértékű gyarapodásának kezdete azonban már Szentgróti Lászlóhoz, illetve annak későbbi özvegyéhez köthető, ugyanis Szécsi Margit másodjára berekszói Hagymási Lászlóhoz ment férjhez,⁷⁶ amely frigynek köszönhetően 1430-ban⁷⁷ rokoni kapcsolatba került egymással a Szentgróti és a berekszói Hagymási család. Később, a Türje nemzetségbeli Szentgróti ág utolsó férfi családtagja, János fiú utód nélkül hunyt el, így magvaszakadás következtében annak családi birtokait és ezzel együtt a türjei prépostság kegyúri jogát is megszerezték a Hagymásiak.⁷⁸ Mindazonáltal a XV. század második felétől majd két évszázadon át Szentgrótot birtokló berekszói Hagymási familia a XVI. század második felében a zalai törzsbirtokain kívül jelentős javadalmakkal bírt még a Temesközben, a Délvidéken, Erdélyben, valamint az ország északkeleti megyéiben is.⁷⁹ A XV. században, zalai birtokállományuk növelése során a Hagymási családtagok 1430-ban megszerezték Udvarnokot⁸⁰, majd 1433-ban Hagymási László felesége, Margit és annak fia, János a zalavári konvent előtt tiltakozva Aranyad, Zalaszeg és Szentpéter birtokaira formáltak jogot. Zanai Istvánt és feleségét, Dorottya asszonyt ugyanis azok eladásától, Kanizsai Lászlót pedig megvételüktől tiltották el, ugyanis a birtokok őket illette volna a szomszédság okán.⁸¹ Ugyancsak 1433-ban szerezték meg Türje települést, 1467-ben pedig oly módon növelték a családi birtokállományt, hogy a Veszprém megyei Döbrönte várát, Döbröntét, Patonyt, Ordót, Jákót, Himházát, Attyát, Gedeházát és Galsát 1100 forintért Hagymási Miklós Szentgróti Jánossal közösen zálogba vette.⁸² Kistürjét 1483-ban csatolták birtokaikhoz,⁸³ Szentgrótot pedig egy hűtlenségi ügy végén Hagymási

⁷⁴ Rácz, 2001a. 43.

⁷⁵ Bilkei, 2015. 131.

⁷⁶ Kovács, 1991. 12.

⁷⁷ Felsőlendvai Szécsi Margit 1430 és 1433 december 21.-e között szerepel Hagymási László feleségként a forrásokban. Wertner, 1897. 128.

⁷⁸ Erre oly módon kerülhetett sor, hogy még 1462-ben Szentgróti János a budai káptalan előtt testvérül fogadta a néhai Hagymási László fiát, Hagymási Miklóst, ennek okán igényt tarthattak egymás birtokaira is azokba történő bevezetésük révén. Ennek köszönhetően került később a Hagymási család birtokába Szentgrót vára és annak tartozékai. MNL DL 30319. (1462. május 25.)

⁷⁹ Nagy, 1859. 15-18.

⁸⁰ Oklevéltár II., 1890. 467.

⁸¹ Oklevéltár II., 1890. 480.

⁸² MNL DL 16549. (1467. június 13.)

⁸³ MNL DL 18763. (1483. február 14.)

Miklós és lánya, Katalin tarthatta meg 1490-ben II. Ulászló király (1490-1516) kegyéből.⁸⁴ Dabroncot 1502-ben⁸⁵ csatolták birtokaikhoz, majd Szentgróti László halálát követően a Hagymásiak szert tettek annak birtokaira is,⁸⁶ ám ezeket ekkor még fele-fele részben Béri István és berekszói Hagymási Miklós bírta.⁸⁷ Bagod települést 1515-ben csatolták a szentgróti tartományukhoz oly módon, hogy 28 forint ellenében zálogba vették azt a Szántói Bothkáktól.⁸⁸ Legkésőbb Kisvásárhely birtokjogát abszolválták 1521-ben.⁸⁹

A Hagymási család birtokszerzéseinek köszönhetően a XVI. század első felére nagyjából kialakult az a magterület, amely a későbbiek során a szentgróti uradalmat alkotta. Az 1531. évi adóösszeírás a szentgróti tartományban 9 települést (úgy mint Lak, Dabronc, Kistürje, Szentgrót, Batyk, Barba, Udvarnok, Kisvásárhely és Dergecs) tüntet fel.⁹⁰ A türjei prépostság 1247-től kezdve birtokos volt Szentgrót településen, végig a XVI-XVII. század folyamán kisebb-nagyobb változtatásokkal ugyan, de stabilan bírta részeit. (2. sz. melléklet) 1540 júliusában például úgy növelték birtokrészeiket Szentgróton, hogy miután a zalavári hiteleshelyen megjelent Hagymási János és fiai, Péter és Miklós, valamint Hagymási Kristóf és Lestár azt vallották, hogy János a néhai testvére (Lászlónak) a fiainak Kristófnak és Lestárnak a gyámjaként korábban eladta a felsőtürjei birtok egy részét a türjei prépostságnak. Mindemellett egy telket és egy házhelyet is értékesített Szentgrót mezővárosban, a Kisutca nevű helyen a vitézlő Kapornaki Bornemissza Pálnak és feleségének Cíkó Magdolna asszonynak.⁹¹ Ennek köszönhetően az 1549. évi dicajegyzékben hangsúlyozzák, hogy Szentgróton a Hagymási família tagjai a türjei premontrei prépostsággal osztottak egyenlőtlen arányban.⁹² Veszprém 1552. évi elestét követően a türjei prépostság a veszprémi püspökök birtokába került.⁹³ Ezzel magyarázható,

⁸⁴ MNL DL 59799 (1490. november 28.)

⁸⁵ MNL DL 48955 (1502. szeptember 05.)

⁸⁶ Dabronc, Dergecs, Kisvásárhely, Felsőtürje

⁸⁷ MNL DL 68040. (1503. május 31.)

⁸⁸ MNL OL Tóti Lengyel család Elenchusa T. 2. 20. Sajnálatos módon a levéltárnak nyoma veszett, csak a mutatók maradtak az utókorra.

⁸⁹ MNL DL 254094. (1521. április 26.)

⁹⁰ MNL MKA E 158. Conscriptioes Portarum II. 35–43. (MOL Filmtár 1664. tekercs)

⁹¹ A megegyezés értelmében további pontokként szerepelt, hogy Szentgrót mezőváros, Udvarnok és Barba birtokok szőlőhegyeinek hegyvámját János eladta Miklós deáknak és Megyeri Tamásnak, valamint Hagymási János átvette Kristóftól és Lestártól annak az 1200 forintot érő ezüstholminak és 200 szarvasmarhának a felerészét, amelyeket eddig testvérelével, Lászlóval, a fiúk apjával osztatlanul bírt. MNL ZML XII. 1. Fasc. 4. Nr. 240. Vö. Bilkei, 1999. 109. Nr. 192.

⁹² Az adóalapul szolgáló jegyzékben a Hagymásiak neve mellett csak Szentgrót esetében 13,5 portát, illetve további 68 adó alól mentesített egységet olvashatunk, míg minden javaikat figyelembe véve ez a szám 140,5-re emelkedik. Maksay, 1990. 973., 997.

⁹³ Kovács, 1991. 61.

hogy a portaösszeírásokban már a XVI. század folyamán rendre azt olvashatjuk, hogy Szentgróton a veszprémi püspök rendelkezik birtokokkal.⁹⁴

1594-ben Hagymási Gábor és Kristóf megosztották egymás közt Szentgrót castrumot és annak tartozékait.⁹⁵ Az osztály értelmében a város déli oldaláról említett alsó és felső épületek (*“cum cunctis suis inferioribus et superioribus aedificiis”*) Kristófé lettek, míg a város északi fele minden épülettel egyetemben Hagymási Gáborhoz került. Ezen északi oldali részek minden bizonnyal nagyobb értéket képviselhettek, ugyanis a megállapodás tartalmazott egy olyan passzust, hogy a kapott részek mellé Gábor 200 forintot fizet testvéreinek. A források még megemlítik, hogy a vár két kapuját közös részeknek meghagyták.⁹⁶ Emellett a szőlőkön is megosztottak: az Udvarnokon lévő szőlő Gáboré lett, míg a Szentgrót várához tartozó Barba promontóriumán lévő szőlő Kristófnak jutott.⁹⁷ Szentgrót oppidum esetében nagyságrendileg azonos mértékben osztottak meg a jobbágységiokon is, mivel Gábor 53 jobbágytelket, míg Kristóf 49 lakott és két deserta sessiot kapott. A testvérek a vár előtt lévő híd dolgában is osztályt tettek, amelynek értelmében a várhoz közelebb lévő részt Gábor, míg a híd Csáford felé eső, nyugati részét Kristóf volt köteles karbantartani és javíttatni. A XVI. század végi osztozkodáson felül még egy jelentősebb osztálytételt ismerünk Szentgrót vonatkozásában. Kristóf fiai 1643-ban tovább osztották apjuk részét egymás közt egyenlő arányban. Mindemellett az idősebbik testvér, István kinevezést nyert Szentgrót prezídium főkapitányi posztjára. A megállapodás megtartására a felek kötelezték magukat 1000 forint biztosíték ellenében.⁹⁸

A Hagymásiak általi kisebb-nagyobb volumenű birtokszerzései igazodtak a Zala megyében uralkodó tendenciához, miszerint a közép és kisebb birtokok urainak jelentős része a köznemesi famíliákból került ki. A XVI. század derekán az összesített adólajstromok alapján Zala megye 510 helységében 378 birtokos összesen 5157 portát bírt.⁹⁹ A módos köznemesi családok közé sorolható berekszói Hagymásiak Zala vármegye politikai irányításában többször is alispáni, illetve más alacsonyabb szintű hivatalt is

⁹⁴ MNL MKA E 158. Conscriptioes Portarum Zaladiensis IV. 123. (MOL Filmtár 1664. tekercs) Vö. MNL OL MKA E 156 a. U et C. Fasc. 46. Nr. 75. 81.

⁹⁵ MNL VaML VaKH Protocolla, 16. köt. 142., Idézi még: Ruzsa, 1998. 46.

⁹⁶ *“(…) intermediis duarum portarum pro commune ipsis partibus esset relicta.”* MNL VaML VaKH Protocolla, 16. köt. 142.

⁹⁷ Csáfordi szőlőhegyen lévő szőlőt is megosztották egymás közt, míg a présház hovatartozásáról az döntött, hogy kinek a területére esett. A Batyki, illetve szentgróti malmot illetően pedig megállapodtak, hogy közösen tartják fenn, míg a jövedelmet is mindig felosztják.

⁹⁸ MNL VaML VaKH Protocolla 32. kötet 128.

⁹⁹ Maksay, 1990. 929-930.

gyakorta viseltek.¹⁰⁰ Társadalmi pozíciójukat a XVI. században is szilárdan tartották, és más nemesi családokhoz hasonlóan előnyös házasságokkal, valamint nagybirtokosok familiárisaiként igyekeztek megtartani, illetve erősíteni.

A Hagymásiak esetében is régtől fogva gyakorlat volt, hogy egy országos jelentőségű főúr szolgálatában álltak. Mint fentebb láttuk, a XV. század folyamán a család egyes tagjai az Alsólendvai, valamint a Szécsi családot szolgálták, a XVI. században pedig Hagymási János fia, Péter, valamint unokatestvére, Lestár (Hagymási László fia) a Nádasdy család legjelentősebb tagjának, Tamásnak a familiájához tartoztak. Egy 1556-os keltezésű, ám az 1555. évben jargalásra felfogadott familiárisok regisztrumából kitűnik, hogy Hagymási Péter 12 lóval szolgált Nádasdyt, és minden lovára 16 forintot kapott. Hagymási Lestár ugyanakkor 8 lovával tartozott a főúr seregéhez, és fizetség gyanánt személyére 16 forintot kapott, míg szolgálóinak 14 forint volt a jargalópénze.¹⁰¹ Ez a tendencia a XVII. században is megmaradt. Hagymási Kristóf fia, Hagymási János 1637-től kezdődően két éven át, egészen 1639-ig Batthyány Ádám familiáris seregében vitézkedett öt szolgálójával.¹⁰² Végzete 1645-ben érte utol, amikor is egy törökkel való összecsapást követően, egy Tölyvár melletti portya¹⁰³ közben elesett. (1.sz. Okmánytár) Hagymási István így írt öccse haláláról: „23 fejet és egy hiján harmincz elevent vittek el, az it valókat jobbára mind elevenen fogták, csak szegény öcsém veszett el másod magával [...]”¹⁰⁴ István több levelet is írt a töröknek, hogy testvére fejét és testét kihozhassa Kanizsáról, de válaszra sem méltatták.¹⁰⁵

Házasságkötéseik révén a Hagymási család tagjai kiterjedt rokoni kapcsolatrendszerre tettek szert szerte a Dunántúlon. (8. sz. melléklet) Például berekszói Hagymási Lestár és Csáby Katalin leánya, Hagymási Kata első férje elhunytát követően

¹⁰⁰ Bilkei–Turbuly, 1989. passim.

¹⁰¹ MNL OL MKA. E 185. Nádasdy család lt. 63.d. Számadások és vegyes anyag 119-120. f.

¹⁰² Hagymási János lobbanékony természete miatt István is sokszor panaszkodott rá, illetve gyakran szabadozott tettei miatt Batthyány I. Ádám előtt is. Jó példa erre Hagymási István egy rab gyermek miatt magyarázkodik, mondván, nem tudja, hogy Hagymási János hova tette a rab gyermeket, ugyanis testvére nem közli vele semmi dolgát, nem is akarja, hogy tudjon róla. MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr.17982. Hagymási István levele Batthyány Ádámnak. Szentgrót, 1640. augusztus 7. Minden bizonnyal az említett jellemvonás állt annak az emberölési ügynek a háttérében, amelyben végül 1639-ben Batthyány közbenjárására kegyelmet kapott. Koltai, 2012. 152.

¹⁰³ ÖStA HHStA A Csáky család levéltára. Fasc. 104. Nr. 270.

¹⁰⁴ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18021. Hagymási István levele Batthyány Ádámnak. Szentgrót, 1646. március 30.

¹⁰⁵ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18020. Hagymási István levele Batthyány Ádámnak. Szentgrót, 1646. március 29.

Bocskai István erdélyi fejedelemmel lépett frigyre.¹⁰⁶ A más családokkal kiépített kapcsolatok fontosságát mutatja, hogy 1555-ben a szigetvári kapitány, Horváth Márk a készülő mennyegzőjére is meghívta a Hagymási család két tagját, Lestárt és Istvánt.¹⁰⁷ Nagybátyjuk, Hagymási Kristóf ugyanakkor az erdélyi nagypolitika felé fordult.¹⁰⁸ Pályafutását Szapolyai János szolgálatában kezdte, majd János Zsigmond lemondatása után több erdélyi főúrhoz csatlakozva az özvegy Izabella királyné visszatérését és trónrasedítését próbálta meg előmozdítani. 1556-ban Izabella tanácsosává választotta, amely tisztséget egészen 1578-ig bírta.¹⁰⁹ Tanácsosi kinevezésének évében, 1556. december 29-én I. Ferdinánd király (1526-1564) Regensburgban kelt oklevelében hűtlenséggel vádolta Hagymási Kristófot, emiatt megfosztotta a Szentgrót várában bírt negyedrésztől, és azt Macedóniai Péter királyi kamarás mesternek, illetve Péchy Gáspár udvari familiárisnak adományozta. Az adomány azonban sohasem emelkedett jogerőre, mivel Hagymási Lestár a birtokba iktatásba nem egyezett bele.¹¹⁰

Sajnálatos módon Szentgrót vonatkozásában a Batthyányak korszakát megelőző időszakból nem ismerünk olyan összeírásokat, amelyek a szentgróti birtokosok neveit, valamint a jobbágyság számát vagy éppen kötelezettségeit tartalmazta volna. Köztudottan elenyészően kevés példát találunk arra is, hogy egy többek által tulajdonolt település esetében minden részbirtokos ugyanabból az évből, vagy legalább évtizedből készítsen urbáriumot javairól, amely Szentgrót vonatkozásában is igaz. Szentgróton a XVII. század második felében amellet, hogy a Batthyány család rendelkezett a legtekintélyesebb birtokokkal, más részbirtokosok is tulajdonoltak a településen. Az 1656. évi urbárium szerint birtokrészt bírt Szentgróton Hagymási Gábor fiának, Hagymási Miklósnak az özvegye, Maróthy Zsuzsanna is, akinek birtoklási jogalapját a már idézett 1594-es szentgróti birtokfelosztás adta, amikor is Hagymási Kristóf és Gábor felosztották egymás közt Szentgrótot és a hozzá tartozó javakat.¹¹¹ A felosztáskor készült osztálylevélben

¹⁰⁶ Nagy, 1859. 16.

¹⁰⁷ MNL OL MKA. E 185. Nádasdy család lt. 63.d. Számadások és vegyes anyag 113-117. f.

¹⁰⁸ Rövid életrajzát lásd: Horn, 2009. 171-182.

¹⁰⁹ Trócsányi, 1980. 27-28., Az újabb kutatások halálának dátumát már pontosították 1577-re. Horn, 2012. 346., Javait és az általa korábban viselt, örökös ispáni címet 1578-ban az első feleségétől született fia, Miklós töltötte be. Szász, 2020. 426.

¹¹⁰ Iványi, h.n. é.n. 4.

¹¹¹ MNL VaML VaKH Protocolla, 16. köt. 142.

feltüntetett számok arról tanúskodnak, hogy a két testvér tekintélyes mennyiségű, összesen 102 jobbágysessiót bírt csak a szentgróti oppidumban.¹¹²

Leányágon is több családdal állt kapcsolatban a Hagymási család, azonban sajnálatos módon ezen kisebb családok levéltárainak hiányában a rokoni kapcsolatokról keveset tudunk. Üdítő kivételt képez ugyanakkor például a Falussy, vagy éppen az Ákosházy Sárkány család. Falussy István, aki második feleségével, Hagymási Zsuzsannával¹¹³ kötött házassága révén rokonságba került több Dunántúli nemesi családdal, mint például a Niczkyekkel, Viczayakkal, vagy éppen a Mathényiakkal, de Szentgróton is birtokrészt szerzett. Társadalmilag és anyagilag a házasság mindenképpen előnyös volt Falussy István számára.¹¹⁴ A felesége révén megszerzett birtokrész mindazonáltal nem lehetett különösebben számottevő,¹¹⁵ mivel végrendeletében csak úgy említi, mint a *“girothi kevés jószágom.”*¹¹⁶ Hagymási Zsuzsannától született gyermekei közül kettő maradt életben, akiket testamentumában örököseiként nevezett meg.¹¹⁷ Az 1650-es évek derekán birtokrésszel rendelkezett még minden bizonnyal Ákosházy Sárkány Miklósnak az özvegye, Sándor Zsuzsanna is, miután 1651-ben a vasvári káptalan előtt pert nyert Hagymási Miklósné, Maróthy Zsuzsanna ellen.¹¹⁸ Ennek értelmében a Sándor Zsuzsanna birtokos lett Szentgrót oppidumban, miután négy jobbágycsaládot, valamint két és fél sessiót volt köteles átadni részére az alperes. Ákosházy Sárkány János és Hagymási Anna gyermekeként született Ákosházy Sárkány István 1635-ben amiatt fordult a királyi bírósághoz, mivel Hagymási Kristóf fiaitól, Istvántól és Jánostól, valamint Maróthy Zsuzsannától és annak Péter nevű fiától követelte az őt megillető, édesanyja leánynegyedét alkotó birtokokat.¹¹⁹ A birtokok miatt Sárkány Miklós is pereskedett 1655-ben, ugyanis Hagymási István halálát követően követelte a még Sárkány István révén neki járó örökséget. Ugyanakkor a pereskedés mellett arról is rendelkezünk információval, hogy a

¹¹² MNL VaML VAKH Protocolla, 16. köt. 142.

¹¹³ Hagymási Gábor és Majthényi Borbála leánya

¹¹⁴ Gecsényi, 1993. 239.

¹¹⁵ ÖStA HHStA A Csáky család levéltára Fasc. 104. Nr. 45.

¹¹⁶ ÖStA HHStA A Csáky család levéltára Fasc. 104. Nr. 41.

¹¹⁷ *“Az nemzetes Hagymási Zsuzsanna asszonyt ezzel is az Istenségben fiakkal látogatott volt meg, de az mint Istennek kevés akarátja azokat is magához vette, nem maradván az kis Miklóska fiamnál és Mária leánykámnál több.”* ÖStA HHStA A Csáky család levéltára Fasc. 104. Nr. 41.

¹¹⁸ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 4.

¹¹⁹ *“(…) ex totalibus praedicta arce Szentgrót, ac oppido partem Szentgrót, item possessione Udvarnok, possessionibusque possionarius (...) Barba, Edericz, et Rendek populosis praetrea totalibus alias possessionibus unno vero desertis et in praedium redactis Dergecz, Bagocza, et Dabron, denique portionibus in aliis praediis Lak et Csáfford sic nuncupatis (...)”* MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 3.

szóban forgó Sárkány Miklós 1000 forintot adott kölcsön Batthyány (I.) Ádámnak ahhoz, hogy a szentgróti jószágot meg tudja vásárolni, amely összeget majd csak bő húsz évvel később fia, Batthyány (II.) Kristóf fizetett vissza a Sárkányoknak.¹²⁰ Feltűnő, hogy a Királyi könyvekben bejegyzett birtokok közt csak Aranyod, Zalaszeg, Szentpéter, Erenyéd, valamint a „*deserta*”-ként feltüntetett Somogy megyei Szandipusztá szerepelt.¹²¹ Ez arra utalhat, hogy az 1635 és 1655 között eltelt húsz esztendőben a Sárkányokat Szentgrótból megillető részt megszerezték a Hagymásiak.

A Hagymási család történetét egészen a XVII. század derekáig tudjuk nyomon követni. Utolsó férfi tagja, Hagymási István a halála előtt egy évvel, 1654-ben 6000 forint ellenértékében eladta Batthyány (I.) Ádámnak Szentgrót várát és a várost, az Udvarnokon, Dabroncon, Batykon, Alsócsáfordon, Bagotán, Szentmihályon, Barbán, Kisvásárhelyen és Lakon lévő ingatlanrészeit, a malmait, a zalahegyi és a huszonyai szőlőhegyen lévő szőlőit, valamint a Zala megyei pusztáit.¹²² A Dunántúli területek egyik legnagyobb birtokosa, Batthyány (I.) Ádám az 1640-50-es években több ausztriai birtoktól is megvált, és inkább az oszmán hódoltságához közeli, határvidéki birtokok megszerzését részesítette előnyben.¹²³ A szentgróti uradalom a méretét tekintve ugyan nem volt számottevő Batthyány többi birtokához viszonyítva,¹²⁴ azonban stratégiai elhelyezkedésének és várának köszönhetően mégis jelentősebb láncszeme volt az oszmánellenes védelmi rendszernek. Koltai András vélekedésével részben egyetértve ezen megfontolások is szerepet játszhattak a szentgróti uradalom megvásárlásában, azonban meglátásunk szerint sokkal nagyobb jelentősége volt az adás-vételben az anyagi megfontolásoknak. A részirtok gazdasági potenciálja ugyanis számottevő volt, mivel annak hosszútávon való kifizetődésére már Szecsődi István is utalást tett, aki 1655-ben határozottan javasolta urának a szentgróti uradalom szóban forgó hányadának megvételét.¹²⁵

¹²⁰ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua. Alm. III. Lad. 7. Nr. 24.

¹²¹ MNL MKA A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii 11. köt. 186.

¹²² A szerződés teljes szövege: VaML VaKH Protocolla, 36. kötet. 129. Lásd még: MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua. Alm. III. Lad. 7. Nr. 5.; A szerződést említi még: Iványi, é.n. 4.; Koltai, 2012. 152.; Kovács, 1991. 80-81., Ruzsa, 1998. 55-56.

¹²³ Koltai, 2012. 151.

¹²⁴ Erre lásd: Bán, 1977. passim

¹²⁵ „*hat és hét ezer Tallér felé beszélgetnek, de bizony soha Nagyságod más kézre ne bocsássa, ha annyi pénzért hozzá juthat Nagyságod...*” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46614. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmalhoz. Szentgrót, 1655. június 07.

A vásárlás során a felek megállapodtak abban, hogy a vár átadásakor Hagymási özvegye, Kisfaludy Borbála minden ingóságát és javait magával viheti.¹²⁶ 1655. január 15-i levelében Kisfaludy Borbála arról értesíti Batthyányt, hogy férjét későn este¹²⁷ „*Isten kiszólitotta ez világból, nekem holtig való keserőséget hagyva.*”¹²⁸ 1655. augusztus 22-én kelt levelében viszont január 24-ét jelöli meg férje halála napjának.¹²⁹ Utóbbiban hívta meg „*Szent Mihály havának tizenharmadik napjára*” Batthyány Ádámot férje temetésére a szentgróti várba, ahol miután „*Isteni szolgálatot elvégezvén*” elbúcsúztatják, majd a „*Türgyei Szent Egyházban*” helyezik örök nyugalomra.¹³⁰ Még ebben az évben, 1655-ben Batthyány parancsára, Szecsődi István került Szentgrót élére, akinek erősen meghagyta, hogy „*az asszonyinak injuriája semmiben ne legyen [...] egyéb dolgaiban biztató szót adjon és segítséggel is legyen neki.*”¹³¹ A dunántúli kerületi, illetve végvidéki főkapitány a birtokrész átvétele után leiratot idézett a szentgróti vitézlő rendhez, amelyben biztosította őket, hogy Szentgrót várost ugyanazon szabadságjogokban fogja megtartani, mint amelyet a Hagymásiak alatt is élveztek.¹³² Ugyanakkor a birtok adás-vételi szerződésében szereplő 6000 forintot Batthyány nem tudta egy összegben kifizetni az özvegynek, így ehelyett 1656. június 1-én a rohonci uradalomhoz tartozó Felsőcsatár település felét zálogba adta Kisfaludy Borbálának.¹³³ (3. sz. Okmánytár) A szentgróti birtokszerzés mégsem ment teljesen zökkenőmentesen, leginkább azért, mert a Hagymási család leányági leszármazottai protestáltak ellene. Kisfaludy Borbála már 1655. március 6-án kelt levelében arról panaszkodott Batthyáynak, hogy „*Palástiné asszonyom*”, vagyis sógornője, Hagymási Margit méltatlanul kíván tőle bármit is, mivel a nemrég elhunyt férje a testamentumában meg sem említette sógornőjét és annak utódait, ennek következtében Kisfaludy Borbála egyedüli örökösnek tekintette magát, és arra az álláspontra helyezkedett,

¹²⁶ VaML VaKH Protocolla, 36. kötet. 129.

¹²⁷ Koltai András is említi Kisfaludy Borbála 1655. 01.15-én kelt levelét, megjegyezve, hogy az özvegy azt írta, hogy férje hétfőn este halt meg. Ez azonban egy félreolvasás eredménye, mivel a levélben „*az estve későn*” szóösszetétel szerepel. Koltai, 2012.153.

¹²⁸ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles Nr. 18083. Kisfaludy Borbála levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Szentgrót, 1655. január 15.

¹²⁹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Missiles. Nr. 18089. Kisfaludy Borbála levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Szentgrót, 1655. augusztus 22.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Körömdi központi Igazgatóság. Tisztartókkal való levelezés. Nr. 133.; MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Körömdi központi Igazgatóság. Kisebb összeírások Nr. 145. Vö. Koltai 2012. 153.

¹³² A leirat szövegét idézi: Iványi, h.n. é.n. 4-5. A szöveg lelőhelyének Iványi a Szentgrót város levéltárában található 1736. augusztus 21-ei úriszéki perkötet 23 lapját jelöli meg.

¹³³ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Körömdi központi Igazgatóság. Földesúri pátensek. Nr. 137. Vö. Koltai, 2012.153.

hogy Hagymási Margit keresse az igazát a törvény adta lehetőségekkel.¹³⁴ Kristóf fiának, Hagymási István özvegyének, Kisfaludy Borbálának javait egy 1655. június 11-én kelt extractus írta össze,¹³⁵ amely javak Batthyány (I.) Ádám birtokába kerültek a Hagymási Istvánnal való egyezség keretében. Megtévészítőnek hathat, hogy az említett kivonatban számba vett javak a leírtak alapján az egész birtokegységre utalnak, de fontos hangsúlyozni, hogy az összeírás ellenére csak az István által birtokolt részek kerültek Batthyány (I.) Ádámhoz 1656-ban.

Elviekben tehát Batthyány megszerezte Szentgrótot 1656-ban, azonban végső királyi beleegyezés csak 1663-ban történt jogügylettel kapcsolatban, amikor is özvegy Hagymási Miklósné, Maróthy Zsuzsanna, az adás-vételt sérelmező utolsó leányági családtag is elhunyt.¹³⁶ Ekkor került ténylegesen Szentgrót vára és város, Aranyod, Batyk, Bagota, Dabronc, Szentpéter, Széplak, Udvarnok, Kisvásárhely, Véged, Zalaszeg, illetve a türjei prépostság collationálási joga Batthyány Pál és Kristóf birtokába.¹³⁷ Ugyanakkor megjegyzendő, hogy papíron már korábban Batthyány Pál birtokába került Szentgrót, ugyanis Batthyány Ádám a végrendeletében őt nevezte meg Szentgrót vár és uradalom örökösének.¹³⁸ (10. sz. melléklet) Mindezt annak tekintetében tette, hogy 1657-ben kiegészített a Hagymási-örökösökkel arról, hogy *“az fölül megírt leányágnak fog letenni kilenc ezer forintot, melynek három ezeret az jövő Szent Márton napján, másik három ezeret Szent Mihály napján, az harmadik három ezeret pedig in Anno 1658 karácsony napján ő Nagysága az prefigált terminusokra megadja”* és mindezért cserébe *“Hagymási Pétertől fogvást mindennemű jussokat és vérségek szerint való igazságukat, az mi Szentgrót várához és hozzá tartozandó pertinentiájához volt avagy lehetett volna, cédálják és transferálják Gróf Botthyány Ádám uramra ő Nagyságára s mind két ágon lévő megmaradékira örökképpen és mindennemű causatis és processualis leveleket cassaliak. Az Szentgróti jószágból nálók lévő rész jószágot úgymint melyet Sárkány Miklósné*

¹³⁴ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18085. Kisfaludy Borbála levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Szentgrót, 1655. március 6.

¹³⁵ Eszerint az özvegy 67 helyes jobbággal bír, a Hóstátban, a Városon, valamint Batykon egy 3 kerekű malommal rendelkezik, a kocsmáltatás joga karácsonytól Szent Mihály napig az örökös úré, Szent Mihály naptól karácsonyig a seregé, a mézárszék az örökös úré, a vám után 60 ártány jár a birtokosnak. *„Anno 1655 die 11. Juni. Hagymásiné Asszonyom az minémű jószágot bír az Szent Gróti várhoz, annak specificatiója”* MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím

¹³⁶ MNL OL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii. 13. kötet. 43-46.

¹³⁷ Iványi, h.n., é.n. 5.

¹³⁸ Koltai, 2012. 154.

asszonyom törvényesen obviniált(!) Ónagyságának adják.”¹³⁹ Ezzel szemben Batthyány Ádám halálát követően a leányi-ágon leszármazott Hagymási örökösök az országgyűlés elé is felterjesztették panaszukat.¹⁴⁰ Azonban miután a megegyezés megszüntetésére irányuló erőfeszítésük nem hozott eredményt, Batthyány Pált az uralkodó 1659-ben beiktatta, mint Szentgrót birtokosát.¹⁴¹ Hagymási István halálával megszűnt a Hagymásiak kegyúri joga Türje felett is, majd miután 1663-ban I. Lipót (1657–1705) Batthyány (I.) Ádám fiait, Kristófot és Pált megerősítette a szentgróti birtokaikban, nekik adományozta Türjét is. Korlátlan kegyúri jogot nem gyakorolhattak a prépostság felett, csak a prépostság betöltésére való ajánlás jogát szerezték meg.¹⁴² A grófi címet öröklő Pál 1674-ben elhunyt, Szentgrót a hercegi ág örököséhez, Kristófhoz (1632–1685) került. Kristóf 1675-ben szentgróti kapitánnyá nevezte ki Gyöngyösi Nagy Ferencet, amely megbízás létrejöttében az is szerepet játszott, hogy ekkor még a frissen kinevezett kapitány feleségének nagybátyja, Széchényi György kalocsai érsek is tulajdonrészrel rendelkezett Szentgróton.¹⁴³

Legkésőbb 1681-re a teljes szentgróti uradalom a Batthyányak kezére került. A Körmendi György által készített, 1681. június 10-ére keltezett urbárium már kizárólag Batthyány birtokként említi Szentgrótot, következésképpen eddigre megszerezték a még a Hagymási családtagok kezén maradt birtokokat, valamint Sándor Zsuzsanna birtokrészét is.¹⁴⁴ Szentgrót egy 1684. évi úrbéri összeírásban is Batthyány (II.) Kristóf birtokaként jelent meg. A Batthyány család férfi tagjai egészen 1704-ig birtokolták Szentgrótot, amikor is Kristóf fiának, Batthyány (II.) Ádámnak (1662–1703) a felesége, Strattmann Eleonórának a tulajdonába került az uradalom.¹⁴⁵ A kuruc uralom utáni első urbárium 1710-ből maradt ránk, amely már világosan leírja, hogy Szentgrót egyedüli földesura Batthyány-Strattmann Eleonóra.¹⁴⁶

¹³⁹ ÖStA HHStA Csáky család levéltára Fasc. 104. Nr. 285.

¹⁴⁰ *“Cum itaque iidem foeminei sexus homines iurium suorum persecutioni contra potentiores impares essent, Suae Majestati humillime supplicant Status, dignetur clementer annuere, ut Domini Comites Batthiany soluta Diaeta statim eosdem simul et semel de summa in eodem contractu compraehensa contentare debeant, vel vero dicta pars injuriata ad dicta bona sua recurrere et eadem rehabere valeat.”* Bérenger, 1973. 213.

¹⁴¹ MNL OL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii. 12. kötet. 441-445.

¹⁴² MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 8. Vö. Kovács, 1991. 81.

¹⁴³ Tóth H., 2008. 84.

¹⁴⁴ *„A Szent Gróti várhoz tartozandó jószággról való urbárium. Anno 1681 Die 10 Juni. Conscriptum(!) Per Me Georgium Körmendy”* MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 15.

¹⁴⁵ MNL OL P 1322. A Körmendi központi Igazgatóság. Községi iratok. Szentgrót. 236.

¹⁴⁶ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua. Alm. III. Lad. 7. Nr. 16.

III. Szentgrót településszerkezete a XVI-XVII. században

a. Szentgrót (vég)vára

A napjainkban Zalaszentgróton látható késő barokk, copf stílusú, U alakban elnyúló Batthyány kastély keleti homlokzatán lévő disztichonfelirat tanúsága szerint a kastély építési éve 1787, bár sajnálatos módon a mostani kastélyépület építésére vonatkozóan írott forrásokkal nem rendelkezünk. A jelenlegi épület vagy a gödöllői kastélytípusnak egy kései képviselője, amely stílusában és szerkezetében is az 1787-nél korábbi magyar kastélyformára, a gödöllői típusra utal, avagy már egy korábban megkezdett építkezést fejeztek be a nevezett időpontban.¹⁴⁷ A Vándor László vezetésével 1973 augusztusa és 1974 júliusa között elvégzett régészeti ásatások során egyértelmű bizonyítást nyert, hogy a XVIII. századi kastély és a középkori szentgróti vár és szorosan kapcsolódik egymáshoz, illetve, hogy a kastély keleti szárnya a XV. század második fele és a XVI. század eleje közti időszakban épült.¹⁴⁸ Erősíteni látszik ezt az is, hogy a régészeti feltárás során a mai kastély északnyugati sarkának helyiségei alatt talált dongaboltozatos pince elűt a XVIII. századi kastély épületének koncepciójától, így mindképpen annál korábbinak kell lennie.¹⁴⁹ Emellett az egyes falszakaszok feltárása arra enged következtetni, hogy a kora újkori vármag a mai kastély északi, illetve déli szárnyát, illetve a mai főépület és a Zala folyó közötti részen feltárt részt foglalta magában.

Szentgrót várának lokalizációját egyértelművé teszi az 1700. évi urbárium is, amely leírja, hogy Szentgrót egy kastély, amely a Zala folyó közepén helyezkedik el.¹⁵⁰ A szentgróti vár középkori, kőből épült magjának építése, vagy legalábbis jelentős megerősítése a XV. század második felére tehető. Szapolyai István nádor egy 1496-ban kiállított oklevelében arra utasította Bánffy Jánost, hogy mutassa be apja, a néhai Bánffy Pál által 1447-ben elkövetett hatalmaskodásról szóló okleveleket. Döbrönte Himfi Imre, a néhai Szentgróti László leánya, Ágota ugyanis fia nevében panaszt terjesztett elő, mivel a nevezett korábban megtámadta Szentgrót várát,¹⁵¹ és ezzel együtt Ágota több ingóságát is eltulajdonította. Már a szóban forgó oklevélben is, de a későbbiek során is következetesen

¹⁴⁷ Vándor, 1978. 69.

¹⁴⁸ Uo. 77.

¹⁴⁹ Uo. 70.

¹⁵⁰ „...das Schloss stehet mitten in der Zala” – MNL OL MKA E 156 a. U et C. Fasc. 54. Nr. 26. 28.

¹⁵¹ Az oklevél szövegében „*castro Zenthgerolt*”-ként szerepel a szentgróti erősség. MNL OL DL 91035.

castrumként, azaz várként emlegetik a források Szentgrótot, tehát az ekkorra már több volt mint főúri lak.¹⁵²

Az utókorra maradt korabeli ábrázolások közül talán a legismertebb és egyben legkorábbi ábrázolás Johannes Ledentu bécsi udvari hadmérnök nevéhez köthető.¹⁵³ (3. sz. melléklet) A veduták műfaji jegyeit – úgymint térbeli torzítások, madártávlati nézőpont, természeti környezet vázlatos ábrázolása – magukon viselő metszetek 1639-ben készültek, délkeleti, valamint északnyugati irányból mutatják a várat. Ledentu az 1630-as évek végén és az 1640-es évek elején a végvidék más váraitól is készített rajzokat, többek közt a Kanizsa ellen vetett végvidék központi helyéről, Egerszeg végházáról is. Bár arról sajnos nem rendelkezünk forrásokkal, hogy Ledentu járt-e Szentgróton vagy sem, de információi pontossága okán feltételezhetjük, hogy azok legalább másodkézből származtak, amelyeket Batthyány (I.) Ádámtól is kaphatott, mint megbízótól. Ledentu ugyanis közvetlen kapcsolatban állt Batthyánnal, ám arra vonatkozólag nem rendelkezünk egyértelmű bizonyítékkal, hogy a már említett 1639-es évi rajzgyűjteményt az ő megrendelésére készítette volna.¹⁵⁴ Annyi bizonyos, hogy 1641-ben Batthyány (I.) Ádám és Forgách Zsigmond közös megbízásából a magyarországi végvárakról készített két kötetet, amiért cserébe 100–100 birodalmi tallért kért, és elkészülte után, 1642-ben küldte el Batthyánnak.¹⁵⁵ Ledentu 1654-ben hunyt el. Az említett kötetek után járó fizetség kiutalását bizonyító forrás ugyan nem maradt az utókorra, ám rajzai hitelessége miatt joggal feltételezik, hogy Magyarország várait a szerző a helyszínen készített rajzok alapján mutatta be.¹⁵⁶

Kevésbé ismert Szentgrót-ábrázolás a német származású rézmetsző, Lucas Schnitzer munkája, amely a várat északnyugati irányból ábrázolja.¹⁵⁷ (5. sz. melléklet) Metszetét 1665-ben készítette, minden bizonnyal annak okán, hogy az azt megelőző évben Köprülü Ahmed nagyvezír a Zala völgyében pusztított, és többek közt felgyújtotta a végvidék központjának számító Egerszeg városát is. A német mester munkája így feltételezhetően az 1664. évi hadjáratot követő egyfajta állapotfelmérés a térségről.

¹⁵² Bilkei, 1999. 42. Nr. 48.

¹⁵³ Johann Ledentu: *Confinia regni Hungariae, 1639*. Österreichische Nationalbibliothek (=ÖNB) Cod. 8622. Nr. 38-39. https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3226228&order=1&view=SINGLE (Letöltve: 2020.09.02.)

¹⁵⁴ Koltai, 2002. 175-176.

¹⁵⁵ Garas, 1953. 157.; Koppány, 1987-1988. 465.

¹⁵⁶ G. Etényi, 1995. 103.

¹⁵⁷ Csorba, 2012. 26.

Ledentu és Schnitzer szentgróti várat ábrázoló vedutáit összehasonlítva megfigyelhetjük, hogy bár a vár körül lévő növénytakaró és természeti környezet kidolgozása mutat némi differenciát, Schnitzer várépülete gyakorlatilag megegyezik Ledentu tusrajzával. A német rézmetsző mester tehát minden bizonnyal ismerte a bécsi hadmérnök rajzát, következésképp ábrázolása nem tekinthető hitelesnek.

A harmadik ismert illusztráció Szentgrótról Jacob Balthasar Peeters *“Icones”* című munkájában maradt fenn. A Gaspar Bouttats flamand rézmetsző keze nyomán készült mű Buda visszavételének évéből (1686) származik.¹⁵⁸ (4. sz. melléklet) Iványi Béla egyedül ez utóbbi ábrázolást ismerte a település végváráról.¹⁵⁹ Ezen Bouttats-féle ábrázolás, Batthyány (II.) Ádám végvidéki generálissá való kinevezése után egy esztendővel készült, és Schnitzer metszetéhez hasonlóan szintén északnyugati irányból ábrázolja a várat. A két metszet feltűnően nagymértékű hasonlósága okán ugyancsak azt feltételezhetjük, hogy Bouttats egyszerűen lemásolta Schnitzer (vagy Ledentu) metszetét, de legalábbis felhasználta azt munkájánál. Mindezek okán elmondhatjuk, hogy az említett két ábrázolás archetípusa Ledentu 1639 körül keletkezett látképe volt, tehát azok is a XVII. század közepi állapotokat örökítik meg.

Ledentu a várat délkeleti irányból ábrázoló látképén egy kétsejtű (vár és város) település képe tárul elénk, amely nagymértékű hasonlóságot mutat más dunántúli települések, például Keszthely,¹⁶⁰ vagy éppen Egerszeg¹⁶¹ szerkezetével. A képnek majdhogynem a közepén húzódó, mintegy hangsúlyos választóvonalként megjelenő Zala folyó jobb oldalán a palánkkerítéssel körbevett várat látjuk, a túlparton pedig a prezídium, azaz a militarizálódott mezőváros épületei húzódnak. A folyón átívelő két híd közül a felső, tehát az északabbi, a Zala vize és mocsara által körülvett várat és a prezídiumot kapcsolta össze, míg a tőle délre eső, alsó híd a Csáford, illetve Aranyod felé való útösszeköttetést volt hivatott biztosítani. A kőből épült, többszintes tornyokkal rendelkező vármagot déli, északnyugati irányból az olasz várépítészet stílusjegyeit hordozó bástyák övezték, melyből kettő sarokvédő bástyaként határozható meg, főként a vár délkeleti szegletében elhelyezkedő és hangsúlyosan megjelenő kapuvédő bástya. Mindezek mellett a vár körül a

¹⁵⁸ Peeters, Jacob: Korte Beschryvinghe, Ende Aen-Wysinghe der Plaetsen in desfn Boeck, met hunnen teghenwoordigen Standt, pertinentelijck uytghebeldt, in Oostenryck. Antwerpen, 1686. Gezicht op Zalaszentgrót, Gaspar Bouttats, 1686. <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-1954-377> (Letöltve: 2020. 09.02.)

¹⁵⁹ Iványi, h.n.é.n. 8.

¹⁶⁰ Végh, 2007. 124-127.

¹⁶¹ Végh, 2010. 28-38.

bástyákat összekötő falak előtt húzódó, és a kettő közt nem sok helyet láttató palánkkerítés ábrázolása szembetűnő. A várárok az északnyugati részen mocsaras növényzet formájában jelenik meg, a délkeletre tájolt ábrázoláson pedig már a Zala nyílt víztükre is látható. A Zala folyóval, illetve annak fősodrával való közvetlen érintkezésre a XVII. századi, illetve XVIII. század eleji források egyértelmű utalást tesznek. Pulyai György egy 1656 júliusában kelt levelében arra utalt, hogy a vár egy szigeten állt, és körülötte lévő ingoványt többek közt a Zala árvizei táplálták. De beszámolója szerint az árvizek a vár épületében is jelentős károkat tettek.¹⁶²

A ki és bejutás biztosítására szolgáló kapuk esetében a várat ábrázoló vedutákhoz hasonlóan a források is csak egyet említnek Szentgrót esetében, amely a vár és a prezídium összeköttetését biztosította, de az biztosan felvonóhíddal, avagy korabeli kifejezéssel élve, *“emelcsővel”* volt ellátva. Szecsődi István 1657-ben kelt levelében arról számolt be Batthyány Ádámnak, hogy a belső vár kapuja, amit fel szoktak vonni, igen rossz állapotban van, és félő, hogy ha nem csinálják meg, leesik a kapu.¹⁶³ Azonban gyors javítási munkálatok nem történtek, és a kapu állapota tovább romlott, mivel Pulyai György a következő évben kőművesek küldését sürgette Szentgrótra, mivel a várkapu fölönő kapujának kőrakását elmosta a víz.¹⁶⁴ Mindezt alátámasztja a már említett régészeti feltárás is, amely során a kaputorony előtt húzódó falsoros északi falát is sikerült megtalálni, így bizonyossá vált, hogy azt téglából, cölöpalapozásra építették a mocsaras talaj miatt.¹⁶⁵ Azonban mivel a kapu déli tornyának feltárására nem került sor, így sajnálatos módon a kapu szélességét nem tudjuk megállapítani,¹⁶⁶ azonban így is konstatálhatjuk, hogy a kapu a Zala folyó, illetve a prezídium irányába nézett. A várból kivezető, és a mocsaras területen átvezető híd végén egy sorompó zárta el a szabad közlekedést. Emellett a várkapu kulccsal volt zárható, amelyre egy főkapitány által kiadott instrukció is utal, miszerint, ha a kapitány távozik a várból, akkor a várkapu kulcsit a vajdára vagy a hadnagyra kell bízni.¹⁶⁷

¹⁶² MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 38759. Pulyai György levele Batthyány Ádámmhoz, Szentgrót, 1656. július 25.

¹⁶³ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46664. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmhoz, Szentgrót, 1657. október 8.

¹⁶⁴ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 38787. Pulyai György levele Batthyány Ádámmhoz, Szentgrót, 1658. november 9.

¹⁶⁵ Vándor, 1978. 73.

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. Másolati könyv. Nr. 128. (1638) (MOL Filmtár 51459. tekercs)

A kapornaki konvent 1540. évi oklevele arról árulkodik, hogy a castrum legalább kettő toronnyal rendelkezhetett.¹⁶⁸ Ezek meglete azért számított kivételesebb elemnek, mivel a Kanizsa ellen vetett végvidék végházai közül csak néhány rendelkezett ilyen jellegű, többszintes (kő)épülettel.¹⁶⁹ A Ledentu féle ábrázoláson két tornyot is láthatunk. Az egyik a lakóépület funkcióját betöltő torony, melyre 1654-ből találunk egy közvetett utalást, amikor is Hagymási István panaszkodott arról, hogy a vár lépcsőjén csak nagy nehézségek árán tud lemenni, mivel komoly lábfájdalmak gyötrik.¹⁷⁰ A másik torony pedig a már említett kapu felett látható a metszeten. Csabay György 1658. augusztus 9-én kelt levelében találunk erre utalást, miután a katonák engedetlenségével kapcsolatban megjegyzi, hogy nem tudja őket a toronyba küldeni vigyázni,¹⁷¹ vagyis minden bizonnyal itt a kapu feletti toronyról esik szó. 1594-ben a vasvári káptalan jegyzőkönyve szerint Hagymási Gábor és Kristóf Szentgrót castrumon és annak tartozékain osztoztak, és a már korábban említett osztálylevélből megtudjuk, hogy a várat két részből állónak tekintették, és elkülönítettek egy déli és egy északi részt. A délről húzódó fél, amely Kristóf tulajdona lett, két részből állt, mivel egy alsó és felső épületről esik szó. Kiderül, hogy volt egy kapu, ami a toronytól nyugatra esett.¹⁷² A vár közepén álló nagy toronynak a kapuköze közös használatban maradt, amely mondatból azt feltételezhetjük, hogy minden bizonnyal két kapu létezett a köz két oldalán.¹⁷³ Ennek tudatában már teljesebb értelmet nyer az az 1575. évi egyezség is, amelyben Hagymási Péter javaslatára mások mellett négy gyalogost rendeltek a vár védelmére, vagyis kapunként két-két főt.¹⁷⁴ Az északi oldali rész Hagymási Gáboré lett, akinek birtokrészén istállók is álltak. A várban lévő épületek a jelek szerint mégsem lettek arányosan megosztva, mivel Gábor része nagyobb értéket képviselt, ugyanis az egyezség értelmében a testvérének is 200 forintot tartozott adni.¹⁷⁵

¹⁶⁸ „*in medio turris*” Bilkei, 1999. 109. Nr. 192.

¹⁶⁹Egerszeg esetében például kétszintes épületről árulkodnak az inventáriumok. Végh, 2010. 33.

¹⁷⁰ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18068. Hagymási István levele Batthyány Ádámmhoz. Ex praesidio Szentgrót, 1654. június 14.

¹⁷¹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 8159. Csabay György levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1658. augusztus 9.

¹⁷² „... *suis inferioribus et superioribus aedificiis quae videlicet medietas a porta ad aditum turris occidentem versus dirigitur.*” MNL VaML VaKH Protocolla, 16. köt. 142.

¹⁷³ „*Praeterea turris magna in medio ipsius arcis erecta una cum intermediis duarum portarum pro commune ipsius partibus esset relicta...*” MNL VaML VaKH Protocolla, 16. köt. 142.

¹⁷⁴ MNL VaML VaKH Protocolla, 8. köt. 392.

¹⁷⁵ MNL VaML VaKH Protocolla, 16. köt. 142.

A vár berendezéséről sajnálatos módon nem állnak rendelkezésünkre inventáriumok, ezek hiányára egyébiránt már Iványi Béla is utalt.¹⁷⁶ Ugyanakkor egy 1656. április 3-án készült, a várhoz tartozó jövedelmeket felsoroló feljegyzés szerint az erősségben inventálásra való dolog nincs, csak ajtók és ablakok, amelyek mindenhol megtalálhatók, mint ahogy már korábban is megvoltak. A berendezési tárgyakat illetően megjegyzésre került, hogy van három kisasztal, egy hosszú asztal, három egyes szék, egy régi bőrös szék, három pohárszék, valamint fellelhető egy kis kápolna is, amelynek az ajtaja és épülete deszkából áll.¹⁷⁷ Használatára utal, hogy Kisfaludy Borbála 1655. szeptember 13-ra hívta meg Batthyány Ádámot és feleségét férje temetésére a szentgróti várba, ahol az említett kápolnában az Isteni szolgálatot elvégezvén a türjei szentegyházban helyezték örök nyugalomra Hagymási holttestét.¹⁷⁸

Mint arra fentebb már utaltunk, a várfalakat leggazdaságosabb módon létrehozható és karbantartható, ám ezzel együtt hatékony védelmet nyújtó palánkfal biztosította. XVII. századi forrásokban elszórtan több alkalommal találkozunk a palánkfalak karbantartásának munkálataival. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy mind a prezídium, mind a belső vár épületét is körbekerítették palánkerődítéssel, amelyek elkülönítése a forrásokban nem mindig problémamentes. A fent megemlített dátumot követő első, Szentgrót castrumának megerősítését célzó intézkedést Zala vármegye törvényhatósága rendelte el 1558-ban, mikor is meghagyta, hogy mindazok, akik Babócsa várához nem küldtek munkásokat, azok kapunként, vagyis az adózó porták száma szerint Szentgrót várának megerősítéséhez kötelesek munkaerőt küldeni.¹⁷⁹ A folyamatos erődítésekre szükség is volt, mivel a török próbálkozások egyre nagyobb méreteket öltöttek és ezzel párhuzamosan egyre merészebbek lettek. 1561. július 18-án a veszprémi és a hegyesdi törökök rajtaütöttek Szentgróton, a várat is ostrom alá vették. Támadásuk azonban nem érte el a célját, mivel a török had közeledtének hírére Sümegből jelző lövéseket adtak le, így mire a Szinán aga vezette oszmán csapatok Szentgrót alá értek, a védők már felkészülten várták a támadást.¹⁸⁰ Véleményünk szerint ehhez az ostromhoz köthetjük Szentgrótnak a palánkkal történő

¹⁷⁶ Iványi, h.n., é.n. 8.

¹⁷⁷ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím Nr. 5.

¹⁷⁸ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18089. Kisfaludy Borbála levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1655. augusztus 22.

¹⁷⁹ Bilkei–Turbuly, 1989. 17. Nr. 39. (1558. augusztus 17.)

¹⁸⁰ MNL OL MKA E 185. A Nádasdy család lt. Missiles. Nr. 58. Enyingi Török Ferenc levele Nádasdy Tamáshoz. Pápa, 1561. július 18.

megegerősítését és ezzel párhuzamosan végházzá való kialakítását. A forrásainkban először az 1561-es eseményeket követően találkozunk olyan komolyabb munkálatokkal, amelyek csalhatatlan jelét adják annak, hogy a palánkfalal történő megerősítés elkezdődött. A támadást követően Nádasdy Tamás nádor ellenőrzése alatt kezdődtek meg a munkálatok. Ennek felügyeletével Sennyey Ferencet bízták meg, aki korábban többek közt Sárvár várának erődítésében már nagy tapasztalatra tett szert e téren.¹⁸¹ A vár palánkolását Hagymási Lestár végeztette és irányította a helyszínen, és az építkezés az apróbb hiányosságok ellenére rendben haladt.¹⁸²

A XVII. század folyamán a prezídiumok föld-fa alapú védelmi elemeinek karbantartása jelentősen megnövelte a védművek javítására fordított munkaerő-szükségletet, amely munkát a jobbágyok 12 napban limitált ingyenmunka kötelezettségével igyekeztek biztosítani. Az 1608. évi dekrétum 15. törvénycikkelye értelmében a gratuitus labor Szentgrót és Szentgyörgy várához Zala vármegyének Hany Balázs szolgabíró¹⁸³ szentgróti járását rendelték, kivéve azokat a falvakat, amelyek másként Szigligethez adtak munkásokat.¹⁸⁴ A 1622-es törvények 36. cikkelyében foglaltak szerint Szentgróthoz Zala vármegyéből Fülemény Mihály szolgabíró járását rendelték, illetve emellett még a veszprémi püspök fekvőjóságait.¹⁸⁵ Később a Szentgróthoz szolgáló települések köre kibővült. 1635. évi dekrétumok szerint a korábbi jóságok mellé kijelölték még „*Segesdvárost*¹⁸⁶, *Marczalit, Látrányt*¹⁸⁷ és *Kőröshegyet.*”¹⁸⁸ Az ország törvényei a gratuitus labor tekintetében ezt követően egészen 1681. évi soproni országgyűlésig nem említik Szentgrótot. Ekkor a Szentgróthoz rendelt és ingyenmunkára kötelezett települések köre a jelek szerint ismét bővült, ugyanis az 1635. évi dekrétumban már megismert falvak

¹⁸¹ MNL OL MKA E 185. A Nádasdy család lt. Missiles. Nr. 143. Sennyey Ferenc levele Nádasdy Tamáshoz. Sárvár, 1552. május 26.; Uo. Nr. 145. Sennyey Ferenc levele Nádasdy Tamáshoz. Sárvár, 1552. május 31.

¹⁸² „...*kegyelmes Uram el mentem vala Zent Grodra az mint én tudom ki itt jöttem, sem igen nagy, sem igen kicsin nép itt elég vagyon rajta, fa úgy elég vagyon, vessze is elég vagyon, meg hordják mint fát mint vesszőt, Lestár uram forgolódik az mennyire lehet látom, hogy Lestár uram mint szavával, mint forgolódásával ott vagyon, de kegyelmes Uram valamely mívesnek szerszáma nincs, szertartója nincs, elejbe nem adják az munkás embernek félelme nincs ot, az mi sem szapora, sem jó módon nem léssen...*” MNL OL MKA E 185. A Nádasdy család lt. Missiles. Nr. 692. Sennyey Ferenc levele Nádasdy Tamáshoz. Sárvár, 1561. november 13.

¹⁸³ Benda, 1972. 284-285., Hany Balázs egészen 1617-ig töltött be szolgabírói tisztséget. Turbuly, 1996. 24. Nr. 959. Erre lásd még: Zala megyei és járási tisztségviselők, ill. tisztségviselők szolgálati idejének adatbázisa 1138-2004. (MNL ZML adatbázisa)

¹⁸⁴ 1608. évi 15. tc. CJH, 1900. 33.

¹⁸⁵ 1622. évi 36. tc. CJH, 1900. 213.

¹⁸⁶ Segesd (Somogy megye)

¹⁸⁷ Látrány (Somogy megye)

¹⁸⁸ 1635. évi 92. tc. CJH, 1900. 353.

mellé bekerült még Szenyér, Tapsony, Somogyvár, valamint Kapos is.¹⁸⁹ Kanizsa visszavétele után, 1691-ben is hasonló szisztéma szerint alakult a gratuitus labor mértéke, ugyanis Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális arról számolt be Batthyány (II.) Ádámnak, hogy Koppány és Kapos tartománya applicáltatott Szentgróthoz.¹⁹⁰ Az állami ingyenmunka önmagában nem lehetett elegendő, így gyakorta kiegészítették azt vármegyei segélyekkel is. Zala vármegye 1643. június 4-én megtartott közgyűlésének határozata értelmében a Hagymási család kérelmére a szentgróti váralja, avagy a prezídium körüli árokhoz Zalaszeg, Aranyad, Koppány, Kehida, Istvánd, Bezeréd, Gyűrűs, Pakod falvakból házanként egy munkást rendeltek két napra a munkálatok elvégzésére még június hónapban.¹⁹¹ Az említett falvak a vár húsz kilométeres körzetében feküdtek, így nyilvánvalóan nem pénzben, hanem természetben rótták le a munka kötelességüket.

Nemcsak Szentgrót centrális szerepkörével, hanem várának viszonylagos erődítetttségével is magyarázható, hogy Kapornak 1566. évi pusztulását követően a vármegyei gyűléseket többnyire Egerszegen, a fent maradó esetekben Szentgróton tartották. Szám szerűen 1567 és 1590 között 18 közgyűlést tartottak Egerszegen, 6-ot pedig Szentgróton.¹⁹² 1616. júliusában a kanizsai, a pécsi, illetve a szigetvári szandzsák katonái rátámadtak Egerszegre, amelynek következtében több mint 500 ember meghalt, vagy fogságba került, miközben a várost is felégették.¹⁹³ Emiatt az 1623. május 1-jén megtartott ülésükön a töröktől való félelem miatt úgy határoztak, hogy a közgyűléseket a jövőben a megye területén kívül, Körmenden kell megtartani, míg Szentgrót oppidum elsősorban a sedriáknak adott otthont, bár nem kizárólagosan. 1623-tól 1678-ig jelenlegi ismereteink szerint 109 gyűlést tartottak Körmenden, miközben Szentgróton mindössze 10-et.¹⁹⁴ A törvényszék ezt követően egy ideig még Szentgróton regnált, de az 1632. évi generális kongregáción úgy döntöttek, hogy a török portyák miatt törvényszéket a régóta szokott helyen, Szentgróton megtartani nem lehet, így Sümegre helyezik át.¹⁹⁵

¹⁸⁹ 1681. évi 7. tc. CJH, 1900. 270.

¹⁹⁰ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Nr. 33249. Gyöngyösi Nagy Ferenc levele Batthyány (II.) Ádámnak. Egerszeg, 1691. május 21. Vö. Tóth H., 2011. 282.

¹⁹¹ Emellett Batyk, Véged, Türje, Szentpéter, Gógánfa, Tekenye, Tölvár, Döbrőce, Szőlös, Henye falvak lakóit, Sárkány Miklós örököseinek portáit, valamint Karmacs, Erenye és Hidegkút lakóit is kötelezték a várárok rendbetételét célzó munkálatokhoz. Turbuly, 1996. 92. Nr. 1464 és 1465.

¹⁹² Degré, 2004.a 165.

¹⁹³ Végh, 2010. 73.

¹⁹⁴ Degré, 2004a. 165.

¹⁹⁵ Turbuly, 1996. 63. Nr. 1265.

A visszafoglaló háború (1683–1699) következtében ismét a Száváig és a Marosig tolódott ki az országhatár, ami szükségtelenné tette az ország közepén húzódó végvárláncolat fenntartását. I. Lipót király rendelete alapján az egyes várakban lévő őrségek megnövekedett költségei miatt a várak meghagyására nem volt mód, így több korábbi erősséget a tervek szerint le kellett rombolni. A Kanizsa ellen vetett végvidék kisebb, a Balatonhoz közel fekvő várak rombolásának végrehajtásával és a tüzérségi eszközök elszállításának felügyeletével Wolfgang Christoph von Schenkendorffot bízták meg.¹⁹⁶ Az utasítás értelmében csak azokat a várakat kellett lerombolni, amelyek védművekkel voltak megerősítve, valamint alkalmasak voltak arra, hogy ellenséges erők költözzenek a falai közé és ilyenén a környéknek kárt okozzanak, név szerint is megemlítve Kemendet és Szentgrótot.¹⁹⁷ Az 1702. évi tervezet azonban nem valósult meg maradéktalanul, ugyanis a tényleges rombolási munkák a tervezettnél mindössze 25%-át tették ki.¹⁹⁸ Ennek ismeretében nem tekinthetjük egyedinek, hogy Szentgrót vára esetében sem történt meg maradéktalanul a rendelkezés végrehajtása, ha egyáltalán történtek lépések ennek érdekében.¹⁹⁹ Erre abból következtethetünk, hogy a vár a Rákóczi-szabadságharc idején is fontos szerepet játszott. A Batthyányak kitartottak a császár hűségén,²⁰⁰ így ennek tudható be, hogy 1704-ben – a már Strattmann Eleonóra tulajdonában lévő – szentgróti várban horvát és rác hadak állomásoztak, akik komoly károkat okoztak védelmükre bízott településen. A belső város malmában 700 forintnyi, magában a vár épületében 600 forintnyi kárt tettek, aminek következtében egy ablak sem maradt épségben, emellett ki is rabolták, és a kár végösszegét pedig több mint 3000 forintban becsülték meg.²⁰¹ Tehát a vár épülete ekkor még is alkalmas volt egy nagyobb létszámú katonaság befogadására, valamint rendelkezhetett valamiféle erődítéssel is. Bizonyítja ezt, hogy Zala vármegye 1710. május 4-én, Sümegen megtartott közgyűlése meghagyta, hogy az erődített helyeken letelepített katonaságot minden szükséges dologgal lássák el, valamint a belatinczi, illetve a szécsiszigeti uradalom több mint 1500 darab palánkkarót köteles Szentgrótra szállítani.²⁰² Ebből feltételezhetjük, hogy Szentgróttal továbbra is mint erődített hellyel számoltak. A

¹⁹⁶ Oross, 2005a. 96.

¹⁹⁷ Oross, 2006. 155-156.

¹⁹⁸ Oross, 2013. 144.

¹⁹⁹ Oross, 2005b. 272.

²⁰⁰ Schramek, 2009. 357-380.

²⁰¹ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Körmenyi Központi Igazgatóság. 186 rsz. 236. sz.

²⁰² Tóth, 2012. 157-158. Nr. 2353; Nr. 2355.

védművek elbontására minden bizonnyal a jelenleg is látható kastélyépület építése okán kerülhetett sor.

b. A Prezídium településszerkezete és arculata

Az előző fejezetben tárgyalt belső vár, mint láthattuk egy többszintes, kőből épült főúri lakból került kialakításra. Az épület ugyan tekintélyes méretekkel rendelkezett, ám arra mégsem volt alkalmas, hogy a várban szolgáló teljes vitézlő népnek és szabados katonaságnak, valamint családtagjainak lakóhelyeként szolgáljon. Így a katonaság zöme – hasonlóan a többi prezídiumhoz – egy, a váron kívül eső, erődített térrészen élt, amelyet a korszakban hóstát vagy külső vár névvel is illettek. Hasonlóan a belső vár kifejezéshez, a külső vár terminus is megjelenik mind a szakirodalomban, mind pedig a forrásokban egyaránt. Az eddigi kutatás egységes konszenzusra jutott abban a tekintetben, hogy a külső várat rendszerint a hóstáttal azonosította.²⁰³ A latin „*suburbium*” terminust ugyancsak a hóstát szinonímjaként használja a történettudomány mind területi, mind pedig fogalmi szempontból.²⁰⁴ Ez már az általunk kutatott korszakban sem volt másképp, mivel a XVII. század közepi nyelvhasználatot legpontosabban tükröző Pápai Páriz Ferenc által, 1690 és 1705 között készített szótár fellapozása után a „*suburbium*” szócikknél mindössze annyi szerepel, hogy „*Suburbium – Hóstát.*”²⁰⁵ A „*hóstát*”, vagyis „*Hofstadt*” szóalak egy bajorosztrák eredetű főnév, amely udvarhely, udvarház jelentéstartalommal bír,²⁰⁶ és a szó etimológiáját tekintve pedig egy olyan helyet takar, ahol egykor parasztgazdaság, házhely állt, így a szó legszorosabb értelmében bekerített szántóföldet vagy füves helyet érthetünk alatta.²⁰⁷ Az ország keleti felén, az Erdélyi Fejedelemségben a hóstátok alatt elsősorban a városból kifelé vezető utak mentén alkalmasszerűen létesült, ideiglenes településrészeket értettek, melyek mind a városfalon, mind pedig a palánkon kívül feküdtek.²⁰⁸ Ezzel szemben a Dunántúlon, ahol a szó tágabb értelmében vett oszmán-magyar végvári határsáv húzódott, a hóstátok nem időszakosan kialakított külvárosok voltak, hanem védelmi funkciókat is ellátó, megerősített helyek. A kétsejtű városépítésnek köszönhetően a már

²⁰³ Végh Ferenc Keszthely esetében úgy fogalmazott, a keszthelyi végvár város, amely lényegét tekintve a külső vár, palánkfalal volt kerítve, és „*vélhetőleg a XVII. század egészén át a fa védmű övezte a túlnyomórészt fegyverforgatók lakta települést.*” - Végh, 2007. 124. Megjegyzi, hogy Keszthely mezővárosának palánkkal és árokkal való megerősítése meghatározta az oppidum településszerkezetét, valamint annak arculatát, így a védművek majd egy évszázadra határt szabtak annak térbeli terjeszkedéséhez. Hasonló helyzettel találkozunk Egerszeg esetében is. Végh, 2010. 29.

²⁰⁴ Végh, 2007.; Végh, 2010.; Szvitek, 2008.

²⁰⁵ Pápai Páriz, 1801. 593.

²⁰⁶ Lévai, 1999. 242-244.

²⁰⁷ TESZ, 1970. 150-151.

²⁰⁸ Szabó T., 1993. 294.

fentebb említett (belső) várat körbevette egy olyan bekerített településrész, amelyben a fegyveres katonaság többségének lakóhelye volt. Ezt a szakirodalom katonavárosnak nevezte,²⁰⁹ és ezen településrész az esetek döntő hányadában palánkerődítéssel, árokkal, árokrendszerrel, sorompóval volt elhatárolva a település többi egységétől.

Szentgrót esete annyiban különleges, hogy a vár teljesen elkülönült a szentgróti hóstáttól. A Zala folyó, mint természeti képződmény ugyanis fizikailag választotta el a két településrészt egymástól, ami Johannes Ledentu fentebb már elemzett, 1639 körül készített tollrajzán is jól kivehető. A szentgróti hóstát térbeli elhelyezkedésének meghatározásához segítséget nyújt egy Iványi Béla által idézett, 1776. december 7-én kelt, és Batthyány Ignác jáki apát és egri nagyprépost kérelmére Zala vármegye által felvett tanúvallatási jegyzőkönyv. A megkérdezett tanúk egybehangzó nyilatkozatot tettek a hóstát egykori kiterjedését illetően. Eszerint „*a hóstát azaz a tanúk állítása szerint belső város kiterjedése a következő volt: Kezdődött északon a Zala partján a Főszeg, ma Király utcán felül és dél felé kiterjedt a Zala partja mentén a régi Malom utca déli végéig, kelet felé pedig a Tekenyére és Tűrjére vezető útig.*”²¹⁰ Iványi Béla szerint a hóstátnak három kapuja volt, úgymint: „*a felső kapu, mely az egykori Fogaskerek vendégfogadó felé, később Kisfaludy utca, ma Koller testvérek útja felé nyílt, a második kapu a Bolgárváros²¹¹ felé volt Fő, ma Sztálin utca akkori végén feküdt, a harmadik kapu pedig a zsidók XVIII. századi zsinagógája felé, tehát a mai Széchenyi utca végén keresendő.*”²¹² Ennek megfelelően a szentgróti hóstát lokalizációját északon a ma is a Király utca nevet viselő utca jelöli ki, déli irányban pedig a Zala folyóval párhuzamosan az egykori főúton, vagyis a mai Batthyány Lajos utcán átnyúlva egészen a ma is azonos nevű Malom utca végéig²¹³ nyúlt. A palánkmű keleti vonala a – mai Kossuth Lajos utca meghosszabbításaként – a Tűrjei utcáig nyúlt, amely nem más, mint a 7353. számú közút, amely biztosítja az összeköttetést Szentgrótnak Tekenye és Tűrje felé. A hóstát felső kapuja a Koller Testvérek útja, vagyis a ma ismét Kisfaludy Sándor nevét viselő utca felé nyílt, a második kapu déli tájolással a Polgárváros felé, a Fő, vagyis a ma Szabadság utca Balatoni útba torkolló végénél állt, míg a harmadik bejáratot a Széchenyi utca északi végénél elhelyezkedő telekhatárok jelölték ki.²¹⁴ Az

²⁰⁹ Szántó, 1980. 30-31.

²¹⁰ Iványi, h.n., é.n., 21.

²¹¹ Helyesen Polgárváros, vagyis minden bizonnyal elgépelésről lehet szó.

²¹² Iványi, h.n., é.n., 21.

²¹³ ZMFN, 1964. 236-237.

²¹⁴ ZMFN, 1964. 236-237.

idézett tanúvallomásokat az 1780-as években készült Első Katonai Felmérés térképén szereplő Szentgrót volumenével összevetve,²¹⁵ világossá válik a belső város szinonimaként való alkalmazása a hóstátra, mivel azt láthatjuk, hogy a hóstát alatt az oppidumot értették²¹⁶, míg a Külső városként megnevezett Polgárváros attól délre, élésen elkülönülve szerepel. (7. sz. melléklet) Az észak-déli tájolású prezídium hozzávetőleg 4–500 méter oldalhosszúságú, téglalap alakú rajzolata megközelítőleg 18–20 hektárt, avagy mintegy 0,2 km² belterületet ölelt fel. A palánkkal, árokkal való megerősítése meghatározta az oppidum arculatát, de emellett a térbeli terjeszkedésének is határt szabott. (6. sz. melléklet)

Az Iványi Béla által – forrásmegjelölés nélkül – közölt, a Hagymásiak és a vitézlő rend, illetve a szabad legények között köttetett 1644. évi szentgróti statutumban találunk némi utalást a hóstát településképével kapcsolatban, de az egyes térrészeiről és az utcák elnevezéseiről keveset tudunk.²¹⁷ A nevezett statutum 16. pontjából kiderül, hogy a hóstátban lévő házak előtt mindenki köteles volt bört²¹⁸ építeni és az árkát tisztán tartani,²¹⁹ valamint külön pontban szerepelt, hogy pénzbüntetéssel sújtották azt, aki az utcára vitte a szemetét.²²⁰ Pesty Frigyes gyűjtése szerint az utcákon a közlekedés fenntartása érdekében állhattak a hidak, amelyeknek erős cölöpmaradványai a hagyomány szerint még a XIX. században is az utcákon földbe verve léteztek.²²¹ Ennek tükrében helytállónak tűnik Iványi Béla azon felvetése, hogy a linkós hóstát utcái a korban meglehetősen sárosak voltak, és emiatt volt szükséges a börtök építése és a köztisztasági rendelkezések meghozatala. Ugyanezt támasztja alá a már említett 1776. évi tanúkihallgatás során megkérdezett Laki Farkas állítása is, miszerint a kerítésen kívül nem épültek házak, mert olyan mocsaras volt a terület, hogy *“a marha is alig lábolta meg”*.²²² Vagyis elmondhatjuk, hogy a várat körül folyó, és annak - az említett károk mellett - ily módon védelmet nyújtó Zala, elsősorban a nagyvizei, valamint a bizonyosan magas szintű

²¹⁵ Magyarország [B IX a. 527.] Első Katonai Felmérés (1763-1787) Online elérhetőség: <https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/?bbox> (Letöltve: 2020. 09. 11.)

²¹⁶ „Szent Gróti Város a Török miatt El pusztult” MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím Nr. 15.

²¹⁷ Az eredeti dokumentum lelőhelye nem ismert, azonban a rendtartás szövege fennmaradt egy 1656-os oklevél másolatban. MNL OL P 1313. Katonai iratok. 252. sz. (1656. 04. 22.); Mindemellett a dokumentum egy 1770. évi másolatban is az utókorra maradt. MNL ZML Urbáriumok, Szántói járás Nr. 31. (1770)

²¹⁸ gyaloghíd

²¹⁹ Iványi, h.n., é.n. 156.

²²⁰ Iványi, h.n., é.n. 159.

²²¹ Pesty, 1867. 71.

²²² Iványi, h.n., é.n. 186.

talajvíz révén a sík területen elnyúló hóstát térségének felszínét is meghatározta. A statutumból kiderül, hogy mézsárszék és kocsmá is volt a hóstátban, de azok pontos helyére nem rendelkezünk információval. A hóstátban mindezek mellett voltak még istállók és majorsági épületek is, amelyek Batthyány (I.) Ádám tulajdonában álltak, amelyek az 1656-os tűzvész során a csodával határos módon sértetlenek maradtak. A hóstátban tartott vásárok²²³ helyszínéként létezett egy piactér is, amely méretei alapján a Zalán átívelő híd előtti nagy térrészen volt, amelyre Luksics István is utalást tett egy 1689. évi tüzesettel kapcsolatban íródott levelében.²²⁴ Iványi Béla álláspontja szerint nem kizárt, hogy ez a piactér már a középkorban is vásároknak a helyszínéként létezett, majd a XVIII. századtól „Lansának” nevezték, mintegy közösségi térként a közhírek kihirdetésének színtereként funkcionált.²²⁵ Szentgrót oppidummal kapcsolatban a középkori források említenek egy Kisutca nevű külön települést, amely szerepelt egy 1474. évi hátralék kimutatásban is. Iványi Béla véleménye szerint a később Szentgrót oppidumba beolvadt utca a Keszthely felé vezető útnak volt megfeleltethető.²²⁶ A hóstát keleti, a Polgárvárossal közös határát a Nadas-patak képezte.²²⁷ A prezídium erődítetttségére vonatkozóan a XVII. század második feléből állnak rendelkezésünkre adatok. Hagymási István 1654-ben arról ír, hogy „igen vékony erővel vagy az az mi hóstátunk”²²⁸ Egy esztendővel később Szecsődi István szentgróti kapitány a hóstát kerítésének megerősítésére utal levelében, hangsúlyozva annak elavultságát.²²⁹ Minden bizonnyal bástyákkal is rendelkezett a zömmel a katonaság és hozzátartozóik lakta szentgróti hóstát, amire abból következtethetünk, hogy Drivodelics Ferenc egyik 1684-ben kelt levelében egy bástyának szánt fáról tett említést.²³⁰

²²³ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím Nr. 15.

²²⁴ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 29940. Luksics István levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1689. május 14.

²²⁵ Iványi, h.n., é.n. 26.

²²⁶ Uo. 18.

²²⁷ MNL OL S 78. 326. téka Zalaszentgrót 12 lap.

<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeftar/19191/view/?pg=11&bbox> (Letöltve: 2020. 09. 11.)

²²⁸ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18069. Hagymási István levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1654. június 25.

²²⁹ „azon vagyok Nagyságos Uram minden nap itt az kü(l)ső hóstát körül az mi igazítást tehetek az palánkból érete leszek minden nap. Az falukra ki irtam, hogy minden faluból egy egy néhány palánk karóval meg segítsenek az honnand háznak csak föl csináltatom, igen kívántatik, mert szintén el avult, az palánk karó igen régi...” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46608. Szecsődi István levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1655. március 5.

²³⁰ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 10905. Drivodelics Ferenc levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1684. december 9.

A palánkerődítés alapjául szolgáló faanyag felhasználása magában hordozta a tűzvész kitörésének veszélyét, különösen, hogy hóstát lakossága nagy valószínűséggel egyszerű, sárral tapasztott sövényfalú (patics) házakban élt. A talán legnagyobb tüzeset 1656. április 18-a előtti napokban történt, amely során a hóstát nagy része elégett. Ezt követően a sereg maga közül két embert választott Kun András és Laki Pál személyében, azzal a céllal, hogy a tüzeset pontos történéseit rekonstruálják és kinyomozzák.²³¹ (2. sz. Okmánytár) Szecsődi István kapitány tudni vélte, hogy egy részeges asszony, Földvári Máté nevű vajda özvegye, éjszaka lámpással ment ki a pajtájába, oda, ahonnan a tűz elterjedt. A beszámolója szerint a tűz este, a kapu bezárása után ütött ki. A tűz ugyan emberéletet nem követelt, de az épületekben annál nagyobb kárt tett, mivel mindössze tíz lakóház maradt épen a hóstátban. Többek közt Csabay György vajda háza is elhamvadt.²³² Ugyanígy járt Czeglédi Balázs katona-kereskedő is, akinek állítása szerint mindene elpusztult: *“házam és mindenem elégett.”*²³³ A nagyfokú pusztulás ugyanakkor nem érintette Batthyány majorját, pajtáit, istállóit, valamint a hóstát kerítésén lévő kapuk is sértetlenek maradtak. A tüzesetek elkerülése érdekében már ezt megelőzően is komoly óvintézkedéseket tettek a településen. Az 1644. évi dekrétum 28. pontjában arról határoztak, hogy a vásárbíráknak a hóstátban lévő házak kemencéjét bizonyos időközönként ellenőrizniük kell, valamint a lakosok kötelesek voltak hordókban, illetve kádakban vizet tárolni a házuk előtt tűz esetén az oltáshoz.²³⁴ Az 1656-os tűz alkalmával a vásárbírák nem mulasztották el kötelességüket, sőt azt túl is teljesítették. Az idézett statutum szerint havonta kellett a házakat ellenőrizniük, ezzel szemben a vásárbíró a kapushajdúkkal minden héten kétszer járta a házakat.²³⁵ A tűzben házukat veszített katonákat és azok megmaradt ingóságait ideiglenesen a várban helyezték el, nem terhelték a környékbeli falvakra. A tűz pusztítása okozta sokk mindenestre nem tartott sokáig, mert már Szecsődi az említett április 18-i levélében az újjáépítésről és a Kemenesaljáról, illetve

²³¹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46639. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1656. április 18.

²³² MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 8151. Csabay György levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1656. április 18.

²³³ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 9355. Czeglédi Balázs levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Szentgrót, 1656. október 26.

²³⁴ Iványi, h.n. é.n. 159.

²³⁵ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46652. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1656. kedd, A levél szövegét közli még: Iványi, h.n. é.n. 23.

a veszprémi püspöktől való segítségkérésről írt.²³⁶ A gyors segítségkérés ellenére lassan haladt a palánk renoválása, és ennek legfőbb oka az volt, hogy a kemenesaljai nemesek nem engedték el a jobbágyaikat a vár építésére, illetve palánkfát sem engedtek hozni. A Sümegen rezidiáló püspök pedig azt az elutasító választ küldte Batthyáynak, hogyha ő a jószágával Sümegyet és Tapolcát építteti, akkor Batthyány is építtesse Szentgrótot a maga jószágából.²³⁷ A negatív válaszok ellenére Szecsődi tovább szorgalmazta a palánk újjáépítését, amelyben a vitézli rend is tevékenyen részt vett.²³⁸ A források beszámolóí szerint a munkálatok még a következő hónapban is folytak. Ekkor Csabay György vajda arról jelentett Batthyány (I.) Ádámnak, hogy jobban kellene az aratás miatt vigyázniuk, mint azt korábban tették, mivel a palánkon ugyan javítottak valamennyit, de „*még sok helyen vagon rajta rés.*”²³⁹ Szecsődi István két héttel későbbi levelében már egy elkészült palánk vízióját tárja elénk, mivel arról értesíti Urát, hogy addig el nem ment Csákányba, míg a falvakat a palánk építésére nem hajtotta, és ahol még rés volt, ott becsináltatta.²⁴⁰ Majd egy évvel később azonban Csabay György arról számol be Batthyány Ádámnak, hogy Sárkány János vicegenerális megparancsolta neki, hogy a szentgróti palánkot építtesse, de nem tud embert szerezni hozzá, emiatt arra kéri a főgenerálist, hogy rendeljen munkásokat Szentgrótra, hogy a munkát el tudja végezni.²⁴¹ Ebből a levélből az is kiderül, hogy Csabay vajda az 1656-os tűzben leégett háza helyett egy másik házat szeretett volna magának Szentgróton igényelni, még hozzá egy olyat, amely a szentgróti vár előtt feküdt. Sajnos konkrét időponttal nem rendelkezünk a későbbiekben, hogy az 1656-ban a tűz martalékává vált palánk mikor készült el teljesen egészében, de annyi bizonyos, hogy több mint egy év elteltével is írnak a palánk építéséről. A török kor végén, 1689-ben is tűzkár érte a várost. Luksics István beszámolója szerint ugyancsak a hóstát szenvedte el a legnagyobb kárt, ugyanis *“igen szerencsétlen és véletlen esvén rajtunk, Végh Balázs nevű embernek házáról tűz támadván, nem tudatik miképpen, és az városnak jó része mind elégett az malommal*

²³⁶ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46639. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1656. április 18.

²³⁷ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46641. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1656. május 9.

²³⁸ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46642. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1656. június 4.

²³⁹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 8152. Csabay György levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1656. július 4.

²⁴⁰ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46643. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1656. július 18.

²⁴¹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 8155. Csabay György levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1657. április 4.

együtt, nevezett szerint pedig az hídtól fogva az piacon ahol egész a kapuig semmi sem maradt az nagy veszedelem miatt... ”²⁴²

²⁴² MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 29940. Luksics István levele Batthyány (II.) Ádámhoz. Szentgrót, 1689, május 14.

c. Szentgrót Polgárváros

A végvárvárosokban funkcióbéli sajátosságaik révén kisebbségbe szorult polgári lakosság idővel nem csak térben, hanem jogilag is elkülönült a zömmel katonák lakta prezídiumtól. Szentgrót militarizálódott mezővárosának és Polgárvárosának szétválásának folyamatáról rendkívül kevés forrás áll rendelkezésünkre. Az első összeírás, amely már konkrétan a szentgróti Polgárváros jobbágyságát említi, az a 1710. évi urbárium.²⁴³ A Polgárváros elkülönülése csak a XVII. század végétől adatolható meggyőzően, ugyanis ekkortól már rendre különbséget tesznek a források Szentgrót, illetve Szentgrót - Polgárváros között. Utóbbi az 1696-os nádori portajegyzékben bukkan fel először „*possessio*”-ként, ahol „*Szent Groti Polgar Varos*” néven említik.²⁴⁴ A Polgárváros név viszonylag kései felbukkanása nem egyedi eset: Keszthely esetében is csak 1670-ben említik először a jobbágyok lakta településrészt.²⁴⁵ Szentgrót esetében a XVII. század folyamán a „*külső vár*” és „*belső vár*” terminust alkalmazták elsősorban az egyes településrészek lokalizációjakor.²⁴⁶ Miután a „*külső vár*” megjelölést a hóstát szinonimájaként használták,²⁴⁷ így az iratokban feltűnő „*város*” értelemszerűen a Polgárvárosra, avagy Külső városra utalt. Egy 1731. évi polgári perben úgy írták le a jobbágyok lakta településrészt, hogy „*...suburbio oppidi Szent Groth vulgo Polgár Város...*”²⁴⁸ A Polgárváros elnevezés ugyanakkor nem volt kizárólagos, mivel többek közt a „*Külső város*” megnevezés is gyakran feltűnt. 1697 márciusában Batthyány (II.) Ádám Duponya Mártonnak rendelkezésére bocsátott egy fertály földet a szentgróti külső városban azzal a megbízással, hogy felügyelje a helyet, és amennyiben megfelelően viseli magát, akkor a jelenlegi porkoláb halála után esélye lesz a pozíció elnyerésére is.²⁴⁹ Négy hónappal később Duponyát végérvényesen a szentgróti külső városba rendelték, mintegy tisztartó szerepét

²⁴³ „*In anno 1710 die 10 Aprilis facta. Méltóságos Grófné Stratman Eleonóra kglmes Asszonyunk ő exellenciája Szent Gróti dominiumját az várnál, majornál, három malmoknál találandó ingó és ingatlanjoknak ez szerint az ő conscriptiója*” MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 16.

²⁴⁴ MNL OL MKA E 158. Conscriptioes Portarum. Tom. IV. fol 687. /MOL Filmtár 1664. tekercs/

²⁴⁵ Végh, 2007. 122.

²⁴⁶ Bővebben lásd a „*A Praesidium*” c. fejezetet

²⁴⁷ Tovább árnyalja a képet, hogy Szecsődi István egy 1655. március 5-én kelt levelében „*külső hóstát*” szóösszetétellel is illette a hóstátot. MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46608. Szecsődi István levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1655. március 5.

²⁴⁸ MNL ZML IV. 14a. Polgári perek. 35.d. Fasc. 44. Nr. 225.

²⁴⁹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 2939. Batthyány (II.) Ádám levele Petres Györgyöz. Rohonc, 1697. március 6.

betöltve azt a feladatot kapta, hogy a rétekre, vizekre, malmokra felügyeljen, illetve a vámot bérlő zsidót is bizonyos időközönként ellenőrizze.²⁵⁰ A XVII. század végétől például Lenti vonatkozásában is megkülönböztettek külső, illetve belső várost.²⁵¹ Hangsúlyozandó azonban, hogy a külső és belső város említése ez esetben is csak az egykoron összetartozó településrészek térbeli elkülönülését bizonyítja, a jogi önállóságukat nem igazolja feltétlenül.

A szentgróti településrészek elszakadásának meghatározását nagy mértékben nehezíti, hogy sajnálatos módon több más, a Batthyány levéltárhoz kapcsolódó állaghoz hasonlóan 1945-ben és 1956-ban bekövetkező tüzesetek miatt Szentgrót mezőváros levéltára is a lángok martalékává vált.²⁵² Arra vonatkozólag nem rendelkezünk pontos információkkal, hogy a prezídium mikor vált le a Polgárvárostól és mikor lépett önálló fejlődési útra. A szakirodalmi adat szerint Szentgrót első pecsétjét – amelyben egy egyenes kardot markoló páncélos jobb kar látható – a szentgróti lovas és gyalogsereg használta először 1641-ben.²⁵³ Emellett a mezővárosnak is volt egy külön pecsétje, ám használatba vételének kezdeti dátumát nem ismerjük.²⁵⁴ Tekintve, hogy más prezídiumok esetében is a XVII. század első felében kezdődött az önálló pecsétnyomók alkalmazása, így az analógiákkal akár el is fogadhatnánk az 1641-es dátumot. Valószínűbb azonban, hogy a szentgróti lovas és gyalogsereg a pecsétjét először, 1651. június 12-én kelt levelén használta,²⁵⁵ ám a legjobb állapotban megőrződött pecsétlenyomat a szentgróti sereg 1680. januárjában kelt levelén található.²⁵⁶ A prezídiumban élő sereg önálló pecséthasználatát a Polgárvárostól való jogi elkülönülés jeleként értelmezhetjük. A különállás hosszúra nyúlt, mivel az egykori prezídium és a polgárváros újraegyesítésére – bár annak terve már 1893-ban felmerült –,²⁵⁷ csak 1950-ben, tehát több mint két és fél évszázadot követően került sor.²⁵⁸ Keszthely esetében is hasonló folyamatnak lehetünk tanúi. Az ottani prezídium

²⁵⁰ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 2956. Batthyány (II.) Ádám levele Petres Györgyhöz. Rohonc, 1697. július 18.

²⁵¹ Tantalics, 1993. 109.

²⁵² Erre részletesen lásd: Koltai, 2000.

²⁵³ Bertényi–Molnár–Vikár, 2011. 58.

²⁵⁴ MNL OL V. Pecsétgyűjtemény. Zalaszentgrót mezőváros pecsétje. „*Zentgrot in mesivaros*”

²⁵⁵ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 47041. Szentgróti lovas és gyalogsereg levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Szentgrót, 1651. június 12.

²⁵⁶ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 47042. Szentgróti lovas és gyalogsereg levele Batthyány Kristófhöz. Szentgrót, 1680. január 3.

²⁵⁷ MNL ZML IV. 1. a. Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei Nr. 231. Szentgrót mezőváros egyesítésének tárgyalása Szentgrót Polgárvárossal 1893. 10. 2.

²⁵⁸ Gaál, 1986. 66.

legkésőbb 1623-ban szeparálódott a jobbágyok lakta városrésztől, újraegyesítésük csak 1925-ben történt meg.²⁵⁹

Ami a Polgárváros lokalizációját illeti, a középkorból fennmaradt adataink szerint Szentgrót mellett létezett egy „*Kisutca*” nevű településrész, amelynek behatárolását nagyban nehezíti, hogy Szentgrót városának középkori szerkezetére nem rendelkezünk forrásokkal.²⁶⁰ Iványi Béla feltételezése szerint a XVI. században Szentgrót oppidumba beolvadó „*Kisutca*” – amelyet már egy 1540. évi, Hagymási János birtokeladásait tartalmazó zalavári konvent előtti egyezség²⁶¹ sorai alapján „*Keszthelyutcának*” neveztek – nem lehetett más, mint a délre, Keszthely irányába vezető utca.²⁶² A levéltáros-történész ugyan nem foglalt egyértelműen állást kérdésben, ám a Katonai Felmérések térképszelvényein is kiválóan kirajzolódó, déli irányba elnyúló egyutcás településszerkezet arra utal, hogy a korabeli forrásokban felbukkanó „*Kisutca*” a szentgróti Polgárvárosnak feleltethető meg.

Ehelyütt szükségképpen meg kell jegyeznünk, hogy a Polgárváros megnevezésével, illetőleg a polgár, jobbágy, illetve zsellér kifejezésekkel a legújabb kutatások eredményeinek tükrében óvatosan kell bánnunk.²⁶³ A polgár ugyanis az a személy volt, aki egy városban vagy faluban, pontosabban annak földjén ülést (házat és kertet) bírt, függetlenül attól, hogy az üléséhez tartozott-e jobbágyi helyföld vagy sem.²⁶⁴ A polgár rendelkezett választójoggal, illetve a választhatóság jogával is. Magát a polgárjogot az ülés birtoklásából eredő polgári jogállás határozta meg, nem pedig az úr számára vállalt jobbágyi vagy zselléri szolgálat. Jobbágy elviekben bárki lehetett, mivel a jobbágyi rendtartás a jobbágyhely meglététől függött.²⁶⁵ A jobbágyhely nagyságára vonatkozólag csak a XVIII. századból rendelkezünk fogódzóval, ugyanis egy 1768. évi urbárium úgy határoz, hogy egy jobbágy házhelye, vagyis udvara, és veteményes kertje akkora, amekkora *”két pozsonyi mérő”²⁶⁶ mag alá kívántatik.*²⁶⁷

²⁵⁹ Végh, 2007. 121-123.

²⁶⁰ Iványi, h.n. é.n 18.

²⁶¹ Bilkei, 1999. 109. Nr. 192.

²⁶² Iványi, h.n. é.n. 18.

²⁶³ Erre vonatkozóan a legújabb kutatási eredményeket összegzi: Szatlóczki, 2020.

²⁶⁴ Szatlóczki, 2020. 16.

²⁶⁵ Uo. 17.

²⁶⁶ A XVIII. század folyamán a pozsonyi mérő nagysága megközelítőleg 62,48 liter volt. N. Kiss, 1985. 467-468.

²⁶⁷ Mária Terézi Úrbéri Tabellák – Szentgróti Polgárváros. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/zala-szentgrot-polgarvaros/> (Letöltve: 2021. 12.03.)

Batthyány (I.) Ádám példaértékű adminisztrációjának köszönhetően több olyan forrással is rendelkezünk, amelyek bemutatják a család részbirtokának gazdasági potenciálját a XVII. század második felében. Az utókorra maradt és az összes szentgróti várhoz tartozó jövedelmet legrészletesebben az 1656. április 3-án készült összeírás²⁶⁸ tartalmazza. A jegyzék elsődleges célja az a Hagymásiaktól örökjogon megszerzett²⁶⁹ szentgróti jószág tartozékainak jövedelem szempontú összeírása és a szolgáltatások mértékének minél pontosabb megismerése volt. A Polgár város tekintetében a Batthyányok szentgróti részbirtokán 22 ház jobbágyot jegyeztek fel, akik heti két napot szolgáltak, karácsonykor pedig egy kappant voltak kötelesek beszolgáltatni. Öt zsellér is feltüntetésre került, akikkel kapcsolatban megjegyezték, hogy nem mindegyik szolgál 24 napot, hanem a földesúr vagy a tisztartó külön megegyezik velük. Ők, kis házacskákban laktak, földet pedig nem bírtak, de karácsonykor ők is egy kappannal tartoztak.²⁷⁰ A zsellérek jogállása később sem változott, miután az 1659-es urbáriumban a három évvel korábbiakkal összhangban megjegyezték, hogy „ezen felül megírt zsellérek, meddig jobban meggyökeresednek, addig szolgálnak annuatim napot nr. 24.”²⁷¹ A zsellérek helyzete későbbiekben sem változott. Továbbra sem bírtak a városban, kis házakban éltek, és a földesúr bizonyos időközönként külön-külön egyezett meg velük a szolgálataikat illetően.²⁷² Tehát a zsellérek nem rendelkeztek üléssel, hanem csak házuk, kertjük vagy házrészük volt. Ezek túlnyomórészt vagy egy polgár ülésén (kertjében) vagy azon kívüli pusztahelyi földön, szabadföldön épült, amelyért cserébe szolgáltak az uruknak.²⁷³ Ezzel együtt a megjegyzés arra is utalhat, hogy a zsellér szolgálatot csak átmeneti állapotnak szánták, mivel a „meggyökeresedésük” után a zsellér szolgálati formát fel kívánták váltani a jelentősebb összegeket beszolgáltató adóalanynak számító jobbágy státusszal. Az 1659. évi urbárium szerint Hagymási Miklósnénak is volt 6 fő „jobbágyi féléje,”²⁷⁴ akik

²⁶⁸ „Anno 1656. die 3. Aprilis Szentgróti várhoz tartozandó mindenféle jövedelemnek följegyzése” MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím 4.p.

²⁶⁹ MNL VaML VaKH Protocolla, 36. kötet. 129.

²⁷⁰ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím 5.p.

²⁷¹ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 7.

²⁷² MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím Nr. 6.

²⁷³ Szatlóczki, 2020. 17.

²⁷⁴ Az összeírás készítője minden bizonnyal csak azt tudta meg a mintegy féltucat emberről, hogy tartoznak bizonyos szolgáltatásokkal, ám ezek pontos mibenlétéről nem volt információja. A „jobbágyi félék” kifejezés az összeírás szövegkörnyezetét tekintve magukra a személyekre vonatkozik, ám ha a fentiekben vázolt álláspontból indulunk ki, akkor úgy is értelmezhetjük a kifejezést, hogy a jobbágyság egy szolgálati formának számított, így a „jobbágyi félék” kifejezés akár a szolgálati formára, illetve rendtartásra is utalhat

rendelkeztek legalább 12 hold szántófölddel, valamint a türjei prépostnak is volt két jobbágya Szentgróton. Utóbbiakkal kapcsolatban mindössze annyit jegyeztek fel, hogy évente nyolc-nyolc napot tartoznak szolgálni. A prépost rajtuk kívül négy zsellérral is rendelkezett, akik csak házzal bírtak.²⁷⁵

Az 1656-os összeírásban a földesúrnak fizetendő kilencedről nem tesznek említést, de sajnálatos módon a földesúrnak fizetett földbér összegéről is hallgatnak a források. Az 1690. évi urbárium is csak annyit említ, hogy robottal tartoztak a jobbágyok földesuruknak.²⁷⁶ Megoldani látszik a kérdést a földesúrnak járó kilencedik tizeddel kapcsolatban az 1697. évi urbárium, amely szerint Szentgrót a török korban nem adott kilencedet.²⁷⁷ Ugyanezen tényt támasztják alá az 1710. évi úrbéri összeírás sorai is: „*In isto dominio Szent Grotiensis nec census pro robotta nec pecunia a sessionibus, nec quartirium ullum pro officialibus Szent Grotiensibus in servitio existentibus...*”²⁷⁸ Ezen megállapítást, a Mária Terézia nevéhez köthető úrbérrendezést követően készített úrbéri tabellában is feltüntették,²⁷⁹ de már azzal folytatva a leírtakat, hogy a jobbágyok a kilencedet a termésből kötelesek megadni, valamint minden jobbágy és házzal bíró zsellér évente helyadó gyanánt köteles fizetni – kivéve a más házában lakó zselléreket – a földesúrnak egy forintot,²⁸⁰ amelynek felét Szent György napig, másik felét pedig Szent Mihály napig tartozik megadni.²⁸¹ Az egyháznak járó dézsma kapcsán is kijelentették, hogy a Polgárvaros lakói mindeközéig az egyházi rendnek sem adtak tizedet.²⁸² Ennek azonban ellent mond az 1697. évi urbárium, amely szerint a szentgrótiak a török korban és jelenleg is gabonateddel tartoztak/tartoznak a „sümegei” püspöknek.²⁸³ Ezen megállapítást igazolni látszik, hogy Ergelics Ferenc veszprémi püspökkel 1616-ban még konfliktusba is keveredtek a szentgrótiak, mivel Hagymási Kristóf Szentgrót mezőváros és több falu tizedének megfizetését megtagadta a püspöktől.²⁸⁴

²⁷⁵ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 7.

²⁷⁶ MNL OL MKA E 156. U et C. fasc. 29. nr. 1. 455-456.p.

²⁷⁷ MNL OL MKA E 156. U et C. fasc. 10. nr. 37. 28-29.p.

²⁷⁸ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 16. 9.p.

²⁷⁹ „Mivel ebben a helységben az kilenced eddig az termésben az földesúrnak nem adatott...” Mária Terézia Úrbéri Tabellák – Szentgróti Polgárvaros. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/zala-szentgrot-polgarvaros/> (Letöltve: 2021.12.03.) 12.p.

²⁸⁰ A XVII. században Egerszeg esetében is egy forintra rúgott a cenzus összege. Végh, 2010. 51.

²⁸¹ Mária Terézi Úrbéri Tabellák – Szentgróti Polgárvaros. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/zala-szentgrot-polgarvaros/> (Letöltve: 2021. 12.03.) 10.p.

²⁸² Uo. 29.p.

²⁸³ MNL OL MKA E 156. U et C. fasc. 10. nr. 37. 28.

²⁸⁴ Karlinszky, 2014. 73. Szentgrót, 1616. május 11.

Szentgrót város tekintetében 1656-ban először tűnt fel jobbágyi teherként a „szerenkénti” borárultatás rendszere. Ennek értelmében Szent György naptól kezdve a polgároknak Batthyány borát kellett árulni „házanként szerrel”, vagyis házanként szerjárással egy hónapig, és minden hónap után két-két hétig Hagymási Miklósné borát mérték. Ez a metódus 1659-re csupán annyit változott a Hagymási család hátrányára, hogy Batthyány borát Szent György naptól Szent Mihály napig kellett árulni „házanként szerrel”.²⁸⁵ A fentiekben ismertetett és a legújabb kutatási eredmények tükrében ez a házankénti szerjárás azt takarta, hogy polgárülésként kellett a bort eladásra bocsátani. Ez 1659-ben azt jelentette, hogy Batthyány 27 fő jobbágyának - amennyiben egyenletesen oszlottak el a gazdasági terhek – a jelzett durván öt hónapos időintervallumban fejenként megközelítőleg 5,5 napig, mindent összevetve tehát majdnem egy hétig kellett uruk borát árulni, cserébe viszont ez idő alatt mentesültek a robotkötelezettség alól. A hóstáiban karácsonytól fogva egy hónapon keresztül Hagymási Miklósnét illetve a bormérés joga, ezt követően Szent Mihály napig Batthyány joga volt a kocsmatartás.²⁸⁶

A későbbi időszakokból fennmaradt urbáriumokat az 1656 áprilissal összevetve látható, hogy az összeírások nem mutatnak lényeges különbségeket a jobbágyi terhek vonatkozásában. Tehát kijelenthető, hogy a jobbágyok szolgálati kötelezettsége minimális változtatásokkal ugyan, de lényegében a XVII. század folyamán állandó volt, és alig változott a korábbi időszakhoz képest. Az 1659. évi urbáriumban szerepelnek először a Batthyányak által eszközölt kiegészítések, nevezetesen a gyalogrobot, borárultatás és a kappan beszolgáltatása mellett a jobbágyok illendő élést voltak kötelesek biztosítani abban az esetben, ha Szentgrót ura a településre látogat, valamint karácsonykor a kappan mellett egy szekér fát is köteles volt adni minden marhás ember.²⁸⁷ Ezen passzusok a későbbiek folyamán már a jobbágyi terhek közé beépülve tűnnek fel az összeírásokban. Az 1681. június 10-i urbárium²⁸⁸ hat jobbágy tanúvallomása alapján összefoglalóan és tételesen sorolta fel a (Batthyányak) szentgróti jobbágyi kötelezettségeket, melyek a kisebb kiegészítésektől eltekintve megegyeznek az 1656. és az 1659. évi urbáriumban rögzített

²⁸⁵ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 7. 2.p.

²⁸⁶ Arról nem szól a forrás, hogy szeptember 29-e és a karácsony között kinek a joga volt a bormérés, azonban ezen időintervallumban a vitélő rend árultatási jogát feltételezhetjük.

²⁸⁷ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 7.

²⁸⁸ „A Szent Gróti várhoz tartozandó jószággról való urbárium. Anno 1681 Die 10 Juni. Conscriptum(!) Per Me Georgium Körmendy” MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 15.

adatokkal. Ezek szerint minden két ökröt bíró jobbágy az őszi vetésben egy hold²⁸⁹ földet, a négy ökrös jobbágy két holdat, a hat ökrös jobbágy pedig három holdat volt köteles felszántani, ezen felül minden jobbágy heti két nap gyalogrobotot teljesített, de ha szekérrel szolgált, akkor csak heti egy napon kell azt tennie. A jobbágyi terhek kismértékű növekedése figyelhető meg a korábbiakhoz képest, amely abban nyilvánult meg, hogy míg korábban a tavaszi vetésben egy holdat kellett felszántani, addig 1681-ben ez a szám már két holdra emelkedett.²⁹⁰

1656-ban történt először utalás a Polgárváros által fizetett török adóra, ám ennek mértékét nem jegyezték fel, csak annyi bizonyos, hogy a lakói fizették a török adót az oszmánok részére. Ezen adónak a két ispánra eső hányadát a várhoz tartozó jövedelmekből kellett előteremteni.²⁹¹ 1629-ben a főispán utasítására a járási szolgabírók összeállítottak egy Zala vármegye hódolt településeitől az oszmánok részére fizetett adókat tartalmazó lajstromot, ám ez a kimutatás a jelek szerint nem teljes. Szentgrót városa nem szerepel a lajstromban, de a tartomány három települése, Aranyod, Zalaszeg és Szentpéter viszont igen. A három falu együttesen 160 forint sarcot fizetett, emellett egy vég karasia posztót és 30 pint vajat is kötelesek voltak beszolgáltatni. A szultán adója 24 forintot és 25 köböl lisztet tett ki.²⁹² Szentgrót töröknek fizetett adójának összegéről csak az 1690. évi urbáriumból értesülünk. Ennek értelmében Szentgróti Polgárváros török földesura a kanizsai basa volt, akinek évente 37 forint 30 krajcárt fizettek, míg a kincstárnak járó adó évente 5 forintra rúgott. Mindezek felett természetbeni szolgáltatással is tartoztak, amelynek mennyisége 2 kiló gabona volt.²⁹³ Azt ezt megelőző időszakokból nem rendelkezünk adatokkal a török adó mértékére vonatkozóan, azonban tudjuk, hogy a Polgárvárosban az volt a szokás, hogy a város adóját a (polgárvárosi) malom adójával együtt fizették. Pulyai György 1656. évi levelében arról számolt be Batthyánynak, hogy a korábbi megállapodás ellenére a török nem óhajtja a malom adóját beleszámítani a város adójába, hanem komoly fenyegetőzések közepette külön sarcot követel róla.²⁹⁴ Sajnos a

²⁸⁹ 1 magyar hold = 1200 négyszögöl = 0,4316 hektár = 43,16 ár = 4316 m². Bogdán, 1990. 320.

²⁹⁰ Ezen kívül karácsonykor minden „marhás” ember tartozik egy szekér fát, illetve egy kappant beszolgáltatni.

²⁹¹ „*az várból adják meg érettek.*” MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím 6.p.

²⁹² Merényi, 1904. 377.

²⁹³ MNL OL MKA E 156. U et C. fasc. 29. nr. 1. 455-456.p.

²⁹⁴ „*Az városi malom felől ír Kanizsáról Basa Huszain aga, hogy az ő deákjoké volna, azért adózzanak róla, mert ha nem, szél fújja az helyét, eddig soha Nagyságos Uram nem volt szokás, hanem az malomnak az várossal együtt való adójok volt, ez előttis veszekedvén az a pribék deák az malom felől, itt az városon lakozó*

levélben pontos összeget nem említenek, csak a nagyságrendjére utalva jegyezték meg, hogy a jobbágyság száma megfogyatkozott, amelynek oka a regnáló pestis mellett a magas török adó volt. Mindent összevetve az 1690. évi urbárium által feltüntetett adószámok eltörpülnek Egerszeg, valamint Keszthely török adójához viszonyítva, de hozzá kell tennünk, hogy az összegek közti jelentős differencia annak lehet az eredménye, hogy a szentgróti összeg már a javában zajló visszafoglaló háború idejére, tehát az oszmán uralom végnapjaira vonatkozik.

Említést érdemel, hogy Szentgrót esetében véleményünk szerint nemcsak a vár és a Zala bal partján elterülő hóstát rendelkezett védelemmel, hanem a Polgárváros is. Szecsődi István kapitány 1655-ben kelt levelében egy Szentgrót elleni támadásról számolt be, amely során hármat lőttek a hóstátban, azonban azt is megemlíti, hogy a „*városi turonban is volt hírmondó, az melyet mindenkor két ember van, azok is lőttek mindjárt, az török sem késett, az városi polgárokból vittek el tízig...*”²⁹⁵ Tehát a levél tanúsága szerint létezhetett a szentgróti Polgárvárosban egy torony, amelyben hírlövésre alkalmas lövészszerkezetet tartottak, és ami mellett állandó jelleggel két ember strázsált. Vagyis, ha a város a saját védelme érdekében hírlövésre alkalmas eszközt tartott, akkor feltételezhetjük, hogy valamiféle épített védelemmel, kerítéssel vagy latorkerttel is rendelkezett.²⁹⁶ Ezen toronyból való hírlövésnek a hóstátban leadott lövésektől való határozott megkülönböztetése azt jelenti, hogy a hóstáttól délre elterülő Polgárváros a hóstát, illetve a vár katonaságának mintegy előretolt őrhelyeként működött. Ezen torony alatt több, mint valószínű, hogy a Nádas-patak déli partján szabadon álló, keletelt, sokszögű szentélyzáródású templom tornyát feltételezhetjük, amely egy XIII. század második felére keltezhető plébániatemplom romjaira épült. A templom északi oldalához a XV. században

Vörös István és az molnár be menvén Hosszú Amhet aga előtt eligazították, és az előbbi igazságban meghagyták, most megint újabban kezdi pretendálni és fenyegetni az malmot. Ha azért Nagyságod kegyelmes jó akarata volna, igen használna, ha Ngod az alajbének iratna felőle, mivel már eligazították és helyén hagyták egyszer, hogy soha magányosan való adója ne legyen, hanem az előbbi szokás szerént az várossal együtt való legyen, és az a deákjok többül az malomhoz ne szólhasson...” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 38753. Pulyai György levele Batthyány Ádámmalhoz. Szentgrót, 1656. május 9.

²⁹⁵ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46627. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmalhoz. Kiskajd, 1655. szombat

²⁹⁶ A Polgárváros esetében a malom épületének védelemmel történő ellátására is találunk utalást. Drivodelics Ferenc szentgróti kapitány 1686-ból fennmaradt levelében arról ír, hogy Batthyány (II.) Ádám utasítására a külső városban lévő malmot be kell keríteni, ennek okán a vármegye embereinek Szentgrótra küldését kéri. MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 10903. Drivodelics Ferenc levele Batthyány (II.) Ádámmalhoz. Szentgrót, 1686. november 13. (A nevezett, 10903. számú levél keltezése a Batthyány-missilisek adatbázisában véleményünk szerint a rossz olvasat miatt szerepel 1680-as évkörrel.)

kolostorépületet emeltek, és azt ferencesek használták, de csak a XVI. század közepéig.²⁹⁷ A városi toronyban lévő két strázsa fizetését a vártartományból rendelték ki. A szentgróti vártartomány 1656-os összeírásában külön szerepel „*az kiknek mostan mennyi fizetések jár az várból, annak följegyzése*” bekezdés, amelyből világosan kiderül, hogy mindegyik strázsának 18–18 forint, valamint naponta egy-egy cipó volt az illetménye.²⁹⁸ Véleményünk szerint a két strázsa fizetése ugyan a várból rendeltetett ki, ugyanakkor a város felett való strázsálás okán, bérüket Szentgrót város polgárai fizették. A városi polgárság által fizetett strázsák intézménye nem egyedi. Egy 1608. évi sárvári urbáriumból arról értesülünk például, hogy egy korábbi szokás szerint „*az városnak éjjeli és nappali szorgalmatos gondja viselésére és őrzésére az város maga költségén öt darabontot tartoznak tartani minden esztendőben. Az város esztendőnként tartozik az várban száz húsz forintot be adni, vagy ő Nagysága kezébe, avagy az kinek ő Nagysága parancsolja adni, és így az városi kapuknak őrzésére és gondja viselésére ez öt darabontot az várból tartják.*”²⁹⁹ A sárvári analógia alapján Szentgrót esetében is hasonló szisztéma vélelmezhető, vagyis a város polgárai fizették a már említett összeget Szentgrót birtokosának, aki így a város helyett tartotta az őrséget talán a szabad legényei közül.

²⁹⁷ Adattár, 1996. 402.

²⁹⁸ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím Nr. 6.

²⁹⁹ MNL OL MKA E 156. U et C. Fasc. 037. Nr. 056./c. 165.p.

IV. Szentgrót prezídium katonatársadalma

a. A Kanizsa ellen vetett végvidék

Az Oszmán Birodalom nyugati expanziójának követlen célpontja Bécs elfoglalása volt, így a Habsburg császári udvar és a magyar rendek számára már korán világossá vált, hogy a muszlim birodalom hódoltatási törekvéseinek csak az osztrák örökös tartományok előtt elterülő Magyarország, valamint a Horvátország és Szlavónia területén megszervezett határvédelmi rendszer vethet gátat. A Kanizsa 1600. október 21-i oszmán kézre kerülése ezen ütött nehezen kitölthető rést.³⁰⁰ A Stájerország elővédjeként is funkcionáló erősség elvesztésével természetesen az oszmán portyák hatósugara is tovább bővült a magyar területek rovására, mivel a tizenöt éves háborút (1591/93–1606) lezáró zsitvatoroki béke csak elviekben hozott békességet a Magyar Királyság számára. A folyamatos terjeszkedés következtében a hódítók ellenőrzése alá kerültek a Dél-Dunántúl észak-déli irányú, meridionális völgyeiben futó útvonalak is, így a megmaradt területek biztonsága érdekében szükségessé vált egy új védelmi övezet létrehozása, amely találóan a *“Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitányság”* nevet kapta.³⁰¹ (1. sz. melléklet) A XVII. század első évtizedeiben formálódó, de csak a század közepére megszilárduló, mintegy 20 végvár alkotta Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitányság (másként generalátus) lényegében kisebb zalai és vasi végházak és őrhelyek hálózata volt, amelyek a mai Magyarország, Horvátország és Szlovénia területére lokalizálhatóak.³⁰² Az új védelmi zóna mondhatni „jogelődje” az Szigetvár 1566. évi elvesztését követően, a Dél-Dunántúl kulcsvárának mintegy ellenpólusaként életre hívott Kanizsai végvidéki főkapitányság (kanischerische Grenze) volt, amely az Udvari Haditanács irányítása alá tartozott.³⁰³ A végvidék struktúrájának kialakításánál láthatólag nagy hangsúlyt helyeztek a Kanizsa környéki, védelmi szempontból előnyös természeti adottságokra (mocsarak, vizenyős területek, dombvidékes felszín) kiaknázására.³⁰⁴ Az így létrehozott várláncolat már kezdettől fogva

³⁰⁰ Kanizsai tartomány oszmán uralom előtti állapotára lásd: Szakály, 1992.; A kanizsai török uralomra bővebben: Vándor, 1994b. Újabbán: Kanász, 2021. 169-244.

³⁰¹ Erre részletesen lásd: Kelenik, 2005. 311-357.; Tóth H., 2013. 38-46; Czigány, 2013. 67-90.

³⁰² A Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitányság várai: Egerszeg, Lövő, Tótfalu, Magyarósd, Kapornak, Pölöske, Kemend, Bér, Kiskomárom, Zalavár, Szentgyörgyvár, Szentgrót, Lenti, Szécsisziget, Kányavár, Alsólendva, Légrád, Kotori, Goricsán, Hodosán.

³⁰³ Pálffy, 1996a. Vö. Dávid–Fodor, 2000.

³⁰⁴ Kelenik, 1995.; A kanizsai végvidék szomszédságában lévő bajcsavári végvidék 1576. és 1582. évi várjegyzékeinek összehasonlítása következtében Pálffy Géza megállapította, hogy a Kanizsa patak mentén

kiterjedt északi irányban a Zala mentén álló, a későbbi Kanizsával szembeni végvidékhez is tartozó végváraakra, mint például Kemend, Bér, vagy éppen Szentgrót.³⁰⁵ Ez a gyakorlati megvalósulását jelentette az „aktív védelem“ koncepciójának, amelyet az 1577. évi nagy bécsi haditanácskozáson fogalmazták meg a Habsburg Monarchia katonai-politikai döntéshozói. A többnyire magánkézben lévő végházak királyi zsoldon tartott helyőrségét az új védzóna esetében is gyakran egészítette ki a várak birtokosai által kiállított, valamint a rendek által alkalmilag felfogadott katonaság, amelyek jelentősen növelték az erősségek fegyvereseinek a számát.³⁰⁶ A szomszédos győri főkapitánysághoz képest mellékhadszíntérnek számító végvidék alappillérei Egerszeg és Kiskomárom várai voltak, amelyekben a generalátus teljes haderejének mintegy harmada állomásozott. Ezen felül, ha csak időlegesen és kis számban is, német katonaság is szolgálatot teljesített a falaik közt.³⁰⁷ Jóllehet Kiskomárom a hírszerzés központjaként erődítetttségében és helyőrségének létszámában³⁰⁸ is túlszárnyalta riválisát, a XVII. század első évtizedétől – elsősorban központi fekvésének köszönhetően – a végvidék főkapitány-helyettese mégsem itt, hanem Egerszegen tartotta a székhelyét.³⁰⁹ Kiskomárom, a *“legspiccen való véghely”* amely hódoltságba mélyen beékelődve mindössze 20 km-re feküdt Kanizsától, és a Magyar Királlyal egyedül a zalavári helyőrség által védelmezett hídvégi Zala-réven keresztül maradt kapcsolatban.³¹⁰ A Zala előterében felépített Pölöske és Kapornak, valamint Szentgrót feladata ugyancsak a már említett észak-déli irányú és a Zala-völgyébe vezető útvonalak lezárása volt.³¹¹ Lendva, Lövő várai közvetlenül a Triesztből Sopronon át Bécsbe vezető kereskedőút mentén feküdtek, míg a Kanizsa felől érkező és a Trieszt – Bécs útvonalba becsatlakozó országút vigyázása Lenti és Szécsisziget feladatai közé tartozott. Mindezek mellett a Kerka-folyó partján emelkedő Kányavár fontos feladatának számított, hogy a Mura északi partvidékén előrenyomuló portyázókat feltartóztassa, így a Muraköz védelme mellett közvetett módon Stájerország oltalmazásában is részt vállalt.³¹²

majd egy tucat (Keresztúr, Kiekmansziget, Fityeháza, Bajcsavár, Szentgyörgy, Szentmiklós, Újudvar, Kacorlak stb.) kisebb őrházat hoztak létre. Pálffy, 1995b., A bajcsavári végvidék történetére lásd még: Toifl, 2002., Pálffy, 2003.

³⁰⁵ Pálffy, 1995d. 75.

³⁰⁶ Czigány, 2018. 74.

³⁰⁷ Végh, 2020a. 42.

³⁰⁸ Szvitek, 2008. 87.

³⁰⁹ Végh, 2010. 19-28.; 38-40.; 159.

³¹⁰ Iványi, 1960. 161-180. Vö. Szvitek, 2008. 46-50.

³¹¹ Glaser, 1929. passim

³¹² Végh, 2020b. 74.

Az oszmánok támadásait a végvárak kapitányai és a vármegyék közössége elsősorban a Zala folyón eszközölt védelmi munkálatokkal, bevágásokkal és fentőzésekkel próbálták meg feltartóztatni, illetve Egerszeg, valamint Lövő, Kemend, és Bér kis létszámú fegyveres helyőrségei a folyó átkelői felett strázsáltak és őrizték a fontosabb útvonalakat.³¹³ A Rába vidékének szempontjából a Zalán lévő kelők bevágása, vagy éppen szétrombolása³¹⁴ létfontosságú volt, mivel ha a Zalán átjutottak a törökök, akkor a Rába vonaláig már nem ütköztek jelentősebb akadályba, leszámítva a néhány fős őrséget számláló Vas megyei Egervárt, Magyarósdot, valamint Tótfalu őrházát.³¹⁵ A Zala, a Kerka és a Mura folyókra épült várrendszer kis létszámú őrségei ugyanakkor önmagukban nyilvánvalóan nem voltak képesek megszünteni a hosszú frontvonal több pontján támadó oszmán csapatokat. Ennek okán a Rába és a Zala menti várak kapitányai szoros, napi összeköttetésben álltak egymással, valamint a védelmi intézkedések kivitelezését és szervezését illetően is természetesen erősen egymásra voltak utalva.³¹⁶

A XVII. század középső harmadában a térség legmeghatározóbb, a bécsi udvarral is jó kapcsolatokat ápoló Batthyány (I.) Ádám³¹⁷ egyidejűleg töltötte be a „dunántúli” kerületi főkapitányi, valamint a Kanizsa ellen végvidék főkapitányi (1633–1659)³¹⁸ pozícióját is. Ennek megfelelően, tisztségéből adódóan rendelkezett mind a dunántúli rendek által kiállított, és mind a Kanizsa ellen vetett végvidék királyi fenntartású várőrségeinek katonaságával is. A kerületi főkapitányi tisztséghez hozzátartozott a Batthyányak birtokában lévő Körmenden állomásozó, és a rendek által fizetett kontingens is, amely 150 lovasból és 100 gyalogosból („ország lovasai és gyalogjai”) állt. Ez azonban hivatalosan nem tartozott a Kanizsa elleni végvidék szervezetéhez, jóllehet a korabeli

³¹³ “a Szalán lévő kelők bevágatását mint megparancsolta legyen Nagyságod, melyre énnekem azóta kiváltképpen való vigyázásom lévén itt e tájon gondot viseltem reá. Az pedig mennyit használjon elég jelensége az, hogy azóta csak egy csata sem volt az Szalán fölül, mióta az kelőket bevágták, mert lehetetlen is volna hír nélkül fölmenni. (...) a szentmártoni kelőt (...) az mely oly helyen vagyon, hogy ha Kanizsáról ki jön a török és ottan által jöhet a Zalán, egész a Rábáig soha egyebütt észben nem vehetni...” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. Nr. 36387. Perneszy István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Lövő, 1655. augusztus 3. Részletezve lásd: Baráth, 2014. 31-53.; Baráth, 2015. 257-295. Vö. Vadas, 2014. 93-128.

³¹⁴ Turbuly, 1996. 91. Nr. 1461.

³¹⁵ Benczik, 1992. 48-51.

³¹⁶ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. Nr. 36375. Perneszy István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Lövő, 1654. június 3.

³¹⁷ Életére részletesen lásd: Koltai, 2012.

³¹⁸ Pálffy, 1997c. 280.

létszámkimutatások gyakorta a Körmenten szolgáló katonaságot is feltüntetik.³¹⁹ Batthyány (I.) Ádám emellett tekintélyes számú magánhadsereggel (hozzávetőleg 2000 fő) is rendelkezett, amely hatékonyan egészítette ki a királyi és a rendi haderőt, így a XVII. század derekán szükség esetén akár több ezer főt is mozgósítani tudott.³²⁰ A végvári és rendi katonaság közös irányításának eredményeként a XVII. század közepső harmadától a határvédelem hatékonyabban állta útját az oszmán portyázóknak, mindazonáltal a magánkatonaság állomáshelyétől távol történő bevetését és illetően a főparancsnoki hatáskör értelmezését gyakorta áthágta a saját birtokok védelmének primátusa.³²¹ A végvidék parancsnoki tisztsége a XVII. században már öröklődött a Batthyány családon belül, mivel tagjai még életükben el tudták fogadtatni fiaik utódlását, ami példa nélküli volt a védelmi rendszer magyar és horvát szakaszán egyaránt.³²² Egyedül a Zrínyi-család esetében találkozunk hasonló helyzettel, akik a Kanizsa ellen vetett végvidéken belül önálló várkörzetet alkotó Mura menti végházak irányítói voltak mint „*Légrád és a Muraköz örökös kapitányai.*”³²³ A Muraköz védelmi stratégiájában ugyancsak találkozott a magán és közérdek, mivel a tájegység csaknem egész területe a Zrínyiek csáktornyai uradalmához tartozott.³²⁴ Megfigyelhető az is, hogy a végházak élére rendszerint a várak birtokosai nyertek kinevezést, ami ugyancsak a rendek erős befolyását mutatja a végvidék esetében.

Kanizsa elestét követően a bécsi hadvezetés a szlavón végvidék várait finanszírozó stájer rendeknek az új generalátus vonatkozásában is a fenntartó szerepét szánta.³²⁵ Ezt a koncepciót azonban az amúgy is súlyos terheket viselő stájerek nem fogadták el, így a XVII. század folyamán a Kanizsával szembeni végvidék fenntartásában nem vállaltak szerepet.³²⁶ Ez azt jelentette, hogy a Kanizsa ellen vetett generalátus erősen ingadozó létszámú hadinépének éves szinten 90–100.000 rajnai forintra rúgó zsoldszükségletét a

³¹⁹ A magán és a közérdek összefonódásának eredményeként a rendi haderőt Zrínyi György Kanizsán, Nádasdy Pál Sárvarott, míg Batthyány Ádám Körmenten állomásoztatta. Pálffy, 2009a. 333. Erre lásd még: Varga J., 1983. 119-132. Újabban: Koltai, 2012.

³²⁰ Czigány, 2013. 76-90.

³²¹ Batthyány (I.) Ádám a következő választ tette Bessenyei István kiskomári várkapitány erősítést kérő levelére 1641-ben: *“mi segítséget küldjünk kegyelmednek jó szívvel megcselekednénk, ha volna honnan küldenünk. Az magunk szolgálait pedig oda nem küldhetjük, mivel az mi Rábán innenső jószágunkat is féltjük az török rablástól és azokra is kell vigyáztatnunk, hogy valamiképpen meg ne tréfálják.”* MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. Nr. 207. (535. fotó) (MOL Filmtár 51458. tekercs)

³²² Pálffy, 2009a. 332-335.

³²³ Pálffy, 2007. 39-45.

³²⁴ Végh, 2017. 224.

³²⁵ Kelenik, 2005. 325.

³²⁶ Végh, 2020b. 76.

Magyar Kamarának kellett volna fedeznie. A kormány szerv bevételei a XVII. század folyamán 100–200.000 magyar Forint között mozogtak, tehát a végvidék személyi kiadásait elviekben a Magyar Kamara saját bevételeiből is fedezhette volna. A kiadások közt azonban a bányavidéki és a báni végek zsoldkölségei is szerepeltek, nem is szólva arról, hogy a bevételeknek természetesen csak bizonyos hányadát fordították a zsoldigények kielégítésére.³²⁷ Ezzel magyarázható, hogy a Kanizsa elleni végvidék fenntartásában mindvégig komoly hiányok és fennakadások mutatkoztak. A kamara által beszédett regáljövövelmeken felül a rendi országgyűléseken megajánlott hadi segélyekkel próbálták enyhíteni a pénzügyi gondokat, de ezzel sem értek vélt, mivel a hadiadó jelentős részét – eredeti rendeltetésétől eltérően – szintén udvari kiadásokra kötötték le.³²⁸ Javulást az 1635-ben bevezetett, már kimondottan a végvárak fenntartására rendelt félharmincadból származó jövedelem eredményezett, amelyek a harmincaddal együtt a Kamara bevételeinek 2/3-át tették ki.³²⁹ A növekedés számottevő volt: a félharmincadból származó jövedelem csaknem négy és félszer nagyobb volt, mint a hadiadóból befolyt bevétel.³³⁰ Általános gyakorlatnak számított, hogy a főrendek hiteleztek a Magyar Kamarának a végvidéki fizetés zökkenőmentesebb lebonyolítása érdekében, ami ugyancsak a pénzügyi eszközök elégtelenségéről árulkodik.³³¹

A Kanizsa ellen vetett végvidék esetében a rendiség társadalmi ereje és védelemben betöltött szerepe akkor válik egyértelművé, ha a Drávától délre eső végek szerkezetével vetjük össze. A magyar rendeknél több okból kifolyólag is jóval gyengébb horvát-szlavón rendiség köztudottan egyedül a báni (másként Kulpa menti) végvidéket tudta irányítása alatt tartani. Ezen véghegyek kapitányi posztjaira csak a horvát-szlavón rendek tagjai nyerhettek kinevezést, lévén, hogy ezen várakban a bán 500 fős kontingensét (300 lovas, 200 gyalogos) osztották szét, amelyet – mint arról már fentebb szóltunk, a Kanizsa elleni végekhez hasonlóan – a Magyar Kamara bevételeiből fizették.³³² A szlavón-petrinjai és a horvát-tengermelléki végvidékek esetében viszont az azokat közvetlenül fenntartó stájer, illetve karintiai és krajnai rendek sokkal nagyobb befolyással rendelkeztek. Ennek magyarázata, hogy Szlavóniából az oszmán pusztítások okán csak elenyésző

³²⁷ Kenyeres, 2017. 10-11.

³²⁸ Végh 2020a. 71.

³²⁹ Kenyeres, 2017. 18.

³³⁰ Kenyeres, 2013. 577.

³³¹ Oross, 2018. 1092.

³³² Végh, 2020b. 81.

(megközelítőleg 3000–5000 magyar Forint) hadiadó folyt be, Horvátország pedig ugyanezen okból már korábban mentesült az adófizetés alól. Ráadásul a tartományi főharmincadhivatal bevételeit sem a pozsonyi Magyar-, hanem a bécsi Alsó- ausztriai Kamara kezelte egészen az 1620-as évekig.³³³ A stájer rendek anyagi hozzájárulásai tehát elengedhetetlenek voltak a szlavón végvidék működése szempontjából, még akkor is, ha azok jelentősen elmaradtak az előírányzott összegektől. Ennek fényében nem meglepő, hogy a szlavón-petrinjai és a horvát-tengermelléki végvidékek és a több végházati összefogó várkörzetek (Hauptmannschaften) élére szinte kizárólag csak osztrák főtisztek kerültek.³³⁴

A győri generalátus egyfajta hibridként a fenti két védzóna vonásait ötvözte, mivel az alsó-ausztriai rendek jelentős anyagi támogatásuk fejében már korán beleszóltak a végvidék működésébe. A kinevezendő főkapitány személyét illetően is ők határoztak, aki az esetek nagy hányadában osztrák származású volt, de a súlyponti végházak élén is gyakran idegen főtiszt állt. Ez azonban nem meglepő, ha tudjuk, hogy támogatásuk összege már a XVI. század folyamán megközelítette a Magyarország korabeli éves jövedelmeinek 10%-át, gyakran okozva ezzel gazdasági nehézségeket Alsó-Ausztriában.³³⁵ A magyar rendiség XVII. század eleji megerősödésével magyarázható, hogy ekkor már bármely erősség vezetését elláthatták magyar ajkú kapitányok, bár Győr – és az elviekben az Udvari Hadtanács közvetlen irányítása alá tartozó Komárom – irányítását e tekintetben továbbra is kivételként kezelte a Habsburg vezetés.³³⁶ Ennek magyarázata, hogy a győri generalátus elsődleges feladata Alsó-Ausztria és Bécs védelme, valamint a Duna hadfelvonulási útvonal biztosítása volt, így primátusa a hat végvidéki főkapitányság között a korszak egészében megkérdőjelezhetetlen volt.³³⁷ Ezt az is igazolja, hogy míg a Kanizsával szembeni 20 végházban a XVII. század derekán hozzávetőleg 2400 végvári katona teljesített szolgálatot, addig a győri főkapitányság 11 várában 3100 fő szolgált, ami érzékletesen tükrözi a szomszédos főkapitányságok egymástól eltérő funkcióját.³³⁸

A Kanizsa ellen vetett, és a vele határos szlavón és a győri végvidék tehát nem csak védelmi rendszerben betöltött funkcióját, hanem – ezzel szoros összefüggésben – a finanszírozását és irányítását illetően is jelentősen eltért egymástól. Az a körülmény, hogy

³³³ Végh, 2020b. 79.

³³⁴ Uo. 80.

³³⁵ Pálffy, 1999. 190-191.

³³⁶ Pálffy, 2009. 332-333.

³³⁷ Pálffy, 1999. 158-163.

³³⁸ Pálffy, 1997a. 9-11.

előbbi főkapitányság fenntartására alapvetően magyarországi, nagyrészt a rendek hozzájárulásától függő jövedelmek szolgáltak, más végvidékekkel összevetve kivételes mozgásszabadságot biztosított a rendek számára. A Kanizsa ellen vetett végek esetében az erős magyar rendiség nem csak megszerezte annak irányítását, hanem később örökletessé is sikerült azt tennie a Batthyány családon belül. Ez nagyrészt annak volt köszönhető, hogy a térség meghatározó szerepet játszó főurainak birtokai az oszmán hódítás útvonalában helyezkedtek el, így esetükben az önérdék szerencsés módon közérdekkel párosult.

b. Királyi katonaság

A Kanizsával szembeni húsz végházban a XVII. század derekán hozzávetőleg 2400 végvári katona³³⁹ teljesített katonai szolgálatot, ellenben az Alsó-Ausztria és Bécs előterében megszervezett győri főkapitányság tizenegy várában 3100 fő szolgált, ami érzékletesen tükrözi a szomszédos főkapitányságok eltérő funkcióját.³⁴⁰ A XVI. század első évtizedeiben megszervezett győri generalátus elsődleges feladata Bécs védelme és a Duna hadfelvonulási útvonal biztosítása volt, emiatt primátusa a hat végvidéki főkapitányság között nyilvánvaló volt.³⁴¹ Ezt nem csak a végvidék hadinépének összlétszáma és a német katonaság jelenléte, hanem az egyes helyőrségek fegyvernemeinek aránya is igazolja. (12. sz. melléklet) Ezért is beszédes, hogy a Kanizsa elleni végvidék helyőrségeiben 1649-ben kétszerannyi gyalogos szolgált, mint lovas.³⁴² A csapatnemek ilyen arányú megoszlása ugyanis arra utal, hogy a „Kanizsa ellen vetett végházak” kicsi, gyengén felszerelt, kis létszámú, általában 100-200 fős őrséggel ellátott erősségek voltak, vagyis a Kanizsa elleni végvidék őrségeinek feladata alapvetően a határvidék őrzete, a védekezés volt, tehát a fontosabb közlekedési csomópontok, átkelőhelyek őrzése és kézben tartása, illetve veszély esetén a figyelés és riasztás. A visszacsapás, a mozgásban lévő ellenség megelőzése, illetve üldözése, vagyis az aktív védelem pedig a nagyobb létszámú lovascsapatokkal rendelkező várak feladata volt.³⁴³ Ezt támasztják alá a 1644. évi főkapitányi rendtartás pontjai a hírlövésről, melyekből kiderül, hogy a végvidék védelmi rendszere gyakorlatilag az oszmánok mozgásával kapcsolatos információk megszerzésére³⁴⁴, annak áramoltatására, illetve mindezek tudatában a meghatározott helyszíneken történő gyülekezésére épült. Így lovasság elsődleges feladata a hírek, a levelek, a posta továbbítása volt,³⁴⁵ míg a tényleges fizikai védelem, az átkelők, objektumok, valamint a lakosság őrzése és védelme a gyalogságra hárult. A gyalogos katonák szerepe kettősséget tükröz. Elsősorban a végházak

³³⁹ Várakra bontva, a helyőrségek létszámát közli: Müller, 1978. 83-84.

³⁴⁰ Erre részletesen lásd: Pálffy, 1999.; Pálffy, 1997a. 9-11.

³⁴¹ Pálffy, 1999. 158-163.

³⁴² Végh, 2010. 9-10.

³⁴³ Kelenik, 1993. 104.; MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr.24371. Keczer János levele Batthyány Ádámhoz. Csákány, 1641. december 26.

³⁴⁴ Erre részletesen lásd: Kelenik, 1999.; Pálffy, 2004.; Horváth H., 2010.; Baráth, 2015. passim.

³⁴⁵ *“ha valahonnan az falukról török hírt visznek be, azt mindjárt Körmendre hozzák, mert azért tartja az vég helyben Őfelsége az lovasokat, hogy az hova kívántatik hírt vigyenek (...) mert az gyalog ember késedelmes.”* MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. Fol. 114. (MOL Filmtár 51457. tekercs)

védelmében,³⁴⁶ a mezőgazdasági munkák idején különösen veszélyeztetett lakosság és jobbágyság védelmében³⁴⁷ jeleskedtek, lévén, hogy mozgásuk korlátozottabb volt a lovasságnál, azonban az aktív védelemben, lesvetésben is kivették a részüket.³⁴⁸

Szentgróton a katonaság fegyvernemi megoszlása igazodott a Kanizsa ellen vetett végvidéken felvázolt sémához, mivel a lovasság létszáma alacsonyabb volt a gyalogságénál. Már Batthyány (II.) Ferenc 1600-ban, a Kanizsával szembeni végvárvonalról készített tervezetében 25 magyar lovas, 50 gyalog, illetve 20 német gyalogos, pattantyússal együtt való jelenlétét tartotta szükségesnek.³⁴⁹ Úgy tűnik, hogy a magyar főúr tervében szereplő, magyar fegyveresekre vonatkozó irányszám végig a század folyamán megvolt. Egy 1622. évi kimutatás szerint az őrség havi zsoldja 291 rajnai forint és 37 krajcárt tett ki, ami 25 lovas, valamint 50 gyalognak ellátását fedezte, míg az éves illetményük 3499 rajnai forint és 30 krajcárt tett ki.³⁵⁰ Egy 1639-40. évi kimutatás szerint, amely a Kanizsa ellen vetett végházakban lévő lovas és gyalogos vitézlők számát tartalmazza, ugyancsak 25 lovast és 50 gyalogost rögzített.³⁵¹ (13. sz. melléklet)

Hasonlóan a többi végház létszámainak jegyzékéhez a zömmel a hóstátban élő, királyi fizetésen lévő katonaság lajstromainak névsora szinte kivétel nélkül a lovasság felsorolásával kezdődik. A lovas fegyvernem létszáma végházunk esetében tehát 25 lovasból állt, amely alapján Szentgrót is illeszkedett a végvidék kicsiny létszámú várai által betöltött védelmi szerephez, ami feladatát akkor is el tudta látni, mikor hivatalos kíséret biztosítása okán jelentős létszámú katonaságot vezényeltek ki a falai közül.³⁵² A XVII. század első felében Hagymási Miklós kapitánynak egy hónapra járó 156 rajnai forint

³⁴⁶ Veszély, illetve komoly török támadástól való fenyegetettség esetén a kapitányok segély-, illetve erősítést kérő leveleiben rendre gyalogos katonák küldésének kéréséről értesülünk. Pl.: MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 36723. Pethő László levele Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. március 25.; Nr. 36737. Pethő László levele Batthyány Ádámhoz. Keszthely, 1650. július 28.

³⁴⁷ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 11245. Pölöskei Eördögh István levele Batthyány Ádámhoz. Pölöske, 1636. július. 5.; Nr. 6307. Bessenyei István levele Batthyány Ádámhoz. Kiskomárom, 1637. július 22.; Nr. 6366. Bessenyei István levele Batthyány Ádámhoz. Kiskomárom, 1639. július 30.

³⁴⁸ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 36735. Pethő László levele Batthyány Ádámhoz. Komár, 1650. július 7.

³⁴⁹ Simon, 1997. 71.

³⁵⁰ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família Nr. 223. (79. fotó) (MOL Filmtár 4350. tekercs)

³⁵¹ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família Nr. 426/a. (396. fotó) (MOL Filmtár 4354. tekercs)

³⁵² 1654 februárjában például a Kanizsa ellen vetett végek katonaságának fizetésével érkező királyi fizetőmesterek kíséretére csak Szentgrót várából 16 lovast és 15 gyalogost rendeltek. MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 1188. (109. fotó) (MOL Filmtár 4360. tekercs)

illetményből 52 rajnai forintot szántak 13 lovas egy havi zsoldjára, valamint külön feltüntették azt is, hogy a kapitány lovas szere 12 lóból áll, amelynek járandóságára 48 rajnai forintot különítettek el.³⁵³ Az összesen 25 katona zsoldján felül felvettek még minden zsoldfizetéskor a hadi fizetőmestertől egy óra 4 forintot egy dobosra, 9 forintot a gyalogosvajda személyére, 18 forintot 6 közlegényre, emellett 3 forintot egy olyan közlegényre, aki a tarackok működéséhez értett.³⁵⁴ A 25 lovas felett Hagymási István parancsnokolt, és amely létszámból közvetlenül 12 fő a saját lovasszere volt, amelybe beletartozott a seregdeák is.³⁵⁵ A lovagi szer a lovasság legkisebb hadakozó egysége volt, amelyet minimum 6 lovas alkotott.³⁵⁶ A familiáris katonaság körében a minél nagyobb létszámú lovagi szer a társadalmi rangot jelezte, ám a kimutatások vizsgálatakor figyelembe kell venni a szerek esetében, hogy a lovak száma mindig egyel több, mivel a felfogadó lovát is beleszámolták.³⁵⁷ Szecsődi István kapitánysága alatt növekedett a kapitányok által felfogadható lovasok száma négy fővel, amelyről maga Szecsődi is beszámol, felsorolva a szentgróti lovasokat név szerint.³⁵⁸ A kapitánynak megengedett „négy ló hely” fizetési lajstromban való rögzítését követően alakult ki egy átmeneti, 29 fős keretlétszám.³⁵⁹ Az egyes végházak esetében a század folyamán mindvégig felfedezhető a lovas szerek megléte, amelynek révén a fegyveresek két-három szolgálójukkal léptek be a katonaság sorába,³⁶⁰ azonban Szentgrót esetében a kapitány lovas szere alkotta a lovasság létszámának felét. Iványi Béla szerint Szentgróton Szecsődi István kapitánysága alatt szerint a halálozások, fogságba esések okozta fluktuáció okán csak 13 lovas szolgált mindössze.³⁶¹ A véleményét nyilvánvalóan Szecsődi egyik megnyilatkozására alapozta, miszerint: „*ugyan semmivel sem jobbítják itt ezt az népet, maga bizony itt is kívántatnék*

³⁵³ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 259. (343.fotó) (MOL Filmtár 4350. tekercs)

³⁵⁴ Megjegyezték, hogy „*aki gyalog volt otthon 16 és két tizedessel egyetemben megyen azokra egy óra 50 rajnai forint*” MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 259. (343. fotó) (MOL Filmtár 4350. tekercs)

³⁵⁵ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 987. (694. fotó) (MOL Filmtár 4358. tekercs)

³⁵⁶ Varga J., 1983. 124.

³⁵⁷ Koltai, 2012. 251.

³⁵⁸ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46658. Szecsődi István levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1657. július 11.

³⁵⁹ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família Nr. 1323. (832. fotó) (MOL Filmtár 4360. tekercs)

³⁶⁰ Végh, 2010. 39.

³⁶¹ Iványi, h.n. é.n. 53.

*több lovas. Micsoda tizenhárom lovas csak levél hordozódásnak(!) is kevés volna.*³⁶² A helyőrség kapitánya azonban csak a zsoldlistákban szereplő, király által kiutalt fizetésen felfogadott 13 lovasról beszélhetett, annak elégtelen voltát panaszolva Batthyáynak, közvetve a királynak, és nyilvánvalóan ebbe nem számított bele a saját lovas szerét, amellyel együtt az állomány már kiadta a 25 főt. Tekintve, hogy 1655-ben ugyancsak 25 lovas és 50 gyalogost tüntetnek fel a kimutatások, elmondható, hogy a szentgróti lovasság elvi létszámában és szervezetben a XVII. század utolsó harmadáig számottevő változás nem történt.³⁶³

A gyalogság esetében a már korábbi időkben elterjedté vált tizedszervezet volt a hadszervezés alapja. Megfigyelhető, hogy már a XVI. században is rendre arról értesülünk, hogy a birtokosok által felfogadott gyalogos katonaság szervezési alapegysége is a tized volt, mindamelllett, hogy az esetek döntő többségében megkülönböztették az egy kapu védelme köré szerveződő kapunállókat, valamint a palánkokban szolgáló gyalogságot, amelyek a tizedeken felül hadnagyságokba szerveződtek.³⁶⁴ Azonban fontos hangsúlyozni, hogy ezen gyalogság nem tartozott a vitézli rend közé, mivel ezek felfogadása és finanszírozása a birtokos családok tagjait terhelte.³⁶⁵ A XVII. században folyamán mindvégig félszáz főt kitevő gyalogság esetében nem történt lényegi szervezeti átalakítás. A gyalogság szervezetileg egy vajdaságba tömörült, amelynek élén a gyalogosvajda állt és parancsnokolt a hozzá tartozó 50 fegyveresnek. Minden vajdaság saját zászlóval rendelkezett, emiatt zászlóalja vagy vajdaságalja névvel is illették az egységet.³⁶⁶ A had ezen része öt tizedaljára oszlott, amelyek élén a tizedesek álltak és egyenként kilenc-kilenc közlegény irányítását látták el. Az első tizedalja fegyveres élén maga a vajda állt *„inasával együtt”*³⁶⁷, de itt szolgált a vajdaság zászlótartója, hat közlegénye és dobosa is.³⁶⁸ A római korból fennmaradó decurió megnevezéssel is illették a tizedeseket, amely lexéma a XVII.

³⁶² MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46621. Hagymási István levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1655. szeptember 27.

³⁶³ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri familia Nr. 1235. (304. fotó) (MOL Filmtár 4360. tekercs)

³⁶⁴ Szatlóczki, 2016. 71.

³⁶⁵ MNL OL P. 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím Nr. 6.; Erre lásd még: Végh, 2007. 191-194.; Szatlóczki, 2016. 167-171.

³⁶⁶ Takáts, 1908. 46.

³⁶⁷ Ahogy a korban általánosságban nevezték: a „vajda gyereke”

³⁶⁸ MNL OL P 1322. A Herceg Batthyány család lt. Földesúri familia Nr. 1000. (737.fotó) (1650 körül) (MOL Filmtár 4358. tekercs)

század második felében már a létszámkimutatásokban is rendre előkerült.³⁶⁹ Minden tizedes a saját tizedének parancsolt, de előjárója távollétében képviselhette vajdáját, de teljes felelősségében és jogaiban nem.³⁷⁰ A nagyobb létszámú gyalogossal rendelkező végvárok esetében a vajdák közt volt egy fővajda, akinek illetménye magasabb volt társaiénál.³⁷¹

A lovasság és a gyalogság mellett létezett még a tüzérség, amely ugyan nem számított önálló fegyvernemnek, azonban a kis létszáma ellenére fontos szerep hárult rá. A nagyobb végházak esetében többnyire német származású tüzéreket találunk, akik ráadásul többed magukkal szolgáltak, mint például Egerszeg esetében, ahol az 1630-as években öt pattantyús állt készenlétben.³⁷² Összehasonlításképp a kiemelt jelentőségű fővárnak számító Győrben például 1657-ben 31 fő tüzér szolgált.³⁷³ Szentgrót esetében egy pattantyúsról értesülünk. A véghely fővárákéhoz viszonyított, lényegesen kisebb létszáma és Szentgrótnak a védelemben betöltött szerepe okán a szám reálisnak mondható. A szentgróti pattantyús legfontosabb feladata a hírek továbbítása, a hírlövészek adása volt. Batthyány Ádám 1644. évi, hírlövészekről szóló rendtartásában meghagyták, hogy a török Pölöske és Kapornak tudta nélkül menne fel északi irányba és azt Szentgrót venné észre először, akkor egyet kellett lőnie, mint ahogy ezzel egyidejűleg Kemendnek is, mivel a szentgróti lövés gyakran nem hallatszott el Egerszegig.³⁷⁴

A lőfegyverek tekintetében Szentgróton hírmondó tarackok és mozsarak is használatban voltak lényegüket tekintve különböző funkciókban, amelyek működtetéséért egy tüzér felelt, ám 1644-ben a szentgróti vár lövegparkjának rossz helyzetéről és tüzér poszt vakanciájáról értesülünk.³⁷⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy a pattantyúsok nemcsak a lövegek működtetéséért feleltek, hanem azok karbantartása és tisztán tartása is a feladatkörükbe tartozott.³⁷⁶ A tüzérek alacsony száma, és elsősorban a központi várakba történő koncentrálása okán Batthyány maga is nagy gondot fordított a pattantyúsok és a

³⁶⁹ MNL OL P 1322. A Herceg Batthyány család lt. Földesúri família Nr. 1429. (311.fotó); Nr. 1433. (323-324. fotó); Nr.1469. (543-544.fotó) (MOL Filmtár 4362. tekercs)

³⁷⁰ Szatlóczi, 2016. 155.

³⁷¹ Végh, 2010. 39.

³⁷² Uo. 41-42.

³⁷³ Végh, 2012. 128.

³⁷⁴ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Katonai iratok 252. csomó. fol. 626. (1644)

³⁷⁵ *„az ki mozsarunk volt elszakadozott, az pattantyúsunk megholt”* - MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18016. Hagymási István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1644. augusztus 18.

³⁷⁶ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 24583. Keczer János levele Batthyány Ádámmhoz. Csákány, 1652. november 15.

síposok képzésére és utánpótlására, ám ezen nevelés célja elsősorban magánjellegű volt.³⁷⁷ A források tanúsága alapján azonban Szentgróton nem minden időben volt szakképzett tüzér a várban, mivel egy Hagymási Miklós neve alatti, 1621. évi egyhavi illetménylista alapján nem konkrétan egy tüzér fizetésére irányoznak elő 3 forintot egy óra, hanem csupán annyit jegyeznek meg, hogy a szükség miatt egy „közlegény kell, ki az tarackokhoz lát”.³⁷⁸ Jóllehet sajnálatos módon a kimutatások a tüzéreket nem minden esetben tüntetik fel, vélelmezhető, hogy kisebb megszakítások ellenére folyamatosan képviselve voltak a szentgróti várban is. Megerősítheti ezt, hogy egy 1650. évi, a Kanizsa ellen vetett végek helyőrségeinek létszámát, illetve két havi pénzbeli és három óra való posztó fizetési listáját tartalmazó összeírás szerint külön fizettek a helyi pattantyúsnak is.³⁷⁹

Mint láthattuk az egész 17. század folyamán a helyőrség létszámában nagyfokú stabilitás mutatkozott. Az 1649-ben megtartott pozsonyi országgyűlésen III. Ferdinánd király jóváhagyta az előterjesztést, miszerint a végvidékeken visszaállítják az 1609.évi katonalétszámot, emellett pedig kimondottan az oszmánok elleni védelem céljából 3900 főnyi katonaságot állítanak ki a rendek.³⁸⁰ Ennek következtében jelentős számú német haderőt vezényeltek Magyarországra, de a magyar végváriak száma is jelentősen gyarapodott.³⁸¹ A kizárólag lovasokból álló létszám bővítés eredményeként Szentgrótra is 50 lovast vezényeltek ideiglenesen, sőt Batthyány II. Ádám előterjesztésében a kisebb létszámú helyőrségek megszüntetése mellett azt javasolta, hogy a Kanizsa ellen vetett végvidék székhelyét Szentgrótra helyezték át,³⁸² ám végül javaslata elvetésre került. A tervezett lélekszámemelést az 1655. évi országgyűlésen szentesítették, melynek értelmében a szentgróti lovasság létszámát felemelték 200 főre, gyalogságának létszámát pedig 100 főre.³⁸³ A tervezet azonban papíron maradt: a század második felében készült sereglétszámokat tartalmazó összeírásokban továbbra is 75 főnyi királyi katonaság

³⁷⁷ Az elsősorban közeli burgenlandi falvakból válogatott legények nevelése főként magáncélokot szolgált, ám nem zárható ki a szükséghelyzetben történő alkalmazásuk a végvidéken, avagy a Rába menti védelemben „az mely jobbnak tetszik, ki kell válogatni, az mennyit eő Nagysága akar tartani” - MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família Nr. 537. (32. fotó) (MOL Filmtár 4355. tekercs)

³⁷⁸ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 259. (343.fotó) (1621) (MOL Filmtár 4350. tekercs)

³⁷⁹ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 987. (696.fotó) (1621) (MOL Filmtár 4358. tekercs)

³⁸⁰ 1649. évi 2-3. tc. CJH, 1900. 527-528.

³⁸¹ Czigány, 2004b. 100-101.

³⁸² Uo. 102.

³⁸³ 1655. évi 3. tc. 33. § - CJH, 1900a. Vö. MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 473. (1655-1681) (MOL Filmtár 4360. tekercs)

szerepel. Az 1670-80-as években Drivodelics Ferenc kapitány irányítása alatt újfent a század eleji állapotok tükröződnek, tehát 12 lovas szerepel az iratos lovaskatonaság kötelékében.³⁸⁴ A korábbi fejezetekben láthattuk, hogy Szentgrót végvár erősítése, szerkezete és térbeli elrendezése alkalmassá tette volna a nagyobb létszámú vitézli rend befogadására, azonban a királyi katonaság létszáma az időszakos növelések ellenére is végig az erődítettséghez mérten alacsonyan stagnált. Ez részben a szabados fegyveresek létevel magyarázható. A végvári katonaság vizsgálatát szem előtt tartó kutatás gyakran megfelelkezik a XVII. század végi összeírásokban szabad legényekként feltüntetett haderőről, holott annak létszáma végvárunk esetében jelentősen felülmúlta a végváriak létszámát, így kölcsönözve komoly hadipotenciált Szentgrótnak.

A Kanizsa ellen vetett végvidék létszámviszonyai a XVII. század második felében, a 1671-1672. évi hadügyi átszervezésnek köszönhetően alakultak át jelentékenyen, bár ekkor is csak időlegesen. Az Udvari Haditanács intézkedései értelmében a királyi Magyarország területén lévő négy végvidéki főkapitányságból háromban a királyi zsoldon tartott vitézli rend számát 2490 főről 1000 főre kellett redukálni.³⁸⁵ Ily formán a csökkentést tartalmazó dokumentum 1674-ben a szentgróti végház vonatkozásában öt lovast és tizenöt gyalogot irányozott elő.³⁸⁶ A redukció megvalósulását látszik alátámasztani a szentgróti és béri katonák 1676. évi levele is, amelyben járandóságuk megfizetése mellett létszámuk növelését kérték, mivel „*holott csak egynéhányan magunkkal levén, úgy mint Szentgrót ilyen nagy végházban tizenöt gyalog és négy lovas...*”³⁸⁷ A század végén, egy 1680-90-es években készült kimutatás szerint Szentgróton „*őfelsége hajdúi*” alatt megnevezi a vajdát, két tizedest, valamint 20 hajdút, beleértve a zászlótartót és a dobost, majd emellett feltüntet még 50 gyalogost, akik nem kerültek elvezénylésre az oszmán ellenes felszabadító harcok okán, hanem Szentgróton maradtak.³⁸⁸ Hozzá kell tennünk, hogy ezen lajstromban a lovasság nem került feltüntetésre.

³⁸⁴ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 1370. (641.fotó) (1670-80 körül) (MOL Filmtár 4361. tekercs)

³⁸⁵ Czigány, 2004b. 123.

³⁸⁶ Uo. 126.

³⁸⁷ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 32954. Gyöngyösi Nagy Ferenc levele Batthyány Kristófhhoz. Szentgrót, 1676. január 18. (Mellékelve: Az őfelsége fizetésin lévő szentgróti és béri vitézek levele Batthyány Kristófhhoz. Szentgrót, 1676. január 17.) Vö. Tóth H., 2011. Függelék. 10.

³⁸⁸ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 1383. (814-815.fotó) (MOL Filmtár 4361. tekercs)

A Kanizsa ellen vetett végházak vezetői magától értetődően nem tartózkodtak állandó jelleggel a rájuk bízott végházakban, ugyanis saját, magán jellegű dolgaik révén többször hagyták el hosszabb-rövidebb időre állomáshelyüket. A közeli Egerszegen például Keglevics Péter főkapitány (1641-1656) saját naplóbejegyzései tanúsága szerint gyakorta volt távol az általa parancsnokolt végháztól.³⁸⁹ Ilyen távollétek esetén a lovasságot vezető két hadnagy valamelyike irányította a végházat a kapitány képében, effektív kapitányi kinevezésre azonban nem került sor. Hasonló volt a helyzet abban az esetben is, amikor a hadnagyok sem tartózkodtak a végházban, ugyanis ilyenkor a gyalogság fővajdáját bízták meg a vár ügyvitelével. Az újabb vizsgálatok azonban arra is rámutattak, hogy az ilyen megbízások csupán ad hoc jellegűek voltak és csak végszükség esetén alkalmazták.³⁹⁰ Ugyanakkor ezen megbízások hiánya magában hordozta annak veszélyét, hogy a várak tisztviselői között a hatalomgyakorlás kérdésében ellentétek támadtak. Keczer János dunántúli főkapitány-helyettes³⁹¹ 1653. évi levelében éppen egy ilyen esetről esetről számolt be Batthyány Ádámnak, mely szerint miután Csányi Bernát dolgai elvégezése céljából elhagyta a szentpéteri végházat, az ott maradó hadnagy és a vajda között egyenetlenség támadt, ugyanis egyik sem akart a másiktól függeni.³⁹²

Szentgrót esetében a kapitány távollétében ugyancsak nem történtek hivatalos kinevezések a helyettes személyét illetően. Ez részben annak is köszönhető, hogy Szentgróton tartózkodó helyőrség létszáma jóval elmaradt a végvidék központi várainak – Egerszeg vagy Kiskomár – lélekszámához képest. Ugyanakkor a források utalnak arra, hogy nyilván a gyalogság túlsúlya okán is a kapitány távolmaradása esetén a vajdák ügyeltek a vár mindennapjaira. A vitézlő rend gyalogszerrel szolgáló tagjainak is, illetve magának a Szentgróton szolgáló szabad rend gyalogosainak is külön vajdája volt. Hagymási István 1640. október 31-én kelt levelében azzal kapcsolatban kereste meg Batthyány Ádámot, hogy új vajdát kell kinevezni, mivel a vitézlő rend öreg vajdája az elmúlt héten meghalt, és „*efféle gondviselő ember nélkül ez a hely nem lehet.*”³⁹³ A XVII. század második felében már a vajdának rendszerint volt egy helyettese a vicevajda

³⁸⁹ Keglevich, 1867. 238-249.

³⁹⁰ Végh, 2010. 40.

³⁹¹ Működésére legújabban lásd: Balogh, 2021.

³⁹² „*hadnagy és vajda egyik az másiktól nem akart függeni az végház kulcsai vajdánál állottak, kívül néha egyenetlenség is történt, hogy egymásnak nem engedtek...*” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 24640. Keczer János levele Batthyány Ádámmalhoz. Csákány, 1653. október 15.

³⁹³ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles Nr. 17986. Hagymási István levele Batthyány Ádámmalhoz. Szentgrót, 1640. október 31.

személyében,³⁹⁴ ám lényeges szervezeti változás nem történt a korábbi évtizedekhez képest. A vajdaság keretein belül szolgáló seregdeák a kapitányt mintegy mentesítve a végház írásbeliségéért felelt, ám alapvető feladata a királyi fizetésű katonaság lajstromának összeállítása volt.³⁹⁵ Hozzá kell tennünk, hogy a helyettes kinevezésének fontossága amiatt is releváns volt, mert olyan eset is előfordult, hogy egy várban egyidőben egyáltalán nem tartózkodott tisztviselő, így az adott végházba egy másik várból kellett főembert küldeni ideiglenesen.³⁹⁶

A magyar ajkú királyi helyőrség mellett, ha csak elenyésző létszámban és ideiglenes jelleggel is, de a XVII. század derekától jelen volt német katonaság Szentgróton. Az első említés jelenlétükre 1651-ből származik, mikor is Hagymási István jelenti Batthyány Ádámnak, hogy a németek quartélymestere és kornétja kíséretével terepszemlét tartottak Szentgróton, miután a veszprémi püspök ajánlására oda akarták szállítani őket. Ugyanakkor Hagymási ezen szándékot ellenezte, mivel szerinte nem lesz számukra megfelelően biztosítva az élelemellátás, valamint a házaik építésére képes mesterekkel is sokat bajlódik.³⁹⁷ Hangsúlyoznunk kell, hogy az 1649 után, a magyarországi téli szállásra vezényelt állandó hadsereg ezredei nem tartoztak a végvidéki katonaság tagjai közé, és engedelmességgel is csak a saját tisztjeiknek tartoztak. Jelenlétük a 17. század második felében gyakori volt végvidéken,³⁹⁸ nem kevés kárt és bosszúságot okozva a véghelyek életében.³⁹⁹ Kelenik József a létszámkimutatásokban szereplő nevek vizsgálata alapján megállapította, hogy a 1633-1640-ig terjedő időintervallumban a Kanizsa ellen vetett

³⁹⁴ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família Nr. 1429. (311.fotó) (1690. január) (MOL Filmtár 4362. tekercs)

³⁹⁵ Pálffy, 1995. 106.; 234.

³⁹⁶ MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. Fol. 282. (396. fotó) (MOL Filmtár 51458. tekercs)

³⁹⁷ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr.18058. Hagymási István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1651. szombat

³⁹⁸ Erre részletesen lásd: Czigány, 2004b.

³⁹⁹ Jelenlétükből adódó problémákról részletesen számol be Szentgrót esetében Drivodelics Ferenc kapitány Batthyány (II.) Ádámmak: „*Tegnap előtt Spinola Uram eő Nagysága Keszthelyről ide érkezett hálni, ugyan csak másutt nem akart szállani, hanem az várban szállott és az szolgálait, kik ottkin voltak szálláson maga után kapura beparancsolta, maga tegnap korán elment Muraközbe vármegye gyűlésére, de az németeket kapuban hagyta, eleget kértem, hogy ki küldje őket mindeniket az maga szállására, ottkin mindeniknek meleg szobája lehetne, de egyáltalán fogvást nem engedi ki küldeném őket, kapuban pedig semmi fájok nem lévén ittben kerítésben házakat bontani kezdtének, Váczi István házában egyik részit régen el is égették, attól tartok, hogy bástyához való fát ne kezdjenek égetni, mely bástya csinálásához hozzá is fogtam volt, de félben köllött hagynom németek alkalmatlansági miatt, azért Nagyságodnak hírére adok, hogy eleit idején méltóztassék venni, császár részről való hajdúi felől sem tudok mit csinálni, mert tűzhöz sem térnek a kapuban németek miatt...*” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 10905. Drivodelics Ferenc levele Batthyány (II.) Ádámmhoz. Szentgrót, 1689. december 9.

végvárok népességét 98,67%-ban magyar népesség alkotta, a maradék másfél százalékon osztoztak a különböző idegen elemek, amelynek következtében elmondható, hogy a helyőrségek katonasága színmagyar volt.⁴⁰⁰ Ehhez a tendenciához Szentgrót is igazodott, mivel a fegyveresek vezetékeve alapján csak a magyar etnikum volt jelen.

⁴⁰⁰ Kelenik, 1993. 105.

c. A “szabad rend”

Az előző fejezetben ismertetett vitézli rendnek a jelenléte Szentgrótot a közepes jelentőségű és haderejű erősségek közé utalja. Azonban a XVII. század első harmadától a Kanizsa ellen vetett végvidék váraiban is felbukkanó szabados katonaság alkalmazása nagymértékben árnyalja/árnyalhatja egy vár tényleges haderejének és egyben hadászati jelentőségének képét. A szabados katonaság (libertini) katonai alkalmazása elsősorban a tiszántúli és Felső-Tisza-vidéki területekről ismert a bőséges szakirodalma révén,⁴⁰¹ ugyanakkor a dunántúli mágnások nagybirtokain is jelentékeny tényezőként jelentek meg az előbbiekkal egyidőben.⁴⁰² Létrejöttük legfőbb indikátora a harmincéves háborúban (1618–1648) lekötött Habsburg Birodalom bevételeinek visszaesése, illetve a mezei haderő előtérbe helyezése a végvári katonasággal szemben. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a XVII. század elején még mintegy 22.000 főt számláló, az Adriai-tengertől Erdélyig húzódó végvári vonal erősségeiben állomásozó iratos katonaság létszámát negyedével csökkentették.⁴⁰³ Ezen számottevő fogyatkozás segítette elő a szabados katonaelemek elterjedését annak árán, hogy a határvédelemben érdekelt főurak, főpapok, módosabb nemesek további védelmi intézkedéseket, ezzel egyenesen arányosan pedig további áldozatokat kellett hozniuk a hiányzó végvári katonaság pótlására. Ezen katonacsoportok meghonosodásában az játszott a legfőbb szerepet, hogy a Nyugat-Dunántúlon az uralkodó birtokforma a világi nagybirtok volt.⁴⁰⁴ Emiatt jelenlétük a legkézenfekvőbb módon elsősorban a dunántúli Batthyány-, Zrínyi-, és Nádasdy-családok esetében adatolhatók és érthetők tetten, köszönhetően annak, hogy egyrészt ezen főúri családok levéltára rendelkezik a leggazdagabb, fennmaradt iratanyaggal, másrészt pedig az említett famíliák férfitagjai viselték rendszerint a Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányi, illetve a Dunántúli kerület főkapitányi méltóságát is.⁴⁰⁵ Arra, hogy a szabad rend, mint katonaelem jelenléte és szerepe miért szorult a hadtörténeti kutatások margójára, a legutóbbi kutatások mutattak rá.⁴⁰⁶ A királyi kézen lévő fővárak kutatásának túlsúlya okán kevés figyelem

⁴⁰¹ A hajdúságra vonatkozó legfontosabb munkák a teljesség igénye nélkül: Dudás, 1887.; Komáromy, 1900.; Császárs, 1932.; Rácz, 1969.; Szendrey, 1971.; Dávid Z., 1975. 5-40.; Nagy L., 1983.; Czigány, 2004a. 1212-1233.; Ifj. Barta - Papp, 2004.; Nyakas, 2005.; Czigány, 2006. 105-124.; Czigány, 2015. 41-65.

⁴⁰² Zimányi, 1960. 286-302.; Rúzsás, 1968. 225-254.; N. Kiss, 1973. 319-330.; Varga J., 1981.; N. Kiss, 1991. 35-42. Tóth I. Gy., 1992.; Végh, 2007.; Végh, 2009. 443-458., Koltai, 2012.; Végh, 2020.

⁴⁰³ Pálffy, 1996a. 207.; Czigány, 2004b. 73-79.

⁴⁰⁴ A Dunántúl Batthyány uradalmaira részletes térképet közöl: Koltai, 2012. Belső borító.

⁴⁰⁵ Pálffy, 1997c. 269-288.

⁴⁰⁶ Végh, 2009. 444.; Végh, 2020a. 99.

fordult a főként világi és egyházi birtokosok kezén lévő dunántúli végvárak vizsgálatára, így a szabad rend csoportjának létezésére is, mindemellett pedig a katonaság mibenlétét célzó feltárások többsége elsősorban a vitézlő rend kérdéseivel foglalkozik.⁴⁰⁷ Ugyanakkor korántsem csak a mágnás családok és a határvidékhez közel eső nagybirtokok esetében mutatható ki a szabados katonaság jelenléte. Sőt, viszonylagos olcsóságuk, és átmeneti, időszakos alkalmazhatóságuk révén éppen a prezídiumokban bukkannak fel a legnagyobb számban.⁴⁰⁸ Vagyis elmondhatjuk, hogy jelenlétük a hódoltsági peremvidékre, illetve a végházak térségére koncentrált, ahol a mindennapos oszmán veszély miatt nélkülözhetetlen volt a katonai erő jelenléte.

A dunántúli nagybirtokok a szükséges fegyveres erőt részint az uradalmak jobbágyságának fegyveres szolgálatra való kötelezésével és ennek ellentételezéseként bizonyos úrbéri terhek alól felmentésével, részint a tizenöt éves (1591–1606), majd a harmincéves (1618–1648) háború folyamán anyagi és társadalmi közegükből kivált népelemek befogadásával és letelepítésével biztosította.⁴⁰⁹ A nagyobb volumenű háborúk következtében az ország területén megsokasodó, és gyakran rablásból, fosztogatásból élő népelemek sorsáról a végvidéken tett károkozásaikat megelőzendő az 1647. évi országgyűlés már világosan határozott. A fő szándék szerint megszabták, hogy lehetőség szerint katonai szolgálatra vagy földművelésre, jobbágyszolgáltatásra kell kötelezni őket.⁴¹⁰ Tehát fontos szempont volt, hogy lehetőleg egy, a végváriakhoz hasonló, helyhez kötött, letelepített katonaréteget hozzanak létre. Széchényi György püspök Devecser esetében jegyezte meg Batthyány Ádámnak ezzel kapcsolatban egy 1649-ben kelt levelében, hogy olyan szabad legényekre van szükség, akik helyben laknak, mert a helyet is úgy tudják őrizni leginkább.⁴¹¹ A védelmi kényszer tehát a XVII. század első

⁴⁰⁷ Erre lásd pl.: Kelenik, 1995. 5-51.; Pálffy, 1995.; Pálffy, 1997c. 257-288.; Pálffy, 2001. 183-220.; Czigány, 2004b.; Pálffy, 2013. 41-66.; Oross, 2018. 1077-1094. stb.

⁴⁰⁸ Végh, 2007. 186., Mindazonáltal a vitézlő rend igyekezett megkülönböztetni magát a szabad rend tagjaitól: *“Őfelsége jövedelme, az kiből fizetek, s mi is az végházakban Őfelsége szolgálóinak tartjuk magunkat, minthogy az Őfelsége Registromában is vannak fölírva az vitézek...”* MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. Nr. 88. 1648. május 28. (874. fotó) (MOL Filmtár 51457. tekercs)

⁴⁰⁹ Végh, 2009. 448.

⁴¹⁰ 1647. évi 41. tc. - CJH, 1900. 457.

⁴¹¹ *„Ha azért Devecserbe úgy nem engedik ezt, a mint nem engedik, sőt ki van azért e mondva nekik, hogy a kik oda akarnak állani, lakni is oda menjenek, mert Devecserbe olyan szabad legények kellenek, a kik ottan lakjanak, s a helyet őrizzék”* MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46156. Széchényi György levele Batthyány Ádámmalhoz. Sümeg, 1649. október 24.

évtizedeiben egy nagyfokú militarizációt eredményezett mind a nagybirtokok esetében, mind pedig általában a lakosság körében.

A szabados katonák alapvetően tehát az oszmánok elleni védekezésben játszották a fő szerepet, egyebek mellett oly módon, hogy a királyi katonaság létszámát kiegészítették. A zsoldlistákban feltüntetett haderőtől az különböztette meg őket elsősorban, hogy bizonyos kedvezmények, főként az úrbéri terhek alóli teljes vagy részleges felmentés fejében végezték katonai szolgálataikat.⁴¹² A szabadrenden való szolgálat a lecsökkent bevételű nemességnek és a szabad költözéssel, kiegészítő jövedelemszerzés lehetőségével, valamint a földesúri és állami adóterhek alóli mentességgel kecsegtető életvitelre szert tévő szabad katonaelemeknek érdekei találkoztak, így a szükségből fakadó engedmények és azok eredménye kölcsönhatásban álltak egymással. Fontos megjegyezni, hogy a szabadosok jelenléte nem XVII. századi sajátosság. Már a korábbi században is találunk utalásokat arra, hogy szabados (libertinus) gyakorlatilag bárki lehetett, attól függetlenül, hogy miként adózott, vagy milyen szolgálattal tartozott, amely természetesen lehetett katonai is. A kanizsai tartományhoz tartozó mikefalvai jobbágyok panasza fogalmazta meg a leginkább szemléletesen azt, hogy aki szabadságban részesült, az bizonyos ellenszolgáltatások fejében mentesült a rendtartásából fakadó adózási és szolgálatbéli kötelezettségeinek teljes vagy részbeni elengedésével.⁴¹³ Szentgrót kapcsán Szecsődi István 1656. évi levele tanúskodik a szabad rend helyben lakásának hangsúlyozásáról, illetve a lehetőleg helyi lakosság alkalmazásáról. Levelében Batthyány Ádámnak fejti ki véleményét a vármegye által a végvárakba küldendő hadakról, mivel attól tart, hogy a vár körüli falvak pusztulását fogja okozni az, ha idegen katonák érkeznek Szentgrótra, lévén, hogy a környékbeli településekről kell az élelmet biztosítani számukra. Mindezzel szemben úgy gondolja, hogy Szentgróton vannak megfelelő harcértékkel és egyben lóval rendelkező, helyben élő szabadosok, akikből meg lehetne oldani az utánpótlást, és akik az odaküldendő hadnak szánt fizetést felvonnák, a gyalogosan szolgálók mindegyike pedig a maga élésén lenne.⁴¹⁴

⁴¹² Végh, 2009. 445.

⁴¹³ „... a szőlő sok kit velek kapáltatnak, kevesen volnának kedig hozzája, mert sok szabados volna kezikben, sem ártány, sem kevér tehén árában, sem szekér bérben sem egyéb felő jüvedelemben semmit nem fizetnek.” MNL OL P 507. A Nádasdy család nádasladányi levéltára. Nr. 4. Fol. 10. (1565. december 3.)

⁴¹⁴ „az végházakban vármegye hadat rendelni akarnának, hova mennyit nem tudom...itt lakosokat, nem csavargót, jó paripás öreg legényeket fölthalálhatni itten, az kik azon fizetést felvonnének, és elő állhatnának az kiknek derekas lakások itt vagyon, ha Nagyságod kívánja mind lajstromban vehetem az neveket és Nagyságodnak fölküldöm. Holott Nagyságos Uram, ha gyalogot rendelnének is, azokat is itt föl találni, mivel ha máshonnét valók jönnek, azoknak is az itt körül való falukról kell élniük, és így az végház körül való faluknak

A fentiekben elmondottakat igazolja Szentgrót példája, ahol viszonylag egyszerű dolgunk van a szabadosok mibenlétével kapcsolatban, ráadásul a szabados katonaság definíciója is meghatározásra kerül. A korábban már a hóstát településképével, elrendezésével kapcsolatban a prezídiumról szóló fejezetben érintettük az Iványi Béla által is közölt és egyben unikálisnak tartott, 1644. évi, 35 pontból álló statutumot,⁴¹⁵ amely a gyakorlatban egy vásári és városi rendtartásként értelmezhető, ám lényegi információkat tartalmaz a szabad katonaság intézményére vonatkozóan is. A „*Szent Gróti Hóstátban lakozó eö fölsége fizetésén lévő vitézkedő rend és szabad legények seregül öszve gyűlve....*”⁴¹⁶ címet viselő rendtartásnak már a címe is beszédes. Megállapítható tehát, hogy a szabadosok fizikai értelemben is a hóstátban laknak. Arra, hogy ki számított szabados hadfinak, arról a 32. pontban találunk pontos meghatározást.⁴¹⁷ A definíció szerint a legfőbb közös ismérv, hogy házat bírnak a szentgróti hóstátban, vagyis nem kötelezettségekkel terhelt jobbágytelken ülnek, hanem szabad földön, amelyen csak gyakorlatilag házhellyel rendelkeznek. Ugyanakkor nagyon fontos kiemelni, hogy kétféle típusuk létezik: az első, aki urának, vagyis Szentgrót kapitányának fegyveres kíséretet biztosít, vagy lovastól szolgál, az más, egyéb szolgálattal nem tartozik. Ellenben a másik típus sem fegyveresen, sem lóval nem szolgál urának, így az minden évben, nyáron négy nap szolgálattal tartoztak. Az, hogy ezen szolgálat pontosan mit takart, azt a szentgróti várhoz tartozó jövedelmeknél is feljegyezték 1656-ban.⁴¹⁸ Tehát biztosra vehetjük, hogy a nagyobb harcértékű, és a korszakban nagyobb becsben tartott, a katonáskodás mellett más szolgálattal nem tartozó lovasság kiemelése mellett, az évente négy nap robottal való

nagy kárára és pusztulásokra lenne. Ki ezek mindenik az maga élésén lehetne, én így ítélném jobbnak, ha Nagyságod kedves akarátja tartaná...” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46638. Szecsődi István levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1656. április 5.

⁴¹⁵ Ahogy korábban már utaltunk rá, az eredeti dokumentum lelőhelye nem ismert, azonban a rendtartás szövege fennmaradt egy 1656-os oklevél másolatban. MNL OL P 1313. Katonai iratok. 252. sz. (1656. 04. 22.); Mindemmellett a dokumentum egy 1770. évi másolatban is az utókorra maradt. MNL ZML Urbáriumok, Szántói járás Nr. 31. (1770) Szántó Imre általi hivatkozás: MNL ZML Acta Sedium Dominalium. Fasc. 1. Nr. 8. Szentgróti vitézlő rend és a szabad legények rendtartása. Németújvár, 1656. április 21.

⁴¹⁶ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Katonai iratok. 252. sz. (1656. 04. 22.)

⁴¹⁷ „Valaki az Szentgróti Hóstátban házat tart, az olyan szabad legény az úrnak, kinek földin lakik, szolgál nyaratszaka négy napot, de olyan, aki késérőben nem jár. Az ki pedig késérőben jár vagy lovastól szolgál urával, avagy azon kívül elküldhetik, az olyan az négy napi robotra nem megyen. Ha valakinek pedig az földesúr, kinek földin lakik megengedi ebbéli szolgálatját, az úr grátiája az. Esztendőnként való négy négy napi munkán kívül pedig több dologra nem erősítik az urak, magok ajánlása, végzése és fogadások szerint. Több dolgokban az megírt articulusokhoz tartsa és rendelje minden magát.” Iványi, h.n., é.n., 159-160. Vö. MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Katonai iratok. 252. sz. (1656. 04. 22.)

⁴¹⁸ „Az vitézlő szabad legények esztendőnkint tartoznak négy négy napot szolgálni, vagy kapásul vagy aratásul...” MNL OL P. 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím Nr. 4.

megkülönböztetés a fegyvernemek közti különbségtételre szolgált, és a „másik típusként” aposztrófált egység a gyalogrenden szolgáló fegyvereseket takarta. Megjegyzésre került, hogy a szabadosok ezt a négy napot már korábban, az 1655-ös esztendőől fogva meg akarták szüntetni, de végül csak a Batthyány Pál és Ferenc által, 1664. október 31-én kiadott határozat rendelkezett ezek elengedéséről, meghagyva, hogy ettől fogva csak katonai szolgálattal tartoznak.⁴¹⁹ E döntés háttérében az 1664. évi, Köprülü Ahmed vezette oszmán hadjárat vészterhes eseményei álltak,⁴²⁰ amelyek során Szentgrót is közvetlen veszélybe került. Zrínyi-Újvár, valamint Kanizsa felmentését követően a nagyvezír Kiskomárom alá vonult, amelynek őrsege szabad elvonulás ellenében feladta a várat július 14-én,⁴²¹ majd ennek hírére öt nappal később Egerszeg védői is kapituláltak.⁴²² Ezen eseményeket követően a végsőkéig ellenálló Pölöske várát, majd Egervárt, Kemendet, illetve Kapornakot is felperzselték az oszmánok, de bizonyára Szentgrót is károkat szenvedett.⁴²³ Előrenyomulásukat csak az augusztus 1-jén lezajlott szentgotthárdi csata⁴²⁴ állította meg, majd a vasvári béke megkötését követően elkezdődött a Kanizsa elleni végvidék várainak újjáépítése.

További fontos ismérvként említhetjük a szabad renddel kapcsolatban, hogy kiállításuk az adott végvár birtokosának/birtokosainak feladata volt. Vagyis parancsnoki jogkörrel is a földesuruk rendelkezett felettük, bár veszély esetén⁴²⁵ a Kanizsa ellen vetett végvidék szabad rendű fegyveresei egy adott végház királyi helyőrségének élén álló, királyi főkapitány parancsnoksága alá tartoztak. Nem katonai természetű ügyekben továbbra is a földesuruk rendelkezett felettük, amelyből egyenesen következett, hogy kettős függés alá is kerültek.⁴²⁶ Erre utalt Batthyány (I.) Ádám is 1651-ben, miután Keczer János jelentette számára, hogy egy szentgróti szabad vajda tetteleg bántalmazott egy hadnagysága alá tartozó katonát: *“a lélek beste kurafiak, hogy vérrel verettem volna ki szolgánknak mód nélkül való megverettetését (...) noha nem vagyunk földesurok Szentgrótnak, hanem generálisuk, de*

⁴¹⁹ Iványi, h.n., é.n., 67.

⁴²⁰ Erre részletesen lásd: Wagner, 1964.

⁴²¹ Szvitek, 2008. 67-68.

⁴²² Evlia Cselebi, 1908. 6-7.

⁴²³ Hasan aga, 1976. 210-212.

⁴²⁴ Perjés, 1964. 321-356.; Végh, 2003. 592-598.

⁴²⁵ Az, hogy mit is értettek a korban veszély, illetve vészhelyzet alatt nem szerepel a fennmaradt iratokban, azonban a források alapján kijelenthetjük, hogy már az oszmán támadások pusztá híre is a veszélyhelyzet kategóriába tartozott. Kelenik, 1999. 169-182.; Pálffy, 2004. 33-65.; Baráth, 2015. passim

⁴²⁶ Végh, 2020a. 99.

*megtaníttuk az ilyen rossz embertelenségekért...*⁴²⁷ (Okmánytár 4. sz.) Vagyis ezen kettős függés nem jelentette elviekben a két katonaréteg közti határvonalak elmosódását. A hatáskörök okozta nézeteltérések elkerülése érdekében már 1638-ban született egy instrukció,⁴²⁸ (Okmánytár 5. sz.) amelyet Batthyány Ádám adott a szentgróti kapitánynak a szabad legények és a királyi katonaság egymáshoz való viszonyának tisztázása érdekében. A mindössze három pontot tartalmazó, töredékes utasítás világosan közli, hogy a szentgróti kapitánynak, Hagymási Istvánnak parancsnoki jogköre csak a király lajstromába beírt végvári katonák, illetve (birtokosként) a saját földjén letelepült szabad legények felett lehet; a két öccsének földbirtokán élő szabad legényekhez ellenben semmi köze sincs. A két fiatalabb testvér kivétele az említett iratból minden bizonnyal a testvérek közti rossz viszonyra volt visszavezethető, mivel Hagymási István leveleiből értesülünk, hogy kapcsolata elsősorban János nevű öccsével volt feszültségekkel terhelt.⁴²⁹

Az instrukció tisztázza többek közt a szabad legények feletti joggyakorlás kérdését is.⁴³⁰ Vagyis, ha a kapitány nem saját szabad legénye lopást, gyilkosságot vagy engedély nélküli csatázást követne el, akkor elsőfokon saját földesura ítélezik felette, nem megfelelő ítélet esetén másodfokon, vagy ítélet hiányában pedig Batthyány Ádám kerületi főkapitányhoz, mint a rendek által kiállított haderő irányítójához lehetett fordulni jogorvoslatért. Ellenben, ha egy királyi lajstromba felírt végvári katona követne el latorságot – akármelyik földesúr földjén is lakjon –, a kapitánynak joga van letartóztatni és törvényt tenni felette. Ítélete ellen ezúttal is Batthyányhoz – ám ez esetben mint a Kanizsa elleni végvidék főkapitányhoz –, pontosabban az általa összehívott hadiszékre lehetett

⁴²⁷ MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. Nr. 45. Fol. 125. Körmend, 1651. szeptember 5. (1073. fotó) (MOL Filmtár 51457. tekercs)

⁴²⁸ Az instrukció megalkotásának apropóját Batthyány I. Ádám egy 1638. szeptember 6-án kiadott, és a végbeli kapitányoknak szóló utasítás adta. Batthyány a szabad legényekről külön szolt rendeletében, miszerint minden végházban tartózkodó szabad legény úgy függjön a kapitánytól, mint az iratos végvári katonák. Valamint nem jóváhagyott eltávozásukért ugyancsak a végváriakhoz hasonló módon legyen a büntetésük, kivéve a szentgróti szabad legényeket, akikre külön instrukció fog vonatkozni. Ennek a megkülönböztetésnek a legfőbb oka az lehetett, hogy Szentgróton a végvár haderejének több mint a felét a szabados katonák tették ki. MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. Másolati könyv/b. Nr. 128. /MOL Filmtár 51459. tekercs); A forrást közli még: J. Újváry, 2013. 44-45.

⁴²⁹ „*én bizony nem láttam, sem nem tudom hol jár kel, nem is tudom hol vagyom, nem is tudakoztam (...) én velem semmi dolgát nem közli s nem is akarja, hogy tudjam semmi dolgát...*” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. Nr. 17982. Hagymási István levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1640, augusztus 7.

⁴³⁰ „*...lopó vagy embert öl, vagy csatára megyen parancsolat kívül, avagy valami egyéb más véteken találtaték, az mely az kapitánynak nehézségére vagyon avagy ellenére volna, találja meg az földesurát annak az szabad legénynek és az törvény szerint meg büntesse. Hol pedig meg nem büntetné, Fő Generális Urunkat találja meg...*” MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. Másolati könyv /b. Nr. 128. (MOL Filmtár 51459. tekercs)

fellebbezni. A harmadik pontban meghatározza, hogy amennyiben török támadás esetén valamelyik földesúr szabad legénye vonakodna a kapitány parancsát teljesíteni, a kapitány ugyanúgy megbüntetheti a szabad legényt, mintha lajstromozott királyi katona volna. Ugyanakkor érdekesség Szentgróton a két katonaelem viszonyrendszere közt az a momentum is, amely arról rendelkezik, hogy a kapitány távollétében a várkapu kulcsait a vajdára vagy a hadnagyra bízhatja, ellenben, ha ezek akadályoztatva lennének, akkor csak királyi lajstromban szereplő katonára hagyhatná a kulcsot.⁴³¹ Tehát a „szentgróti sereg” mint összefoglaló név használata általános volt, azonban a katonaközösségen belül mindig megkülönböztetésre kerültek a külön renden szolgálók.⁴³²

Az említett különbségtétel ellenére szabadosok és a végváriak hadászati alkalmazása közt nem mutatható ki lényeges eltérés. Gersei Pethő László 1650 júliusában írt levelében a gyülekező török ellen kér segítséget néhány napra, hogy a híre elmenjen a törökök között. Ehhez azt kéri, hogy a legényeket és vajdát parancsolja Komárba Batthyány, ezen felül pedig külön 100 hajdút küldjön neki.⁴³³ Két évvel később Pethő László magától Hagymási Istvántól kér segítséget, hogy küldje a hajdúit segítségül, mert a török a segesdi mezőn gyülekezik.⁴³⁴ Az ugyan nem derül ki a forrásokból minden kétséget kizáróan, hogy a segítségül küldött katonaság a szabad rend avagy a királyi katonaság egységeiből került-e ki, vagy sem, de viszonylag nagy létszámuk, illetve, hogy kapitányuk nélkülözni tudta őket huzamosabb ideig, arra utalhat, hogy a szabad katonaság soraiból vezényelték el őket.

A szabad legények létszámáról sajnálatos módon nem maradtak fenn pontos létszám adatok, mivel a földbirtokosok által kiállított katonaságot – szemben a királyi fizetésével – központilag nem tartották nyilván.⁴³⁵ Szentgrót esetében az első (részleges) összeírást a szabad legények számát illetően 1641-ből adathozhatjuk, ám feltételezhetően már korábban is jelen voltak. Már Iványi Béla is említi kéziratában ezen dátumot, illetve

⁴³¹ „...az kulcsokat és az végháznak commendáját vajdára avagy hadnagyára bizza, ha azok betegség avagy más ok miatt impediáltatnék, úgyis őfelsége hites emberséges szolgájára bizza, különbet se cselekedjék” MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. Másolati könyv/b. Nr. 128. (MOL Filmtár 51459. tekercs)

⁴³² „Az sereg között, akik nem Császár szolgái, és paripákat nem tartanak, szolgálnak annuatim négy napot...” MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203. cím Nr. 15.

⁴³³ Zalavárról 40, Szentgyörgyvárról 25, Szentgrótról 35 gyalogot kér. MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. Nr. 36737. Gersei Pethő László levele Batthyány Ádámhoz. Keszthely, 1650. július 28.

⁴³⁴ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. Nr. 36851. Gersei Pethő László levele Hagymási Istvánhoz. Komár, 1652. augusztus 14.

⁴³⁵ Végh, 2009. 445.

fel is sorolja név szerint a szentgróti szabad legényeket, ám a 46 személynév valószínűleg nem a teljes létszámot takarja. A nevezettek szerint minden biztonnal gyalogosokként szolgáltak, illetve a listában utolsóként feltüntetett Zdor Imrén kívül minden név magyar etnikumra utal.⁴³⁶ A felsorolás apropóját az 1641. február elején végrehajtott, és elsősorban az Igal környéki rác falvak ellen irányuló portya,⁴³⁷ valamint az azt követő, Körmenten megtartott kótyavetye adta. Ezt igazolja, hogy a szabad legények felsorolását tartalmazó, Hagymási János által írott missilis elsősorban a Hagymási révén, a portyát követő vitézi vásáron vásárolt portékákat sorolta fel.⁴³⁸ A levélből kiderül, hogy a felsorolt 46 fő valóban nem a teljes szabados létszámot takarta, valamint a lajstromozottak nem egy személy, hanem Hagymási János és sógornője, Hagymási Miklósné⁴³⁹ szabadosai voltak.⁴⁴⁰ Iványi azon feltételezésének, miszerint a 46 fő gyalogos lett volna ellentmond, hogy maga Hagymási tesz utalást a csapatnemek megoszlását illetően, mely szerint 22 lóval volt jelen a portyán.⁴⁴¹ Arra azonban sajnálatos módon nem rendelkezünk forrással, hogy Hagymási Miklósné 24 szabadosa gyalogos avagy lovas volt-e, de már az is sokat mondó információ, hogy a Hagymási család két tagjának szabad rendű fegyveresei még így is közel félszázan voltak.

A XVII. század végéről rendelkezünk továbbá még néhány olyan összeírással, amelynek felhasználása némelyest közelebb vihet a szabados katonaság számarányainak XVII. század végi megállapításához. Az első ilyen lajstrom, ami a Kanizsa környéki várak szabadosainak névjegyzékét tartalmazza, Gyöngyösi Nagy Ferenc végvidéki főkapitány-helyettes nevéhez köthető. A dokumentum az ő hivatalviselésének idejére (1681–1695), közelebről 1690 körülre datálható.⁴⁴² A Kanizsa ellen vetett végvidék esetében a „szabad rend” megoszlása az adatok tükrében természetesen nem egyenletes. A feltételezhetően fizetési jegyzéknek készült lajstrom a zalai végvárakban szolgáló szabad rendű katonaságot vette számba, név szerint. A várak létszámaikat összesítve egy 326 fős keretlétszám tárul

⁴³⁶ Iványi, h.n., é.n. 52-53.

⁴³⁷ Erre részletesen lásd: Fenyvesi, 1985. 199-219.

⁴³⁸ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18109. Hagymási János levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1641. május 1.

⁴³⁹ A rokon beazonosításában segített, hogy a levélben említést tesz arról, hogy „*Néném Hagymási Miklósne*” részére vásárolt egy rác asszonyt 26 tallér értékben.

⁴⁴⁰ „*az mennyi szabad legényem énnekem és asszonyom Nénémnek ott voltak...*” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18109. Hagymási János levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1641. május 1.

⁴⁴¹ „*Tudja Nagyságod magais, hogy én ott huszon két lóval voltam...*” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18109. Hagymási János levele Batthyány Ádámhoz. Szentgrót, 1641. május 1.

⁴⁴² MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri familia. Nr. 1386. (MOL Filmtár 4361. tekercs)

elénk, amely összeghez csak Szentgrót nem kevesebb, mint 97 fővel járul hozzá. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez utóbbi adat csak minimum létszámnak tekinthető. A forrás alapján ugyanis csak azt állíthatjuk biztosan, hogy legalább 97 fő volt jelen, illetve került feltüntetésre Szentgróton, a valós létszámra nem utalnak egyértelműen a források. A nagyobb lélekszámú prezídiumok esetében tehát a szabadosok koncentrációja figyelhető meg, amelyek száma meghaladhatja a végvári katonaság számát, amit Szentgrót példája is jól mutat.⁴⁴³ Az említett felsorolásban a közkatonák mellett egy vajda, egy vicevajda, egy zászlótartó, valamint hét tizedes szolgált, ami azt is elárulja, hogy a szabados katonaság szervezete alapvetően megegyezett az iratos katonaságéval.

Ha Iványi Béla datálását helyesnek fogadjuk el, akkor rendelkezünk még egy összeírással az 1690-91-es esztendőből, amely a „*Liberi milites Szent Grotienses*”⁴⁴⁴ címet viseli. A listában szereplő 58 fő katona élén itt már Borsos Benedek hadnagy⁴⁴⁵ neve szerepel. A külön szereplő vajda, illetve hadnagy tisztségnevek előfordulása pedig igazolja, hogy Szentgrót esetében a szabad rendet alkotó katonaság gyalogosokból és lovasságból egyaránt állt. Ellenben például Keszthelyen csak a vajda vezette gyalogos fegyvernem alkotta a szabad rendet.⁴⁴⁶ Ott a szabad vajdák alatt 100 fő szolgált, szemben a királyi vajdával, aki csupán 50 fő felett parancsnokolt.⁴⁴⁷ Vagyis Szentgróton a Móré István vajdasága alatt megjelölt 97 katona gyalogusként teljesített szolgálatot, tehát az elméleti létszám három fő híján teljesül. A hiány oka minden bizonnyal halálozás, fogságba kerülés vagy szökés lehetett. Hangsúlyozandó, hogy az adatok csupán tájékoztató jellegűek, mivel nem tudjuk, hogy milyen célból készült az összeírás, illetve, hogy a teljes szabados csapatnem mekkora részét tüntették fel.⁴⁴⁸

Ugyanez mondható el az 1696. évi, úgynevezett nádori portaösszeírás adatairól is. A Szentgrót esetében mindössze 64 fő (adóköteles) szabad katonát feltüntető összeírás⁴⁴⁹ jellegéből fakadóan nem teszi láthatóvá a szabad rend egészét.⁴⁵⁰ Tehát csak annyi

⁴⁴³ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri familia. Nr. 1387. /MOL Filmtár 4361. tekercs/

⁴⁴⁴ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri familia. Nr. 1432. /MOL Filmtár 4362.tekercs/

⁴⁴⁵ A Batthyány család levéltárában fennmaradt két levelében ugyancsak szentgróti hadnagyként keltezi a leveleit. – MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 7423. Borsos Benedek szentgróti hadnagy levele Batthyány (II.) Ádámmhoz. Szentgrót, 1687. október 21. és Nr. 7424. Borsos Benedek szentgróti hadnagy levele Batthyány (II.) Ádámmhoz. Szentgrót, 1690. július 16.

⁴⁴⁶ Végh, 2007. 187.

⁴⁴⁷ Uo.

⁴⁴⁸ Végh, 2009. 450.

⁴⁴⁹ MNL OL MKA E 158. Conscriptioes Portarum. Tom. IV. fol 665. (MOL Filmtár 1664. tekercs)

⁴⁵⁰ Végh, 2009. 450.

bizonyos, hogy a végvidék Murán inneni végváraiban legkevesebb 326 fő szabad rendű fegyverforgatóval számolhatunk a 17. század legvégén. A portajegyzékből az is kiderül, hogy a szabadosok mindössze házhelyet bírtak, nem pedig jobbágyhelyet.⁴⁵¹ A portajegyzék arra is egyértelműen utalást tesz, hogy a szabad rend megélhetésének alapját, akárcsak a vitézlő rend esetén – a számos mesterség üzéséből, a kereskedelemből és egyéb forrásból származó bevételek mellett – leginkább a szőlőművelés jelentette.⁴⁵²

Összehasonlításként a győri végvidéki főkapitányság esetében az 1701-ben, Forgách Simon győri főkapitány-helyettes utasítására készített, magyar nyelvű jegyzékben 875 szabad rendű fegyveres szerepel, amely több mint a fele volt a királyi ellátású katonaságnak.⁴⁵³ A Kanizsa elleni végvidéken belül külön védelmi övezetet alkotó muraközi végvárai esetében az újabb kutatások szerint ugyancsak igazolható a szabad rend alkalmazása. Pontos számuk sajnos nem határozható meg, ám bizonyosan több száz fővel erősítették a Zrínyiek magánhaderejét. A folyamköz példája arra is rávilágít, hogy a fegyveresek egzisztenciális körülményei okán ezen csapatnem erősen fluktuálhatott. Elmondható tehát, hogy a Kanizsa ellen vetett végek esetében a szabados katonaság mindenhol jelen volt és létszáma szinte mindenhol meghaladta a királyi zsoldon lévő fegyveresekét. Ez alól Szentgrót sem volt kivétel, ahol is – az előző fejezetben tárgyalt – vitézlő rend állandónak mondható 75 fős keretlétszámához képest a XVII. század második felében legalább kétannyi szabados katona szolgált.

⁴⁵¹ „*Eius[dem] praesidii [ti. Szentgrót] libertini] p[rae]ter domuncul[as] et vineolas nihil possidentes] sunt Numero 64.*” MNL OL MKA E 158. Conscriptiones Portarum. Tom. IV. fol 687. (MOL Filmtár 1664. tekercs)

⁴⁵² A végvári katonaságra vonatkoztatva lásd: Szántó, 1993. 145-161; Végh, 2007. 201-222.; Végh, 2012. 115-140.

⁴⁵³ Végh, 2009. 445-447.

d. Familiárisok és szervitorok

Eszterházy Miklós 1641-ben egy, a királyhoz intézett felterjesztésében kijelentette, hogy „*a bárók, mágnások s főleg a nemesek helyzete, mint mondtam, nem utolsó sorban javára szolgál az országnak, annyi őrséggel megrakott végvárral Magyarországon, ahány vár, kastély vagy erősség található, eltekintve azoktól, amelyeket Őfelsége és néhány szomszédos tartomány tart el. Azt, hogy mások mikor és hányat tartanak el, nem számolom össze, csak annyit mondhatnék, hogy én egymagam váraim és javaim védelmére, személyes biztonságomra figyelemmel a közjóra ezer gyalogosnál és lovasnál többet folyamatos éves vagy havi fizetség fejében eltartani tartozom és kényszerülök, jövedelmeim legnagyobb terhére, melyeket szinte teljesen erre fordítok.*”⁴⁵⁴ A nádor megnyilatkozása egybecseng Batthyány Ádám szavaival, aki 1646-ban azt a kérdést szegezte a katonái kvártélyozása miatti nehézségekre panaszkodó jobbágyoknak, hogy „*ha katonákat nem tartunk, kikkel tudunk megoltalmazni az pogány ellenség ellen?*”⁴⁵⁵ A végvári és kerületi főkapitány tisztségét is viselő Batthyány tehát nagybirtokos társaihoz hasonlóan maga is rákényszerült arra, hogy a nyugat-dunántúli megyék nemességéből sokakat szolgálatába fogadjon és rendszeresen fizessen, akiket a kortársak rendszerint familiáris vagy szervitor elnevezéssel illettek. A történettudományban mind a mai napig uralkodó vélekedés szerint a XVI. századtól kezdődően a familiáris terminust fokozatosan felváltotta a szervitor kifejezés, amely a korábbi, családi jellegű viszonyrendszer személytelenebbé válásával, átalakulásával magyarázható.⁴⁵⁶ Másként fogalmazva a két terminus a korban azonos jelentéstartalommal, egymás mellett létezett.⁴⁵⁷ Ugyanakkor a legújabb kutatások rámutattak arra, hogy a két fogalom nem feltétlenül egymás szinonimájaként volt jelen, minthogy a szervitor kifejezést általános értelemben használták, mondván, hogy mindenki valakinek a szolgálója, ergo szervitora volt. Nem minden szervitor volt azonban familiáris, mivel azok csak egy vár vagy egy személy familiájához tartozó, ott tisztséget bíró személyek lehettek.⁴⁵⁸ Jóllehet a szervitori - familiárisi szolgálat ugyan elsősorban a

⁴⁵⁴ Czigány, 2004b. 85. Vö. Marczali, 1905. 559-560.

⁴⁵⁵ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Körmendi Központi Igazgatóság. Instrukciók. Nr. 217. Idézi még: Bán, 1977. 49.; Koltai, 2012. 256.

⁴⁵⁶ Ennek legfőbb jelei a meghatározott időre szóló szolgálatvállalás, valamint a készpénzfizetés térhódítása a természetbeni juttatásokkal szemben. Erre részletesen lásd: Varga J.; 1981. 189-194.; Varga J., 1996. 177-183.; Koltai, 2012. 248-249.

⁴⁵⁷ Koltai, 2012. 249.

⁴⁵⁸ Szatlóczki, 2016. 93-98.

szükséges fegyveres erőt volt hivatott biztosítani, de emellett komoly gazdaság- és társadalomszervező ereje is volt. Az udvarban lakó familiárisok elsősorban az úr személyes kíséretét látták el, amely funkció mindkét fél társadalmi rangját meghatározta, ugyanis a dominusznak a minél jelentősebb létszámú személyes kíséret jelentett rangot, míg az udvari sereg tagjainak, elsősorban idősebb, vagyonosabb és kellő tapasztalattal rendelkező tisztjeinek a kíséretben betöltött pozíció jelentett nagyobb tekintélyt.⁴⁵⁹ Emellett az információáramlásban és a földesúrnak az élet minden területén való illendő képviseletében is elengedhetetlen szerepet vállaltak.⁴⁶⁰ Járandóságait illetően a készpénz, illetve a természetbeni juttatásokra helyeződött a hangsúly, azonban a földbirtokok különféle kondíciókkal történő adományozása is mindvégig meghatározó szerepet játszott.⁴⁶¹

Szentgrót katonatársadalmának eddig megismert komponensei – a királyi zsoldon tartott katonaság és a szabad rendű fegyveresek – mellett jelen voltak a földbirtokosok szolgálatára kötelezett, familiárisokból álló haderő képviselői is, amelyek a véghelyek katonaközösségeinek sajátos színfoltját jelentették. A magánföldesúri haderő ezen komponensét a szentgróti uradalomban 1654-ben is birtokrészt szerző Batthyány család példája világítja meg leginkább, jóllehet nemes szolgálattelvőik már ezt megelőzően is jelen voltak a Zala-parti végvárosban. Batthyány (I.) Ádám familiárisai nagy számuk okán származásukat, társadalmi jogállásukat és lakóhelyüket tekintve széles skálán mozogtak. Esetükben a legfontosabb szempont ennek ellenére mégis az volt, hogy egy familiárisnak mekkora szerepe volt, vagyis, hogy hány lóval szolgálta urát.⁴⁶² A Batthyány levéltárban fennmaradt vörös bőrkötésű konvenciók könyveknek köszönhetően a kutatás előtt ismert, hogy a familiáris katonaság javadalmazásában első helyen szerepeltek a készpénz-, posztó-, és gabonajuttatások,⁴⁶³ habár a Batthyányak gyakran földet vagy házat is juttattak a familiárisaiknak.⁴⁶⁴ Az általuk birtokolt kerületi főkapitányi tisztséghez tartozó, Körmenden állomásozó, a rendek hozzájárulásából fizetett 250 fős kontingens („ország lovasai és gyalogjai”) mellett⁴⁶⁵ tekintélyes számú magánhadsereg felett is rendelkeztek, amely hozzávetőleg 2000 főt számlált, így az hatékonyan egészítette ki a végvidék királyi

⁴⁵⁹ Erre jó példát szolgáltat a Batthyány familiárisoként tevékenykedő apa és fia, felsőkáldi Káldy Ferenc és Káldy Péter. Dominkovits, 2003. 183-207.

⁴⁶⁰ Koltai, 2012. 284-292.

⁴⁶¹ Erre lásd: Varga J., 1981. 59-86.

⁴⁶² Koltai, 2012. 251.

⁴⁶³ Koltai, 2012. 258-264.

⁴⁶⁴ Varga J., 1981. 59-86.

⁴⁶⁵ Varga J., 1983. 119-132. Újabban: Koltai, 2012. 292-304.

fizetésű katonaságát.⁴⁶⁶ Mindennek köszönhetően Batthyány (I.) Ádám a XVII. század derekán szükség esetén több ezer főt is tudott mozgósítani.⁴⁶⁷ A nagy létszámú sereg fenntartását egyrészt az indokolta, hogy birtokainak jelentős része⁴⁶⁸ a török támadásoknak leginkább kitett Rába melléki területeken feküdt. Másrészt pedig a Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányi pozícióját is betöltötte, amely pozíció ugyancsak megkívánta egy ütöképes haderő fegyverben tartását.⁴⁶⁹ Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy ugyan ezen magánhaderő tagjai jelen voltak a generalátus végvárainak többségében, ugyanakkor elsődleges feladatuk a Batthyány birtokok és falvak védelme volt, ennek megfelelően legtöbbször állomáshelye is a Rába folyó mentén helyezkedett el.⁴⁷⁰

A források tanúsága szerint Szentgróton ugyancsak teljesítettek szolgálatot familiárisok, illetve szervitorok. Mint láthattuk Szentgrót a Kanizsa ellen vetett végházak azon tagjai közé tartozott, amelyek magánkézben voltak és ennek megfelelően a helység földesura töltötte be a kapitányi posztot.⁴⁷¹ A XVII. század első felében Hagymási István volt a szentgróti vár kapitánya, ugyanakkor a család tagjai közül többen is katonáskodtak, familiárisokként szolgáltak Batthyány udvari seregében, de ők is kaptak fizetést, hogy saját szervitorokat tartsanak. Bizton állíthatjuk, hogy már a korábbi időszakra vonatkozólag is jelen volt Szentgróton familiáris katonaság, elég, ha csak a korábban említett, Nádasdy - familiájához tartozó Hagymási családtagokra gondolunk, azonban Batthyány (I.) Ádám precíz adminisztrációjának köszönhetően legfőképp a XVII. századtól adatolható jelenlétük. Hagymási János fia, Péter 1639-ben négy lóra kapott fizetést, fejenként 16 Forintot,⁴⁷² valamint ruhájára kilenc rőf csimazin posztót. Emellett lovainak Szent Mihály

⁴⁶⁶ Varga J., 1981. 20-27.

⁴⁶⁷ Czigány, 2013. 76-90.

⁴⁶⁸ A Batthyány család birtokállományát a XVII. század első felében térképre vetítve lásd: Koltai, 2012. Belső borító.

⁴⁶⁹ Pálffy, 1997c. 279-280.

⁴⁷⁰ Bessenyei István kiskomáromi kapitány 1641-ben katonai segítséget kért Batthyány (I.) Ádámtól, arra hivatkozva, hogy végháza fogyatkozott állapottal van. A főkapitány a válaszában a következőket írta: „...Kegyelmed írja, hogy kevesed magával vagyon, és mi segítséget küldjünk kegyelmednek, jó szívvvel megcselekednénk, ha volna honnand küldenünk, az magunk szolgálait pedig oda nem küldhetjük, mivel az mi Rábán innenső jószágunkat is féltjük az török rablásától és azokra is kell vigyáztatnunk, hogy valamiképpen meg ne tréfálják...” MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány (I.) Ádám iratai. Nr. 207. (535.fotó) (MOL Filmtár 51458. tekercs)

⁴⁷¹ Szentgrót esetében a Hagymási testvérek közül már a XVI. századtól kezdődően mindig a legidősebb töltötte be a vár kapitányi posztját, mint ahogy a családtagok közti ügyletek okleveleit is ő őrizte. Bilkei, 1999. 109. Nr. 192.

⁴⁷² Figyelemre méltó, hogy majd száz évvel korábban a Nádasdy familiárisok közé közé tartozó Hagymásiaknak is ugyancsak 16 forint járandóság járt lovonként, így megállapíthatjuk, hogy a jól működő és bevált szolgálati rendszer alapjai az évszázadok során nem változtak, csak egyes elemeiben

naptól Szent György napig abrak és széna járt, szolgálóinak pedig heti pénz. Azt is meghatározták, hogy ha útra kell kelnie szolgálat miatt, akkor útiköltséget kap, ha táborba kell szállnia, akkor viszont hópénz.⁴⁷³ Ezzel szemben két évvel korábban unokatestvére, Hagymási János (Kristóf fia, István öccse) 1637-ben hat lóra kapott fizetést, fejenként 16 Forintot, ruházatára hét rőf granát posztó járt. A juttatás többi része megegyezett Péter járandóságaival.⁴⁷⁴ A Batthyányoknak szolgáló, de a Hagymásiak mint Szentgrót örökös urai által felfogadott szervitorok járandósága tehát jellemzően készpénzből, valamint a szolgálathoz elengedhetetlen ló ellátására fordítandó takarmányból és a ruházkodáshoz szükséges alapanyagokból állt. Összehasonlításképpen 1650-ben Hagymási István, mint Szentgrót várának kapitánya 12 lóra kapott fizetést,⁴⁷⁵ azonban mint korábban láttuk, ők a vitézli rend állományához tartoztak. A földesurak szervitorok létszámát megbecsülni Szentgrót esetében a források hiányos volta miatt rendkívül problémás, tekintve, hogy összesített adatok nem állnak rendelkezésünkre. Viszont, ha csak a két testvér familiárisait nézzük, akkor tíz fővel számolhatunk, de vélelmezhetően más időmetszetben sem haladhatta meg a szolgálattelvők összlétszáma a 20–25 főt.

Szentgrót prezídiumban a település örökös urainak szolgáló népesség mellett jobban adatolhatók a Batthyány udvari seregéhez közvetlenül tartozó szervitorok, akik a többi katonaelemtől markánsan elkülönülő kontingenst alkottak. 1654-ben Szentgróton és a város közvetlen környékén kilenc (összesen 17 lóval szolgáló) szervitor vallotta magát Batthyány szolgájának.⁴⁷⁶ Egy évvel később készült összeírásban már csak hét fő szerepelt, összesen 14 lóval.⁴⁷⁷ 1657-ben a számuk ugyancsak hét fő volt, viszont már csak

következtek/következhettek be változások. MNL OL MKA E 185. A Nádasdy család lt. 63. d. Számadások és vegyes anyag 119-120. f.

⁴⁷³ Az összeírás szerint a korábbi szolgálatára 1639. február 20-án 100 Forint készpénzt, márciusban pedig 5 rőf skarlát posztót adtak neki. 1640 május 1-jén 32 Forint készpénz, augusztus 04-én pedig 5 rőf skarlát posztó kifizetésben részesült. MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família Nr. 326/b. Fol. 21. (107.fotó) (MOL Filmtár 4351. tekercs)

⁴⁷⁴ Az 1638 és 1639-es esztendőben összesen 192 forintot, 5 rőf skarlát, valamint 7 rőf granát posztót tett ki a javadalma. MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família Nr. 326/b. Fol. 29. (155. fotó) (MOL Filmtár 4351. tekercs)

⁴⁷⁵ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família Nr. 987. (673.fotó) (MOL Filmtár 4358. tekercs) A forrásokban „*Hagymási István Uram fizetése*” címmel a 12 lóra való járandóság címén csak posztójuttatást tüntetnek fel, amely összesen 201 Forintot, avagy 108 Gulden Forintot tett ki. A Gulden forint egy súlyos ezüstpénz volt, amit másnéven tallérnak neveztek. Ulrich, 1998. 47.

⁴⁷⁶ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família Nr. 1182. (005.fotó) (MOL Filmtár 4360. tekercs)

⁴⁷⁷ Laki Pál neve feltüntetésre került, ám utólag át lett húzva. MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família Nr. 1251. (376.fotó) (MOL Filmtár 4360. tekercs)

összességében 12 lóval teljesítettek szolgálatot.⁴⁷⁸ Ugyanakkor nem szabad összetéveszteni az udvarban szolgáló szervitorokat a házaiknál lakó szolgálakkal. A két agentúra az esetek többségében egymást követte (az említett sorrendben), ám javadalmazásukban csak csekély különbség mutatkozott.⁴⁷⁹ Megállapíthatjuk, hogy a „házaiknál lakó uraimékat” feltüntető lajstromok alapján a szolgálattevők többsége a határ menti végvárakban teljesített szolgálatot.⁴⁸⁰ Vagyis a fentebb már említett társadalomszervező funkció mellett a katonai szerepük miatt volt a legnagyobb szükség szolgálataikra. A saját házaiknál lakó uraimék kevésbé függtek a dominuszuktól, szemben a földesúr németújvári udvarában élő és a seregének magját adó *continuus* uraimtól.⁴⁸¹

A Batthyányak magánseregét alkotó két csoport létszáma a XVII. század derekáig folyamatosan emelkedett, így feltételezhetnénk, hogy ezzel egyenesen arányosan a véghelyeken élő szervitorok száma is bővült, ám Szentgrót esetében inkább minimális csökkenés mutatható ki. Arra vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal, hogy pontosan milyen elv alapján határozták meg, illetve fogadták fel az egyes familiárisokat, azt illetően, hogy hol teljesítsenek szolgálatot. A névanyag vizsgálata azonban azt sejteti, hogy lakóhelyük az esetek többségében annak az Batthyány birtoknak a „táján” volt (és számuk is ott volt a legjelentősebb), amely a török által leginkább fenyegetett térségben feküdt.⁴⁸² Vagyis minden bizonnyal jelenlétük – amellet, hogy kiegészítette a legtöbb esetben elégtelen létszámú királyi katonaságot – és lakóhelyeik földrajzi elhelyezkedése háttérben a földesúr magánérdekeinek, vagyis birtokainak védelme állt, amellet, hogy a már sokszor emlegetett magánérdek ebben az esetben is párosult az ország és a lakosság védelmét jelentő közérdekkel.

Ahogy a végházak többségében, úgy Szentgróton sem volt konfliktusoktól mentes a Batthyányt urának valló szervitorok jelenléte, tekintve, hogy azok még közvetetten sem

⁴⁷⁸ Az 1657-ben feljegyzett szervitorok közül 6 fő a három évvel korábbi feljegyzésben is szerepel. Laki Pál, Farnádi Benedek és Érsek Balázs egyaránt 2 lóval szolgáló szervitorok ekkor már nem szerepelnek a felsorolásban, Szilágyi Péter új emberként van jelen 1 lóval. MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri familia Nr. 1308/a. (744. fotó) (MOL Filmtár 4360. tekercs)

⁴⁷⁹ A főúr közvetlen környezetében élő szervitorok fizetése annnyival volt több, hogy napi ellátmányban részesültek. Koltai, 2012. 254.

⁴⁸⁰ Uo. 254.

⁴⁸¹ Koltai, 2012. 253-258. Ezzel szemben a legújabb kutatások rámutattak, hogy maga a familiáris szó eredeti jelentése a ház, vagyis a család tagjai, tehát a házhoz tartozó szolgálónép és cselédség is ide tartozott. Ennek értelmében a Batthyány család nemes familiáris szolgálóit is „*házi uraim*”-nak nevezték. Szatlóczi, 2016. 162-163.

⁴⁸² A legnagyobb létszámú szervitor katonaságot Muraszombat, Rohonc és Szalónak, a Gyöngyös mellékén, valamint a Répce és a Sorok mellékén találjuk. MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri familia Nr. 1308/a. (744. fotó) (MOL Filmtár 4360. tekercs)

tartoztak a végvár királyi kapitányának a jurisdikciója alá. Már 1641-ben Hagymási István arról panaszkodott, hogy nem elég a szentgrótiak baja a regnáló pestis miatt, még Batthyány szolgálói is túrhetetlen dolgokat tesznek. Többek közt Balázs deák a gróti szőlőhegyen Hagymási egy jobbágyát megverette, aki erre kijelentette, hogy az esetről be fog számolni urának. A deák rút szidalmak közepette kifejtette, hogy ő Batthyány hadnagya, és ezáltal ott öl, ahol akar.⁴⁸³ A deák válasza sokat mondó a Batthyány szervitorok önfegyelmét és a lakossághoz képest magukat feljebbvalónak tekintő viszonyulását illetően. A levél folytatásából kiderül, hogy a szentgróti kapitány attól függetlenül, hogy Batthyány saját szolgálóiról van szó, büntetést alkalmazhat és elégtételt vehet rajtuk.⁴⁸⁴ Másrészt a levél végéhez írt sorokból arra is következtethetünk, hogy a végvárban szolgáló vitézlő rend tagjainak is felettébb terhes lehetett a katonalétszámot ugyan növelő, de főként eltérő rendtartásuk és fegyelmezetlenségük miatt a katonai fegyelmet és a harci morált bomlasztó káros jelenlétük. 1651-ben maga a szentgróti lovas és gyalogsereg panaszkodott Batthyány Ádámnak, hogy Laki Pál folyamatosan szidalmazza a kapitányt és a vajdákat, emellett pedig éjjel-nappal részegeskedik és lövöldöz.⁴⁸⁵ A legnagyobb problémát azonban kétségkívül tolvajlásaik és tiltott rablásaik jelentették. Egy évvel később Széchényi György, veszprémi püspöknek magyarázkodik a kapitány, miszerint őt gyalazza mindenki Batthyány lator emberei miatt, mert akik a tolvajlásokat elkövették, mind Batthyány szolgálóinak vallották magukat. Magyarázatában olyan súlyos helyzetet vázol fel, hogy a latorok ténykedése már Szentgrót élelemmel való ellátását is veszélyezteti.⁴⁸⁶ A püspök 10 nappal később kelt levelében Batthyány segítségét

⁴⁸³ „...az minémű szolgálói vadnak itt lakosok közöttünk Nagyságodnak minémű sok túrhetetlen és mód nélkül való dolgokat cselekszenek. A többi között az elmúlt napokban is az Nagyságod szolgálója Zöll István hadnaggyá tette magát, itt való Nagyságod szolgálóiban is vele levén, képtelen dolog az mit cselekedtek az végedi szegény jobbágyomon. Most megint újabban itt lakozó Balázs deák nevű Nagyságod szolgálója a helység törvénye lévén az városon, az ő szokásuk szerint a szőlőhegyen mi történt mondották azt, hogy egy jobbágyomat ezen Balázs deák előfogta és fegyverével verte, taglotta, midőn jobbágyom mondotta volna, hogy nekem, Urának meg mondja, tette azt a választ: kurva legyen az anyja jobbágyomnak s az Urának is, mond meg neki, én Batthyány hadnagya vagyok, ő ott öl, ahol én mondom...” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 17989. Hagymási István levele Batthyány Ádámmal. Szentgrót, 1641. április 5.

⁴⁸⁴ „Bizonyosan írhatom Nagyságodnak, hogy efféle rajtam tett gyalázatért, s kiváltképpen az anyámért, ha meg tudom ugratni, bizony meg ugratom, csak Nagyságod híre nélkül nem akartam cselekedni.” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 17989. Hagymási István levele Batthyány Ádámmal. Szentgrót, 1641. április 5.

⁴⁸⁵ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 47041. Szentgróti lovas és gyalogsereg levele. c.n. (Batthyány Ádámmal). Szentgrót, 1651. június 12.

⁴⁸⁶ „latorság ugyan utálatos dolog, ők cselekszik, s én gyalázodom a beste hitetlen kurafiak miatt, mert csak az kik mind az ökröket, s mind az lovakat ellopták, mind az Ó nagysága szolgálójának tartják magukat. Meg is írom Ó nagyságának, hogy vagy vigye el tőlem innét az kúriámból, mert immár el nem állhatom itt az

kéri a latrok ellen, akik a tapolcai jobbágyságot megkárosították, mondván, hogy Hagymási az ügybe nem ártja bele magát, mivel állítása szerint semmi köze hozzá, mert a latorságokat Batthyány emberei követték el. Az optimista egyháznagy utalt rá, hogy nem hiszi, hogy a nevezett dolgokat Batthyány emberei voltak, mivel a főkapitány parancsolna a saját katonáinak.⁴⁸⁷ A Batthyány szervitorok által okozott rendbontások később sem szűntek meg, sőt a Szentgrót körül élő és birtokos kismemesek is gyakran összetűzésbe kerültek velük, elsősorban a falvak körül való tiltott füvellés miatt.⁴⁸⁸

Tiltott csatázás is gyakran szerepelt a Batthyányak szolgálójának bűnlajstromján. Engedély nélkül végrehajtott portya miatt magyarázkodott Hagymási István Batthyáynak 1649-ben, mikor is kijelentette, hogy a szentgrótiak becsületes harcon nem voltak és nem vittek törököt a várhoz, ellenben Batthyány a saját emberét, Suhi Györgyöt kérdezze az ügy felől, mert ugyan a városban lakik, ennek ellenére nem tartozik közéjük.⁴⁸⁹ Farnádi Benedek gyakorta dúlta a rácok által lakott falvakat, ezen eseteit pedig gyakorta komoly fenyegetőzések előzték meg.⁴⁹⁰ Mindazonáltal a magyar részről indított támadó vállalkozásokban is tevékenyen részt vettek a királyi katonaság oldalán. Az 1657-ben a Szecsődi István⁴⁹¹ és Sárkány János által a segesdi törökök ellen végrehajtott támadás során, a szentgróti kapitány felsorolta a Szentgrótról való résztvevőket, amely felsorolás alapján a hét főt tartalmazó 1657. évi lajstromból négy fő neve szerepel, ráadásul a lista az ő nevük feltüntetésével indul.⁴⁹²

kúriában, ha mely kezemben akad, bizony felakasztatom. Most is elég becstelenséget szenvedem az ő latorságuk miatt itthon nem létemben, fizetésemet is elvették miattuk. Im annyira belemerültek már az latorságba, hogy az vízen zsákokkal viszik által a húst más felől az hídon hozzák be s itt benn valónak, s jobbágyimnak marháit szintén úgy, mint az vidékiek. Úgy adjon Isten szerencsét Nagyságodnak, hogy valamely kezében akad köttön köttesse.” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46166. Hagymási István levele Széchényi György, veszprémi püspökhöz. Praesidio Szentgrót, 1650. november 16. A levél a veszprémi püspök Batthyány Ádámnak írt levelének mellékleteként szerepel.

⁴⁸⁷ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46166. Széchényi György veszprémi püspök levele Batthyány Ádámmhoz. Sümeg, 1650. november 26.

⁴⁸⁸ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18025. Hagymási István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1646. május 5.

⁴⁸⁹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18044. Hagymási István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1649. június 15.

⁴⁹⁰ MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány (I.) Ádám iratai. Nr. 714.b. (MOL Filmtár 51457. tekercs)

⁴⁹¹ Szecsődi Istvánnak Batthyány „fő ember szolgálójának”, 12 ló helyen felül 1657-ben engedélyezték még 4 lóra való fizetést. MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri familia Nr. 1323. (832.fotó) (MOL Filmtár 4360. tekercs) Vö. MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46659. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1657. július 30.

⁴⁹² MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46658. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1657. június 26.

A Batthyány hadainak összeírásából kiviláglik, hogy a szervitori katonaság tagjainak adott esetben, ha meg kellett valahol jelenni uruk parancsára, akkor ezt egy kijelölt személy vezetése alatt kellett megtenniük. 1649-ben a Szentgrót táján házuknál lakó szervitorok élére Ányos Péter volt dezinálva, hogy vezetésével a nevezett katonaság a kijelölt helyszínre megérkezzen.⁴⁹³ Nehéz ellenőrizhetetlenségük miatt azonban előfordult, hogy egy szervitor huzamosabb ideig nem jelent meg a szolgálati helyén. Hagymási István 1648-ban kelt levelében arról tájékoztatta Batthyányt, hogy Komáromi Jánost már 5 vagy 6 hete nem látta, és nem tudja, hogy „föl van-e vagy alá.”⁴⁹⁴ Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy a várak környéki területek rendfenntartásában jelentős szerepük lehetett, és hiányuk minden rendbontásuk ellenére érzékelhető volt a végház esetében. 1648 decemberében a szentgróti kapitány ismét arra panaszkodik, hogy Farnádi Benedek Érsek Balázssal együtt felment Batthyányhoz, Laki Pál pedig Egerváron gyógyíttatja a lábát. Emiatt arra kéri urát, hogy parancsolja meg a „falusi katonáknak”, hogy takarodjanak be a végházba, mert olyan sok a tolvaj Szentgrót táján, hogy már a kereskedőket is veszélyeztetik.⁴⁹⁵

Mindent összevetve a szervitorok jelenléte az esetek többségében nagymértékben megkönnyíthette a kommunikációt egy adott végház főkapitányai és a Kanizsa ellen vetett végvidék, valamint a Dunántúli kerületi főkapitányi pozíciót örökletesen betöltő Batthyányak közt annak köszönhetően, hogy például a levelek célba juttatásában kivették részüket.⁴⁹⁶ Mivel Hagymási István haláláig Batthyány Ádámnak nem volt birtokrésze Szentgróton, így a főúri szervitoroknak ingatlant nem utaltak ki. Létalapjukat az uruk által folyósított járandóság és egyéb illetmények jelentették, amellet, hogy bizonyos időre, általában egy évre fogadták fel őket. Az időintervallum megléte nem újkeletű dolog a XVII. században, hanem egy, a már korábbi századokban is jelen lévő metódus folytatása.⁴⁹⁷ Források hiányában sajnos nem tudunk választ adni arra a lényegi kérdésre, hogy miután Batthyány Ádám megszerezte Szentgrótot, a fentiekben vázolt helyzet változott-e számottevően a szolgálattelvők létszámát, felfogadásának idejét és javadalmazását illetően.

⁴⁹³ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri familia Nr. 915. (120.fotó) (MOL Filmtár 4358. tekercs)

⁴⁹⁴ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18042. Hagymási István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1648. október 6.

⁴⁹⁵ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18043. Hagymási István levele Batthyány Ádámmhoz. Szentgrót, 1648. december 4.

⁴⁹⁶ Végh, 2007. 199.

⁴⁹⁷ Erre lásd: Szatlóczki, 2016. 162-167.

e. Rendi haderő

A Kanizsa ellen vetett végvidék védelmi rendszerének szerves részét képező, a korábbi fejezetekben tárgyalt különböző szervezésű és fenntartású katonai erők mellett mindenképp említést kell tennünk a vármegyék által kiállított fegyveresekről is. Az egyes végházakba rendelt, kis létszámú vármegyei kontingensekre vonatkozóan ugyan nem rendelkezünk olyan bőséges forrásanyaggal, mint más katonai egységek esetében, de időszakos jelenlétük így is kétség kívül igazolható. A XIX. századtól kezdődően uralkodóvá vált felfogás szerint a kora újkori vármegye a központi, Habsburg hatalommal és irányítással szembenálló közigazgatási egységként létezett, azonban a történettudomány mára megcáfolta ezen nézetet.⁴⁹⁸ A rendek által irányított intézmény amellett, hogy autonómiája egyre erősödött, mindvégig az uralkodótól, az Udvari Kancelláriától, valamint a Magyar és Szepesi Kamarától érkező utasítások lokális szintű, ám annál fontosabb végrehajtói voltak, ennek ellenére vármegyétörténettel foglalkozó monográfiák sajnálatos módon alig állnak rendelkezésünkre.⁴⁹⁹ A nemesi önkormányzatok katonai szerepvállalásának bemutatására pedig eddig kísérlet sem történt, még az egyes törvényhatóságok szintjén sem. Ezen hiányt némiképp enyhíti, hogy az 1980-as években megkezdődött a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek magyar nyelven történő közreadása.⁵⁰⁰ Zala abból a szempontból is előkelő helyet foglal el a megyék között, hogy a török kor egészére vonatkozóan forráskiadványként már megjelenésre kerültek a közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztáit tartalmazó kötetek,⁵⁰¹ emellett, nagyrészt éppen a protocollumok anyagára támaszkodva, 2000-ben napvilágot látott egy Zala vármegyei tisztviselők archontológiáját tartalmazó adattár is.⁵⁰²

A vármegyei autonómia és egyéb hatalmi jogkörök kiteljesedése köztudottan a XVII. századra tehető; ennek részletekbe menő tárgyalásától munkák jellege miatt ehelyütt el kell tekintenünk. Pusztán arra a körülményre kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy kora újkori vármegyék a középszintű közigazgatási feladatok, jogalkotás és jogszolgáltatás mellett önállóan katonai funkciókat is ellátott.

A nyílt háborús időszakban elrendelt általános vagy részleges nemesi felkelés intézménye köztudottan a vármegyék köznemességének az adóporták számát alapul vevő

⁴⁹⁸ A témára mindmáig alapvető Degré, 2004a. 163-179.; Dominkovits, 2005. 855-888.

⁴⁹⁹ Ez alól kivételt jelent Szakály, 2001. 329-539.

⁵⁰⁰ Bővebben Dominkovits, 2005. 862.

⁵⁰¹ Bilkei-Turbuly, 1989.; Turbuly, 1996.; Tóth P., 2012.

⁵⁰² ZMA, 2000.

mozgósítása jelentett kivételt e tekintetben csak a főnemesek saját zászlaik alatt felvonuló kontingensei képeztek. Kevésbé ismert viszont, hogy a vármegyék saját elhatározásuk alapján katonákat fogadhattak fel, amelyek békeidőben a határvédelmet erősítették. A nemesi universitasok által finanszírozott segélyhadak többnyire gyalogosokból álltak, így a rájuk bízott feladatok is főként objektumőrzésben, a folyókon való átkelési lehetőségek, kelők, gázlok szemmel tartásában és vigyázásában merült ki.⁵⁰³ A Vas vármegyét kettészelő Rába folyó esetében, amely egyúttal a hódoltság határa is volt, már több tanulmány is született a vármegyék által végrehajtott védelmi intézkedéseket vizsgálva.⁵⁰⁴ A vármegyék részéről már közvetlenül Kanizsa elestét megelőzően is találkozunk a Rába védelmét célzó, vármegyei hatáskörben elrendelt munkálatokkal.⁵⁰⁵ Ezek közül a kelők lezárására volt a legfontosabb, leggyakrabban a bevágás és az úgynevezett. fentőzés módszerével történt. A mesterséges akadályok létesítésén túl Vas vármegye fegyvereseket rendelt a folyó partjára ahol ellenséges betörésre lehetett számítani. Külön figyelmet érdemel a Rábaköz térsége, ahová a legtöbbször vezényelték Sopron és Győr vármegye katonaságát amellet, hogy állandó jelleggel 20 gyalogos katonát, valamint a Nádasdyak 100 fős lovasalakulatát is itt állomásoztatták.⁵⁰⁶ A frontvidékké vált Zala megye viszont jellemzően (vég)várakba rendelt fegyvereseket. Például az 1566. évi oszmán hadjárat idején a vármegye közgyűlése elrendelte, hogy Szentgrót várának védelmére 10 katonát szükséges erősítés gyanánt küldeni, amelyből 8 főt Zala vármegye finanszírozott, további 2 fő védő kiállítására pedig a főispánok kötelessége volt.⁵⁰⁷ 1567-ben Keszthely esetében értesülünk vármegyei katonaság szolgálatba állításáról, mikor is vármegyei fizetésű gyalogos csapatokat rendeltek az erősségbe, így növelve a keszthelyi végvár védelmi képességét.⁵⁰⁸ A XVII. század folyamán is gyakran állomásoztak vármegyei fizetésű gyalogosok Szentgróton és pedig a jelek szerint egészen az oszmán uralom végnapjaiig. 1687-ben Kanizsa blokádjánál mutatkozott igény a vármegyei haderőre. Miután Batthyány II. Ádám a Lotharingiai Károlyhoz való csatlakozása miatt Kanizsa környékéről kellett

⁵⁰³ Győr és Sopron vármegyékben például a legtöbb esetben a Rába mentén elhelyezkedő Bodonhelyre, valamint a Rábaközbe szállították a vármegyei katonaságot. Tóth P., 1994. 18. Nr. 8., Tóth P., 1994. 38. Nr. 158.; Tóth P., 1994. 79. Nr. 380., Hegedüs–Szabó, 2015. 72. Nr. 239.

⁵⁰⁴ Ezen munkálatokra részletesen lásd: Baráth, 2014. 31-53.; Baráth, 2015. 257-295. Vö. Vadas, 2014b. 207-245.; Legújabbban: Vadas, 2021.

⁵⁰⁵ Tóth P., 1989. 45. Nr. 120.

⁵⁰⁶ Tóth, 1994. 121. Nr. 547.

⁵⁰⁷ Bilkei–Turbuly, 1989. 19. Nr. 50.

⁵⁰⁸ Végh, 2000. 428-429. Vö. Bilkei–Turbuly, 1989. 22. Nr. 68.

elvonnia a végvári katonaságot. A vilajetközpont körüli emberhiány pótlására felszólították Vas, Zala és Sopron vármegyéket, hogy katonáikat küldjék Kanizsa köré, melynek köszönhetően Szentgrótra ekkor 10 lovas érkezett.⁵⁰⁹ Ám minden bizonnyal ezen vármegyei csapatok nem tartózkodtak sokáig egyhelyben, mivel csak egy hónapra elegendő zsoldot kaptak, ennek köszönhetően például a Sopron megyei had már októberben hazavonult.⁵¹⁰ A vármegyék által rendszerint csak időlegesen felfogadott fegyveresek azonban nem tévesztendőek össze a portaszám szerinti adózás helyett, állandó jelleggel kiállított vármegyei kontingensekkel.

A XVII. század közepétől a magyar rendek a Magyar és a Szepesi Kamara által adminisztrált, amúgy is egyre inkább eljelentéktelenedő hadi segély helyett bizonyos létszámú katonát ajánlottak meg, kikapcsolva ezzel a pénzügyi kormányzatot a folyamatból. Ennek megfelelően 1649-ben a rendes katonaság mellé mintegy 3900 fős katonaság kiállítására tettek ajánlást,⁵¹¹ amely a Dunántúli kerületi főkapitányság területén⁵¹² 315 gyalogost, valamint a nevezett terület mágnásai által 685 lovas kiállítását jelentette volna rendek részéről.⁵¹³ Ez a gyakorlat nagymértékben hasonlított a Habsburg örökös tartományokban létező, már korábban elterjedt metódushoz, miszerint a rendek pénz helyett meghatározott számú újoncot állítottak ki.⁵¹⁴ Az 1649-ben befolyt összegből a főként megyék által felfogadott katonaságot a Kanizsa ellen vetett végvidék váraiban osztották szét. Ennek megfelelően Zala vármegye 30 gyalogosának a generalátus váraiban való elosztásáról többek elveikben a kerületi főkapitány, a gyakorlatban helyettese, Sárkány János intézkedett.⁵¹⁵ A Muraközben is hasonló helyzet állt fenn. Zrínyi Miklós, Zala vármegye főispánja⁵¹⁶ az 1651.évi generalis congregation kijelentette, hogy a kért katonalétszámot kiállítja, de mivel a Muraköz határvidék, nem engedi, hogy a csapatokat onnan bárhova is elvigyék.⁵¹⁷ A megszabott katonalétszám kiállításának elmulasztása

⁵⁰⁹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 33130. Nagy Ferenc (gyöngyösi) levele Batthyány Ádámmhoz. Egerszeg, 1687. szeptember 10.

⁵¹⁰ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 33133. Nagy Ferenc (gyöngyösi) levele Batthyány Ádámmhoz. Egerszeg, 1687. október 9.

⁵¹¹ 1649. évi törvény. 3.tc. CJH, 1900. 527.

⁵¹² Komárom, Győr, Sopron, Vas, Veszprém, Zala vármegyékben, Kismarton, Kőszeg, Sopron szabad királyi városban

⁵¹³ 1649. évi 2. és 3. tc. CJH, 1900. 527.; Czigány, 2004b. 98.

⁵¹⁴ Szijártó, 2004. 249.

⁵¹⁵ Turbuly, 1996. 110. Nr. 1608.

⁵¹⁶ Zrínyi Miklós 1645 és 1664 között töltötte be Zala vármegye főispáni tisztét. Fallenbüchl, 1994. 111.

⁵¹⁷ Turbuly, 1996. 109. Nr. 1595.

súlyos szankciókat vont maga után, mivel például 1650-ben Győr városának nehézséget okozott két gyalogost adni, ezért kilátásba helyezték, hogy az alispán a vele kirendelt nemesekkel együtt kétszeresen fogja behajtani a kért katonaságot.⁵¹⁸ A rendi hadkiegészítésnek ez a közvetlen módszere egészen az 1660-as évekig tetten érhető a forrásokban, annak ellenére, hogy a gyakorlati megvalósulásnál nehézségek mutatkoztak. 1658-ban például Zala vármegye megjegyezte, hogy az elmúlt országgyűléseken ugyan törvény született 300 katona eltartásáról, a vármegyék és a városok semmilyen kiszabást nem tudtak tenni, emiatt a nevezett törvény végrehajtás nélkül maradt.⁵¹⁹ Ám a legtöbb esetben minden bizonnyal sor került a kért katonaság kiállítására, mert például Győr vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében tételesen sorolták fel, hogy a megelőző évben hozott törvény értelmében 1663-ban ki, hány lóval tartozik hadba vonulni.⁵²⁰ Később, a már megtörtént hadiszemlék említve írják a csapatok mezőre vonulását és a győri vár védelmét célzó intézkedéseket.⁵²¹ Megfigyelhető azonban az is, hogy az anyagi áldozatvállalástól láthatólag ódzkodó vármegyék egymástól tették függővé cselekedeteiket. 1659-ben Zala vármegye közgyűlése például a katonaság kiállítását ahhoz kötötte, hogy más törvényhatóságok, elsősorban Vas vármegye mit lépnek az ügyben.⁵²² Amennyire a szórványadatokból megállapítható, a rendek többé-kevésbé eleget tettek a törvényi kötelezettségeiknek. Közvetve bár, de ezt sejteti az is, hogy Kiskomárom várának 1651. évi oszmán ostromakor Kerpacsics István egerszegi kapitány 10 hajdút irányított Egervárról Komárba, illetve javasolta felettesének, Batthyány Ádám végvidéki és kerületi főkapitánynak, hogy amennyiben Szentgróton tartózkodnak vármegyei hajdúk, akkor azokat is oda kellene küldeni.⁵²³

A vármegyék által kiállított zsoldosokkal a Kanizsa ellen vetett végvidék katonai erejét sikerült ugyan növelni, azonban a nézeteltérések mindennaposakká váltak mind a vitélő rend tagjaival, mind pedig az állandó hadsereg alakulataival.⁵²⁴ Szentgrót kapcsán Szecsődi István 1656-ban kelt, korábban már idézett leveléből arról értesülünk, hogy a végházban nem örvendtek az idegen katonaság érkezésének, valamint várunk esetében a

⁵¹⁸ Hegedüs–Szabó, 2007. 160. Nr. 673.

⁵¹⁹ Tóth P., 2012. 30. Nr. 1912.

⁵²⁰ Hegedüs–Szabó, 2009. 92-97. Nr. 363.

⁵²¹ Hegedüs–Szabó, 2009. 97. Nr. 364.

⁵²² Tóth P., 2012. 17-18. Nr. 1867.

⁵²³ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 25887. Kerpacsics István levele Batthyány Ádámmal. Egerszeg, 1651. augusztus 17. (Csatolva: Pethő László levele Kerpacsics Istvánhoz. Kiskomár, 1651. augusztus 16.)

⁵²⁴ Czigány, 2004b. 107.

XVII. század derekán rendelkezésre állt annyi szabados katonaság, hogy a véghely védelmét helyi erőkből is el tudták volna látni. A vármegye által a végvárakba küldendő hadakkal kapcsolatban mondta el félelmét Batthyány Ádámnak Szecsődi, aki attól tartott, hogy a vár körüli falvak pusztulását fogja okozni az, ha idegen katonák érkeznek Szentgrótra, lévén, hogy a környékbeli településekről kell az élést biztosítani számukra. Mindezzel szemben úgy gondolja, hogy Szentgróton vannak megfelelő harcértékkel és egyben lóval rendelkező, helyben élő szabadosok, akikből meg lehetne oldani az utánpótlást, és akik az odaküldendő hadnak szánt fizetést felvonnák, a gyalogosan szolgálók mindegyike pedig a maga élésén lenne.⁵²⁵ Ezzel a javaslattal a szentgróti kapitány minden bizonnyal csak a vár környéki falvakat és azok lakosságát akarta védeni az esetleges, latorságokra hajlamos idegen elemektől, ugyanis a már helyben lévő (eleve katonáskodó) szabadosoknak a vármegyei hadba történő integrálásával a szentgróti haderő nem lett volna több a létszámát tekintve. Változás abban következhetett be, hogy a vármegyei katonasághoz tartozás adott esetben magasabb zsoldot biztosított volna a hadakozók számára. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy a néhány tizedalja vármegyei katonaság végvárakba vezénylése milyen előnyökkel járt az adott erősség számára. A válasz egyrészt következik a fenti példákából, miszerint a vármegyei csapatokat általában arra a helyre vezényelték, amely az eleve csekély vagy megfogyatkozott helyőrséglétszámok miatt a leginkább veszélyben forgott. Főként a mezőgazdasági és egyéb munkák idején lecsökkent végváriak létszámát szükségszerűen, de adott körülmények között eredményesen tudták pótolni, ezáltal látva el az alapvető védelmi és objektumőrzési feladataikat.

⁵²⁵ „az végházakban vármegye hadat rendelni akarnának, hova mennyit nem tudom (...) itt lakosokat, nem csavargót, jó paripás öreg legényeket fölthalálhatni itten, az kik azon fizetést felvonnának, és elő állhatnának az kiknek derekas lakások itt vagyon, ha Nagyságod kívánja mind lajstromban vehetem az neveket és Nagyságodnak fölküldöm. Holott Nagyságos Uram, ha gyalogot rendelnének is, azokat is itt föl találni, mivel ha máshonnét valók jönnek, azoknak is az itt körül való falukról kell élniük, és így az végház körül való faluknak nagy kárára és pusztulásokra lenne. Ki ezek mindenik az maga élésén lehetne, én így ítélném jobbnak, ha Nagyságod kedves akarhatja tartaná...” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46638. Szecsődi István levele Batthyány Ádámmal. Szentgrót, 1656. április 5.

V. Gazdasági viszonyok a török korban

a. Földművelés és állattenyésztés

Szentgrót végvárvárosának és közvetlen környezetének XVII. századi földhasználati és földhasznosítási hatékonyságát nagymértékben befolyásolták térségének természetföldrajzi, illetve domborzati sajátosságai, valamint a mellette kanyargó Zala folyó hidrológiai viszonyai is. Szentgrót a Zala alsó folyása mentén elnyúló Alsó-Zala-völgy közepén helyezkedik el, amely a Zalai dombság jellegzetes, párhuzamos futó, meridionális völgyei közül a legkeletibb, Balatonhoz legközelebb eső tagja. A Türrénél déli irányba forduló észak-déli irányú völgyszakasz keleti oldalát főként löszös, homokos talajú, völgyekkel tagolt meredek lejtők kísérik, míg nyugati sávját néhány kilométer széles, fokozatosan alacsonyodó lankák jellemzik.⁵²⁶ A völgyjelleg, valamint a kora újkori éghajlati viszonyok sajátosságai Szentgrót térségében is éreztették hatásukat. Az úgynevezett "kis jégkorszak" hatásának köszönhetően az 1550-es évektől kezdődő lehülés és a csapadék mennyiségének általános növekedése a Kárpát-medencében a XVII. század végén érte el a tetőfokát.⁵²⁷ A hőmérséklet lehülését illetően, a telek a század közepén még jószerivel hűvösesek voltak, a nyarak pedig csak az 1660-as évektől kezdődően váltak a korábbinál hűvösebbé.⁵²⁸ A klímaperiódus hatása elsősorban nem a hőmérséklet ingadozásában, hanem sokkal inkább a csapadékmennyiség növekedésében mutatkozott meg.⁵²⁹ Ennek következtében például a Balaton vízszintje is átlagosan több mint két méterrel magasabban állt, mint napjainkban,⁵³⁰ emiatt a vízfelület is megközelítőleg másfélszerese volt a mainak. A tó nyugati végpontjának is Hídvéget tartották a kortársak, ahol rév biztosította az átkelést a hódoltság és a királyi országrész között.⁵³¹ A csapadékos időjárás okán a Zala megyét nyugat-keleti irányban kettészelő, az Őrségben Szalafő, valamint Orfalu határában a XVIII. századra feltöltődött Fekete-tó nevű reliktum láp térségében eredő és a Balatonba ömlő Zala folyó völgye Pais László szerint a Bértől délre

⁵²⁶ http://www.nyuduvizig.hu/upload/Teruleti_attekintes_Zala.pdf 3-4.

⁵²⁷ Rác, 1989. 132.

⁵²⁸ Rác, 2001b. 207-258.

⁵²⁹ Rác, 1995. 497.

⁵³⁰ Végh, 2016. 28. A korábbi kutatások ennél nagyobb vízmagasságot feltételeztek. Sági, 1968. 445-446. Vö. Bendefy, 1973. 113-127.

⁵³¹ Lukács, 1943. 254.

eső szakaszon évszázadokon keresztül élénk vízvilágú, mocsaras terület volt.⁵³² A középkor folyamán az ingoványos felszín meglétét igazolja számos, a Zala folyó jobb és bal partját felszabdáló mellékfolyócska is,⁵³³ amelyek közül az Ötvös⁵³⁴ térségében eredő "Türje vize" elnevezésű patak Szentgrótnál torkollott a Zalába.⁵³⁵ Szentgrót térségére a XVI–XVII. század folyamán is jellemző volt a vizenyős területek megléte, ráadásul a szentgóti vár a Zala egyik szigetén épült, amelyet ingovány vett körül, és a Zala árvizei tápláltak.⁵³⁶ Ugyanakkor nem csak a várat, hanem magát a prezídiumot is mocsaras terület övezte, ennek köszönhetően a hóstát körül nem épültek lakóházak sem.⁵³⁷

A védelem szempontjából ugyan hasznosnak tekinthetjük az árvizeket, ugyanakkor a helyiek mindennapi életét jelentős mértékben megnehezítették. A Nyugat-Dunántúl térségének talán legjelentősebb és egyben legjobban dokumentált vízfolyása, a Rába számos példával szolgál a árvizek káros hatásait illetően.⁵³⁸ A Keleti-Alpokban eredő Rába áradásainak 40%-át a tavaszi áradások tették ki,⁵³⁹ a többi évszakban is szinte azonos valószínűséggel alakultak ki árvizek a XVII. század első felében.⁵⁴⁰ A viszonylag sebes folyású Zalán részben a Rábához hasonló tendenciát figyelhetünk meg. Pulyai György 1656. június 12-én keltezett levelében arról panaszkodik Batthyány (I.) Ádámnak, hogy "csak nemrégől fogva háromszor lévén árvíz, az malmok gátjaiban is sok kárt tett..."⁵⁴¹ Tehát a júniust megelőzően már három nagyobb árvizet szenvedett el a lakosság Szentgrót esetében. Ezekből minden bizonnyal legalább egy a téli időszak csapadékaihoz, illetve a

⁵³² Pais, 1943. 18.

⁵³³ Erre részletesen lásd: Holub, 1963. 6-18.

⁵³⁴ Korábban önálló település, ma Dabronc település része (Veszprém megye)

⁵³⁵ Holub, 1963. 16-17.

⁵³⁶ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 38759. Pulyai György levele Batthyány (I.) Ádámnak. Szentgrót, 1656. július 25.

⁵³⁷ "...kerítésen kívül semminemű ház nem volt építve, milyen olyan link volt, hogy az marha is alig lábalt meg." Szentgrót, 1776. december 7. A Batthyány Ignác egri nagyprépost kérésére történt tanúkihallgatás eredeti Szentgrót mezőváros levéltárában elpusztult. Idézi: Iványi, h.n., é.n., 185-186.

⁵³⁸ Erre részletesen lásd a teljesség igénye nélkül: Vadas, 2011a. 167-193., Vadas, 2011b. 77-101., Vadas, 2012. 189-209., Vadas, 2013., Baráth, 2014. 31-54. passim., Baráth, 2015. 257-297. passim. Újabb: Vadas, 2021.

⁵³⁹ Ez az arány nagyjából igazodik ahhoz, amit a XX. századi statisztikai adatokból kiolvashatunk. Goda-Vasvári, 1997. 518-538., Szilágyi, 1988. 277-293.

⁵⁴⁰ Vadas, 2013. 89-90. A XVII. század első felére vonatkozóan a Körmend és Csákány térségében kialakuló árvizek gyakoriságára és évszakonkénti megoszlására részletes diagramot közöl: Vadas, 2014b. 234.

⁵⁴¹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 38754. Pulyai György levele Batthyány (I.) Ádámnak. Szentgrót, 1656. június 12.

tavaszi hóolvadáshoz köthető.⁵⁴² A tavaszi árvizek erősségét Gyöngyösi Nagy Ferenc 1688. márciusában úgy jellemezte, hogy “*az vitézljő rendet az rettenetes nagy árvizek miatt lehetetlen most egybe vennem*”⁵⁴³ Pulyai további beszámolói szerint a tavaszt követő évszakokban is gyakorta jelentkeztek árvizek meglehetősen rövid időintervallumon belül. 1656 júliusában jelenti, hogy Batthyány nem tudja Csaba György vajdának adni a Zalaközben fekvő rétvén lekaszálandó szénát “*mivel az Szalán az idén a mostanival ötödik nagy árvíz lévén, az víz is sok kárt tett benne.*”⁵⁴⁴ Pulyai állítása szerint az év első felében három árvíz sújtotta a végvárvárost, ugyanakkor június és július között kettő, vagyis egy hónap alatt majdnem annyi, mint a teljes év felében. Ennek ismeretében elmondhatjuk, hogy Szentgrót esetében az árvizek ugyan az év bármely szakában kialakulhattak, azonban mégis a nyár eleji előfordulásuk volt a legjellemzőbb.

Szentgrótnak a fentiekben vázolt földrajzi adottságokhoz igazodó XVII. századi földhasznosítási jellemzőit a legszemléletesebben az 1700. évi urbárium írja le. Eszerint a prezídium határa egy mérföldre terjedt ki, a Zala folyó két partján szőlőskertek terültek el, ezen felül jó szántóföldek, rétek és erdő is volt a területén.⁵⁴⁵ Összehasonlításképpen a jóval népesebb Keszthely esetében a település határa másfél mérföld volt, melyből a szőlőhegyek egy mérföldet tettek ki,⁵⁴⁶ vagyis a Balaton parti végházhoz hasonlóan magas volt a szántóföldek aránya. A mocsarakkal borított területek ellenére az urbáriumok adatai szerint, jelentős mennyiségű művelhető terület állt a mezőgazdaság rendelkezésére. Az 1659-es urbárium adatsora szerint csak Batthyány (I.) Ádám 27 jobbágya összesen 354 hold⁵⁴⁷ szántóföldön gazdálkodott, ezen felül minden jobbágnak volt legalább egy rész rétje is, a Szentgrót mellett található, feljegyzésre került hét összefüggő rét területének

⁵⁴² “*oly nagyok voltak itt a vizek, hogy a nagy hídra sem mehettünk usztatás nélkül*” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 33190. Gyöngyösi Nagy Ferenc levele Batthyány (II.) Ádámhoz. Egerszeg, 1689. január 1.

⁵⁴³ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 33143. Gyöngyösi Nagy Ferenc levele Batthyány (II.) Ádámhoz. Egerszeg, 1688. március 26.

⁵⁴⁴ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 38759. Pulyai György levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Szentgrót, 1656. július 25.

⁵⁴⁵ “*das Territorium so in Wine (!) und schönen Weingarten, von beiden Seiten das Flusses Zala, guten Ackern, Wiesen und sind Waldung besteht, erstreckt Sich 1 Meyl weegs*” MNL OL MKA E 156. U et C. fasc. 54. nr. 26. 28.p., Ezzel azonosan: MNL OL MKA E 156. U et C. fasc. 10. nr. 37. 29.p.

⁵⁴⁶ MNL OL MKA E 156. U et C. fasc. 54. nr. 26. 20.p., Végh, 2007. 204.

⁵⁴⁷ 1 magyar hold (jagerum) = 1200 négyszögöl = 0,4316 hektár = 43,16 ár = 4316 m². Bogdán, 1990. 320.

valamelyikén.⁵⁴⁸ A katonaság egy része a hóstát mellett található “*kertes réten*” legeltetett, amelyet a vár rétének is neveztek, és minden bizonnyal onnan kapta nevét, hogy a legelő fizikailag is kerített volt. A rétek a katonaság lovainak táplálása, valamint a lábasjóságok élelmezése szempontjából voltak nélkülözhetetlenek, annak ellenére, hogy a klímatörténeti kutatások eredményei alapján a “kis jégkorszak” idején a szénatermés mezőgazdasági hozama huzamos ideig elmaradt az ideálistól. Javulás csak a XVIII. század harmincas éveitől mutatkozott.⁵⁴⁹

A jobbágyok művelésében lévő szántóföldek száma stabilan magas volt végig a XVII. század folyamán, mivel az 1659. évi adatokat összevetve az 1681-ben összeírtakkal azt látjuk, hogy a korábbihoz képest 16 fővel kevesebb, feljegyzett 11 jobbágy kezén 264 hold volt együttvéve.⁵⁵⁰ Utóbbi a helyföldet, másként a külsőséget jelenthette, amelyek a szántóföldek mellett rétek is tartoztak.⁵⁵¹ Az úrbéri összeírásokban a jobbágyülés, másként belső telkek nagyságát jellemzően nem tüntették fel, ugyanakkor a szántóföldeket és a réteket rendszerint számba vették. Szentgrót esetében szerencsés helyzetben vagyunk, mivel a helyföldek számszerű jellemzőiről a Polgárváros vonatkozásában kapunk képet az úrbéri tabellák adatainak segítségével. Eszerint egy jobbágyülés a házhelyből, az azt körülvevő udvarból, “szérüs” kertből,⁵⁵² valamint veteményes kertből állt.⁵⁵³ Ennek a belső teleknek a nagyságát is meghatározzák: akkorának kellett lennie, amekkora területre két pozsonyi mérő⁵⁵⁴ magot elvethetnek azaz egy hold területűnek. Mindezek mellett minden jobbágyhely tartozott húsz hold szántóföld “*minden egy holdban két pozsonyi mérőt számlálván*”, valamint annyi rét, ahol nyolc szekérre való széna megterem egy évben.⁵⁵⁵ Úgy tűnik, hogy a jobbágyhelyhez tartozó szántóföldek nagysága a XVIII. századra

⁵⁴⁸ A Szentgrót melletti rétek a következők voltak: kertes rét, barbai gyöp, szekeres rét, boros rét, sík mező rét, zalaközi rét, kulcsár kert rékje. MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 7.

⁵⁴⁹ Rácz, 2021. 190.

⁵⁵⁰ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 15.

⁵⁵¹ Varga, 1958. 1019.

⁵⁵² szérüs kert: döngölt talajú, sima terület, ahol a learatott gabonát asztagokba rakják, majd kicsépelik, és ahol később a szalmakazlak állnak.

⁵⁵³ Mária Terézi Úrbéri Tabellák – Szentgróti Polgárváros. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/zala-szentgrot-polgarvaros/> (Letöltve: 2021. 12.03.) 2.p.

⁵⁵⁴ A XVIII. század folyamán a pozsonyi mérő nagysága megközelítőleg 62,48 liter volt. N. Kiss, 1985. 467-468.

⁵⁵⁵ Mária Terézi Úrbéri Tabellák – Szentgróti Polgárváros. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/zala-szentgrot-polgarvaros/> (Letöltve: 2021. 12.03.) 2.p.

lecsökkent, mivel mind az 1659. évi⁵⁵⁶ és mind az 1681. évi⁵⁵⁷ urbárium 24 holdban jelölte meg a külsőségekhez tartozó szántó nagyságát. 1690-es urbárium 196 hold szántóföldet és 120 kaszás rétet jegyzett fel a szentgróti uradalom falvaiban, azonban ennél többet nem árulnak el a források. Ennek okán a XVII. századra vonatkozólag sajnálatos módon nem rendelkezünk termésátlagokkal és mutatókkal. Mindazonáltal Luksics István szentgróti tisztartó levelében némi fogódzót találhatunk a XVII. század végi szentgróti termésmennyiségeket illetően. 1687-ben kelt missilisében jelenti Batthyány (II.) Ádámnak, hogy parancsolatának eleget téve már 124 köből búzát tisztán felszórátott csak azokra a szekerekre, amelyek Veszprémbe mennek. Hozzáteszi, hogy mindez még nem a végső mennyiség, mivel a még asztagokban álló, csépelésre váró búza mennyiségét nem tudja megbecsülni.⁵⁵⁸ Mindezen mennyiség ugyanakkor nem egy pontos szám, ám azt mindenesetre megmutatja, hogy mennyi termett biztosan, csak búzából Szentgróton. Az urbáriumok ugyan hallgatnak róla, ám abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy tudjuk, Szentgróton milyen űrmérték volt használatban a korszakban. Szecsődi István a fizetése kapcsán neki megjáró gabona mennyisége kapcsán utalt arra, hogy *“az gabonát és abrakot megjobbítsa Nagyságod, mert Szentgróton pápai köből van...”*⁵⁵⁹ A pápai köből a XVII. század folyamán 76,05 litert (57,04 kg) tett ki⁵⁶⁰, ebből következőleg a Veszprémbe szállított, tiszta búza részmennyisége 7t 72,96 kg-ra rúgott. Leveléből az is kiderül, hogy mindehhez legalább nyolc szekérre volt szükség, mivel 110 köből búza elszállításához hét szekér szükségeltetett.⁵⁶¹ Ez az adalék ugyan komoly következtetések levonását nem teszi lehetővé, ám azt mindenesetre megmutatja, hogy már a XVII. század folyamán is jelentős mennyiség termelt egyedül búzából, ami jól mutatja, hogy a szántóföldi gazdálkodás kimagasló szerepet töltött be Szentgrót gazdasági szerkezetében. A kiszámolt mennyiség ugyanakkor természetesen nem tartalmazza a többi gabonafélét, amelyek volumenére csak az 1700-as évek első feléből maradtak fenn adatok. Tudjuk például, hogy a pestisjárványtól

⁵⁵⁶ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 7.

⁵⁵⁷ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 15.

⁵⁵⁸ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 29938. Luksics István levele Batthyány (II.) Ádámmhoz. 1687. március 15.

⁵⁵⁹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46662. Szecsődi István levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Szecsőd, 1657. augusztus 14.

⁵⁶⁰ 1 pápai gabonaköböl = 1,225 pozsonyi mérő = 76, 05 liter = 57,04 kg búza. Bogdán, 1991. 317.

⁵⁶¹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 29938. Luksics István levele Batthyány (II.) Ádámmhoz. 1687. március 15.

sújtott 1711. évben a megmunkált földterületeken 568 pozsonyi köből⁵⁶² búzát és rozst természetek, amely összesen 52.896 kg (52t 896 kg) gabonának felelt meg, míg árpából, zabból, hajdinából, tönkölyből és kölesből ennek kevesebb mint felét, 268,5 pozsonyi köblöt takarítottak be, amely átszámítva 25.002 kg (25 t) gabonát jelentett.⁵⁶³ Ezen termésátlagok a későbbiek során jelentősen növekedtek, miután 1754-ben a Batthyány kezén lévő Szentgróton csak a majorságból és csak búzából 1943,5 kereszt,⁵⁶⁴ míg a jobbágyság által beszolgáltatott kilencedből 231 kereszt búzára számíthatott a földesúr.⁵⁶⁵ Amennyiben mind a kéve, mind a kereszt értékének a maximálisan meghatározott értékét vesszük, akkor 1754-ben csak a jobbágyság által beszolgáltatott kilenced búza mennyisége volt megközelítőleg annyi, mint korábban a teljes búza és rozs termés (78.540 kg).

Sajnálatos módon a források szórványos volta miatt a Szentgrót környéki erdők pontos elhelyezkedését és azok hasznosítását nem ismerjük, de jelentőségüket mindenképpen hangsúlyoznunk kell. A kora újkori erdők történetének kutatását a történettudomány leginkább az oszmánok elleni védekezés és a hadiipar szempontjából vizsgálta, aminek köszönhetően már korábban is arra jutott a kutatás, hogy a török elleni háború nem járt jelentős erdőirtásokkal⁵⁶⁶. Még a legjelentősebb hadiipari műhelyek faigénye sem volt kiugróan magas.⁵⁶⁷ Térségünkben tehát fontosabb hangsúlyozni a mezőgazdasági szempontú erdőhasználatot, valamint nem utolsósorban a lakosság tüzelőanyag igényét. A fennmaradt források tanúsága szerint Szentgrót térségében a tölgy és bükkerdők voltak túlsúlyban, amely nyilvánvalóan az állattenyésztéshez, elsősorban a sertésenyésztéshez kapcsolódott, ugyanakkor több hold nemesfával borított erdőt is találunk Szentgróton.⁵⁶⁸ Az 1690. évi urbárium szerint a szentgróti uradalomhoz 100 hold tölgyerdő tartozott, amelyben intenzív legeltetés, makkoltatás folyt.⁵⁶⁹ A két fajfaj mindennapi életben betöltött szerepét jól érzékelteti az 1736. évi úrbéri per során a

⁵⁶² A szakirodalom a pozsonyi köblöt általában a pozsonyi mérővel azonosítja. A XVIII. században 1 köből = 2 pozsonyi mérő. 1 pozsonyi mérő = 1593 és 1696 között = 64 icce = 53,72 liter = 40,29 kg. – 1697-1807 között = 74 icce = 62,08 l = 46,56 kg. Bogdán, 1991. 343.

⁵⁶³ "Conscriptio comitatus in processu domini Sigismundi Forintos. Anno 1711." MNL ZML Conscriptioes Universales Ö. 11/b. 26-29.p.

⁵⁶⁴ Kereszt = a kévézett tarlón négy egyenlő szárú kereszt formában lerakott gabona. Átlagosan 15-20 kévéből álló gabona. Bogdán, 1991. 406-407. (1 kéve= 2-5 marok = 5-17 kg. Bogdán, 1991. 409.)

⁵⁶⁵ Burgenlandi Tartományi Levéltár (Burgenländisches Landesarchiv) II-5. A gróf Batthyány család köpcsényi családi és uradalmi levéltára. H5. Szentgrót (Komitat Zala). 1 doboz. Nr. 69.

⁵⁶⁶ Pálffy, 1996a. 163-217.

⁵⁶⁷ Pálffy, 1995a. 183-223.

⁵⁶⁸ MNL OL MKA E 156. U et C. fasc. 10. nr. 37. 29-30.p.

⁵⁶⁹ MNL OL MKA E 156. U et C. fasc. 29. nr. 1. 455.p.

Batthyány Zsigmond által perbe fogott szentgrótiak egy korábbi, 1733-ban összeállított gravaminális jegyzéke is, amelyben panaszként az első pontok közt szerepelt a tölgy, illetve bükkfától való eltiltás harminckét forint terhe mellett.⁵⁷⁰ Ez amiatt volt fájó pont a lakosságnak, mivel a XVII. század folyamán az erdőkből a tűzre való száraz és nyersfát, valamint az épületfát a jobbágyok saját szükségletükre szabadon szedhettek.⁵⁷¹

A szántóföldi gazdálkodás tehát végig a XVII. század folyamán meghatározó szerepet játszott Szentgrót életében, ugyanakkor a század második felében már egyre szembeötlőbb jelenségként bukkant fel, hogy a jobbágyok már szinte kivétel nélkül bírtak legalább 5-6 kapás⁵⁷² szőlőt és emellett mindannyian rendelkeztek irtásföldekkel is.⁵⁷³ Szentgrót esetében az irtásföldek fontosságát már Iványi Béla is hangsúlyozta, kiemelve, hogy a szóban forgó irtásföldek miután nem képezték a jobbágytelek tartozékát, emiatt földesúri járadékot sem kellett utánuk fizetni.⁵⁷⁴ A már említett nagy úrbéri perek részeként készült 1735. évi tanúkihallgatás során meghallgatott személyek a XVII. századi állapotokra vonatkoztatva egyöntetűen azt vallották, hogy Szentgróton a török korban mind a jobbágyság, mind pedig a katonaság szabadon irthatott szántóföldeket és réteket, amelyeket az állandó harcok miatt gyakorlatilag fegyveres kézzel művelt meg. Ezen felül azt is megjegyezték, hogy a megművelt irtásföldekhez javarészt erdők irtása révén jutottak, és adásvételük is szabadon történt.⁵⁷⁵ Az irtásföldek népszerűségének oka egyértelműen abban rejlett, hogy a helyföldeknél sokkal kedvezőbb kondíciókkal élhették, lévén, hogy állami adót (dica) csak a helyföld után kellett fizetni, az irtásföldek ugyanakkor mentesek voltak ezen terhek alól. Éppen emiatt nem engedték, hogy a helyföldek közé számítsák az irtásokat, ráadásul, a földesúrnak anyagi ellentételezés nélkül nem állt jogában elvenni azokat.⁵⁷⁶ Éppen ezen előnyök miatt törekedtek az effajta földek szerzésére, amelynek eredményeként például még az úrbérrendezés időszakában is tekintélyes mennyiségű

⁵⁷⁰ Iványi, h.n., é.n. 6., 100.

⁵⁷¹ Mária Terézi Úrbéri Tabellák – Szentgróti Polgárváros. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/zala-szentgrot-polgarvaros/> (Letöltve: 2021. 12.03.) 4.p.

⁵⁷² Kapás=kapaalja. Általános értelemben azt a szőlőterületet értjük alatta, amelyet egy ember egy nap alatt meg tud kapálni. Átlagosan 1 kapás = 2,5 akó. Zala megye bizonyos helységeinek 1696. évi összeírása alapján 1 hold = 4,0-10,6, átlagosan 8,0 kapás. 1 királyi hold = 12X72 királyi öl = 8442,78 m². Bogdán, 1990. 328-332.; 281-282.

⁵⁷³ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 15. 3-4.p.

⁵⁷⁴ Iványi, h.n., é.n. 17., ill. 107.

⁵⁷⁵ Uo. 99-102.

⁵⁷⁶ Mária Terézi Úrbéri Tabellák – Szentgróti Polgárváros. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/zala-szentgrot-polgarvaros/> (Letöltve: 2021. 12.03.) 3.p.

irtásföld összpontosult a szentgróti és általában a zalai falvak lakosságának kezén.⁵⁷⁷ Nyilván nem a véletlennek tudható be az, hogy a XVIII. század első felében a dunántúli végvárosokban lezajló úrbéri perek egyik sarkalatos pontjaként jelent meg az irtásföldek kérdése. 1736. augusztus 21-én Szentgrót mezőváros földesura, gróf Batthyány Kristóf, mint felperes indított eljárást a Szabó István főbíró vezette Szentgrót város földesúri hatalom alatt álló közönsége ellen, így a XVIII. század első felében Szentgrót is csatlakozott az úrbéres perbe fogott települések csoportjához. A szentgróti várban lezajlott perben az a Festetics Kristóf elnökölt, aki három évvel később Keszthely vonatkozásában indított úrbéri perben látott hozzá a végváros lakóinak alávetéséhez. Fontos hangsúlyozni, hogy ezen perek a prezídiumokban élő vitézlő rend, valamint a szabad rend tagjainak kivívott jogai ellen irányultak, amely Dunántúlon alkalmazott sémát Szentgrót esete is érzékletesen illusztrál, így a jogviták során többek közt olyan vádpontokat fogalmaztak meg, mely szerint Batthyány Zsigmond a pénzen vásárolt és irtásföldeket térítés nélkül elkobozta, a szőlők utáni hegyvámport drasztikus mértékben megemelte, illetve az évi négy nap robotmennységnek is a felülteljesítését követelte. A korábban már tárgyalt és 1644. évi statutumban rögzített évi négy nap robotot illetően a földesúr a meghatározott számokon felül további szolgáltatásokat követelt, úgy mint például levélhordás. A tanúságtétel során a meghallgatottak egyöntetűen vallották, hogy Kanizsa elfoglalása (1690) előtt a gyalogos és szabad legények négy napot szolgáltak évente, a lovasok pedig az urak kíséretét adták, de általában a négy napot sem szolgálták ki, aki pedig közülük levelet vitt, az általában a vitézlő rend tagjaként tette. Ugyanakkor az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezt a négy napot is vonakodtak teljesíteni, Hagymási István kapitánysága alatt is csak kényszer hatására hajtották végre, és Batthyány birtokvétele után is megpróbálkoztak ezen kötelesség elvesztésével. A hosszú ideig elhúzódó perlekedés az 1768. évi úrbérrendezés során látszott megoldódni, ugyanakkor az úrbéri tabellák közt szereplő urbárium Szentgrót - Polgárváros lakóira vonatkozik, de mint láttuk, ezen településrész lakosságára is hasonló kondíciók vonatkoztak a földeket illetően. Vagyis a több mint három évtizeden át tartó pereskedés annak volt köszönhető, hogy a török időkben a status quo helyzetnek köszönhetően gyakorlatilag törvényes módon megszerzett területeik földesurak általi elvételével a megélhetésük, egzisztenciájuk került veszélybe.⁵⁷⁸

⁵⁷⁷ Simonffy, 2002. 84.

⁵⁷⁸ A szentgrótiak még 1733-ban 23 pontban foglalták össze sérelmeiket: Iványi, h.n., é.n. 164-166.

A végvári katonaság kezében számottevő mennyiségű irtásföld összpontosult, ám ezzel kapcsolatban kijelenthetjük, hogy Keszthelyhez hasonlóan⁵⁷⁹ Szentgróton sem a vitézlő rendnek járó kiváltság volt az oka az általuk birtokolt földingatlanok adómentességének, hanem magának a megszerzett földnek a sajátos státusza. Keszthelyen az esetek többségében a katonák zálogként jutottak művelhető ingatlanokhoz, amely így a vételár egy összegben történő visszafizetéséig a zálogos birtokában maradhatott.⁵⁸⁰ Ezen ügyletek egyértelmű haszonnal kecsegtettek a zálogbirtokos részére, és minden valószínűség szerint Szentgróton is éltek ezzel a katonák. Azonban nemcsak földterületet, hanem épületet, akár egy malmot is elzálogosíthattak, mint például a batyki malmot, amelyet az 1659-es urbárium szerint Ányos Péter bírt, mint zálogbirtokos.⁵⁸¹ A szőlők és a szántók mellett ugyanis jelentős bevételek származtak a malmokból, bár ezen bevételek elsősorban a tőkeerősebb birtokosok jövedelmeit gyarapították. Miután Batthyány csak Hagymási István részbirtokát szerezte meg 1656-ban, így érthető igazán, hogy a nevezett évi urbáriumban miért szerepel például az, hogy a városi malomnak⁵⁸² a fele Hagymási Miklósné, ám amennyiben épületet akarnának rá építeni, akkor felére az asszony, felére pedig Batthyány építhet.⁵⁸³ Az 1594-es szerződés értelmében a batyki és a hóstáti malmokat fele fele arányban birtokolták és tartották fenn a Hagymási testvérek, ám a malomrészét megszerezte Batthyány az özvegytől, mivel az urbárium szerint a két malom mindenestől Batthyányé, ami Hagymásiné véleménye szerint legalább 2000 forintot ér, viszont „*az többi [malom] sem igen alább való*”⁵⁸⁴ Az uradalom többi bevétele is Batthyány és Hagymási Miklósné között oszlott meg, így a szentgróti vám után 1656-ban Hagymási Miklósnénak évente 10 ártány járt, a többi bevétel pedig mind Batthyányt illette.

⁵⁷⁹ Végh, 2007. 203.

⁵⁸⁰ Uo. 205.

⁵⁸¹ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 7.

⁵⁸² A korábbi fejezetekben ismertetett Ledentu-féle rajz sajnos nem nyújt megfelelő fogódzót a szentgróti tartományban lévő malmok ábrázolásával kapcsolatban. Az Első, illetve a Második Katonai Felmérés térképei alapján azt mondhatnánk, hogy az ominózus Ledentu-féle rajzon Szentgrót oppidum látható, mivel a Polgár-, avagy Külsőváros a mezővárostól jóval délebbre, jelentősebb távolságra terült el. A képen feltüntetett malom csak két kerékkel bírt, a lajstrom szerint pedig az oppidumban egy három kerekű malom örölt. Ebben az esetben részint azt feltételezhetjük, hogy abban az időben, amikor Ledentu Szentgróton járt, a malom csak két kerékkel üzemelt, mivel a fából készült malomkerekek folyamatos renoválásra szorultak, ugyanakkor, ha azt vesszük figyelembe, hogy a veduták legjellemzőbb karakterisztikus jegyei közé tartozik a madártávlati nézőpont, valamint a térbeli torzítás, akkor az sem lehet elképzelhetetlen, hogy a Ledentu által készített képen a Külsőváros látszik. Ám ezen elképzelés akkor lenne teljesen helytálló, ha pusztán a malomkerekek számából indulnánk ki.

⁵⁸³ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 6.

⁵⁸⁴ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46614. Szecsődi István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Szentgrót, 1655. június 7.

A XVII. század prezídiumaiban megjelenő gazdasági struktúraváltás keretein belül az irtásföldek elterjedése nagymértékben elősegítette a szőlőművelés előretörését. Kijelenthetjük, hogy Szentgrót esetében is jelentős szerepet játszott a szőlő-és bortermelés⁵⁸⁵, bár ezen gazdasági ág felfutása Szentgrót esetében a XVII. század második felében igazolható, ellentétben például Egerszeggel, ahol a szőlőgazdálkodás már az évszázad első évtizedeiben terjedni kezdett.⁵⁸⁶ Szentgrót középkori szőlőművelésére sajnálatos módon nem rendelkezünk adatokkal,⁵⁸⁷ de hozzá kell tennünk, hogy minden bizonnyal már akkor is jelentős volt, mivel a ránk maradt oklevelek tanúsága szerint 1526 előtt is minden olyan területen, amely szőlőművelésre alkalmas volt, folytattak szőlő- és bortermelést Zala vármegyében, a legjelentősebb szőlőkultúra pedig a Balaton környékén alakult ki.⁵⁸⁸ A Hagymásiak kezében lévő tekintélyes méretű szőlőterületekre az 1655. évi összeírás soraiból következtethetünk, ugyanis Hagymási István özvegyének kezén maradt 7 „öreg” (azaz nagy méretű) szőlő, amelyik közül van 100 kapásra való nagyságú is.⁵⁸⁹ Ennek tükrében a XVII. század végi, szentgróti uradalom falvaiban összeírt szőlőterületek meglepően kevésnek tűnnek. A megművelt szőlőföldek aránya 1690-ben a szentgróti uradalom falvaiban mindent összevetve mintegy 150 kapást tett ki.⁵⁹⁰ Ennek az alacsony számnak a hátterében is minden bizonnyal az irtásföldek sokasága áll, mivel az azokon lévő szőlőterületek után a földesúrnak csak kevés, vagy egyáltalán nem járt jövedelem, így az urbáriumokban sem kerültek feltüntetésre. Meredek emelkedés a XVIII. század első évtizedeitől indult, miután a kapás szőlők aránya a korábbiakhoz képest megduplázódott,⁵⁹¹ míg a szántóföldek a Zala megyében található összes szántó 15,9%-át tették ki.⁵⁹²

A szentgrótiak kezén lévő szőlőföldek a Zala folyó két oldalán lévő promonthoriumokon terültek el. Az 1659. évi urbárium adatai szerint Batthyány Ádám szentgróti szőlői elsősorban a Zala bal partján, a védettebb Barbai hegyen, Huszonyán, Udvarnokon, és az Alsó-csáfordi hegyen voltak megtalálhatók. A szentgróti jobbágyság és katonaság szőlőterületei ugyancsak a Barbai hegyen, Huszonyán, Udvarnokon, valamint az

⁵⁸⁵ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 15. és Nr. 16.

⁵⁸⁶ Végh, 2010. 47-51.

⁵⁸⁷ Iványi, h.n., é.n. 70.

⁵⁸⁸ Holub, 1960. 182.

⁵⁸⁹ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 7. 1655. június 11.

⁵⁹⁰ MNL OL MKA E 156. U et C. fasc. 29. nr. 1. 455.p.

⁵⁹¹ Az 1710. évi urbárium 314 kapás szőlőt tüntet fel a szentgróti uradalom vonatkozásában. MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 16.

⁵⁹² Török K., 1970. 144. vö. Dávid Z., 1957. 145-200.

Alsó-csáfordi promonthoriumokon húzódtak, de ezeken felül birtokoltak még szőlőterületeket a Czipány hegyen, Aranyodon és az Grablyás hegyen is.⁵⁹³ Tehát a katonaság és a polgárság a török portyáknak jobban kitett jobb folyóparti szőlőterületeket is bírt. Ugyanakkor a későbbiek során a viszonylagos földrajzi közelség és a Balaton lankáinak természeti adottságai révén a magasabb termésátlagokkal kecsegtető Kehida és Koppány falvak határában elterülő szőlőföldek is kerültek a szentgrótiak művelésébe.⁵⁹⁴ Ezzel összefüggésben a Batthyány által megvásárolni kívánt résznek a borbevételei is jelentősek voltak, ugyanis Szecsődi István szerint „*a hegyvám kétszáz, háromszáz akó bornál több meg jöhet...*”⁵⁹⁵ Ezzel párhuzamosan elmondhatjuk, hogy a jobbágyság körében a szőlőművelés általános volt, mivel mint azt láttuk, már az 1659. évi urbárium is igazolta, hogy minden jobbágy rendelkezett szőlőterülettel, 1681-re pedig már legalább 5-6 kapás szőlővel bírtak fejenként. Ez az arány a termésátlagokban is megmutatkozott, mivel 1681-ben a szentgróti szőlőhegyről származó hegyvámából 159 akó és 2 icce bor volt a bevétele a földesúrnak.⁵⁹⁶ Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy rendelkezünk egy váltószámmal Szentgrót esetében, ugyanis egy 1696. évi aranyodi szőlőhegyen történt hatalmaskodási perben megemlítik, hogy Szentgróton 1 hordó bor alatt 8 akót avagy vödört értettek,⁵⁹⁷ következésképpen az 1681. évi hegyvám körülbelül 20 hordó bort jelentett. Ez a mennyiség 1777-re – hasonlóan a szántóföldek termésátlagához – ugyancsak jelentős mértékben emelkedett, mivel ekkor már a huszonyai, udvarnoki, alsó- és felső csáfordi promontóriumából származó hegyvámbor mennyisége 944 ³/₄ akó és 9 icce volt mindent egybevéve.⁵⁹⁸ (Okmánytár 6. sz.)

Akadtak olyan szőlőterületek is, amelyek vidékiek kezében voltak, ám ők 5-6 vödör hegyvámot fizettek, valamint tartoztak egy köből zabot, egy kappant és három cipót is adni⁵⁹⁹. A többletterhek követelésének hátterében a helyi lakosság gazdasági szempontú védelme állhatott. A változás jelei a szőlőművelésre alkalmas területek megsokasodása mellett megmutatkoztak a jobbágyság állatállományának visszaesésében is. Például az 1659. évi urbárium a jobbágyok vonatkozásában 42 ökröt és 33 tehenet írt össze összesen,

⁵⁹³ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 7.

⁵⁹⁴ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 15. és Nr. 16.

⁵⁹⁵ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46614. Szecsődi István levele Batthyány (I.) Ádámnak. Szentgrót, 1655. június 7.

⁵⁹⁶ 1 akó = 64 icce. Bogdán, 1991. 133.

⁵⁹⁷ MNL ZML IV. 14a. Polgári perek. 9.d. Fasc. 18. Nr. 2. (1696)

⁵⁹⁸ Burgenlandi Tartományi Levéltár (Burgenländisches Landesarchiv) II-5. A gróf Batthyány család köpcsényi családi és uradalmi levéltára. H5. Szentgrót (Komitat Zala). 1 doboz. Nr. 72.

⁵⁹⁹ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 7.

addig az 1681. évben már csak 10 ökröt és 46 tehenet, illetve borjút. Vagyis az állatállomány, valamint a szántóföldek arányának helyi megélhetésben betöltött szerepének csökkenése elsősorban a szőlőgazdálkodás fellendülésével magyarázható, azonban minden bizonnyal hatással volt a folyamatra az oszmánok okozta állandó fenyegetettség, illetve a későbbi évek folyamán pedig a visszafoglaló háborúk okozta gazdasági és társadalmi nehézségek.

A jobbágyság mellett természetesen a szentgróti fegyverforgatók is rendelkeztek szőlőskertekkel. A katonaság szőlőbirtoklását bizonyítja, hogy az 1656. évi összeírás szerint a szőlőföldek után fizetendő hegyvámot a vitézlő rend tagjai a birtokos Batthyány Ádámnak voltak kötelesek megadni.⁶⁰⁰ 1696-ban az aranyodi szőlőhegyen a borokkal kapcsolatban elkövetett hatalmaskodások miatt indítottak pert a promonthóriumon birtokos szentgróti katonák ellen.⁶⁰¹ A fegyveresek szőlőművelésben való aktív részvételüket bizonyítja az is, hogy a szolgálati helyüktől távolabb eső területeken is műveltek szőlőket. 1632-ben Kajári Ambrus, mikor a Balaton mellé ment volna a szőlőjét kapálni, az éjszaka leple alatt sajkán átkelő törökök fogságba ejtették,⁶⁰² de később, szabadulását követően, 1645–1647-ben Batthyány udvari seregében tűnt fel gyalogosvajdaként.⁶⁰³ Magának Szecsődi István kapitánynak is voltak szőlői Szentgróttól távol, még hozzá Szentkúton⁶⁰⁴ és Farádon⁶⁰⁵ is. Saját bevallása szerint a szentkúti szőlőhegyen lévő szőlője kicsiny, és a hegyvámja sem tesz ki 50 pintnél többet, ennek okán többször is kérte Batthyányt, hogy engedje el számára a hegyvám és a dézsma megfizetését.⁶⁰⁶

A szőlőgazdálkodást több kedvező tényező is elősegítette számukra, úgymint a már említett, adómentesség, a kedvező földrajzi adottságok (a Balaton viszonylagos közelsége), valamint a saját szükségletek kielégítése mellett a könnyű értékesítés lehetősége is.⁶⁰⁷ Ugyanis a katonaság bevett szokás szerint a hóstát kocsmájában három hónapon keresztül, Szent Mihály napjától Karácsonyig mérhette a borát, jelentős bevételt biztosítva a

⁶⁰⁰ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 6.

⁶⁰¹ MNL ZML IV. 14a. Polgári perek. 9.d. Fasc. 18. Nr. 2. (1696)

⁶⁰² MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 17971. Hagymási István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Szentgrót, 1635. április 28.

⁶⁰³ Koltai, 2012. 297.

⁶⁰⁴ ma Gencsapáti része (Vas megye)

⁶⁰⁵ Farád település (Győr-Moson-Sopron megye)

⁶⁰⁶ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46596. Szecsődi István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Szentgrót, 1652. október 18. és MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46623. Szecsődi István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Szentgrót, 1655. október 20.

⁶⁰⁷ Szántó, 1989. 56.

fegyverforgatók számára.⁶⁰⁸ A kimérésre szánt bormennyiség az esetek többségében teljes egészében értékesítésre is kerülhetett, mivel például 1651. augusztus 24-én, tehát több mint egy hónappal a vitélő rend kocsmáltatásának kezdete előtt, Hagymási István azt panasolta Batthyány Ádámnak, hogy nem tudja teljesíteni kérését, hogy 100 avagy 150 akó bort szerezzen számára Szentgróton. Magának is csak nagy nehézségek árán sikerült a veszprémi püspöktől egy hordóval vásárolnia.⁶⁰⁹ Ugyanakkor ezen hiány valamelyest érthető annak tekintetében, hogy a korszakban főként az ivóvíz fertőzöttsége miatt a borfogyasztás aránya magas volt a lakosság körében, így az éves bortermés csak ritkán tartott ki a következő szüretig.⁶¹⁰

Sajnos a XVII. századból nem rendelkezünk olyan iratokkal, amelyből rekonstruálni tudnánk azt, hogy a zalai várak királyi katonaságának pontosan mekkora hányada művelt szőlőt zsoldkiegészítésként, azonban a kutatás azt feltételezi, hogy a legnépesebb helyőrségekben a legalacsonyabb a szőlő- és szántóföldbirtokos katonák aránya.⁶¹¹ Szentgrót esetében 1696-ban a 125 végvári katona mindössze 22 hold szőlőfölddel rendelkezett, amely évente 113 akó bortermést jelentett.⁶¹² A valamivel több mint 5 akós termésátlag holdanként nem számított magas értéknek, annak tudatában, hogy ugyanebben az évben Keszthelyen 18 akós termésátlagot produkáltak.⁶¹³ Egerszegen hasonlóan alakultak az arányok 1696-ban, mivel 200 katona csak 27 hold földet tartott a kezében, ugyanakkor a század közepén az egerszegi sereg által termelt termésmennyiség a boreladást is lehetővé tette számukra.⁶¹⁴ 1656-ban Szecsődi István beszámolója szerint „négy pénzen” azaz dénárért árulták a szentgróti kocsmán a bort,⁶¹⁵ amely összegért Iványi feltételezése szerint egy iccényit lehetett vásárolni.⁶¹⁶ Ugyanakkor 1688-ban Petres György levele alapján a Balaton táján, a közelebb eső helyeken a szentgrótihoz hasonló áron adták

⁶⁰⁸ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46614. Szecsődi István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Szentgrót, 1655. június 7. Vö. Mária Terézi Urbéri Tabellák – Szentgróti Polgárváros. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/zala-szentgrot-polgarvaros/> (Letöltve: 2021. 12.03.)

⁶⁰⁹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18082. Hagymási István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Szentgrót, 1651. Szent Bertalan napján (augusztus 24.)

⁶¹⁰ Végh, 2007. 206.

⁶¹¹ Végh, 2012. 95.

⁶¹² Másféppen 229 kapás földdel. MNL OL MKA E 158. Conscriptioes Portarum. Tom. IV. Fol 687. (MOL Filmtár 1664. tekercs) Megjegyzendő, hogy a végváriak száma a korábbi keretlétszámok ismeretében túlzottan tűnik.

⁶¹³ Végh, 2007. 206.

⁶¹⁴ Végh, 2010. 49.

⁶¹⁵ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46633. Szecsődi István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Szentgrót, 1656. március 13.

⁶¹⁶ Iványi, h.n., é.n. 76.

a bort, Badacsonyan például 35 garasért számították a bor akóját.⁶¹⁷ Ezen összeg feltűnően kevésnek mutatkozik, főleg annak ismeretében, hogy a XVII. század folyamán Keszthelyen egy akó bor ára két forintot tett ki.⁶¹⁸ Ha a pénznek az eltelt idő alatti devalvációját figyelembe vesszük, akkor feltételezhetően a tisztartó által közölt összeg helytálló, főképp úgy, hogy miután a XIX. század első éveiben a Balaton környéki településeken a bor akójáért már több mint 5 forintot kértek el átlagosan, addig a Szentgrót szomszédságában elterülő Csáfordon 1808-ban 1 akó borért 2 forint 65 krajcárt kellett fizetni.⁶¹⁹

Vagyis a királyi katonák által átlagban birtokolt néhány hold földterület azt mutatja, hogy nagy részük a szőlőműveléssel csak saját és családja megélhetését teremtette meg. Azonban a vitézli rendtől eltérően a földesurak által kiállított, és az 1696. évi portaösszeírás által 64 fő szabados katona nem a havonta megjáró hópénzéből tartotta el magát, hanem az általa megművelt földekből, amelyek úrbéri szolgáltatásoktól mentesek voltak.⁶²⁰ Ennek okán azt feltételezhetjük, hogy a szabadosok legtöbbször birtokában kisebb-nagyobb méretű földingatlanok voltak, amelyet igazolni látszik, hogy a 64 fő szabados mellett 64 hold szőlőt tündettek fel, amely 715 kapás nagyságú részt jelentett.⁶²¹ A szőlőművelés fontosságát mutatja az is, hogy a török gyakorta támadta célzottan a Szentgrót környéki szőlőhegyeket, illetve az ott ténykedő lakosságot elsősorban a szüret idején. Az efféle támadások ellen strázsák fogadásával, illetve veszély esetén akár a városi toronyból történő hírlövészek leadásával védekeztek.⁶²² Ugyanakkor éppen a török veszély miatt kívánták korlátozni a katonák mozgásterét a mezőgazdasági munkák kapcsán, hogy támadás során időben visszaérjenek a várba és adott esetben felvegyék a harcot. 1656 nyarán Szecsődi István beszámol Batthyány Ádámnak arról, hogy olyan módon korlátozta a gyalogság falukra történő kiszállását aratás idején, hogy megtiltotta, hogy a vártól fél mérföldnél távolabb menjenek, valamint „*ha hír van bejöjjenek, sőt éjjelre is bejöjjenek, s mind ünnepnap ebben legyenek bírság alatt...*” Hangsúlyozta, hogy a városra és a vár környéki falvakra ugyanakkor szükséges kiengedni őket, mert amennyiben nem így

⁶¹⁷ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 37208/a. Petres György levele Batthyány (II.) Ádámmal. Szecsőd, 1688. február 18.

⁶¹⁸ Végh, 2007. 206.

⁶¹⁹ Pákay-Sági, 1971. 101.

⁶²⁰ Lásd a „Szabad rend” fejezetben

⁶²¹ MNL OL MKA E 158. Conscriptio Portarum. Tom. IV. fol 687. (MOL Filmtár 1664. tekercs)

⁶²² MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles Nr.46642. Szecsődi István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Szentgrót, 1656. június 4.

cselekedne, akkor „*nem lesz esztendő által miből élni*”.⁶²³ A veszély ellenére elvégzendő mezőgazdasági munkák kapcsán Gyöngyösi Nagy Ferenc arról írt a végvidéki főkapitánynak, hogy mivel a Zala mellett lévő szőlőhegyeken Egerszegtől Szentgrótig a vitézlő rend tagjainak több szőlője is van, így a katonaság megélhetésének veszélybe kerülése miatt nem tartja jó ötletnek a Zala folyó átkelőinek a lezárását, amelyet egyébként éppen a török veszély miatt rendeltek el.⁶²⁴ Mindazonáltal a megtett óvintézkedések ellenére is gyakran előfordultak oszmánok által okozott veszteségek. (Okmánytár 7. sz.) Ehhez nagyon hasonló helyzettel találkozunk a Vas megyei Rába folyó mentén is, ahol ugyancsak gyakran megesett a folyón lévő elzárt kelők illegális felbontása a katonák és a polgári lakosság által annak érdekében, hogy a folyó túlsó partján lévő földjeiket művelés alá tudják vonni.⁶²⁵ A szőlőművelés a katonaság egzisztenciája és megélhetése szempontjából elengedhetetlen volt. Rávilágít erre Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális 1689-ben, Egerszegen kelt levele is, amelyben kijelenti, hogy a szegény legények inkább elhagyják a végházat, semmint ne műveljék meg a szőlőjüket, mert „*vetése igen kevés lévén, a szőlő hasznából élődik*.”⁶²⁶ Mint láttuk, a végváriak körében általánosan elterjedt szőlőgazdálkodás a fizetés nélkül szolgáló szabad rend esetében érthető módon még inkább hangsúlyos volt. A fenti példák ugyanakkor azt sugallják, hogy a szántógazdálkodás Szentgrót esetében a korszak egészén át domináns volt, tekintve, hogy a mezőváros jobbágysága elsősorban a gabonatermesztésben volt érdekelt.⁶²⁷

⁶²³ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles Nr.46643. Szecsődi István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1656. július 18.

⁶²⁴ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles Nr. 33197. Gyöngyösi Nagy Ferenc levele Batthyány (II.) Ádámhoz. Szentgrót, 1689. március 2., Közli még: Tóth H., 2011. 239.; Végh, 2010. 49.

⁶²⁵ Erre lásd: Baráth, 2014. 31-54.; Uő. 2015. 257-297.

⁶²⁶ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles Nr. 33197. Gyöngyösi Nagy Ferenc levele Batthyány (II.) Ádámhoz. Szentgrót, 1689. március 2., Közli még: Tóth H., 2011. 239.; Végh, 2010. 49.

⁶²⁷ Szántó, 1984. 13.

b. Iparúzés

Természetesen az iparosokat egységbe fogó céhek, mint a lokális szerveződésű, helyi igényeket kiszolgáló érdekvédelmi és gazdasági csoportosulások voltak Szentgróton. A kora újkori céhek mibenlétével foglalkozó, országos merítésű, összefoglaló munkák a mai napig elenyésző számban állnak a kutatás rendelkezésére⁶²⁸. A céhek XVIII. századi állapotáról és történetéről legutóbb Tuza Csilla doktori disszertációja alapján megjelent kötetéből⁶²⁹ kaphatunk átfogó képet, az azt megelőző, forrásszegény időszakra vonatkozóan ellenben – néhány munkát leszámítva – szinte alig készültek feldolgozások. Holott a céhes ipar szinte mindenütt jelen volt és működött, nemcsak a Habsburg ország részben, hanem a török hódoltság területén is. A céhek működése és fejlődése a megszállt ország részben folytatódott, mely a középkori előzmények továbbélésének, nem pedig az esetlegesen újonnan betelepült iparosoknak volt köszönhető. Negatív változás legtöbbször mindössze abban mutatkozott esetükben, hogy külföldi tanulmány-, és vándorútjaik akadályoztatottsága révén gyakorta szenvedtek technológiai hátrányt.⁶³⁰ Már a XIV. századtól megfigyelhető, hogy az adófizető polgárok között a kézművesek aránya általában 20 és 30 százalék körül mozgott,⁶³¹ a kisebb városok esetében ez az arányszám valószínűleg alacsonyabb volt, nagyjából 17 és 20%.⁶³² A Dunántúlon elhelyezkedő végvárvárosok, valamint a katonasággal megrakott véghelyek esetében a jelentős létszámú katonaelem természetes igényeiből fakadóan, mint fogyasztórteget követelte meg egyes iparágak meglétét. A korszakban a legjelentősebb kézműiparral rendelkező város Pápa és Győr volt, ahol mintegy 15–16 céh is működött.⁶³³ Győrnek Alsó-Ausztria védelme szempontjából volt stratégiai fontosságú. Az osztrák tartomány rendszeres anyagi hozzájárulásából felfogadott és odarendelt magyar és német hadakkal együtt természetesen egyéb társadalmi elemek is érkeztek. Ennek okán Győr lakossága jelentősen megnövekedett, amely magával hozta a különböző iparcikkek és szolgáltatások iránti kereslet megnövekedését.⁶³⁴ A szükségletek kielégítésére például a takácsmesterség

⁶²⁸ A témában a mai napig alapvető: Szádeczky–Kardoss, 1889., Szádeczky–Kardoss, 1913. A téma irodalmára általánosságban lásd: Domonkos–Nagybákay, 1992.

⁶²⁹ Tuza, 2019.

⁶³⁰ Rúzsás, 1971. 221-234., Szakály, 1985. 7-31.

⁶³¹ Granasztói, 1980. 178–179.

⁶³² Bácskai, 1965. 36–40.; Bácskai, 2002. 47.

⁶³³ Szakály, 1994. 158.

⁶³⁴ Pálffy, 1999. passim; Geccsényi, 2008. 91–114.; Tuza, 2018. 17.

megtelepedése a városba érkező zsoldos csapatok megjelenésével hozható kapcsolatba.⁶³⁵ Mindazonáltal a végvidékek katonasága a gyakran akadozó zsoldellátás okán, jövedelmének kiegészítéseként – mint korábban láttuk – a szántó-, illetve szőlőgazdálkodás mellett céhes keretekben a kézműiparban is tevékenykedhettek. Pápán a helyi iparostársadalom súlyát mutatja, hogy a 1639 után a bírói hivatalt egyszer sem viselte nemesember, hanem mindig valamely céh tagja volt a militarizálódott település első embere.⁶³⁶

A XVII. században zalai végvárvárosokban többféle céh is alakult.⁶³⁷ Minthogy a céhek elsődleges feladata a helyi igények és szükségletek kielégítése volt, nem meglepő, hogy a XVII. századi zalai végvárvárosok iparára a könnyűipari, azon belül is – a főként a már említett katonaság teremtette igény miatt – a ruházati iparágak dominanciája volt jellemző. A lábbeliket készítő csizmadiák, a zsoldként kapott posztó feldolgozását végző szabók, valamint az elsősorban a hideg fegyverek gyártásában és fémmegmunkálásban jeleskedő vegyes céhek elsősorban fogyasztói és vásárlói minden bizonnyal a prezídiumok lakosságának jelentős részét kitevő, nagyszámú katonanépeség volt.⁶³⁸ Mindazonáltal általánosságban elmondható, hogy a kora újkor nem kedvezett a céhek létrejöttének, bár nem kizárólag az oszmánellenes küzdelmek számlájára írható, hogy a visszafoglaló háborúk időszakáig a céhek csak lassú ütemben alakultak és fejlődtek.⁶³⁹ Csak összehasonlításképp: míg a XVII. század végén az osztrák örökös tartományokban és Csehországban működő kézművesek számát 82 ezer főre becsülik, Magyarországon alig tizedennyi iparúzó lehetett.⁶⁴⁰

Szentgróton az iparúzóik száma nem lehetett különösen magas, tekintve, hogy a XVII. század folyamán mindössze négy céh alakult. Legkorábban, 1636-ban a vegyes céh jött létre, majd ezzel közel egyidőben, 1640-ben a takács-, valamint a csizmadiacéh, legvégül majd 1654-ben a szabócéh szerveződött meg.⁶⁴¹ Ez a szám átlagosnak mondható a zalai mezővárosokat figyelembe véve, mivel ugyancsak négy céh működött például Tapolcán, Egerszegén, Csáktornyán is.⁶⁴² Keszthely viszont kiemelkedett a sorból: a

⁶³⁵ Bedy, 1942. 21-22.

⁶³⁶ Hermann, 2012. 186.

⁶³⁷ Lendvai, 1979. 103.

⁶³⁸ Éri–Nagy–Nagybákay, 1975. 177.

⁶³⁹ Faragó, 2003. 87-88.

⁶⁴⁰ Heckenast, 1974. 503.

⁶⁴¹ Lendvai, 1979. 113.

⁶⁴² Uo. 113.

Balaton-parti városban lévő kilenc céh duplája volt a zalai prezídiumokban működőkének.⁶⁴³ A korszakban a megalakuló céhek az általános gyakorlat szerint más városoktól kölcsönözték céhprivilegiumaikat. Így például a Rába-parti Körmend esetében azt látjuk, hogy a katonavárosban működő vegyes céh Varasdból kérte kölcsön céhlevelét.⁶⁴⁴ De hasonló módon jártak el az ugyancsak megerősített és katonasággal ellátott helyként szereplő Óriszentpéteren is, ahol a helyi szabók 1645-ben a pápai szaktársaik céhlevelének átvéve tettek szert saját regulára.⁶⁴⁵ A fejlett pápai céhek szabályzatait előszeretettel kölcsönözték más városok ipartestületei is. A sümegi csizmadiák is onnan kérték céhlevelüket 1642-ben.⁶⁴⁶

Szentgrót esetében is megfigyelhető, hogy a prezídium iparosai is jellemzően közeli, fejlett iparral rendelkező városoktól kölcsönöztek maguknak szabályzatot. Ez alól csak a takács céh képez kivételt, mivel a szövessel foglalkozó mesterek a pozsonyi takácsok reguláját vették alapul.⁶⁴⁷ A szentgróti vegyes céh 1636-os megalakulása egyértelműen a katonaság jelenlétéhez kötődik, ugyanis a céhbe tartozó mesteremberek a kardkészítők, kovácsok, lakatosok, szíjgyártók és a szűcsök közül kerültek ki.⁶⁴⁸ Ezen szentgróti mesterek részére Hagymási István engedélyezte a céhrendtartás létrehozását, amelyet a körmendi vegyes céh artikulusai ihlettek⁶⁴⁹. A korai időpont ellenére a céh legrégebbi pecsétlenyomata és céhszokásainak leírása csak 1776-ból maradt fenn.⁶⁵⁰ Az ezen dátumtól számított tevékenységükre vonatkozó iratanyag a Zala Megyei Levéltárban egészen az 1852. évi megszűnésükig nyomon követhető⁶⁵¹. A szentgróti csizmadiacéh 1640-es megalakulásakor Váczi Csizmadia András, valamint Borbély Csizmadia Ferenc társaságában öt mester ment Keszthelyre a céhartikulusok kölcsönzése érdekében.⁶⁵² A szentgróti szabó céh a reguláját tehát a XVII. század folyamán a fehérvári bíró és esküdt polgárok által 1512-ben megerősített⁶⁵³ céhprivilegium alapján alkotta. Lendvai Anna szerint a szabócéh artikulusai a “fehérvári céh mása”, azonban nem tudni, hogy azok

⁶⁴³ Végh, 2007. 212.

⁶⁴⁴ Nagy Z., 2004. 18-19.

⁶⁴⁵ Benczik–Hermann, 2002. 79-99.

⁶⁴⁶ Lendvai, 1985. 534.

⁶⁴⁷ MNL OL C 25. A Magyar Királyi Helytartótanács levéltára. Acta mechanica. Nr. 1. 26.

⁶⁴⁸ Éri–Nagy–Nagybákay, 1975. 328.

⁶⁴⁹ MNL OL C 25. A Magyar Királyi Helytartótanács levéltára. Acta mechanica. Nr. 1. 25.

⁶⁵⁰ Éri–Nagy–Nagybákay, 1975. 276., 280.

⁶⁵¹ Erre jó példát szolgáltat: MNL ZML IX. 27. Céhek. A Zalaszentgróti kovács céh iratai.

⁶⁵² Lendvai, 1979. 106.

⁶⁵³ Reizner, 1998. 88.

milyen közvetítéssel kerültek Szentgrótra.⁶⁵⁴ Iványi Béla szerint viszont a szentgróti szabók 1719-ban a szombathelyi céh 1604. évi artikulusait vették át, amelyet később Mária Terézia is megerősített.⁶⁵⁵ Kivonatossan közölte is a szabók céhszabályzatának pontjait, ám sajnálatos módon hivatkozás nélkül.⁶⁵⁶ Állításának hitelességét megkérdőjelezi, hogy hivatkozásában tévesen szerepelteti az adatokat.⁶⁵⁷ Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy a XVI–XVII. század folyamán kiadott céhlevelek esetében gyakran fedezhetünk fel hasonlóságot a középkorban megszerzett kiváltságlevelekkel, vagyis a kora újkori céhek szervezetükben, alkalmazott technikájukban nem sokban tértek el a középkori elődeiktől.⁶⁵⁸ Iványi Szombathellyel történő kapcsolatkeresését minden bizonnyal az indukálta hogy a szentgróti vásárokat gyakorta keresték fel Szombathelyről, amely Kőszeg után Vas vármegye legjelentősebb kézműipari központja volt. Ezt a városban már a XVI. századtól működő sokféle mesterség megléte önmagában is mutatja.⁶⁵⁹ A szentgróti iparosok említett Szombathellyel való kereskedelmi kapcsolat mellett,⁶⁶⁰ a győri vásárt is előszeretettel látogatták. Szentgróti Csizmazia Tolnai Jánost és Csizmazia Pált éppen a győri vásárról hazafelé tartva rabolták ki a türjei hajdúk, elvéve tőlük az ott vásárolt két szattyán kötést, amelyet az eladott portékájuk árából szereztek.⁶⁶¹ Győri céhek ennek ellenére ismereteink szerint nem szolgáltak mintául a szentgrótiak számára.

A korszakban az adott település földesurai hagyták jóvá a céhek alapítását és a céhleveleket jóváhagyták, illetve erősítették meg kiváltságaikat, amiért cserébe pénzt kérhettek. 1645-ben például, miután az őriszentpéteri szabók kifizették a pápai céh részére

⁶⁵⁴ Uo. 108.

⁶⁵⁵ Iványi, h.n. é.n. 131.

⁶⁵⁶ A szabó céh pontjai hasonló kérdéseket érintettek (pl. nem szabad egy másik mester munkáját lekicsinyelni, tilos a kontárkodás, ha egy cégbeli mester elhunyt, akkor özvegyét segíteni kellett stb.), azonban bizonyos eltérések mégis mutatkoztak. Például az 1654-es céhszabályzatban amennyiben az inas fizetett a tanulásért, akkor két évig tanult, ám ha nem térített, akkor három évig okult a mesterétől. Ezzel szemben az Iványi által említett szabályzatban egy inas felvételére csak két forint ellenében kerülhetett sor, majd ezt követően három év inaskodást követően válhatott legénnyé, amely újabb két forint befizetésével járt. Iványi, h.n. é.n. 132. Vö. Lendvai, 1979. 109.

⁶⁵⁷ Iványi szerint "A szentgróti szabók 1719-ben a szombathelyi szabók 1604. évi céh szabályait veszik át és voltaképpen ezt erősíti meg 1777-ben Mária Terézia királynő" Ezen mondatához fűzött lábjegyzetben Iványi a Szádeczky–Kardoss, 1889. 134., valamint Szádeczky–Kardoss, 1913. 320. oldalszámait tünteti fel hivatkozásként. Ugyanakkor a két kötet megjelölt oldalain nem Szentgrótnál, hanem a Vas megyei Vasvár településnél szerepel az az adat, hogy a szabók 1719-ben megkapják a szombathelyi szabók 1604. évi céhszabályait. Iványi, h.n. é.n. 151.

⁶⁵⁸ Tuza, 2016. 31.

⁶⁵⁹ Dominkovits, 2019. 133-134.

⁶⁶⁰ Dominkovits, 2019. i.m.

⁶⁶¹ ZMHL 25., 2009. Nr. 111.

a 40 forintos átírási díjat, elküldték a dokumentumot földesúri megerősítés érdekében Batthyány (I.) Ádámnak, aki viszont ezért 100 ezüztallért követelt a kézművesektől. Ennek megadásáig magánál tartotta az okmányt.⁶⁶² Az esetek csak kis hányadában történt uralkodó általi megerősítés, főképp annak költséges volta miatt.⁶⁶³ A szentgróti szabók céhprivilegiumait is először 1654-ben Hagymási István hagyta jóvá, mint Szentgrót település földesura és egyben várórség kapitánya, majd 1676-ban Gyöngyösi Nagy Ferenc ratifikálta a kiváltságokat tartalmazó dokumentumot.⁶⁶⁴ Gyöngyösi 1675 és 1681. között töltötte be Szentgrót várának kapitányi tisztségét,⁶⁶⁵ (11. sz. melléklet) birtokrésszel ellenben nem rendelkezett a településen, vagyis a nem birtokosként, hanem a helyőrség első emberének minőségében erősítette meg a privilegiumokat. Ezen eljárás a prezídiumok esetében a XVII. század folyamán bevett gyakorlat volt. Keszthelyen is a végvár főkapitányai adtak zöld utat pecsétjükkel a helyi céhek működésének, bár a végház kapitányai egyben a Balaton parti végház földesurai is voltak, akárcsak korábban Szentgróton a Hagymásiak.⁶⁶⁶ Gyöngyösi mindazonáltal vélelmezhetően a földesúrral való konzultációt követően járt el a céhekkal kapcsolatos ügyekben. Ugyanakkor a militarizálódás jeleként értelmezhető, hogy esetenként a várkapitányé mellett a vár tisztségeinek aláírása is megtalálható a privilegiumleveleken.⁶⁶⁷

Fontos hangsúlyoznunk, hogy Szentgróton a felsorolt négy céhen felül más mesterségről is tudunk annak ellenére, hogy gyakorlói nem tömörültek érdekvédelmi szervezetekbe. Az urbáriumok például említést tesznek a hóstátban működő mészárosról, aki működéséért cserébe évente egy mázsa faggyút köteles beszolgáltatni, míg a másik, a városban dolgozó mészáros 50 font faggyút köteles adni esztendőnként a földesúr részére.⁶⁶⁸ A hóstátban lévő mészárosok csak a vásárbírák beleegyezésével vághatták le az állatokat (elsősorban marhákat), ám amennyiben a tiltásuk ellenére mégis megtették, négy forint bírságot voltak kötelesek fizetni. Ugyanakkor az is kiderül a vitézlő rend és a szabad legények 1644. évi rendtartásából, hogy a szentgróti katonák húsellátását a helyi mészárosok mellett kiegészítették még a környékbeli településekről, “vidékről” hozott

⁶⁶² Benczik–Hermann, 2002. 96.

⁶⁶³ Tuza, 2016. 30.

⁶⁶⁴ Lendvai, 1979. 108.

⁶⁶⁵ ÖStA FHKA HFU Rn. 417. Konv. 1702.

⁶⁶⁶ Végh, 2007. 213.

⁶⁶⁷ Eszes, 1984. 274. vö. Végh, 2007. 214.

⁶⁶⁸ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7.

húsokkal is, amelyeket szintén kötelesek voltak a vásárbíróknak bemutatni.⁶⁶⁹ Szentgróton a sereg ellátásában kiemelkedő szerepet játszó mészárosok tehát nem tömörültek céhbe, amit azzal magyarázhatunk, hogy Szentgrót ellátását képesek volt megoldani a hóstátban, valamint a városban működő mészárosok, főképpen úgy, hogy termelésüket kiegészítették vidékről vásárolt húsmennyiséggel is.⁶⁷⁰ A zalai végvárvárosok közül csak egyedül Keszthelyen tömörültek céhbe a mészárosok, amelyek mellett, hogy élő állattal is kereskedtek, már hosszú ideje jelen voltak a tóparti városban.⁶⁷¹

Feltűnő ugyanakkor, hogy a korábbi fejezetben taglalt szántó- és szőlőművelés jelentősége ellenére hiányoztak az ezen tevékenységeket kiszolgáló kézművesek, úgymint a bognárok, kádárok, fazekasok, gerencserek, molnárok stb., céhes keretekbe legalábbis nem szerveződtek. Mindamelllett azt látjuk, hogy például a zalai prezídiumok céhátlagánál jóval több céhet a falain belül tudó Keszthely esetében is javarészt hiányoznak ezen szakmák, amely amiatt is meglepő, mivel a bognár és kádár szakmák meglete elsősorban a szőlő- és borgazdálkodáshoz kapcsolódott, amely Keszthely esetében kiemelkedő volt.⁶⁷² Magyarázat lehet, hogy ezen iparágak termékeit Szentgrót javarészt a közvetítő kereskedelem segítségével szerezte be, mint például a gerencsér és fazekastermékeket, amelyekhez többek közt a Zala megyén áthaladó, nyugati határszélről induló kereskedők révén jutottak hozzá.⁶⁷³ Még meglepőbb, hogy hiányoztak a sebkezelésben jártas borbélymesterség képviselői is Szentgrótról. Hagymási István 1656-os levelében betegsége kapcsán írta Batthyány (I.) Ádámnak, hogy *“ha az Nagyságod borbélyya nem érkezett volna, nyilván nem fájna most semmim is.”*⁶⁷⁴

A könnyűipari ágak dominanciáját a szentgróti iparszerkezetben az urbáriumok alapján is végigkövethetjük a XVII. század egészében a bennük szereplő családnevek vizsgálata révén, bár a század 80'-as éveitől bizonyos szerkezeti változások és differenciálódások mutatkoznak.⁶⁷⁵ Az 1659. évi urbárium névanyaga az uradalomban 4

⁶⁶⁹ 1644. évi rendtartás 2. és 3. pontja. Iványi, h.n. é.n. 154.

⁶⁷⁰ A szentgróti mészárosok az eladott termékeik árképzésében a keszthelyi húspiac áraihoz igazodtak. Iványi, h.n. é.n. 159.

⁶⁷¹ Végh, 2007. 216.

⁶⁷² Végh, 2007. 204-208.

⁶⁷³ Kresz, 1996. 230-231. Erre lásd még: Kerecsényi, 1976. 79-89.

⁶⁷⁴ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 17974. Hagymási István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Szentgrót, 1656. szeptember 20.

⁶⁷⁵ A foglalkozásneveket rögzítő vezeték-, illetve második nevek vizsgálata a kézműves népesség meghatározásának elterjedt módszere. Tóth I. Gy., 1992. 36-42., Nagy Z., 2004. i.m., Dominkovits, 2019. i.m. stb.

Szabó, 3 Takács, 1 Nyerges és 3 Kovács vezeték-, illetve második nevű (pl. Mihály Kovács) személy léte igazolja.⁶⁷⁶ Ezen felül más, céheken kívüli mesterségek képviselőit is tetten érhetjük a névanyag segítségével, így például 1 Molnár, 1 Mészáros, valamint 4 Varga családnevű személy bukkan fel. Utóbbi azért is érdekes, mivel a Szabó után a Varga volt a második leggyakoribb vezetéknevű a szentgróti uradalomban, amely arra engedne következtetni, hogy az iparág erősen képviseltette magát, azonban Varga céh – mint láttuk – nem alakult a Zala-parti városban. Mindemellett a névanyag településenkénti vizsgálatából leszűrhető, hogy a szentgróti céheket alkotó mesteremberek nagy számban éltek Szentgróton kívül is, elsősorban az uradalom környező falvaiban. Hasonló, ám jóval kiegyensúlyozottabb megoszlást figyelhetünk meg az 1681. évi urbárium alapján is, amely szerint ekkor 3 Szabó, 3 Takács és 3 Kovács vezetéknevű személy élt az uradalomban. Mindezek mellett a korábbihoz hasonlóan 4 Varga, 1 Molnár, 1 Mészáros, valamint 1 Fajártó nevű, kézműves mesterségre utaló családnevet is találunk.⁶⁷⁷ Érdekes, hogy egy Borbély István nevű személy felbukkanása azt sejteti, hogy valamikor 1660 és 1680 között a borbélymesterség képviselője is működött Szentgróton. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a névanyag vizsgálata bizonyos fokú óvatosságot igényel, mert bár a vezetéknevek az esetek nagy hányadában a mesterség űzésére utalnak, előfordulhat, hogy a viselője mégsem az adott iparág művelője volt. Ráadásul a század végén kimutatható nagyobb létszámú mesterember jelenléte valójában nem növekedést jelez, hanem mindössze arról a természetes jelenség van szó, hogy a idő előrehaladtával a forrásanyag mennyisége növekedést mutat.

A források sajnos nem teszik lehetővé azt, hogy a nevezett könnyűiparban tevékenykedő végváriakat, illetve más katonaelemeket kimutassuk, illetve pontosan megállapítsuk, hogy a helyi iparostársadalomban milyen arányban voltak jelen. A családnevek vizsgálata azonban e téren is nyújthat némi támpontot. A katonák neveit tartalmazó lajstromok alapján azt mondhatjuk, hogy a szentgróti céhek megalakulását követő években a katonaság tagjai még nem képviseltették magukat számottevő létszámban a kézművesek között. Egy 1650 körül készült, Hagymási István kapitánysága alá tartozó katonák neveit tartalmazó összeírás szerint a szentgróti seregben 4 Varga, 3

⁶⁷⁶ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 7.

⁶⁷⁷ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. Nr. 15.

Szabó, 2 Mészáros és 1 Csizmadia vezetéknévű katona szolgált.⁶⁷⁸ Az 1680-as években, Drivodelics Ferenc parancsnoksága alatt álló katonaság vezetéknéveit szemügyre véve már sokkal több mesterség képviselője tűnik elénk. Eszerint 7 Szabó, 2 Varga, 2 Molnár, 2 Kovács, 1 Borbély, 1 Takács, 1 Csizmadia, 1 Szíjjártó, 1 Lakatjártó és 1 Gerencsér.⁶⁷⁹ Feltéve, hogy a vezetéknévek gyakorta az illető foglalkozását is takarták, elmondhatjuk, hogy az 1680-as évekre a katonaság körében a kézművesipari ágazatok képviselője jelentősen bővült, ugyanakkor a tendencia mitsem változott. Vagyis továbbra is a ruházati iparágak töltötték be meghatározó szerepet, valamint a vegyes céhek közé sorolható tevékenységek, melyek egyértelműen a katonaság jelenlétéhez kötődött és szükségleteinek kielégítését szolgálta (szíjjártó, lakatjártó, kovács). A szabados katonaság esetében azt látjuk, hogy az üzött mesterségek fajtái hasonlóságot mutatnak az iratos katonaság, valamint a jobbágynépesség körében folytatott kézműipari ágakkal,⁶⁸⁰ azonban művelőik létszáma elmarad tőlük. Ez minden bizonnyal annak volt köszönhető, hogy a szabados katonaság elsősorban az általa megművelt, földesúri szolgáltatásoktól mentes földjének a műveléséből teremtett magának egzisztenciát, míg a vitézlő rend tagjainak többsége a szűkösen folyósított havi zsoldját iparúzással egészítette ki. Az, hogy ezen katonák közül ki tevékenykedett a céhek keretein belül, arról sajnos nem árulkodnak a források, de a gyalogos fegyvernem képviselőjeként a vitézlő rend kötelékéhez tartozó Csizmadia Jánosban azt a személyt kell azonosítanunk, akit a már fentebb említett atrocitás ért a csizmadiacéh tagjaként⁶⁸¹ a türjei hajdúk részéről, a győri vásárból hazafelé tartva.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Szentgrót végvár és polgárváros iparának struktúrája egyoldalú volt, azaz mai kifejezéssel könnyűipari, elsősorban a ruházati ágazatok uralták, ami igazodott a zalai prezídiumokban általánosságban is megfigyelhető mintához. A középkori előzmények után a XVII. század középső harmadában alakult céhek elsősorban a helyi, az összlakossághoz viszonyítva relatíve nagy létszámú katonaság által támasztott igényeket elégítették ki, ugyanakkor ezen iparágak nem tudtak kiemelkedő gazdasági eredményeket produkálni. Erősödésüknek az sem kedvezett, hogy a szomszédos, illetve közelben lévő, jelentősebb prezídiumokban, mint például Egerszegen, Keszthelyen,

⁶⁷⁸ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 1015. (1650-1660) (MOL Filmtár 4358. tegercs)

⁶⁷⁹ MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 1370. (1670-1680 körül) (MOL Filmtár 4361. tegercs)

⁶⁸⁰ A szabad legények családnevei között 2 Szabó, 1 Molnár, 3 Varga, 2 Szűcs, 1 Kovács, 1 Mészáros, 1 Borbély vezetéknévű szerepel. MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 1387. (1680–90 körül) (MOL Filmtár 4361. tegercs)

⁶⁸¹ Lendvai, 1979. 106.

Sümegeen ugyancsak a ruházati iparágak domináltak. Az említett prezídiumokhoz képest jóval kisebb lakosság- és helyörségszámmal bíró Szentgrót ellátására ugyanakkor lokális szinten ezen ágazatok vélhetően elegendőnek bizonyultak.

c. Kereskedelmi tevékenység

Szentgrót gazdasági életében nem a távolsági kereskedelem, hanem sokkal inkább a helyi piac játszotta a fontosabb szerepet. A XVII. századi Szentgrót alacsonyabb kereskedelmi volumenét érzékletesen jelzi, hogy meglétéről Iványi Béla is csak néhány szó erejéig emlékezett meg kéziratában.⁶⁸² Iványi kortársa, a zalaszentgróti helytörténeti kutató, Székelyhidi Vilmos ugyanakkor kutatásai során arra következtetett, hogy Szentgrót minden valószínűség szerint az egykori Sopianae-Savaria, vagyis a Pécs-Szombathely kereskedelmi útvonal egyik jelentékeny állomása lehetett.⁶⁸³ A római korban a Szombathelyről kiinduló, Rumnál a Rábán átkelő és a Zala-folyó mellett haladó és Pécsre vezető út vélhetően érintette Szentgrótot,⁶⁸⁴ ám az Árpád-korban már minden bizonnyal távolabb került a településtől, mivel ebben az időben csak a főút egyik ága a Hegyháton keresztül, a korábbi térképeken feltüntetett “Borhordó” úttal megegyező nyomvonalon haladt, amely Szentgrót közelében, Túrje irányába vezetett tovább délkelet felé.⁶⁸⁵ A középkor évszázadaiban elsődleges, Itália és Velence irányába futó kereskedelmi főútvonal – Budáról kiindulva Sümeg, Vasvár és Muraszombat településeken áthaladva – nem érintette Szentgrótot, mivel Túrjén és Végeden keresztül futott déli irányban.⁶⁸⁶ Ezzel szemben a másodlagos, de a belföldi kereskedelemben viszonylag jelentős szerepet betöltő Sopron–Kanizsa útvonal a Zala bal partján haladva már többek közt Szentgrót, valamint Kehida vámján keresztül tartott Kanizsa felé.⁶⁸⁷

Egy Szentgróti Dénes által kiállított 1247. évi oklevél arról tanúskodik, hogy a Zala folyó mellett fekvő településen már a középkorban is vámszedőhely működött.⁶⁸⁸ A vám a hídhöz kapcsolódott, de egy révről is tudomásunk van Szentgrót esetében, ahol a XV. századtól egy, a türjei prépostság birtokában lévő malom működött.⁶⁸⁹ Miután 1553-ban Túrje a veszprémi püspökséghez került, a Hagymási család lefoglalta a prépostságnak a szentgróti vámból származó jövedelmét, amely évente mintegy 200 forintos bevételt

⁶⁸² Iványi, h.n. é.n. passim.

⁶⁸³ Székelyhidi, h.n. é.n.

⁶⁸⁴ Szilágyi, 2014. 21. (2. kép)

⁶⁸⁵ Kiss–Zágorhidi, 2010.714.

⁶⁸⁶ Glaser, 1929. 161.

⁶⁸⁷ Glaser, 1929. 161. Vö. Békefi, 1978. 13.

⁶⁸⁸ Holub, 1917. 55.

⁶⁸⁹ MNL OL DL 17628. Vö. Holub, 1963. 17.

termelt.⁶⁹⁰ A vámra mindkét fél igényt tartott, de a XVII. század első felében a vámok jogait biztosító privilégiumlevelek Hagymási István birtokában voltak,⁶⁹¹ vagyis a vámhely folyamatos működés mellett fennállt. Biztos adat a XVII. század közepéről származik, mikor is Szecsődi István egy 1655-ben kelt levelében arról számolt be Batthyány (I.) Ádámnak, hogy a szentgróti vámról a szóban forgó évben 60 lábasjóság származott bevételként, mindez úgy, hogy „nem igen járt által sertés és marha.”⁶⁹² Szecsődi ezen megállapítása arra enged következtetni, hogy a város melletti vám jövedelme viszonylag csekély lehetett. A vám mindazonáltal továbbra is működött és az ennek alapját jelentő Zala híd karbantartásáról a későbbi századokban is igyekeztek gondoskodni. 1720-ban például Zala vármegye közgyűlése saját hatáskörében elrendelte, hogy azokon a helyeken, ahol vám van, ne fizessenek tovább taksát, hanem ehelyett a hidak karbantartására fordítsanak gondot.⁶⁹³ Arról, hogy a mocsaras völgyű Zala folyón átívelő hídon felül léteztek-e a XVI–XVII. században más egyéb, például ártéri hidak, arról nem szólnak a források, viszont az Első Katonai Felmérés térképein három ilyen jellegű híd is felfedezhető.⁶⁹⁴ A XIX. század első évtizedeiből származó feljegyzések alapján is négy fahídról van tudomásunk Szentgróton, amelyek közül egy (a vámmal) a Batthyány családé volt, a többi pedig a megye tulajdonában volt, amelyeken nem kellett vámot fizetni.⁶⁹⁵ A kőhíd iránti igény Szentgrót vonatkozásában ismereteink szerint az 1795-ös vármegyei közgyűlésen⁶⁹⁶ fogalmazódott meg először, azonban a település első állandó, már kőből készült hídja csak jóval később, 1844 és 1846 között épült meg.⁶⁹⁷ A XVIII. századi Szentgrót továbbra is kis volumenű kereskedelmi életét és egyben közlekedési jelentőségét

⁶⁹⁰ Kovács, 1991. 74.

⁶⁹¹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 17975. Hagymási István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Szentgrót, 1637. november 19.

⁶⁹² MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 46614. Szecsődi István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Szentgrót, 1655. június 7.

⁶⁹³ Turbuly, 1989. 39.

⁶⁹⁴ Tóth, 2004. 136. Vö. Első Katonai Felmérés (1782-1785) <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=1871640.234003324,5921928.168268768,1926483.801797938,5947458.135716017> <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=1871640.234003324%2C5921928.168268768%2C1926483.801797938%2C5947458.135716017> (Megtekintve: 2022. 02.15.)

⁶⁹⁵ MNL OL S 81. Nr. 17/a. Zala megye vízrajzi és közlekedési leírása I-II. kötet. Zala megye postaútjai. (1832)

⁶⁹⁶ MNL ZML IV. 1.a. Zala vármegye közgyűlési és részgyűlési jkv. 40. kötet. 81. p. Nr. 3616. (1795. március 07.)

⁶⁹⁷ Tóth, 2004. 36-37. Vö. Gáll, 1970. 37-44., 229-239.

mutatja az is, hogy például a század végi postautak is a településtől északra, a Túrje–Batyk–Zalabér útvonalon haladtak keresztül.⁶⁹⁸

Szentgrótot tehát a főbb kereskedelmi útvonalak nem érintették, ami magyarázatot ad a vámbevételek jelentéktelenségére. Fontos megjegyezni, hogy a vámjövedelem nem a katonaságot illette, hanem Szentgrót mindenkori földesurát. 1656-ban a szentgróti vám bevételeiből évente 10 ártány járt Hagymási Miklósnénak, míg a Hagymási István részét megvásárló Batthyány (I.) Ádámot illette az élőállatból és készpénzből álló, fennmaradó vámrész.⁶⁹⁹ A vám jövedelmezőségét bizonyítja, hogy a XVII. század végén a szentgróti külső városban (Polgárváros) lévő vámot már a településen élő zsidók bérelték.⁷⁰⁰ A XVIII. század első évtizedeiben, Zala megyében végrehajtott első zsidóösszeírás szerint hét községben, köztük Szentgróton éltek zsidók jelentősebb létszámban, akik már 1735-ben hitközségi gyülekezetet alkottak.⁷⁰¹ Ekkor Zala megyében a 12 egyedül élő zsidó családfő közül 10 fő Szentgróton élt, amely viszont azt mutatja, hogy az itt lakó zsidóság véglegesen letelepedni nem kívánt, hanem csak foglalkozásuk kötötte őket a településhez.⁷⁰² A zsidókról településünk esetében a források csak a XVIII. század első felétől tesznek említést, jelenlétük és gazdaságban betöltött súlyukról is ettől fogva nyerhetünk csak bizonyos képet. A kereskedésben és a pénzügyletekben nagy szerepet játszó zsidó lakosság aránya az összlakossághoz képest azonban még ekkor is meglehetősen alacsonynak számított. Indikátorként ez is jól mutatja az ipar és a kereskedelem viszonylagos fejletlenségét Szentgróton, amire a korábban vázolt mezőgazdasági ágazatok gazdasági szerkezetben betöltött dominanciája adhat magyarázatot. Ellenpéldaként az ugyancsak Zala megyei, akkor még a Muraközben, a Dráva és a Mura összefolyásánál fekvő kereskedelmi központot, Légrád városát említhetjük, ahol a zsidó közösség már a XVII. század folyamán olyan népes volt, hogy a többségtől elkülönülve, saját városrészben éltek⁷⁰³

A szentgróti harmincadhivatal felállításának idejéről hallgatnak a források, de bizonyos, hogy a XVII. század végén fennállott, mivel az 1700. évi urbárium már említést tesz róla⁷⁰⁴. Magyarország kora újkori, nyugatra irányuló exportjában köztudottan a

⁶⁹⁸ MNL OL S 12. Div. XVIII. Nr. 58. Vas és Zala megyében vezető postautak térképe (1795)

⁶⁹⁹ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7.

⁷⁰⁰ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 2957. Batthyány (II.) Ádám levele Petres Györgyhöz. Szentgrót, 1697. július 18.

⁷⁰¹ Németh, 1994. 24.

⁷⁰² Uo. 26.

⁷⁰³ Végh, 2020a. 26.

⁷⁰⁴ MNL OL MKA E 156. a. U et C Fasc. 54. Nr. 26. 28.p.

legnagyobb tételként a nagytestű, erős fizikai felépítésű, magyar szürke-fehér vágómarha szerepelt⁷⁰⁵ A szentgróti harmincadhely is nyilván leginkább ennek a kiviteléből származó hasznot igyekezett megcsapolni. A legnagyobb mennyiségben Magyarországról a vágómarha az osztrák területek mellett Velence, illetve az észak-olasz városok irányába áramlott. Már a XVI. század végén Velence teljes szarvasmarhaimportjának kétharmada Magyarországról származott, és ez a tendencia a következő században is tetten érhető. Az 1624 és 1647 közötti éveket felölelő kereskedelmi kimutatás szerint évi átlagban 15.000 szarvasmarhát importáltak Magyarországról az olasz városba.⁷⁰⁶ Ráadásul a tizenöt éves háborút (1591/93-1606) követően újra felértékelődött a Zágrábon keresztülhaladó és Itáliába tartó külkereskedelmi útvonal jelentősége, amelynek eredményeként az örökös tartományok területén keresztülhaladó laibachi útvonal forgalma csökkent, a rajta fekvő nedelicei főharmincad bevételei pedig komoly mértékben visszaestek.⁷⁰⁷ Ezen vámjövendelmek csökkenésének amiatt is jelentősége volt a főharmincadhely esetében, mivel a XVII. század folyamán a bevételei hangsúlyos szerepet játszottak a végvári katonaság zsoldellátásában.⁷⁰⁸ A Magyar Kamara a század folyamán több alkalommal is próbálkozott fiókharmincadok felállításával. Keszthelyen már 1613-ban kísérletet tettek a felállítására,⁷⁰⁹ de Kiskomárban is 1649-től adatható a létezése.⁷¹⁰ Létrehozásukra vonatkozó próbálkozások ugyanakkor komoly ellenállásba ütköztek⁷¹¹, leginkább a a végvári katonaság részéről, akik igyekeztek elkerülni a külkereskedelmi vám fizetését. A harmincad bevezetése érzékelhető veszteséget okozott a távolsági kereskedelemben érdekelt katonaságnak. A kiskomári katonaság egyenesen azt vallotta, hogy a vitézlő rend azért nem hagyja magára az erősséget, mert a földművelés akadályoztatottsága okán csak a marhahajtásból tudnak megélni.⁷¹²

A jól jövedelmező marhakereskedelemben egyes mágnáscsaládok tagjai is bekapcsolódtak. A Zrínyieknek például komoly bevételek származtak a Muraközbe érkező

⁷⁰⁵ Pickl, 1971. 71-129.; Zimányi, 1976. 130-131.; Zimányi, 1980. 541-542.

⁷⁰⁶ Zimányi, 1972. 388-397.

⁷⁰⁷ Pickl, 1971. 162-163. Vö. Zimányi, 1979. 226-247.

⁷⁰⁸ Végh, 2020a. 23.

⁷⁰⁹ Végh, 2007. 217.

⁷¹⁰ Szvitek, 2008. 119.

⁷¹¹ Keszthelyen 1676-ban a harmincadvám felállítására vonatkozó erőfeszítések odáig fajultak, hogy a kamarai tisztviselőknek a várba kellett menekülniük a helyőrség katonaságának haragja elől. Végh, 2007. 217.

⁷¹² MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 26824. "Kiskomári vicekapitány, hadnagyok, vajdák és az többi mind fejenként" levele Batthyány (I.) Ádámhoz. H.n., é.n.

és elsősorban a légrádi állatvásáron lebonyolított ügyleteknek köszönhetően. Az 1620–1640-es években a Zrínyiekhez köthető, Itália irányába továbbhajtott marhák mennyisége elérte a tízezres nagyságrendet is.⁷¹³ Mindazonáltal a muraközi katonaság önellátásában is központi szerepet játszott a lábasjóságokkal történő kereskedelem. Több véghely esetében, így Légrád vonatkozásában is kimutatta a kutatás, hogy az mind a vitézlő rend, mind pedig a szabad rend megélhetésében előkelő helyet foglalt el.⁷¹⁴ A Batthyány (I.) Ádám figyelmét a marhakereskedelemben rejlő anyagi előnyökre a rohonc - szalónaki provizoraként működő Jobbágy Dániel hívta fel.⁷¹⁵ Legaktívabb időszakában, az 1640-es évek második felében⁷¹⁶ főként közvetítőszeret játszott a külföldi és hazai kereskedők között. Azonban annak ellenére, hogy számos forrás utal a katonaság kereskedelemben való részvételére, viszonylag nehéz tetten érni bizonyos végházak vonatkozásában a hierarchia alsóbb szintjein elhelyezkedők tevékenységét. A kivételek közé tartozik Tuross Miklós kiskomáromi gyalogvajda, aki aktív résztvevője volt a Batthyány által kontrollált bécsi és itáliai szarvasmarhaexportnak.⁷¹⁷ Az egerszegi, kiskomári fegyveresekhez hasonlóan a szentgrótiak is bekapcsolódtak a lábasjóságokkal való kereskedelembé. A Batthyány (I.) Ádám 1648. évi, Kiskomár és Kecskemét táján lakó tózsérekkel folytatott kereskedelméről szóló számadásban előforduló névalakok, vagyis a “*Szent Groti*” előtag arra utal, hogy az ottani sereg tagjai is tevékenyen részt vettek a kereskedelemben, sőt néhányan a kereskedést egészen nagy tételben űzték. Például 1648-ban Simon Pál, Kaszás János és szentgróti Horvát István 165 darab ökröt hajtottak, amelyek értéke összesen 2749 tallért tett ki.⁷¹⁸ Ezen személyek mellett a források Varga Márton és Czeglédi Balázst is említenek szentgróti illetőséggel.⁷¹⁹ A hódoltsági területen, “*ott alatt*” felvásárolták a

⁷¹³ Sahin–Tóth, 2002. 99.

⁷¹⁴ Végh, 2020a. 103., 148.

⁷¹⁵ Zimányi, 1959. 101.

⁷¹⁶ Zimányi, 1961. 65.

⁷¹⁷ Tevel Arató, 2016. 967-1007.

⁷¹⁸ Zimányi, 1961. 68-69.

⁷¹⁹ Zimányi a felsorolt személyekkel kapcsolatban azt állította, hogy a szentgróti sereg tagjai. Zimányi, 1961. 62. Ugyanakkor például a két évvel későbbi, 1650. évi “Kanizsa ellen vetett végházakba helyezett tisztviselőknak, úgy mint fő és vice kapitányoknak, hadnagyoknak, vajdákknak, tizedeseknek, zászlótartóknak és a lovas gyalogrenden való vitézeknek az lustratiojuk, melyik végházban mennyien voltak és két óra pénzül, három óra posztóval a mint fizettünk nekik, annak az lajstroma” címet viselő, a szentgróti katonaság névsorát is magába foglaló összeírás nem tartalmazza ezen három kereskedő-katona nevét, így vagy két éven belül kiléptek a vitézlő rend kötelékéből, vagy sokkal inkább valószínűbbnek tűnik, hogy a felsorolt személyek a szabad rend kötelékébe tartoztak. Viszont ennek megállapítására szükséges volna a XVII. század közepéről származó olyan lajstrom, amely a szabad rend tagjait írja össze, viszont jelenlegi ismereteink szerint ilyen feljegyzések csak a század végéről állnak rendelkezésünkre. MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri família. Nr. 987. (MOL Filmtár 4358. tekercs)

jószágot, majd felhajtották a Rába mellé, ahol eladták Batthyány megbízott emberének a felterelt marhákat. Az ügylet gazdasági volumenét kiválóan jellemzi, hogy csak a fent említett két szentgróti kereskedő által 387 tallér és 20 dénár nyereségre⁷²⁰ tett szert Batthyány. Ennél sokkal többet profitált Czeglédi Balázs kereskedő révén, aki csak a belföldre irányuló kereskedelme keretében 210 ökröt adott el Batthyánynak 31 talléros darabáron.⁷²¹ A szentgróti illetőségű katona-kereskedő vállalkozása révén szoros kapcsolatban állt a szomszédos végházak fegyvereseivel, elsősorban a kiskomári végház tagjaival, akiket *“komáromi kereskedő társaim”*-ként is említ.⁷²² Az ország keleti felében, valamint a Dél-Dunántúlon felvásárolt állatokat⁷²³ főként Kiskomár környékén gyűjtötték össze, ahonnan elsősorban a végház katonái⁷²⁴ hajtották tovább nyugat felé.⁷²⁵ Az elsődleges tranzitállomások a Batthyány birtokok települései voltak, úgy mint Csákány, Körmend vagy éppen Szentgotthárd.⁷²⁶ Czeglédi Balázs leveleiből kitűnik, hogy a Rába menti városokba hajtott állatokat elsősorban Itáliából érkezett kereskedőknek adták tovább, akikkel Batthyány (I.) Ádám kötötte meg az üzletet.⁷²⁷ A marhákat a városok piacain is értékesítettek, de jellemzően inkább Batthyány közreműködésével külföldi, főként német és talján közvetítőknél adták tovább. 1648-ban a szentgróti Czeglédi Balázs egymaga 225(!) ökröt, és 75 sertést adott el, illetve át egy itáliai kereskedőnek. A főúr tehát elsősorban közvetett módon vett részt a marhakereskedelemben. A kiterjedt uradalmain áthaladó tőzséreknek fizikai védelmük biztosítása mellett, bizonyos mértékű közvetítési díjat számolt fel, amelynek összege általánosságban egy pár marha után egy tallerra rúgott,⁷²⁸ de természetesen ettől eltérő összeg is lehetett. Az említett Czeglédi Balázs által

⁷²⁰ Zimányi, 1961. 76.

⁷²¹ Uo. 82.

⁷²² MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 9353. Czeglédi Balázs levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Szentgrót, 1656. június 12.

⁷²³ Az esetek többségében az alföldi területekről származott az eladásra szánt marhák java része, azonban a forrásokból kitűnik, hogy a szentgróti Czeglédi Balázs és társai elsősorban a Nyugat-Dunántúlon működtek, és gyakorta közvetítő kereskedőktől vették át a keleti részekből érkezett lábasjószágokat. MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 9353. Czeglédi Balázs levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Szentgrót, 1656. június 12.

⁷²⁴ A kiskomári helyőrség tagjai egyedüli jogot formáltak a település környéki marhák felvásárlására, mely igazságtalanság miatt például az egerszegi sereg panaszt tett a főkapitánynál. Szántó, 1984. 12.

⁷²⁵ Szvitek, 2008. 119.

⁷²⁶ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 50406. Turos Miklós, Simon Pál, Ropoli Farkas és Czeglédi Balázs levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Szentgrót, 1654. június 23.

⁷²⁷ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 9352. Czeglédi Balázs levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Szentgrót, 1651. április 3.

⁷²⁸ Zimányi, 1961. 62.

hajtott 225 ökörért cserébe például Batthyáynak minden ökör után fél tallér “jutalékot” fizetett, amely így összesen 112 tallérra rúgott.⁷²⁹ Batthyány tehát közvetlenül is üzletelt a hozzá érkező hódoltsági kereskedőkkel, de a végvári katonák is beszállítói voltak, így használva ki katonai-hivatali kapcsolatrendszerét.⁷³⁰

A marhakereskedelem mellett a másik, jelentős hasznot hozó tevékenységet a török rabok adásvétele jelentette.⁷³¹ Fontosságát kiválóan példázza a Batthyány iratanyagban fennmaradt számos, rabkereskedelemre és rabtartásra vonatkozó dokumentum. A drinápolyi béke (1568) megkötésével, valamint a végvár vonal kiépülésével a korábban eredményesen működő, az oszmán állam által is megadóztatott⁷³² távolsági rabszolgakereskedelem némileg visszaszorult, de a helyi szintű gyakorlása korántsem szűnt meg. A háborús viszonyok közepette elsősorban a végváriak körében terjedt el a szokásjog által szabályozott. A rabok szedése elsősorban a kisebb-nagyobb létszámmal végrehajtott portyák alkalmával történt. Jóllehet a Habsburg kormányzat a béke megőrzése érdekében igyekezett visszaszorítani az oszmánok elleni küzdelem ezen formáját,⁷³³ ám maga a is igényt formált az előkelő török rabokra.⁷³⁴ A portyák tilalmát mindkét fél megszegte, a foglyok szedése és az értük kapott váltságdíj fontos szerepet játszott a végváriak megélhetésében, ám jövedelmező üzletág lévén a főurak is kivették a részüket belőle. A Batthyány család tagjai esetében már (III.) Boldizsár (1542–1590), valamint (II.) Ferenc (1573–1625) idejéből számos adat igazolja a rabkereskedelem üzését,⁷³⁵ de Batthyány (I.) Ádám alatt vált igazán jelentős bevételi forrássá.⁷³⁶ A rabok értékét társadalmi vagy katonai rangjuk határozta meg, így a basák, bégek, agák számítottak főraboknak, a többi elfogott pedig közönséges rabként került lajstromba.⁷³⁷ Batthyány nagyobb váraiban raboskodó török foglyokon⁷³⁸ igyekeztek minél előbb túladni, hogy lehetőleg minél kevesebb

⁷²⁹ Uo. 84.

⁷³⁰ Tevelly Arató, 2016. 988.

⁷³¹ A mai napig alapvető: Takáts, 1915., Dobos, 1971. 63-73., Varga J., 1991. 121-133; Fodor, 1996. 133-142.; Pálffy, 1997b. 5-78.; Tóth H., 2002. 136-153. Újabban: Tarkó, 2012.

⁷³² Fodor, 1996. 135-136., Tarkó, 2012. 23.

⁷³³ Erre lásd pl.: 1635. évi 11. tc., 1639. évi 4.tc. - CJH, 1900. 315., 373.

⁷³⁴ Takáts, 1915. 167.

⁷³⁵ Számos példát említ: Tarkó, 2012. 24. 106. és 107. lábjegyzet.

⁷³⁶ Uo. 26., 29. diagram

⁷³⁷ Erre lásd például: MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Török iratok. Nr. 214. Fol. 2-3. (MOL Filmtár 46698. tekercs)

⁷³⁸ 1650-ben a Németújvári várban több mint 30 rabot tartottak, ezen felül volt még 11 rab is, amelyeken főemberek (Szili István, Ányos Péter, Keczer János, Francsics Gáspár, Vasdinnyei Sándor) osztoztak. MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Török iratok. Nr. 247. fol. 197-198. (MOL Filmtár 46698. tekercs)

ráfordítással, “rezsiköltséggel” járjon az üzlet.⁷³⁹ A birtokosok gyakran vásároltak rabokat, főként a nagyobb portyákat követően. Fennmaradt összesítések tanúsága szerint például az igali portya⁷⁴⁰ után megtartott körmendi kótyavetyén csak Hagymási János tíz, főként rác rabot vásárolt,⁷⁴¹ de testvére, Hagymási István is szert tett két törökre.⁷⁴² A nyereség felosztására olykor egészen komoly, több végvár katonaságát összefogó akciókat követően került sor, mint például 1675 májusában, amikor is a győri, sümegi, tapolcai hajdúk mellett jelentős létszámú szentgróti kontingens is részt vett abban a vállalkozásban, amelynek eredményeként elfoglalták az oszmán erősséget és prezídiumot, Pinczehelyet.⁷⁴³ A kótyavetyéken magának a végvidéki főkapitánynak és főembereinek elővásárlási joga volt, ezen felül a földesurak által tartott katonaság rabharmaddal,⁷⁴⁴ míg a vitézli rend úgynevezett tisztességes ajándékkal tartozott a kapitányának. Mindezen felül egyéb ajándékozásokkal a katonák a feletteseiknek is gyakran kívántak a kedvében járni.⁷⁴⁵

A kótyavetyék mellett sokkal általánosabbnak számított,⁷⁴⁶ hogy közvetlen adásvétel formájában, portyákban részt vevő nemesektől, katonáktól szerezte be a rabokat Batthyány. Hagymási János is aktív résztvevője volt a rabokkal történő kereskedelemnek, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy rendszeresen vett részt török elleni portyázásokban

⁷³⁹ A rabok váltságából tekintélyes bevételek származtak ugyan, ám tartásuk ezzel párhuzamosan jelentős összegeket emésztett fel. Ez a XVII. század végén egyre komolyabb terhet jelentett, amelyre már Batthyány (II.) Ádám is panaszkodott. “*Lévén nekünk nagy költség az sok rabtartás, és az revisiokra kelendő erogatiók*” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 2997. Batthyány (II.) Ádám levele Petres Györgyhöz. Rohonc, 1698. július 13.

⁷⁴⁰ Fenyvesi, 1985. 199-219.

⁷⁴¹ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Török iratok. Nr. 52. Fol. 451. 1641. február 21. (MOL Filmtár 46698. tekercs)

⁷⁴² MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Török iratok. Nr. 52. Fol. 455. (MOL Filmtár 46698. tekercs)

⁷⁴³ Szántó, 1993. 149-150.

⁷⁴⁴ Az elfogott rabok harmadának átadása több végházban is nézeteltérésekhez vezetett. 1649-ben Kiskomáromban Pethő László panaszkodott Batthyány Ádámnak, hogy kiskomári sereg kecskepásztornak tartja, amellet, hogy nem adja meg a neki járó harmadot a rabok után, ráadásul Turós Miklós a portyákat, illetve a rabejtéseket is elhallgatja előle. MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 36671. Pethő László levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Keszthely, 1649. február 14., Egerszegen is hasonló helyzet esett meg 1644-ben, mikor is a sereg a kevés nyereségből nem kívánt harmadot fizetni a kapitánynak. MNL OL P 1314. A herceg Batthyány (I.) Ádám család lt. Missiles. 11159. Az Egerszegi lovas és gyalog sereg levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Egerszeg, 1644. március 31. Idézi még: Müller, 1976. 45.

⁷⁴⁵ Keczer János beszámolt Káldy Ferencnek arról, hogy egy rabot küld Németújvárra Batthyány (I.) Ádámnak, aki Keczer állítása szerint jó kalauz és a Kanizsa környéki vidéket is kiválóan ismeri. MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 24375. Keczer János levele Káldy Ferenchez. Csákány, 1642. február 27.

⁷⁴⁶ Tóth H., 2002. 145.

rabszerzés céljából.⁷⁴⁷ Aktivitását jól mutatja, hogy 1644-ben Batthyány (I.) Ádám azt írta Keglevics Zsigmond veszprémi főkapitánynak,⁷⁴⁸ hogy ugyan jelezte Hagymási Jánosnak, hogy Öfelsége tiltja a csatázást, de ő ezt az állapotot nem fogja sürgetni.⁷⁴⁹ A gyakori csatázások során szerzett rabjainak első számú vásárlója főként Batthyány (I.) Ádám volt. Budai Boszniai Ibrahim nevű rabját például Hagymásitól vette Batthyány, aki az áruért egy szőlőbirtokkal fizetett a Vashegyen,⁷⁵⁰ nem pedig készpénzzel.⁷⁵¹ Mindazonáltal testvére, István is érdekelt volt a rabkereskedelemben, amelynek során például 1648-ban egy odabasa szolgájával, egy Huszain nevű rabbal sarcolt meg 500 tallérban, három vég patyolatban,⁷⁵² és két kecsében.⁷⁵³

Az elfogott rabok elsősorban a kanizsai vilajet területéről származtak, amelyet jól mutatnak azok az összeírások, amelyek a rabok származási helyét foglalja magában.⁷⁵⁴ A rabokat a nagyobb várak tömlöceiben tartották fogva, mivel országgyűlésen is előírták, hogy rabokat csak a nagyobb várakban, és csak nemeseknek lehet tartani.⁷⁵⁵ A Batthyányak rabjait Németújvár, Rohonc, Szalónak, Borostyánkő váraiban őrizték, de a kisebbekben, így Szentgróton is tartottak török foglyokat. Hagymási István állítása szerint Lengyel Gáspár több fogságba ejtett rác rabja közül a Veszprémnél elfogott már három esztendeje *“hogy az én tömlöcömben hever”*.⁷⁵⁶ Két évvel korábban, 1647-ben arról számol be Batthyálynak, hogy egy váli török rab van fogságban Szentgróton, amihez neki semmi köze nincs, mivel nem az ő rabja, hanem Horváth Istváné, így a kezességen történő kibocsátás is az ő joga, azaz Hagymási ez esetben is anyagi ellenszolgáltatás fejében tartotta

⁷⁴⁷ Hagymási Jánosnak a veszte is ez lett, mivel egy ilyen portya alkalmával vágták le a törökök. Erre lásd: MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 24398. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Csákány, 1646. március 31. Vö. MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány Ádám iratai. Batthyány (I.) Ádám levele Pálffy Pálhoz. Nr. 43. Fol. 16. (1646. március 31.) (MOL Filmtár 51457. tekercs)

⁷⁴⁸ Pálffy, 1998. 123.

⁷⁴⁹ MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány Ádám iratai. Nr. 178. Fol. 87. Batthyány Ádám levele Keglevics Zsigmondhoz. (1644) (MOL Filmtár 51457. tekercs)

⁷⁵⁰ Vas megye nyugati szélén elhelyezkedő, a Pinka folyó által kettészelt és Ausztriába is átnyúló, alacsonyabb magasságú hegység. Ma a Soproni borvidék része.

⁷⁵¹ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Török iratok. Nr. 49. Fol. 64. (MOL Filmtár 46698. tekercs) Idézi még: Tarkó, 2012. 68.

⁷⁵² A len és a pamutvásznak legfinomabb szövésű változata. Esterházy, 2010. 307.

⁷⁵³ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Török iratok. Nr. 187. Fol. 73. (MOL Filmtár 46699. tekercs)

⁷⁵⁴ MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Török iratok. Nr. 214. Fol. 2-3., Nr. 213. Fol. 138-139. 1649. augusztus 18. (MOL Filmtár 46698. tekercs)

⁷⁵⁵ Káldy–Nagy, 1970. 11., Idézi még: Tarkó, 2012. 26., 96.

⁷⁵⁶ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18045. Hagymási István levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Szentgrót, 1649. július 6.

a foglyot.⁷⁵⁷ A kereskedelmi tevékenységük során a legtöbben egy termék adás-vételére szorítkoztak, ám nem volt ritka, amikor egy katona többféle portéka adás-vételében is érdekelt volt. Erre szolgál jó példával a már megismert szentgróti katona, Horváth István személye, aki amellet, hogy a fent taglalt marhakereskedelemben is érdekelt volt, a rabkereskedelemben is tevékenyen forgolódott. A Hagymási által említett török rab mellett ezt igazolja az is, hogy például az 1641. évi igali nyereségből ő is részesedett azáltal, hogy 10 tallér értékben egy rác gyermeket vásárolt.⁷⁵⁸

Szentgrót már a XIV. század végén piacközpont funkciót töltött be.⁷⁵⁹ Oklevelés adat szerint 1370-ben tartották az első vásárt Szentgróton szerdai napon,⁷⁶⁰ mely vásártartással kapcsolatban Degré Alajos is megemlíti később, hogy 1397-ben amellet, hogy Szentgrótot oppidumként említették, már heti vásárt tartottak, amely a hét szerdai napjára esett.⁷⁶¹ A későbbiek során a kereskedelem szempontjából nélkülözhetetlen vásárok száma kismértékben növekedett. Az 1656-os összeírás alapján a hóstáton kívül a palánk mellett évente két vásárt tartottak,⁷⁶² melyek lokalizációját is pontosan meg tudjuk határozni a források alapján. Eszerint a szentgróti vásárt a Zala bal partján, a hóstát mellett, a Zala hídja, valamint a hóstát palánkjának a mai Széchenyi utca északi végénél, az egykori zsinagóga helyén lévő kapuja közötti területen tartották.⁷⁶³ A fentiekben tárgyalt céhek által elkészített termékek értékesítését elviekben elősegítették tehát a mezővárosokban megtartott országos vásárok.⁷⁶⁴ Azonban hozzá kell tennünk, hogy az évente két vásár a térség viszonylatában meglehetősen alacsony számnak számított. Összehasonlításképpen a közeli Egerszegén már a XVI. század végén tíz vásárt tartottak évente, de a XVIII. század első felében is hétre rúgott a megtartott sokadalmak száma.⁷⁶⁵ Szentgrót esetében a kis szám a háttérben a település lakosságának alacsony száma, illetve ebből fakadóan gyenge

⁷⁵⁷ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 18033. Hagymási István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Szentgrót, 1647. augusztus 7.

⁷⁵⁸ MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Török iratok. Nr. 52. Fol. 455. (MOL Filmtár 46698. tekercs)

⁷⁵⁹ Bilkei, 2015. 131.

⁷⁶⁰ Weisz, 2010. 1451. Vö. MNL DL 101 694. Lásd még: Kovács, 2019. 202.

⁷⁶¹ Degré, 1967. 1.

⁷⁶² MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7.

⁷⁶³ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 29940. Luksics István levele Batthyány (II.) Ádámhoz. Szentgrót, 1689. május 14.

⁷⁶⁴ A források tanúsága szerint a szentgróti vásárokbá gyakorta érkeztek Szombathelyről. A két város szorosabb gazdasági kapcsolatára utal az a tény is, miszerint a szentgróti szabók a szombathelyi szabók 1604. évi céh szabályzatát ültették át maguk számára. Iványi, h.n., é.n. 131.; Dominkovits, 2019. passim.

⁷⁶⁵ Végh, 2010. 54.

vásárlóereje állhatott. A helyzet az idő előrehaladtával némileg javult, ugyanis a XVIII. század második felében öt országos vásárt tartottak egy esztendőben Szentgróton.⁷⁶⁶ A gazdasági életben betöltött szerepét tovább növelte, hogy a XIX. század elején jelentős piackörzethez tartozott a település, bár sokat elárul valós helyzetéről, hogy még ekkor is csak a „központi funkciót betöltő falusi települések” közé sorolja a kutatás.⁷⁶⁷ Ennek ellenére ebben az időben nyolc marhafelhajtással egybekötött országos vásárt tartottak, valamint hetente, minden hétfőn és csütörtökön – előbbin marha, utóbbin sertés – élőállatvásárral egybekötött sokadalom volt Szentgróton.⁷⁶⁸ Lényeges változás a kései időszakban azt is, hogy ekkor már nemcsak Szentgrót mezőváros, hanem a Polgár város is különálló, gazdasági tényezőnek számított.⁷⁶⁹ Tehát a lakosság nagy részének alacsony vásárlóereje, a környék nagyobb gazdasági potenciált képviselő településének közelsége, valamint Szentgrót viszonylag csekély népessége okán a helyi, évente megrendezésre kerülő, kisszámú vásárok nem tudtak kellő gazdasági tekintélyt kölcsönözni a városnak, Jelentősége így elmaradt a végvidék olyan prezídiumaitól, mint például Egerszeg, Kiskomár, de ugyanakkor a közeli Keszthely is minden szempontból felette állt.

A vásárok fontosságára a már sokat emlegetett 1644. évi statutum passzusai is utalnak.⁷⁷⁰ A rendtartás pontjai azt sugallják, hogy a prezídiumban működő két vásárbíró feladatai elsősorban nem a rendfenntartás, a köztisztaság felügyelete, a törvénykezés segítése volt, hanem sokkal inkább a vásárok gazdasági tisztaságára ügyeltek, valamint egyfajta minőségellenőri szerepet is betöltöttek, Tudtuk és jóváhagyásuk nélkül ugyanis nem lehetett árut vásárra bocsátani.⁷⁷¹ A vásárbírók bármiféle megkerülése pénzbüntetést vont maga után, a legsúlyosabb pénzbírságot a mészárszéken feldolgozásra kerülő hússal kapcsolatban tapasztalt mulasztások esetén szabták ki.⁷⁷² A mészárszéken feldolgozni kívánt bármely szárnyas vagy lábasjószágtól származó hús esetén, ha annak értéke meghaladta a négy forintot, akkor a kereskedők egy font húst voltak kötelesek a

⁷⁶⁶ MNL OL P 507. A Nádasdy család nádasladányi levéltára. III. Nr. 999.

⁷⁶⁷ Bácskai, 1993. 248.

⁷⁶⁸ Kardos, 1897. 39.

⁷⁶⁹ Bácskai, 1993. 242-248.

⁷⁷⁰ Iványi, h.n. é.n 154-160.

⁷⁷¹ A vásárbírók legfőképpen a vásárra érkezett élelmiszerek felügyeletét és vizsgálatát végezték, különös tekintettel a hússal, gyümölcsökre, pékárukra (3-5.,8. pontok), azonban más eladni kívánt árunak a felügyeletét is elláták, külön kiemelve például a fazekasipari termékeket, amelyeknek a közvetítőkereskedelem révén Szentgrótra történő érkezésére már a céheket tárgyaló fejezetben is utaltunk. (7. pont) Iványi, h.n. é.n. 154-155.

⁷⁷² Ilyen problémák során a bírság négy forintra is rúghatott. (4. pont) Iványi, h.n. é.n. 153.

vásárbírák részére beszolgáltatni.⁷⁷³ A szentgróti vásárokon árulni csak tizenkét óráig lehetett, a további értékesítést tizenkét forint bírsággal büntették.⁷⁷⁴ Érdekességként említhető, hogy egyfajta gazdaságvédelmi intézkedéseket is megfigyelhetünk a passzusok közt, ugyanis bármely rendellenesség esetén a vidékiektől általában a bírság összegének dupláját követelték. Mindamellett mégis a regula nagyrészt a szentgróti sereg ellátását volt hivatott kiegészíteni, ugyanis a bírságokból befolyt összegek jelentős hányadát a katonaság kapta, ám mindezért cserébe a rendfenntartásban segítséget kellett nyújtaniuk.⁷⁷⁵ A rendfenntartás mellett a vásárolók védelmét is elláták, ugyanis nem elhanyagolható tény, hogy a mezővárosok gyakran alkalmaztak végváriakat vagy hajdúkat a törökök általi rajtaütéseket megelőzendő.⁷⁷⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy a sereg megnevezés nem minden esetben magára a katonaságra vonatkozott, hanem a mezőváros lakosságának közösségét (seregszék) is érthették alatta, amelynek csak egy részét képezte a több komponensű katonaság.

⁷⁷³ 26. pont. Iványi, h.n. é.n. 158.

⁷⁷⁴ 13. pont. Uo.

⁷⁷⁵ 12. pont. Iványi, h.n. é.n. 156.

⁷⁷⁶ 1649 Pünkösdjén az Egerszegen tartott vásárba hír érkezett, hogy a kanizsai török meg akarja ütni a sokadalmat. Kerpacsics István és Keczer János is mozgósította seregét, emellett még 90 végbeli hajdúval is "megegyeztek". A Lengyelig felmerészkedett törökök a falvak lakosságától erőszakkal tudakolta, hogy "vane gyűlt magyar" Egerszegen. Mikor a körmendi kalmárok mondták, hogy a "körmendi és csákányi had mind segítségre jött" a törökök "visszatértek" MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány Ádám iratai. Másolati könyv /a. Nr. 288-289. /MOL Filmtár 51459. tekercs)

VI. Vallási és felkezeti viszonyok a kora újkori Szentgróton

A felekezeti képződésre vonatkozó történeti kutatások a reformáció fél évezredes évfordulójának köszönhetően az utóbbi időszakban jelentős lendületet vettek és ezzel párhuzamosan számos eredménnyel is jártak.⁷⁷⁷ Mindazonáltal a végvári katonaság, így a szűken vett végvárvárosok felekezeti életének részletes bemutatása még mindig várat magára, mivel eddig csak néhány prezídium esetében történt meg a vallási viszonyok feltérképezése.⁷⁷⁸ Mindennek feltárása amiatt is hiánypótló volna, mivel a XIX. és XX. század eleji, máig meghatározó egyháztörténeti szintézisek azt sugallták, hogy a végvárak a protestantizmus oszlopai voltak,⁷⁷⁹ azonban az újabb kutatások árnyalták ezt a megállapítást. Közismert, hogy a végvárak falai közt szolgáló, királyi fizetésű katonaság által bírt kiváltságok közül az egyetlen, törvény erejével is megerősített privilégium a szabad vallásválasztás és gyakorlás lehetősége volt.⁷⁸⁰ A közelmúltban megjelent, a végvárvárosok vallási életét tárgyaló több publikáció⁷⁸¹ is rámutatott arra, hogy helytelen és megtévesztő általánosítani a végvárak fegyvereseinek vallási hovatartozását illetően, ugyanis amellet, hogy többnyire valóban a protestánsok voltak többségben a királyi helyőrségekben, a katolikus felekezetűek jelenléte is tetten érhető. Sőt, a győri generalátushoz tartozó Keszthelyen például a katolicizmus volt egyeduralmodó mind a végvári katonaság, mind pedig a polgári lakosság körében, olyannyira, hogy sem protestáns egyházközség, sem prédikátor nem volt a városban.⁷⁸² A végvárváros lakóinak lelki gondozását egyetlen plébános látta el, mivel a prezidiálódott mezőváros és a Polgárváros is egyazon plébániához tartozott.⁷⁸³ A Balaton-parti város katolikus hitben történő megmaradása nagyban köszönhető volt a települést birtokló Pethő-családnak, amelynek

⁷⁷⁷ A reformáció 500. évfordulójának alkalmából 2016 és 2018 között a Magyar Nemzeti Levéltár a Reformáció Emlékbizottság támogatásának köszönhetően mind az országos, mind pedig a megyei levéltárakra kiterjedően forrásfeltárást valósított meg, amelynek eredményeként gazdag adatbázisok, segédletek és számos tanulmánykötet látott napvilágot. Ezen nagyívű kutatási projekt keretein belül jött létre például Zala vármegye nemesi közgyűlésének bűnügyi tanúkihallgatásait feldolgozva egy adatbázis, ami a protestáns vallásgyakorlás során kialakult ellentétek miatti vizsgálatok adatait tartalmazza. Megjegyzendő, hogy a jegyzékben közölt adatok a XVIII. századra vonatkoznak. <https://adatbazisokonline.hu/gyujtemeny/reformacio>

⁷⁷⁸ Erre lásd: Végh, 2007. 223-237., Szvitek, 2008. 156-177., Végh, 2010. 65-70. A Muraköz váraira lásd: Végh, 2020a. passim.

⁷⁷⁹ Szabó I., 1933. 457-470., Szántó, 1986. 261-303.

⁷⁸⁰ 1608. évi törvények 1. tc. CJH, 1900. 9. Erre lásd még: Pálffy, 2009. 52-53.

⁷⁸¹ Erre lásd pl.: Végh, 2006. 89-90., Szvitek, 2007. 33-49., Végh, 2010., Végh, 2018.

⁷⁸² Végh, 2006. 91.

⁷⁸³ P. Takács–Pfeiffer, 2001. 184-185.

tagjai politikai megfontolásból tarthattak ki a katolicizmus mellett.⁷⁸⁴ Ugyancsak a katolikusok túlsúlya igazolható a Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitányság központjában, Egerszegen is, amely egyébként a Veszprémi püspökség birtokában volt. Keszthelyhez hasonlóan Egerszegen sem működött protestáns gyülekezet. A katolikus hitéletet igazolja a településen a zalai főesperesség 1554. évi egyházlátogatási jegyzőkönyve, amely szerint egy plébános és öt oltárigazgató működött Zalaegerszegen.⁷⁸⁵ A XVII. században viszont már csak egyetlen plébános léte bizonyított, akit a sereg tagjaként írtak össze, azaz a katonasághoz hasonlóan kincstári jövedelmekből tartotta el magát, és akiket romlott életvitele számos konfliktus forrása volt.⁷⁸⁶

Amennyire a kutatások jelenlegi állásánál megállapítható, a két említett, katolikus többségű prezídiumot leszámítva a zalai végházakban a protestáns felekezetek domináltak. Az hódoltságba mélyen beékelődő Kiskomárom például a kálvini tanok befogadásával tűnt ki, olyannyira, hogy a település az 1596-ban a Zala megye keleti és Somogy megye nyugati egyházaiból kialakult kiskomáromi református egyházmegye központja lett.⁷⁸⁷ Ennek ellenére a lutheránus hitelveket vallók is szép számban voltak jelen akadtak a településen, ami a protestáns szentségek kiszolgáltatásának kérdésében⁷⁸⁸ több összetűzés gyújtópontja is volt a két felekezet között.⁷⁸⁹ A katonaság körében a kálvinista hit dominált. Erre utal az is, 1645-ben a kiskomári vitézlő rend kollektíve kijelentette, hogy a katolikus kapitányt nem fogadják el vezetőjüknek, hanem kálvinista vallását kívánják előljárójuknak.⁷⁹⁰ Kiskomárom szoros kapcsolatban állt a protestáns vallás másik bázisának számító Pápa városával is, ahol ugyancsak a református hitűek alkották a többséget, Erejüket mi sem bizonyítja jobban, minthogy a XVII. század első felében az istentisztelet helyszínéül a római katolikus egyház középkori előzményekkel bíró nagytemplomát használták, amelyet 1611-ben még át is építettek.⁷⁹¹ A reformáció szelleme elég korán megérintette a települést, mivel már 1531-ben református iskola működött itt, amelynek felállításában – hasonlóan a már említett városok többségéhez – ugyancsak nagy szerepe volt a város földesurának,

⁷⁸⁴ Végh, 2007. 226.

⁷⁸⁵ Pfeiffer, 1947. 36-37. Vö. Tomisa, 2002. 36-37.

⁷⁸⁶ Végh, 2010. 66-67.

⁷⁸⁷ Németh, 1996. 100.

⁷⁸⁸ Thury, 1998. 192-193.

⁷⁸⁹ Szvitek, 2008. 156-157.

⁷⁹⁰ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 6533. Bessenyei István levele Batthyány (I.) Ádámmalhoz. Kiskomárom, 1645. május 30.

⁷⁹¹ Kövy, 1994. (<https://mek.oszk.hu/02100/02182/html/03.htm#17>)

Enyingi Török Bálintnak.⁷⁹² A két település kapcsolatát jól példázza, hogy például Pathai István református püspök 1624-ben Pápáról Kiskomáromba helyezte át a kálvinista egyháznagyi székhelyét.⁷⁹³ Mindazonáltal a protestantizmus másik ága, a lutheranizmus is jelen volt a városban, bár jelenlétük sokkal korlátozottabb volt.⁷⁹⁴

A Dunántúl északi és nyugati részében az evangélikusok és reformátusok különélése a XVI. század végére szilárdult meg a térségben, amely nagyban volt köszönhető a reformációs tanok iránt fogékony földesuraknak, elsősorban a Nádasdyaknak⁷⁹⁵ és a Batthyányaknak.⁷⁹⁶ A XVII. század első felében a katolikus megújulás eredményeként a térség nagybirtokos családai sorra rekatolizáltak, mint például az 1629-ben katolikus hitre tért, majd néhány évvel később a Kanizsa ellen vetett végek és dunántúli kerületi főkapitányának is kinevezett Batthyány Ádám.⁷⁹⁷ A főnemesség áttérése ebben az időszakban a Habsburg Birodalom más részeiben is megfigyelhető,⁷⁹⁸ a lakosság körében pedig a jezsuita,⁷⁹⁹ valamint a ferences rend térítő munkájára hárult fontos szerep.⁸⁰⁰ Ennek ellenére több helyen is tartotta magát a protestantizmus, amit jól példáz, hogy 1634-ben Batthyány (I.) Ádám kitiltotta a protestáns lelkészeket a birtokairól.⁸⁰¹ Tettegességig fajuló atrocitások is történtek, mint például a mai nyugati határszélen élő németajkú lakosság esetében, ahol a reformer győri püspök, Draskovich György keveredett konfliktusba a lutheránus jobbágyaival.⁸⁰²

A veszprémi püspökség azon egyházmegyék közé tartozott, amelyek területét csak részben nyelte el az oszmán hódítás. Somogy, Fejér és Pilis megyék ugyanis török megszállás alá kerültek, csak Veszprém és Zala megye egyes részei maradtak magyar

⁷⁹² Thury, 1908. 10.

⁷⁹³ Szvitek, 2008. 158.

⁷⁹⁴ Fabinyi, 1994. 579-584.

⁷⁹⁵ A családban elsőként Nádasdy Tamás lutheránus tanokhoz fűződő viszonyára korán felfigyelt a kutatás: Payr, 1914. 408-423., Óze, 1997. 19-22.

⁷⁹⁶ A Batthyány család első jelentősebb protestáns tagjának, Batthyány Boldizsárnak a tekintélyes könyvgyűjteménye is evangélikus vallási nézeteit bizonyítja. Bobory, 2005. 923-945., Monok, 2006. 185-199. Újabban: Bobory, 2018.

⁷⁹⁷ Fazekas, 2007. 455-464.

⁷⁹⁸ Fazekas, 2014. 187.

⁷⁹⁹ Erre részletesen lásd: Kádár, 2020.

⁸⁰⁰ Karácsonyi, 1923. 108-142.

⁸⁰¹ Thury, 1908. 300.

⁸⁰² Baráth, 2021. 3-12., A győri püspök a török elleni küzdelmekből is kivette a részét, ugyanis a király parancsára 80 felfegyverzett lovaszt kellett fegyverben tartania, illetve a győri vár fenntartásához is jelentősen hozzá kellett járulnia. Halálát követően pedig 10.000 forintot hagyott a végházak épületére. Baráth, 2021. 9. Vö. MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. fol 251. (MOL Filmtár 51457. tekercs)

fennhatóság alatt. A reformáció térnyerésével is magyarázható, hogy a katolikus egyház helyi intézményei nagyrészt elpusztultak. A középkorban (nem egyidőben) létező mintegy 100 kolostorból a XVII. század elejére nem maradt egy sem, a több mint félezer plébániából pedig csak néhány tucat többé-kevésbé folyamatos működése adatható.⁸⁰³ A püspöki székhely is a végvárrá lett Veszprémből Sümegre került, bár a megyésfőpásztorok csak a XVII. században tartózkodtak huzamosan a település fölé magasodó várban.⁸⁰⁴ A századelőn a veszprémi egyházmegye területén is megkezdődött a katolikus megújulás, köszönhetően a többségében Rómában tanult főpapjainak, de a kedvezőtlen körülmények miatt a folyamat csak lassan haladt előre.⁸⁰⁵ Kiragadott, de a témánk szempontjából fontos példaként említhető, hogy Széchényi György püspök 1652-ben a ferences rend újbóli sümegi letelepítésével próbálta orvosolni a katolikus lelkipásztorok nyomasztó hiányát a Balaton-felvidéken.⁸⁰⁶

Szentgrót vallási viszonyait tekintve elmondhatjuk, hogy Kiskomárhoz és Pápához hasonlóan a protestantizmus korán megjelent a településen és dominanciája ki is tartott a XVII. század folyamán, amellett, hogy a „*pápista vallásnak*” is folyamatosan akadtak követői. Tehát a fent említett prezídiumoktól eltérően Szentgrót esetében nem egy felekezet dominanciája volt megfigyelhető, hanem a kálvinizmus és a lutheranizmus mellett a katolicizmus is jelen volt a militarizálódott városban. Erre a hármasságra utalt a szentgróti evangélikus sereg 1667. évi levele, amelyben a Dunántúli evangélikus egyházkerület püspökétől Büki György lelkész Szentgrótra küldését kéri, mivel „*ez mostani prédicator Urunk túrhetetlen természettel bír*”, és emiatt szükség van az új lelkészre „*mivel ez a mi helyünk három Religióból áll.*”⁸⁰⁷ Szentgrót vallási viszonyainak szempontjából is meghatározónak bizonyult, hogy a birtokos Hagymási család tagjai közül többen is áttértek a protestáns hitre, és a család a felekezeti hovatartozását illetően két ágra szakadt. Az első protestáns családtag a XVI. század derekán az Erdélyi Fejedelemségben jelentős politikai karriert befutó, János Zsigmond, utóbb Báthory István belső köréhez tartozó Hagymási

⁸⁰³ Molnár, 1998. 70.

⁸⁰⁴ Kovács, 1991. 61.

⁸⁰⁵ A mintegy 6-8 ezer forint éves jövedelme alapján a közepes javadalmú egyházmegyék közé tartozott a veszprémi püspökség. Molnár, 1998. 76.

⁸⁰⁶ Karácsonyi, 1923. 133.

⁸⁰⁷ EOL AGE I. a. 7. Nr. 104. A „*szentgrothi augusta valláson lévő sereg*” levele Fisztrovich György püspökhöz. Szentgrót, 1667. szeptember 02. A levelet említi még: Payr, 1924. 453. Sajnálatos, hogy a település vallási sokszínűsége ellenére Iványi Béla kéziratában nem szentelt teret e meghatározó kérdéskörnek.

Kristóf volt,⁸⁰⁸ aki az unitárius felekezethez tartozott.⁸⁰⁹ Testvérének, Hagymási János fiának, Hagymási Péternek az utódai, Hagymási Kristóf és Gábor Szentgrót várának és tartozékainak 1594. évi felosztásakor előbbi már a kálvinizmus híveként tűnt fel.⁸¹⁰ A protestantizmus helvét ágának megerősödését a katolicizmus struktúrák lebomlása előzhette meg. Az 1554. évi, zalai főesperesség plébániáiról készült egyházlátogatási jegyzőkönyv Szentgrótot meg sem említi, míg a környező települések (Kehida, Koppány, Bér) kapcsán egyöntetűen az került feljegyzésre, hogy nincs plébános, a papi hivatalok pedig jó ideje üresedésben vannak. Szentgróton ekkor már több mint négy éve nem működött plébános, ugyanis már 1550-ben is vakanciáról szólnak a források.⁸¹¹ A szentgróti tartományhoz tartozó Csáfordon ugyan működött egy Balázs nevű plébános, viszont ő rosszéletű ember volt, ágyast tartott, aki gyakorlatilag irányította a plébániát, ráadásul a templom épülete is leromlott.⁸¹²

A kálvini tanok követése azonban csak részben játszhatott szerepet abban, hogy Hagymási Kristóf 1605-ben csatlakozott a Bocskai István vezette felkeléshez.⁸¹³ Talán leghírhedtebb tette Sümeg várának elfoglalása volt, ahol ekkor a Rómából nem sokkal korábban visszatért Újlaki Lajos püspök székelt.⁸¹⁴ Embereit segítségnyújtást színelve küldte Sümegre, akik viszont agyonverték, majd lefejezték a püspököt. Szantics Mátyás türjei prépost 1638-ban a nagyszombati zsinaton Csábi Mihályt nevezte meg a püspök gyilkosának,⁸¹⁵ míg Istvánffy Miklós egy bizonyos Horváth Bálint nevű személyről tett említést, mint a főpap merénylőjéről.⁸¹⁶ A nézeteltérésük oka elsősorban abban rejlett,

⁸⁰⁸ Horn, 2012. 174.

⁸⁰⁹ Szádeczky, 1887. 30.

⁸¹⁰ MNL VaML VaKH Protocolla, 16. kötet. 142.

⁸¹¹ Karácsonyi–Kollányi–Lukcsics, 1912. 457.

⁸¹² „Blasius plebanus habet focariam, qua reget totam rempublicam). Ecclesia sine tectura, sacramenta sine custodia, crismata non renovata, sunt hic omnes nobiles.” Pfeiffer, 1947. 31. Vö. Tomisa, 2002. 32.

⁸¹³ Dominkovits, 2006. 11-12., 28-29.

⁸¹⁴ Erdélyi Gy., 1913. 115.

⁸¹⁵ Erdélyi L., 1902. 195.

⁸¹⁶ Istvánffy, 2003. passim.

Az Istvánffy által közölt információ helytelen a gyilkos személyazonosságát illetően, mivel Horváth Bálint szentgróti kapitány csak a vár bevételében játszott szerepet, amit Enyingi Török Bálint levele támaszt alá: „Tegnap déltájt az szentgrótiak meg vették 16 lóval Sümeget. Elsőben valami hajdúk elő vették az sümegi barmat, s valahol kik a várban voltak, az marhájok után mind alá takarottak a várból, ott mind addig tractáltak a marha meg adás felől a hajdúkkal, hogy más felől Horvát Bálint az szentgrótiakkal 16 lóval föl ment a várban, s azt mondta, hogy Hagymásitúl viszen levelet a püspöknek, s mindgyarást be bocsátotta őket. Mihelyen be mentek az püspöknek fejét vették, s alá vetették a várból. Úgy ki takarottak volt a várból, hogy csak hatod magával is alig volt a várban püspök uram. Ezt a hírt az Vizkeleti János deák öcsce hozza ez este késen, azt mondá, hogy kezében is volt a püspök feje.” MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 49610. Enyingi Török István levele Batthyány Ferenchez. Pápa, 1605, május 21. A püspök

hogy miután a türjei prépostság a veszprémi püspökséghez került, a püspök konfliktusba keveredett az ahhoz tartozó szentgróti vámot önkényesen lefoglaló Hagymási Kristóffal.⁸¹⁷

A Türjével kapcsolatos viszály azt követően sem jutott nyugvópontra, hogy a veszprémi püspökök uralma után 1608-ban királyi adományként Telekessy István kapta meg a türjei prépostságot.⁸¹⁸

Keszthelyhez hasonlóan tehát Szentgrót vallási életében is meghatározó szerepet játszott a település földesurának elhatározása a felekezeti hovatartozást illetően. Hagymási Kristóf patrónusi szerepét jól példázza, hogy a Kanizsai Pálfi Jánost püspökké választó 1629. évi körmendi zsinaton számítottak a püspök személyének kiválasztását célzó szavazatára.⁸¹⁹ Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a településünk első ismert lelkészei is reformátusok voltak. A kiskomáromi református egyházmegyéhez tartozó szentgróti kálvinista eklézsia első lelkésze Nagy Gáspár volt.⁸²⁰ Kanizsai Pálfi János 1612. évi feljegyzése szerint a Dunántúli református egyházkerületnek öt seniorátusa volt, köztük Veszprém, ahol Nagy Gáspár volt az esperes.⁸²¹ Ő 1613-ban hagyta el Veszprémet,⁸²² miután Pathay Istvánt, a Dunántúli református egyházkerület püspökét hívták meg a város lelkészének.⁸²³ Ekkor került Nagy Szentgrótra lelkészként, ahol kálvinista szokás szerint

gyilkosának kilétéről Rátki Menyhért körmendi kapitány számolt be Batthyány Ferencnek. *“...Sümeget legelőször Hagymási számára vették meg, az ebéd felett ütötték baltával agyban és úgy vette fejét Hagymási szolgája, Csabi Mihály”* MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 39430. Rátki Menyhért levele Batthyány Ferenchez. Körmend, 1605, május 21.

⁸¹⁷ Kovács, 1991. 67.

⁸¹⁸ 1608-ban a kinevezett Telekessy-t a Hagymásiak nem fogadták el, így kineveztek egy maguk által választott prépostot: *“Én Egerszeghi Márton pap, Hahóti apátúr és veszprémi káptalan adom tudására minden rendbéli embereknek az kiknek illik. Én adom bizonyággal ez én jelen való leveletem az nemzetes és vitézlő Hagymási Kristóf és Hagymási Miklós Uraméknak, mivel hogy az türjei prépostság az ő kegyelmek collacioja és patrónussága volt elvittől fogva, most immár definiálván az őkegyelmek Hagymási Uramék jóakaratajából és engedelmeiből, és az Nagyságos Náprághy Dömötör győri püspök uram (...) Adta őkegyelmek énnekem ez megnevezett collációt és prépostságot, ily okkal, hogy valaminemű igazsággal annak előtte bírták és előtt való prépostok ennyire ugyan azon accidentiákkal bírjam az őkegyelmek jóakaratajából és engedelmeiből. Ennek nagyobb bizonyására adtam az én pöcsétemet ez levélre kezem írása alatt. Dátum ex Szentgrót die 8. April Anno 1608.”* ÖStA HHStA Csáky család levéltára. Fasc. 104. Nr. 6.

⁸¹⁹ Thury, 1908. 233.

⁸²⁰ Pataky, 1992. 123.

⁸²¹ Thury, 1908. 100.

⁸²² Az 1615. évi köveskúti zsinat feljegyzése szerint a Veszprémből való távozás miatt Nagy Gáspár igencsak neheztelt a püspökre. Thury, 1908.b 154.

⁸²³ Görög, 1926. 17.

kovászos kenyérral⁸²⁴ osztotta ki az úrvacsorát.⁸²⁵ Nagy Gáspár egészen 1616-ig működött a prezídiumban. A következő esztendőben ugyanis Kiskomáromban lett esperes, betöltvén a Soós János halálával megüresedett pozíciót.⁸²⁶ Csak 1624-ben tért vissza Szentgrótra, majd három évvel később itt is hunyt el.⁸²⁷ 1627. márciusában a református prédikátort Szentgrót mezőváros templomában helyezték örök nyugalomra.⁸²⁸ Őt Homoki Lukács követte a református lelkészek sorában. Az ő működését követően a hiányos adatok miatt néhány évig sajnálatos módon nem tudjuk nyomon követni, hogy ki vezette a szentgróti református gyülekezetet. 1626-ban Paksi Istvánt hívta meg a gyülekezet élére Hagymási Kristóf, aki 1628 nyaráig bizonyosan Szentgróton szolgált, és csak ezt követően került Kiskomáromba.⁸²⁹ A kiskomáromi egyházmegye alesperesi tisztét ezután a Paksit követő Nagymarácsi Balázs szentgróti lelkész töltötte be, midőn erre Kanizsai Pálfi János püspök is utalt a Hagymási halála kapcsán: *“a szentgróti eklézsia kegyúra (...) Beregszói Hagymásy Kristóf az utálatos feldagasztó vizibetegségnek gyalázatos szennye által megfojtatván: koporsóba téve palotájában fekszik, de még nem temettetett el (...) Ezt az eklézsziát a kolostorszerű lutheránusokból Krisztus igaz híveivé igyekszik átalakítani Tisztelendő Marácsi Nagy Balázs...”*⁸³⁰ Hagymási Kristóf 1631-es halálát követően a kálvinizmus lendülete megtört Szentgróton, amit jól mutat, hogy feltehetően az 1630-as és 1640-es évek fordulóján a szentgróti egyház átkerült a körmendi (őrségi) egyházmegye fennhatósága alá. Az 1643 májusában megtartott csöglei zsinat jegyzőkönyveiben ugyanis már ezen esperesség tagjaként jegyezték fel.⁸³¹ Ugyanakkor ez nem jelentette azt, hogy a kálvinista hitélet ne lett volna továbbra is jelen. Erről árulkodik egyebek mellett az is, hogy Kiskomárom 1664. évi pusztulása után az ottani egyház jegyzőkönyveit Szentgrótra vitték

⁸²⁴ Az evangélikusok és reformátusok közötti 1591. évi nézeteltérés egyik oka az úrvacsora kérdése volt. A csepregi zsinaton történt “kenyértörés” alapját az a nézet adta, miszerint az evangélikusok az úrvacsora alkalmával valóságosan átnyújtják és elfogadják Krisztus testét ostya formájában, ezzel szemben a kálvinisták mindezt kenyérral téve azt vallják, hogy a kenyér csupán Krisztus testének jele. Thury, 1998. 112-115.

⁸²⁵ Payr, 1924. 450.

⁸²⁶ Pataky, 1992. 122.

⁸²⁷ Szvitek, 2008. 158.

⁸²⁸ „Anno 1627. die 6. Martii, inque eiusdem oppidi templo iacet sepultus, quem uxor quoque, una vix exacta septimana, placida morte est subsecuta” Pokoly, 1910. 94.

⁸²⁹ Thury, 1908. 225.

⁸³⁰ Kanizsai Pálfi János Pathay Istvánnak írt levelét idézi: Thury, 1908. 213., Thury, 1998. 451., Pataky, 1992. 121.

⁸³¹ Thury, 1908. 304.

és ott őrizték.⁸³² Az 1700. évi urbárium szerint is Szentgrót Polgárváros lakossága nagyrészt kálvinista volt, és istentiszteleteiket is a saját templomukban tartották.⁸³³

A Kristóf testvére, Hagymási Miklós a protestantizmus másik ágát, a lutheranizmust részesítette előnyben. A katolikus vallástól való elfordulása jeleként már mint az aranyodi evangélikus gyülekezet patrónusa 1614-ben azt írta Zvonarics Mihály sárvári főesperesnek, hogy az aranyodi plébániára javasolt prédikátor többek közt részegeskedése és rossz magaviselete okán nem felelt meg az elvárásainak és új lelkész küldését kéri.⁸³⁴ Ez egyben azt is jelentette, hogy Aranyod ekkor önálló evangélikus anyagyülekezet volt, mint ahogy Koppány is,⁸³⁵ amelynek első lelkésze vélhetően a szentgróti illetőségű Szentgróti Benedek volt.⁸³⁶ Okkal feltételezhető, hogy a szentgróti evangélikusok többsége kezdetben a közeli Aranyodra járt istentiszteletre. A rendelkezésre álló adatok alapján azt figyelhetjük meg, hogy – annak ellenére, hogy a protestáns felekezetek a XVII. század folyamán egymás mellett léteztek Szentgróton – a lutheranizmus megerősödése csak a református vallás lendületének megtöréséhez kapcsolódik, vagyis az az 1630-as évektől számítható. Ezt látszik alátámasztani, hogy a szentgróti vár kapitányi tisztét 1631-től betöltő Hagymási István a lutheranizmust pártolva – testvéreivel Hagymási Jánossal és Péterrel – az evangélikusok számára egy nagy harangot öntettek 1634-ben.⁸³⁷ Másrészről pedig az első evangélikus lelkész személyét illetően az első biztos adatok is István kapitánysága időszakából állnak rendelkezésünkre. Ő Deselvics István volt, aki 1641 és 1651 között működött Szentgróton.⁸³⁸ Őt a szentgrótiakkal már megegyező Galli György csényei lelkész követte volna, ám a Vas megyei falu tiltakozása miatt a Hagymásiak végül Miskolczi Mihályt hívták meg Szentgrótra, aki 1654-ig, Hagymási István haláláig pasztorált a prezídiumban.⁸³⁹ Miskolczy ezt követően Vas megyében működött, ahol minden bizonnyal bizalmas viszonyt tartott fenn Fisztrovics Györggyel, a Sopron–Vas vármegyei evangélikus egyházkerület püspökével, mivel 1666-ban Söptén kelt, bensőséges hangvételű levelében a betegséggel küszködő püspököt

⁸³² Pataky, 1992. 122.

⁸³³ MNL OL MKA E 156 a. U et C. Fasc. 54. Nr. 26.

⁸³⁴ EOL AGE I.a. 7. Hagymássy Miklós levele Zvonarits Mihályhoz. Szentgrót, 1614. április 09. Vö. Zoványi, 1977. 334.

⁸³⁵ Payr, 1910. 68.

⁸³⁶ Görög, 1926. 13.

⁸³⁷ Kardos, 1897. 21.

⁸³⁸ Zoványi, 1977. 147.

⁸³⁹ Payr, 1924. 453.

meghívta magához lábadozása idejére.⁸⁴⁰ Arról, hogy ki töltötte be a lelkészi hivatalt Batthyány (I.) Ádám birtokbakerülését követően, nem rendelkezünk forrásokkal. Annyi bizonyos, hogy 1665 és 1671 között Szenczy György volt a szentgróti lelkész, mivel 1669. évi levelében arról ír, hogy *“immár négy esztendő töltek el itt alatt Sz[ent] Gróton.”*⁸⁴¹ Lelkészi működése utolsó évét a kálvinistákkal vívott harc árnyékolta be. 1671-ben kelt levelében arról panaszkodott az egyházkerület püspökének, hogy a kálvinista mester és auditor szándékosan feszültséget generál az evangélikus egyházban, a mester részegen fenyegeti, de még az iskolaházukban felkeresve is rútol gyalázza őt. Ezen események bizonyosan komoly szerepet játszottak 1671. évi lemondásában, mert levelét, mint *“Servitor Paratissimus Georgius Szenczy minister indignus Sz[ent] Grotiensis”* írta alá.⁸⁴² Elégedetlenségének már két évvel korábban is hangot adott, mikor is áthelyezését kérte Szentgrótról, arra hivatkozva, hogy a sok bántás miatt elunta magát.⁸⁴³ A XVII. század utolsó harmadából is, ha hiányosan is, több szentgróti evangélikus lelkészt is meg tudunk nevezni.⁸⁴⁴

A XVII. század derekán a hatását már egyre erőteljesebben éreztető katolikus megújulás ellenére 1661-ben Musay Gergely evangélikus püspök az egyházlátogatása során Szentgrótot még mint anyaegyházat nevezte meg.⁸⁴⁵ Ezen rangnak megfelelően az evangélikusok ekkor még minden bizonnyal templommal és paplakkal is rendelkeztek a településen.⁸⁴⁶ Ezt támasztja alá a már idézett Szenczy György levele, amelyben megemlíti egy rossz állapotú kapuval rendelkező paplakot, valamint egy iskolaházat is.⁸⁴⁷ Ezzel szemben az 1681. évi soproni országgyűlés elrendelte, hogy az ország bizonyos véghelyein, többek közt Szentgróton is, az ágostai hitvallás követőinek szabad legyen saját költségükön templomot építeni a külvárosban, következésképpen a korábbi szentegyházat időközben

⁸⁴⁰ EOL AGE I.a.7. Nr. 101. Miskolczi Mihály levele Fisztróvics Györgyhez. Söpte, 1666. április 10.

⁸⁴¹ EOL AGE I. a. 7. Nr. 116. Szenczy György levele Fekete Istvánhoz. Szentgrót, 1669. augusztus 5.

⁸⁴² EOL AGE I.a.7. Nr. 162. Szenczy György levele Fekete István püspökhöz. Szentgrót, 1671. január 24.

⁸⁴³ *“Sz. Gróton többet búval, bánattal, hogy sem mint örömmel (...) kérem kegyelmedet mutatná annyi jó akarattal hozzá, hogy venne ki Sz.Grótról, mert teljességgel eluntam magamat az jámborok között nemhogy gyarapodván, de inkább napról napra elfogyok...”* EOL AGE I. a. 7. Nr. 116. Szenczy György levele Fekete István püspökhöz. Szentgrót, 1669. augusztus 5.

⁸⁴⁴ Szentgróti evangélikus lelkészek: Deselvícs István (1641-1650/51), Miskolczi Mihály (1651-1654), Szenczy György (1665-1671), Sárossy András (1679-1681), Bokányi Ádám (1696-1700)

⁸⁴⁵ Musay Gergely püspöknek az 1661-ben még fennállott és a korábban elvett gyülekezetekről készített regestuma. Nemeskér, 1661. április 01. Közli: Payr, 1910. 145-150.

⁸⁴⁶ Fabó, 1873. 35.

⁸⁴⁷ EOL AGE I.a.7. Nr. 162. Szenczy György levele Fekete István püspökhöz. Szentgrót, 1671. január 24.

elvonhatták a felekezettől.⁸⁴⁸ Kardos Sámuel helytörténész a szentgróti szájhagyományra hivatkozva azt állítja, hogy még ebben az évben a protestánsok templomot, iskolát és paplakot építettek maguknak.⁸⁴⁹ Ennek viszont ellentmondani látszanak az Asbóth János kemenesaljai esperes által 1695/96-ban készített egyházlátogatási jegyzőkönyv adatai. Az esperes XVII. század végi állapotokra vonatkozó feljegyzései ugyanis nem említenek evangélikus templomépületet Szentgróton, csak a lelkészhiányra tesznek utalást.⁸⁵⁰ Ennek ellenére az ekkor már az egy évvel korábban újrászerveződő kemenesaljai esperességhez tartozó Szentgrót⁸⁵¹ még mindig anyagülekezetként volt számon tartva.⁸⁵² Sorsa azonban hamarosan beteljesedett: az 1725 utáni vallási türelmetlenség következtében a szentgróti gyülekezet – a környező községekéhez hasonlóan – megszűnt.⁸⁵³

A református valláshoz hasonlóan tehát a lutheránus felekezet meggyökeresedése és fennmaradása is a Szentgrótot (rész)birtokló Hagymási család támogatásának volt köszönhető. A szentgróti lutheránusok vonatkozásában Hagymási Miklós, majd utóbb özvegye, Maróthy Zsuzsanna töltötte be elsőként a patrónus szerepet. Jelentőségét mutatja, hogy az evangélikusok az 1646. évi meszlén gyűlésükre Hagymási Miklós özvegyét kérték fel egyházuk patronálására Nádasy Ferenc az 1643. évi⁸⁵⁴ rekatolizálása után.⁸⁵⁵ A kor szokásainak megfelelően Hagymási Miklós a hírneves grazi jezsuita kollégiumba járatta gyermekeit, ám a lutheranizmus mellett történő elköteleződésük érzékletes jeleként még ezen katolikus iskolában is evangélikus tanítót tartottak a fiaik mellett. Nevelőnek Cassai András kérték fel Hagymási Miklós feleségének, Maróthy Zsuzsannának a kívánságára, aki hithű evangélikus volt és minden bizonnyal nagy szerepe volt abban, hogy férje is a lutheránus valláshoz csatlakozott. Cassai 1634. május 5-én kelt levelében írta a Hagymási gyerekek felől, hogy még *“az ott benn való sárból is fertőzés nélkül”*, vagyis katolikus behatások nélkül tudta elhozni a Hagymási ifjakat a stájer városból.⁸⁵⁶ A középkor és a

⁸⁴⁸ 1681. évi törvény 26. tc. - CJH, 1900. 287.

⁸⁴⁹ Kardos, 1897. 13.

⁸⁵⁰ „*Pastorem pro nunc non dari.*” Asbóth János kemenesaljai esperesnek egyházlátogatási jegyzőkönyve az 1695. évből. Az esperességhez tartozó gyülekezetek jegyzékével. Közli: Payr, 1910. 264.

⁸⁵¹ EOL AGE I. a. 15./12. A kemenesaljai esperesség történetére vonatkozó iratok másolati gyűjteménye (Summaria recensio restaurati Protocollii) pag. 12. (Kis István (1695-1697))

⁸⁵² *“officiales Domini Terrestris Szentgrotiensis Ecclesia”*. Miskei Ádám: A kemenesaljai esperesség története 1695-1765. Közli: Payr, 1910. 288-310.

⁸⁵³ Payr, 1924. 453.

⁸⁵⁴ Rózsa, 1970. 185.

⁸⁵⁵ Payr, 1924. 452.

⁸⁵⁶ *“kijövn Graeczből a Hagymási ifjakkal (...) ez említett ifjak mellett való kötelességem is, nekem tisztességemre ez mai napiglan volt és szolgált kedvem szerint. De mivel immár Istennek hírével haza hoztam*

kora újkor folyamán a határos Zalából tanulni vágyó fiatalok egyik elsődleges célpontjának a német nyelvterület kollégiumai és egyetemei számítottak, mint például Bécs vagy az 1582-ben alapított, a következő évszázadban mind népszerűbbé váló Graz.⁸⁵⁷ Jóllehet a tizedfizetés megtagadásának hátterében általában nem a felekezeti hovatartozás állt, de közre játszhatott abban, hogy 1648-ban Széchényi György veszprémi püspök Zala vármegye törvényszéke előtt perbe fogta az özvegy Maróthy Zsuzsannát, mivel az általa követelt dézsma megfizetését számos alkalommal megtagadta.⁸⁵⁸ Ennek hátterében inkább azt sejtethetjük, hogy a Hagymási Miklós által 1617-ben, Ergelics Ferenc veszprémi püspökkel kötött tizedbérleti szerződést – amely értelmében 32 magyar forint ellenében kibérelte az aranyodi, zalaszegi és szentpéterei dézsmát – nem került többszöri meghosszabbításra.⁸⁵⁹

A gyászévtized türelmetlen légkörében több vallási alapon nyugvó atrocitás is történt Szentgróton. A legkirívóbb eset az volt, amikor evangélikus szentgróti katonák 1673. január elején meggyilkolták a szentgróti katolikus papot.⁸⁶⁰ Az ügy súlyossága miatt az Udvari Haditanács elé került, ám a vizsgálati jegyzőkönyvek alapján kiderült, hogy – amellett, hogy a repartitio beszállítása okán zavargások törtek ki, amely miatt a szolgabíró is megtámadták, valamint halálosan megfenyegették – a plébános meggyilkolásában Borsos Benedek és Szíjártó Péter mellett még egy szentgróti katona vett részt.⁸⁶¹ Február elején Sennyey István veszprémi püspök is vizsgálatot kért az ügyben.⁸⁶² A nyomozást Batthyány Kristóf végvidéki főkapitány le is folytatta, ám a haditanács kilátásba helyezte, hogy amennyiben a püspök nem elégedett a vizsgálat eredményével, akkor új nyomozást rendelnek el.⁸⁶³ A veszprémi püspök vezette katolikus megújuláshoz kapcsolódó térnyerési kísérletek már korábban is megmutatkoztak Szentgróton. 1672-ben a veszprémi püspök

őket az graeci kollégiumból, kitelvé esztendeje ebben, nem reménylem, hogy tovább immár mellettek töltsék időmet! hála Isten őket szárnyokra, okosságokra eresztettem és az ott benn való sárból is fertőzés nélkül kihoztam mind ennyi háborús fellegekben is. Jóllehet azért, ha az mostani újabban fellobbant s zűrzavarban egyveledett idő engedte volna, még talán két esztendeig is édes szülei tovább benne tanulni szenvedték volna.” Cassai András levele Kőszegi Mátyáshoz. Szentgrót, 1634. május 5. A levél teljes szövegét közli: Kemény, 1911. 365-366.

⁸⁵⁷ Bilkei, 1990. 33-36.

⁸⁵⁸ MNL ZML IV. 14a. Polgári perek. 4.d. 1648. Fasc. 7. Nr. 19.

⁸⁵⁹ ÖStA HHStA Csáky család levéltára, Fasc. 104. Nr. 11.

⁸⁶⁰ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 34084. Niczky János levele Batthyány Kristófhhoz. Szentgrót, 1673. január 13.

⁸⁶¹ ÖStA HKA Reg. Prot. 1673. f. 30. Nr. 207. Idézi: Szabó, 1959. 167-168.

⁸⁶² ÖStA HKA Exp. Prot. 1673. f. 121. Nr. 62. Idézi: Szabó, 1959. 168.

⁸⁶³ ÖStA HKA Reg. Prot. 1673. f. 69. Nr. 144. Idézi: Esze, 1959. 170.

kísérletet tett a dézsma beszédére Szentgróton, emellett pedig katolikus plébánost is akart a várba helyezni. Ekkor a kálvinisták léptek fel ez ellen, és az a hír járta, hogy a szentgrótiak a pápai, valamint a veszprémi kálvinistákkal szövetséget kötöttek, hogy bármely sérelem esetén együttes erővel lépnek fel.⁸⁶⁴ A kálvinisták kohézióját igazolja Radonay Mátyás zalavári apát későbbi, 1685-ből fennmaradt panaszlevele is, amelyben arról számolt be, hogy a szentgróti vajda lefogatta a hajdúit, emellett arra is vetemedtek, hogy Batthyány II. Ádám iratos hajdúit megtámadják. Többek közt Galambokot is felrabolták, azonban Radonay szerint valójában vallási indíttatás rejlett a támadások mögött, mivel állítása szerint “...kálvinista hajdúimat nem bántották, ki tetszik, hogy nem kártétel miatt, hanem hit miatt szenvedtek szegény emberim.”⁸⁶⁵

A katolikusok jelenlétére sajnálatos módon jóval kevesebb forrással rendelkezünk, azonban bizonyos, hogy képviselői a két protestáns irányzattal párhuzamosan jelen voltak a városban, amelyet egyértelműen bizonyít a szentgróti evangélikus sereg fentebb idézett levele is. Úgy tűnik, hogy a Hagymásiak birtoklása alatt a protestáns felekezet hívei viszonylagos békében éltek a katolikusokkal, bár azt minden bizonnyal a Hagymásiak által tanúsított pragmatizmus segítette elő. A szentgróti katolikus sereg 1683-ból fennmaradt levelében utal a már korábban említett 1634. évi, a birtokosok által az evangélikus sereg tagjai részére készített harangra, azonban azt is megjegyzi, hogy ugyanekkor a katolikusok számára is öntöttek egy harangot: “*az sereggel együtt költségekkel nevek alatt öntötték mind az kettőt (...) az kisebbiket nekünk katolikusok számára occupálta.*”⁸⁶⁶ A levélből az is kiderül, hogy a katolikus vitézek a harangot a várban tartották, így feltehetően misézésre a vár kápolnáját használták. Kérdés azonban, hogy ezt a katolikus polgári lakosság is látogathatta-e.

Az 1690. évi urbárium két használaton kívüli pusztatemplomról is említést tesz Szentgrót esetében.⁸⁶⁷ Úgy véljük, hogy legalább az egyik helyét Szentgrót prezídiumban kell keresnünk. A XIV. századtól már két plébános működött Szentgróton, amely

⁸⁶⁴ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 42810. Sennyey István levele Batthyány Kristófhhoz. Sümeg, 1672. december 21.

⁸⁶⁵ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 39023. Radonay Mátyás Ignác zalavári apát levele Batthyány (II.) Ádámhoz. Zalavár, 1685. október 29.

⁸⁶⁶ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 47040. A szentgróti katolikus sereg levele Batthyány Kristófhhoz. Szentgrót, 1683. július 17.

⁸⁶⁷ „*Templa duo deserta apparent.*” MNL OL MKA E 156a. U et C Fasc.29. Nr.1. 456.

plébániákat a XV. század elején egyesítették.⁸⁶⁸ Kardos Sámuel állítása szerint csak magában a szentgróti Polgár városban három templom is létezett, azonban adatai ez esetben igencsak megkérdőjelezhetők, mivel ezen épületekre vonatkozó értesüléseit – mint arra maga is többször utal – a helyi szájhagyomány útján szerezte. Annyi bizonyos, hogy az 1690-es urbárium által említett két templom közül az egyik a Polgár város északi részén állt, amelynek nyomai a mai napig láthatóak. Ezen egyházi épület a ferences rend szentgróti jelenlétéhez köthető. A XV. századtól fogva adatható a kolduló rend kolostorának működése,⁸⁶⁹ ám a régészeti vizsgálatok szerint a kolostor épülete egy XIII. századi templom elbontott épületének részleges felhasználásával jött létre, amelyre a román stílusjegyeket tartalmazó, beépített részek is utalnak.⁸⁷⁰ A kolostort a mohácsi csata után a visszavonuló török csapatok feldúlták, ám a rendház végső pusztulása 1541 után, ismeretlen időpontban következhetett be, ugyancsak az oszmán előretörés nyomán.⁸⁷¹ A Polgár város északi végében álló épületről Kardos Sámuel – források híján – azt feltételezte, hogy először a templomosok tulajdonában volt, később pedig mint női zárda funkcionált.⁸⁷² Az 1979-ben zajló archeológiai feltárás során derült ki, hogy a ferences kolostor helyén XIII. század második felében egy egyenes szentélyzáródású, támpilléres templom állt,⁸⁷³ amely templom épületével egy plébániatemplomot vél azonosítani a kutatás, ám a feltételezések szerint ebben az esetben ez nem azonos a település névadó templomával.⁸⁷⁴ Később ennek felhasználásával is készült kolostortemplom ugyanakkor befejezetlen volt, és a szentélyétől nyugatra eső területet egészen a XVIII. század végéig temetőként használták. A templom hajóját vélhetően a XVII. század végén számolták fel, így a XVIII. századi végső elbontásakor már csak a szentélyrész funkcionált templomként.⁸⁷⁵ Szentgrót akkori birtokosa, Batthyány Ferenc a polgárvárosiak kérelmére az egyik tornyát harangállványnak meghagyta.⁸⁷⁶ Vélhetően ezen torony a ferences kolostor megmaradt részével azonos, amely tornyot a török korban egyébként katonai-védelmi célokra is

⁸⁶⁸ 1467-ben a Szentgróti János és Hagymási I. Miklós hordozható oltár használatára is engedélyt kapott. Székelyhidi, h.n. é.n. 18.

⁸⁶⁹ Bilkei, 2015. 136.

⁸⁷⁰ Vándor, 1994. 111. Vö. Vándor, 1986. 49-76.

⁸⁷¹ Karácsonyi, 1923. 400. Vö. Székelyhidi, é.n. 18.

⁸⁷² Kardos, 1897. 12.

⁸⁷³ Vándor, 1986. 57.

⁸⁷⁴ Valtér, 2005. 198.

⁸⁷⁵ Uo. 57.

⁸⁷⁶ Kardos, 1897. 12.

felhasználták.⁸⁷⁷ Valószínűsíthetően nem a ferences kolostortemplom használatára utal az épülettől keletre nyíló kisebb (ma Zrínyi) utca, amit “Prépost “avagy a“ *Pap utcájának*” hívtak, hanem arra a körülményre, hogy ott főként a részbirtokos türjei prépost jobbágypai éltek.⁸⁷⁸

Mindezen az is bizonyossá vált, hogy a templomot a ferencesek távozását követően protestánsok használták, amelyre a szentélybe utólag beépített fakarzat nyomai utalnak.⁸⁷⁹ A rendelkezésre álló források alapján azt mondhatjuk, hogy minden bizonnyal a kálvinisták használták istentiszteleteikhez az egykori ferences kolostor szentegyházát. A már idézett 1700. évi urbárium sorai is azt erősítik, hogy a lakosság nagy része kálvinista volt a Polgárvárosban.⁸⁸⁰ Ugyancsak a használó felekezet kilétére ad választ az 1715-ös református anyakönyvi bejegyzés, miszerint a nevezett évben Batthyány Ferenc a református templomot bontatta el Szentgróton.⁸⁸¹ A Polgárváros kálvinista túlsúlya csak a XVIII. század közepére látszik enyhülni, miután az 1748. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv adata szerint a szentgróti Külső városban már kétannyi lutheránus élt, mint kálvinista.⁸⁸²

A másik templom helyére vonatkozólag sajnálatos módon nem rendelkezőnk forrásokkal. Mindazonáltal vélhetően Szentgrót oppidumban is létezett egy templom. Kardos Sámuel adatgyűjtése szerint 1681-ben az ágostai és helvét hitvallásúak templomot építettek, amely a „*mostani plébánia templom helyén állott,*” ám ez a templom viszonylag rövid ideig állt fenn, ugyanis 1715-ben Batthyány Ferenc erőszakkal elfoglalta, majd lerontotta.⁸⁸³ A helytörténész minden bizonnyal a a Polgárvárosi és oppidumbeli templomot összekeverte egymással, mivel 1715-ben a Polgárvárosi templom lebontása történt meg. Ugyanakkor az 1753 és 1758 között emelt Szent Imre plébániatemplom helyén a kutatás eltételez egy valamiféle templomépületet,⁸⁸⁴ amely feltételezések szerint az evangélikusok liturgiáihoz szolgált helyszínül. Ez az épület állhatott pusztán 1690-ben, amelynek oka lehetett, hogy az idézett urbárium készítésének évében a nagy árvizek mellett

⁸⁷⁷ Lásd a Polgárváros fejezetben

⁸⁷⁸ Kovács, 1991. 96.

⁸⁷⁹ Vándor, 1986. 57.

⁸⁸⁰ MNL OL MKA E 156a. U et C Fasc. 10. Nr. 37. 28-29.p.

⁸⁸¹ Kiskomáromi vegyes anyakönyvek (X 3021). 1715. (MOL Filmtár A 1525. tekercs)

⁸⁸² VÉL I. 01. 08. Visitatio canonica districtus Keszthelyiensis 1748. (8. kötet)

⁸⁸³ Kardos, 1897. 13.

⁸⁸⁴ Valter, 2005. 198.

komoly pestisjárvány is dúlt Szentgróton és Bérben.⁸⁸⁵ A szentgróti katolikus sereg által említett, majd háromszor értékesebb, nagyobbik harang így valószínűleg, a reformátusok által használt, egykori ferences templom harangtornyában teljesített szolgálatot “*mind az két [protestáns] részre*”.⁸⁸⁶ Erre utal Szenczy György evangélikus prédikátor levelében is, mikor a kálvinista mesterrel való nézeteltérésére utalva panasolja, hogy utóbbi az ő tudta nélkül, pusztán irigységből harangoztat.⁸⁸⁷

A forrásanyagban katolikusokkal elsősorban Szentgrót oppidumban találkozunk.⁸⁸⁸ Az ő pasztorálásukról a türjei plébános gondoskodott, aki átjárt Szentgróra lelki szolgálatot nyújtani. Igazolja ezt Gyöngyösi Nagy Ferencnek a levele, amelyben jelezte a Batthyáynak, hogy a pestissel kapcsolatban oly módon fog érdeklődni, hogy: “*Türjére fogok egy tisztviselőt küldeni, s az ott való plébánost, az ki Szentgróra is szokott járni*”⁸⁸⁹ Így működött lelkipásztorként Szentgróton Geörgei János György 1651-ben, aki Türjén volt plébános.⁸⁹⁰ Okkal feltételezhető, hogy csak a gyászévtized alatt, az ellenreformáció légkörében kapott saját plébánost a település, ám – mint láttuk – az ő sorsa tragikusan alakult. A plébánosok mellett bizonyára az 1654-ben felszentelt sümegi ferences rendház szerzetesei is kivették részükét a helyi katolikus közösség pasztorálásából és nem mellesleg a térítő munkából. Mindezt egyértelműen igazolják a “*Nomina conversorum Haereticorum et Paganorumban*” foglaltak, miszerint 1689 előtt ferences szerzetesek nemcsak Szentgrót várában, hanem többek közt Türjén, Szentlászlón, illetve más Balaton melletti településen is elláttak lelkipásztori feladatokat.⁸⁹¹ A ferences rend ugyanis a XVII. század derekától újra aktívan jelen volt a térségben, de lendületet csak a török kiűzése után vett újbóli megtelepedésük a Dunántúlon.⁸⁹² Mindazonáltal a sümegi ferencesek elévülhetetlen érdemeként kell megjegyezni, hogy a Zala menti végházak és települések nagy létszámú

⁸⁸⁵ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 33190. Gyöngyösi Nagy Ferenc levele Batthyány (II.) Ádámhoz. Egerszeg, 1689. január 1.

⁸⁸⁶ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 47040. A szentgróti katolikus sereg levele Batthyány (II.) Kristófhhoz. Szentgrót, 1683. július 17.

⁸⁸⁷ EOL AGE I.a.7. Nr. 162. Szenczy György levele Fekete István püspökhöz. Szentgrót, 1671. január 24.

⁸⁸⁸ MNL OL MKA E 156a. U et C Fasc.10. Nr. 37. 28-29. (1697)

⁸⁸⁹ MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles. Nr. 33190. Gyöngyösi Nagy Ferenc levele Batthyány (II.) Ádámhoz. Egerszeg, 1689. január 1.

⁸⁹⁰ Pfeiffer, 1990. 438.

⁸⁹¹ P. Takács–Pfeiffer, 2001. 231-232.

⁸⁹² Siptár, 2013. 268-273.

protestáns katonaságát és nagyszámú hívét visszaterelték a katolikus hitre, így biztosítva a következő századokra a térség viszonylag homogén vallási arculatát.⁸⁹³

Mint korábban már említettük, Szentgróton izraelita lakosság is élt, akik a Zala-parti település gazdasági életében is jelentékeny szerepet töltöttek be. A XVII. századból szinte alig rendelkezünk róluk forrásokkal, ugyanakkor bizonyos, hogy a Polgárvárosban éltek, mivel a hitközség anyakönyvi területéhez tartozó települések közt sokadmagával Kísszentgrót neve szerepel.⁸⁹⁴ Létszámukról és anyagi helyzetükről nehéz megbízható képet alkotni, mivel csak 1725-től állnak rendelkezésünkre zsidóösszeírások.⁸⁹⁵ Ezen első (ténylegesen 1727-ben végrehajtott) összeírás Szentgróton hat zsidó családfőt írt össze, akik elsősorban kereskedésből éltek, és magától értetődően a zsidó hitet gyakorolták. Egyiküknek, Hierschl Jakabnak volt egy keresztény kocsisa.⁸⁹⁶ A tíz évvel később készített lajstrom szerint öt háztartásban összesen 25 fő zsidó élt Szentgróton,⁸⁹⁷ valamint a szentgróti zsidóság Keszthely izraelita lakosságával együtt hitközségi gyülekezetet alkotott.⁸⁹⁸ A hitközség alapításáról pontos adatokkal nem rendelkezünk, azonban valamikor a XVII. század végére datálhatjuk, amennyiben hitelt érdemlőnek fogadjuk el az állítást, hogy a szentgróti izraelita hitközség temetőjében 300 évnél idősebb feliratú sírkövek is találhatóak.⁸⁹⁹ Tudjuk, hogy a kezdeti időkben istentiszteleteikhez imaházat béreltek a Batthyányaktól Szentgróton,⁹⁰⁰ ám az 1809-ban létrejött szerződésnek köszönhetően a zsidók zsinagógája megépítésre került.⁹⁰¹ A szentgróti zsidó gyülekezethez a XIX. század közepén már 37 falu tartozott, akik a régi szokás szerint a szentgróti zsinagógához tartoztak és közösen tartottak fenn egy rabbit.⁹⁰²

Összegzésképpen elmondhatjuk tehát, hogy a három vallási irányzat egymás mellett létezett. A protestantizmus már a XVI. század folyamán megjelent Szentgróton és

⁸⁹³ P. Takács–Pfeiffer, 2001. 372.

⁸⁹⁴ MZSL, 1929. 968.

⁸⁹⁵ Németh, 2002. 18-19.

⁸⁹⁶ Németh, 1994. 21.

⁸⁹⁷ Számuk csak az 1746-os összeírás alapján emelkedett a duplájára. Németh, 1994. 27.

⁸⁹⁸ Uo., 24.

⁸⁹⁹ MZSL., 1929. 969.

⁹⁰⁰ Kardos, 1897. 45.

⁹⁰¹ Miután a szentgróti zsidók piacnál álló, bérelt imahelyének padlása bedőlésveszély okán restaurálásra és a tagok megnövekedett létszáma lévén bővítésre szorult, a zsidó hitközség megegyezett Batthyány Ferencsel, és 2000 forint egy összegben történő lefizetésével megvásárolta a templomot, valamint egyéb, olyan jogokat is, mint pl. A kóser bormérés joga. A vásárlással a hitközség belátása szerint bővíthette és építhette a templomot, azzal a meghagyással, hogy a megvásárolt épületet csak vallási célokra használhatták, valamint gyarapodás esetén az ahhoz szükséges földterületet az uradalomnak ingyen át kell adnia. A szerződés német nyelvű szövegét közli: MZSL., 1929. 969-970.

⁹⁰² Németh, 2002. 167-168.

a következő évszázadban is szilárd pozíciókkal rendelkezett két felekezetük, köszönhetően Hagymási Kristóf személyének. 1631-es halálát követően a református vallás némileg háttérbe szorult, és az addig – a Hagymási Miklós, illetve annak házastársa, Maróthy Zsuzsanna hathatós támogatását élvező lutheránus felekezet került előtérbe, amely nagyban volt köszönhető a szentgróti vár kapitányának, Hagymási Istvánnak is. A protestantizmus ágainak megjelenést és megerősödését, hasonlóan a Balaton-parti Keszthelyhez, elsősorban a prezídiumok (rész)birtokosainak kegyúri támogatása határozta meg. Mindezek mellett a katolicizmus jelenléte is igazolható, ám minden bizonnyal a három felekezet közül ez rendelkezett a legkevesebb hívővel és támogatással. A Polgár városban az egykori ferences kolostortemplomot a reformátusok (mint azt a közös harang ténye is sejteti, gyaníthatóan a lutheránusokkal közösen) használták istentiszteleteikhez, egészen az épület XVIII. századi elbontásáig. A XVII. század derekára többségbe került evangélikusok (véltetően ezúttal is a kálvinistákkal társbérletben, amit a közösségi emlékezet őrzött meg) a gyászévtized elmúltával, 1681 után új templomot építettek maguknak. Ennek a feltehetően a mai Szent Imre plébániatemplom helyén álló építménynek a további sorsa mindazonáltal még tisztázásra szorul.

VII. Összegzés

Buda 1541. évi, majd Szigetvár 1566. évi elvesztését követően a császárváros és az osztrák örökös tartományok előtt reális fenyegetésként körvonalazódott az oszmán uralom rémképe. A Habsburg hadvezetés egy Magyarország területén megszervezett határvédelmi vonal kialakításával próbálta meg feltartóztatni az oszmán hódítókat oly módon, hogy a Dél-Dunántúl védelmi szempontból kedvező természeti adottságait nagy mértékben igyekezett kihasználni. Az erejük teljében lévő oszmánok ellen javarészt ekkor kezdték megerősíteni a térség védelemre alkalmas, katonai szempontból használható objektumait, amelyek nagyjából az 1570-es évek második felére alkottak egy viszonylag egységes védelmi övezetet. Ennek keretében vette kezdetét az 1561-es nagy oszmán portyát követően Szentgrót várának *“magyar módra”* történő, vagyis föld-fa rendszerű megerősítése is Nádasdy Tamás dunántúli kerületi főkapitány⁹⁰³ koordinációja mellett. Korábban, a XIV. század második felétől álló szentgróti vár az azt tulajdonló Hagymási család birtokközpontjaként és lakóhelyeként magasodott a Zala kanyarulatától délre, a folyó jobb partján. Annak ellenére, hogy már a magyarországi végvárrendszer 1582. évi jegyzéke szerint Szentgrót a kanizsai végvidék várai közé tartozott,⁹⁰⁴ az erősség igazi jelentősége Kanizsa 1600-as elvesztését követően növekedett meg. A fővár oszmán kézre kerülését követően ugyanis más Kanizsa környéki várhoz hasonlóan Szentgrót is betagozódott az újonnan kialakuló védzónába.

A Kanizsa ellen vetett végvidék tagjaként Szentgrót azon végvárak közé tartozott, amelyek megmaradtak az eredeti birtokosaik kezében. Ezzel magyarázható, hogy Szentgróton is a település örökös földesurai kerültek kinevezésre a végvárváros helyőrségének az élére, egészen a Hagymási család fiúágon történő kihalásáig (1654). A végvárváros stabilan 75 főben meghatározott királyi katonasága mellett a XVII. század első évtizedeitől kezdve jelentős létszámú szabados alkalmazásával találkozunk, akik a földesúrtól nyert részleges vagy teljes úrbéres mentesség fejében különböző katonai és kiegészítő szolgálattal tartoztak. Szentgrót esetében is megfigyelhető, hogy a létszámát tekintve a polgári lakosság fölé emelkedő katonaság megjelenése és létszámuk szinten tartása a földesurak szándékából, a leggazdaságosabb módon történő biztosítása érdekében történt. A szabadosok Szentgrót életében betöltött szerepét jól illusztrálja, hogy létszámuk

⁹⁰³ Pálffy, 1997c. 269.

⁹⁰⁴ A Zala felső folyása mentén elhelyezkedő, Szentgrót környéki erősségek (Lövő, Bér, Kemend) is az 1582. évi jegyzékben jelennek meg elsőként. Pálffy, 1995b. 136.

messze meghaladta a királyi katonaságét, ugyanakkor a tőlük megkövetelt militáris szolgálat fegyvernemenként eltérő volt. A rájuk osztott leggyakoribb feladatokat figyelembe véve Szentgrótnak a határvédelmi rendszerben betöltött szerepére is következtethetünk. A fegyveres kíséret biztosítása és a posta-, illetve hírtovábbításban való általános alkalmazásuk mutatja, hogy Szentgrót nem tartozott a védelem első vonalához. Ráadásul az oszmán portyák leggyakoribb célja a Rábán túli, még hódolatlan területek voltak, így a portyázók számára a legkézenfekvőbb támadási irány a Zala folyó nyugatabbi átkelői és gázlói felé esett.

A szabadosok és egyéb katonaelemek jelenléte az úrbéres, valamint az iparos-kereskedő népesség életére is nagy hatással volt. A fegyverforgatók és hozzátartozóik mellett kisebbségbe került úrbéres lakosság a prezídiumtól délre elterülő, jogilag is önállósult Polgárvárosba szorult, míg a palánkfalal, illetve árokrendszerrel övezett mezőváros a katonáknak és családtagjainak szolgált otthonául. Az épített védelmen felül Szentgrót esetében a Nádas-patak is egyfajta fizikai határt képezett a két településrész között, ami tovább erősítette a térbeli szeparációját. Ugyanakkor a szakirodalom megállapítása, miszerint a zalai végvárvárosok tekintetében csak a vár és a hóstát rendelkezett fizikai védelemmel, pontosításra szorul. Jóllehet a Polgárváros valóban nem rendelkezett védművekkel, a lakók saját költségükön két strázsát tartottak, akik az egykori ferences kolostor megmaradt tornyában figyelőszolgálatot láttak el és hírtovábbításra alkalmas eszközeik segítségével veszély esetén jelezni tudtak a hóstát és a vár katonasága részére. A két településrész nem mellékesen abban is különbözött egymástól, hogy a Polgárváros lakói oszmán részre adófizetésre voltak kötelezve. Szentgróton tehát – más zalai végvárvárosokhoz hasonlóan tetten érhető – a sajátos, hármas tagolódású (úgy mint a végvár, a prezídium vagy hóstát, illetve a külső vagy polgárváros) településszerkezet.

A szeparáció ugyanakkor nem jelentette a társadalmi kapcsolatok áthidalhatatlan akadályát; a fegyverforgatók, a nemesség, valamint az úrbéres és iparos-kereskedő réteg közt a szociális korrelációk megmaradtak. Házassági és rokoni kapcsolatok kimutathatók az egyes településrészek lakói közt, akár csak az ingatlanok birtoklásának módozatai. A mezővárosi (hóstáti) népesség nagy részét alkotó katonaközösség az akadozó zsoldfizetés okán, megélhetését biztosítandó maga is részt vett a gazdasági termelésben. A legtöbbjük földet vagy szőlőt művelt Szentgrót határában, de nem ritkán a településtől távolabb eső vidékeken is gazdálkodtak. Egyesek a kézműiparban és a kiskereskedelemben voltak érdekeltek. Láthatólag a katonaság minden komponense törekedett az úrbéres földek állományába nem tartozó irtásföldek megszerzésére, amelyek mentesültek mind a földesúri

pénz-, munka-, illetve terményjáradék, mind pedig az állami adók alól. Ennek ellenére fontos hangsúlyozni, hogy a földesúr csak a neki járó terhek alól adhatott szabadságot, így például a földek után járó egyházi adó alól nem. Ennek ellenére Szentgrót esetében is igazolható, hogy a dézsma megfizetésének a törvényi előírás ellenére nem tettek eleget. Hangsúlyozni szükséges tehát, hogy a katonaság a földjei után az állami és földesúri adókat nem a szokásjogra hivatkozva nem fizette, hanem mert a település birtokosai által biztosított kondíciók miatt felmentést kapott azok alól.

A katonaság szőlőgazdálkodása a volumenéből ítélve az önellátást szolgálta. A szentgróti borok mennyisége, ára, és feltehetően minősége is jóval elmaradt például a Balaton mellékiekétől. Ezzel is a határ szűkösségével is magyarázható, hogy Szentgróton inkább a szántóföldi művelés és a gabonatermelés dominanciáját figyelhettük meg, amelyet a két szentgróti településrészen, valamint a szomszédos Batykon működő malom megléte és teljesítménye is kiválóan példáz. A megtermelt gabona nagy része is a település önellátását szolgálta, de ugyanez mondható el a település iparáról és kereskedelmi tevékenységéről is. A szentgróti, középkori kiváltságok alapján tartott országos vásárokon többnyire a környékbeli településekről származó áruk cseréltek gazdát. A távolsági marhakereskedelemnek ugyan akadtak szentgróti résztvevői, azonban számuk elhanyagolható volt. A tizenöt éves háborút (1591–1606) követően a nagyrészt oszmán fennhatóság alá eső mezővárosok közvetítő gazdasági szerepét a két birodalom határán elhelyezkedő prezídium vették át. Erre utalhat az is, hogy a jelentősebb katonavárosok saját mértékegységrendszerrel rendelkeztek.⁹⁰⁵ Szentgrót alárendelt gazdasági szerepét jól mutatja, hogy ürmérték gyanánt a pápai köből volt rendszeresítve, míg a húskimérés vonatkozásában a keszthelyi piac árai alapján számoltak.⁹⁰⁶ A kézműiparáról általánosságban elmondható, hogy az igazodott a zalai prezídiumokban a XVII. században fellelhető iparszerkezetéhez, azaz a luxusipari cikkek teljes hiánya mellett szinte kizárólagosan a helyi igényeket kielégítő (tágabb értelemben vett) ruházati, illetve fémipari termékek előállítására korlátozódott.

Szentgrót felekezeti élete ugyanakkor számos egyedi vonást mutat, tekintve, hogy a lutheri és a helvét felekezetűek mellett katolikusok is éltek a végvárosban, illetve a Polgárvárosban. Ennek lehetséges magyarázata, hogy a XVII. században a település nagyobb részét kezükben tartó protestáns Hagymásiak maguk is megosztottak voltak

⁹⁰⁵ Végh, 2007. 248.

⁹⁰⁶ Iványi, h.n., é.n. 159.

felekezeti tekintetben, így a birtokos személyétől függően hol egyik, hol másik protestáns közösség nyert teret, illetve tett szert időlegesen vezető szerepre. A század második felétől a katolikusok is meg tudták erősíteni pozícióikat, részint az 1630-as években rekatolizált Batthyányak birtokba kerülése, részint az ellenreformáció nyílt támadása következtében.

A visszafoglaló háborúk (1683–1699) lezárultával a helyőrségek feloszlását követően Szentgrót vára elkerülte a lerombolást, mely nagyban volt köszönhető a települést 1654-től birtokló Batthyány család hercegi ágához tartozó Batthyány–Strattmann Eleonóra közbenjárásának. Ugyannakkor a vitézlő rend tagjai, valamint a nagy létszámú szabados katonaság a hódoltság idején kivívott kiváltságaikat folyamatosan elveszítették. Az 1736-ban meginduló úrbéri pereknek köszönhetően a földesúri hatalom újbóli megerősödése véget vetett Szentgrót kiváltságos helyzetének.

VIII. Levéltári források

- **Hadtörténelmi Levéltár, Budapest**

Törökkori Gyűjtemény

- **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest**

E szekció: Magyar kincstári levéltárak

Magyar Kamara Regisztratúrája

E 57 Libri regii

Magyar Kamara Archívuma

E 156 Urbaria et Conscriptioes

E 158 Conscriptioes portarum

E 185 Nádasdy család levéltára

E 211 Lymbus

Magyar Királyi Helytartótanács levéltára

C 25 Acta mechanica

P szekció: Családi levéltárak

P 507 Nádasdy család, Nádasladányi levéltára

P 1313 A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslevéltára

P 1314 A herceg Batthyány család levéltára, Missiles

P 1322 A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család körmendi központi igazgatósága

Q szekció: Diplomatikai levéltár

R szekció: Az 1526 utáni gyűjtemény

R 315 Török iratok

S szekció: Térképtár

S Családi fondokból kiemelt térképek

S 81 Vízrajzi Intézet, Iratok

X szekció: Filmtár

V. szekció: Pecsétgyűjtemény

- **Burgenländisches Landesarchiv, Eisenstadt**

Batthyány–Herrschaftsarchiv Kittsee

- **Österreichisches Staatsarchiv, Wien (ÖStA)**

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Ungarische Akten

SB Csáky Familienarchiv

Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)

Hoffinanz Ungarn

• **Evangélikus Országos Levéltár (EOL)**

Archívum Generalis Ecclesiae (AGE I.)

• **Veszprémi Érseki Levéltár, Veszprém (VÉL)**

Canonica Visitatio

• **Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (MNL VaML)**

IV. 1.a. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek

Gyűjtemények

XV. 3. Missilis levelek gyűjteménye

Egyházi szervek

XII. 1.a. Vasvár–Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára, Felvállási jegyzőkönyvek (Protocollum)

XII. 1. f. Litteralia instrumentae

• **Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML)**

IV. 1.a. Köz- és részgyűlési jegyzőkönyvek

IV. 1.b. Közgyűlési iratok

IV. 9.a. Általános adóalap-összeírások

IV. 14.a. Polgári Perek

IX. 27. A Zalaszentgróti kovács céh iratai

XV. 41. Kéziratok

XV. 43. Holub József Zala megye történetére vonatkozó kéziratai és jegyzetei

XV. 61. Zala megye helytörténeti lexikonához készült adatgyűjtés

IX. Kiadott források

- **Bérenger, 1973.** = Bérenger, Jean: Les “Gravamina”. Remontrances des Diètes de Hongrie de 1655 a 1681. Recherches sur les fondements du droit d’Etat au XVIIe siècle. (Publications de la Sorbonne, Série “Documents” 23.) Paris, 1973.
- **Bilkei, 1999.** = Bilkei Irén: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527-1541. (Zalai Gyűjtemény, 47.) Zalaegerszeg, 1999.
- **Bilkei, 2002.** = Bilkei Irén: A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. 1542-1544. (Zalai Gyűjtemény 54.) Zalaegerszeg, 2002.
- **Bilkei, 2008.** = Bilkei Irén: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1545-1548. (Zalai Gyűjtemény 64.) Zalaegerszeg, 2008.
- **Céhlevelek, 2000.** = Az Mester Emberek jó rendtartása. Magyar nyelvű céhlevelek (1525-1682). A levéltári szövegek átírását végezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Tuza Csilla és Vissi Zsuzsanna. Bp., 2000.
- **Céhlevelek, 2003.** = Az Mester Emberek jó rendtartása. Magyar nyelvű céhlevelek (1683-1719). A levéltári szövegek átírását végezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Vissi Zsuzsanna. Bp., 2003.
- **CJH, 1899.** = Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000-1895. 1526-1608. évi törvénycikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Bp., 1899.
- **CJH, 1900.** = Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000-1895. 1657-1740. évi törvénycikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Bp., 1900.
- **Evliya Cselebi, 1908.** = Evliya Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664-1666. Török - magyarkori történelmi emlékek. Török történetírók. III. Kötet. Fordította és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. Bp., 1908.
- **Hasan aga, 1976.** = Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarnfeldzüge des Grosswesiers Köprülüade Fazil Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den „Kleinodien der Historien” seines Siegelbewahrers Hasan aga. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Erich Prokosch. Osmanische Geschichtsschreiber 8. Graz-Wien-Köln, 1976.

- **Hegedüs–Szabó, 2007.** = Hegedüs Zoltán–Szabó Zoltán: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái IV. 1638-1650. Győr, 2007.
- **Hegedüs–Szabó, 2009.** = Hegedüs Zoltán– Szabó Zoltán: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái V. 1651-1675. Győr, 2009.
- **Hegedüs–Szabó, 2015.** = Hegedüs Zoltán–Szabó Zoltán: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái VI. 1676-1690. Győr, 2015.
- **HO.** = Hazai Okmánytár. Kiad.: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Ipolyi Arnold, Véghely Dezső. I-VIII. kötet Bp., 1865-1891. (IV. kötet)
- **Istvánffy, 2003.** = Istvánffy Miklós: magyarok dolgairól írt históriája I/2. - Tállyai Pál XVII. századi fordításában: Historiarum de rebus Ungaricis libri. Sajtó alá rendezte: Benits Péter. Bp., 2003.
- **Iványi, h.n., é.n.** = Iványi Béla: Zalaszentgrót története. H.n., é.n. (Kézirat) MNL ZML
- **Iványi, 1958.** = Iványi Béla: Végvári élet a Dunántúlon a XVII. században. Bp., 1958. (Kézirat) MTA Kézirattára, Ms. 5301/7.
- **Iványi, 1942.** = Iványi Béla: A körmendi levéltár Memorabiliái. (Körmendi Füzetek 2.) Körmend, 1942.
- **Karlinszky, 2014.** = Püspöki birtokjogi iratok (1527-1785). Litteralia instrumenta episcopatus Wesprimiensis tangencia (1527-1785) VÉL ÉL III. 1.a. 3. Szerk.: Karlinszky Balázs. (Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár segédletei, Segédletek 7.) Veszprém, 2014.
- **Maksay, 1990.** = Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. II. kötet. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 16.) Bp., 1990.
- **Merényi, 1904.** = Merényi Lajos: A zalai hódoltság adója 1629-ben. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 11. (1904) 363-389.
- **Nagy, 1859.** = Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. V. kötet. Pest, 1859.
- **Németh, 2002.** = Németh László: A Zala megyei zsidóság történetének levéltári forrásai 1716-1849. (Zalai gyűjtemény 52.) Zalaegerszeg, 2002.

- **Oklevéltár I., 1886.** = Zala Vármegye Története - Oklevéltár I. kötet. 1024-1363. Szerk: Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula. Bp., 1886.
- **Oklevéltár II., 1890.** = Zala Vármegye Története - Oklevéltár II. kötet. 1364-1498. Szerk.: Nagy Imre - Véghely Dezső - Nagy Gyula. Bp., 1890.
- **Payr, 1910.** = Payr Sándor: Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez I. Kötet. Sopron, 1910.
- **Szabó, 1959.** = Szabó István: Protestáns egyháztörténeti adatok az 1670-1681. évekből a bécsi hadilevéltárból (2. közl.) *Egyháztörténet*, 2. (1959) 1-2. füzet. 132-174.
- **Tomisa, 2002.** = Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek. 16-17. század. Szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Tomisa Ilona. Bp., 2002.
- **Tóth P., 1989.** = Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595-1600. (Vas megyei levéltári füzetek 2.) Szombathely, 1989.
- **Tóth P., 1992.** = Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601-1620, 1631-1641. (Vas megyei levéltári füzetek 5.) Szombathely, 1992.
- **Tóth P., 1994.** = Tóth Péter: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1579-1589. Sopron, 1994.
- **Tóth P., 2012.** = Tóth Péter: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái III. 1656-1716. (Zalai Gyűjtemény 72.) Zalaegerszeg, 2012.
- **Turbuly, 1989.** = Turbuly Éva: Zala megyei statútumok. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1988. Szerk.: Bilkei Irén. (Zalai Gyűjtemény 28.) Zalaegerszeg, 1989. 39-53.
- **Turbuly, 1989.** = Turbuly Éva: Zala megyei statútumok. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1988. Szerk.: Bilkei Irén. (Zalai Gyűjtemény 28.) Zalaegerszeg, 1989. 39-53.
- **Turbuly, 1996.** = Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1611-1655. (Zalai Gyűjtemény 39.) Zalaegerszeg, 1996.
- **Turbuly, 2000.** = Turbuly Éva: Zala megye közigazgatása 1541-1750. In: Zala vármegye archontológiája 1138-2000. Szerk.: Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 50.) Zalaegerszeg, 2000.
- **Turbuly, 2002.** = Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. 1595-1608. Sopron, 2002.

- **Varga, 1958.** = Varga Endre: Úriszék XVI-XVII. századi perszövegek. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 5.) Bp., 1958.
- **ZMHL-12., 2009.** = Zala megye helytörténeti lexikona. Kézírtos regesztagyűjtemény. 12. (Kisszentgrót)
- **ZMHL-25., 2009.** = Zala megye helytörténeti lexikona. Kézírtos regesztagyűjtemény. 25. (Zalaszentgrót)

X. Felhasznált irodalom

- **Adattár, 1996.** = Adattár: Beszámoló az 1980-1990 közötti munkákról. In: Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal évkönyve 1980-1990. Szerk.: Horler Miklós–László Csaba. (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 10.) Bp., 1996. 301-406.
- **Bácskai–Nagy, 1984.** = Bácskai Vera–Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp., 1984.
- **Bácskai, 1965.** = Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből 37.) Bp., 1965.
- **Bácskai, 1993.** = Bácskai Vera: Piackörzetek és piacközpontok a Dél-Dunántúlon a 19. század első felében. In: Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk.: Kapiller Imre. (Zalai Gyűjtemény 34.) Zalaegerszeg, 1993. 171-200.
- **Bácskai, 2002.** = Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp., 2002.
- **Bagi–Kocsis, 2016.** = Bagi Zoltán Péter–Kocsis Zsuzsanna: A dél-dunántúli végvidék hétköznapijai. 1526-1568. Missilisek. *Levéltári Szemle*, 66. (2016) 1. sz. 64-81.
- **Bajzik–Nagy, 2005.** = A körmendi Batthyány levéltár és a várkastély gyűjteményeinek pusztulástörténete 1945-1952. Szerk.: Bajzik Zsolt–Nagy Zoltán. *Kulturális műhely*, 13. (2005) különszám. (Körmendi Figyelő könyvek 4.)
- **Bajzik, 2006.** = Bajzik Zsolt: A körmendi kastély műkincseinek és levéltárának sorsa 1945 után. In: A Batthyányiak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27-29. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend-Szombathely, 2006. 265-274.
- **Bakács, 1957.** = Bakács István: A dicális összeírások. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovacsics József. Bp. 1957. 51-81.
- **Balogh, 2021.** = Balogh Máté: Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitányhelyettesei. Középnemesi-katonai karrierük a Dunántúlon a XVII. században. Doktori disszertáció. PPKE BTK. Bp., 2021.
- **Baráth, 2014.** = Baráth Zsolt: A Rába, mint védelmi vonal 17. században. Védelmi munkálatok és létesítmények a folyó Vas megyei szakaszán. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 41. (2014) 1. sz. 31-53.

- **Baráth, 2015.** = Baráth Zsolt: A Rába védelmi vonal és Szentgotthárd térsége a 17. század derekán. In: A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Szerk.: Tóth Ferenc. Szombathely, 2015. 257-295.
- **Baráth, 2018.** = Baráth Zsolt: Oszmán terjeszkedés a Dunántúlon és az 1594. évi Rába felmérés. *Győri Tanulmányok*, 39. (2018) 53-77.
- **Baráth, 2021.** = Baráth Zsolt: Draskovich György püspök és a pornói német jobbágyok konfliktusa a 17. század első felében. Adalékok a pornói apátság történetéhez. *Vasi Szemle*, 75. (2021) 1. sz. 3-12.
- **Bedy, 1942.** = Bedy Vince: Adalékok a győri ipar történetéhez. *Győri Szemle*, 13. (1942) 1-4. sz. 21-29., 92-95., 131-143., 181-194.
- **Benczik–Hermann, 2002.** = Benczik Gyula–Hermann István: A pápai szabók céhlevelének átírata az őriszentpéteri szabók részére (1645). Írott és tárgyi emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Különlenyomat. Bp., 2002.
- **Benczik, 1991.** = Benczik Gyula: „...iszonyu bontetis alatt hagyánk és parancsolánk...”: a fehérvári szandzsákbég hitlevele a Győrvar és Jánosháza környéki hódolt falvaknak az 1590-es években. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 18. (1991) 2. sz. 72.
- **Benczik, 1992.** = Benczik Gyula: Az őrimogyorósi és a tótfalusi kastély a török elleni védelemben (1609-1681). *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 19. (1992) 2. sz. 46-56.
- **Benda, 1972.** = Benda Kálmán: A királyi Magyarország tisztí címtára 1607-1608. *Levéltári Közlemények*, 43. (1972) 2. sz. 265-326.
- **Benda, 1999.** = Benda Borbála: Főúri halkezeskedelem a XVII. századi Dunántúlon. *Fons (Foráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 6. (1999) 293-325.
- **Bendefy, 1973.** = Bendefy László: A juti gátak és a Balaton török kori magas vízállása. In: Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 4. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1973. 113-127.
- **Bertényi–Molnár–Vikár, 2011.** = Bertényi Iván–Molnár András–Vikár Tibor: Zala megye településeinek címerei és zászlai. Kemendollár, 2011.
- **Békefi, 1978.** = Békefi István: Zalai utak. Zalaegerszeg, 1978.

- **Bilkei–Turbuly, 1989.** = Bilkei Irén–Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1555-1609. (Zalai Gyűjtemény 29.) Zalaegerszeg, 1989.
- **Bilkei, 1990.** = Bilkei Irén: Adatok a középkori és kora-újkorai egyetemjárás és litterátus műveltség történetéhez Zalában. In: Művelődéstörténeti tanulmányok 1990. Szerk.: Turbuly Éva. (Zalai Gyűjtemény 31.) Zalaegerszeg, 1990. 29-48.
- **Bilkei, 1997.** = Bilkei Irén: Zala megye nemessége a Mohács utáni két évtizedben. In: Zalai történeti tanulmányok. Szerk.: Káli Csaba. (Zalai Gyűjtemény 42.) Zalaegerszeg, 1997. 21-61.
- **Bilkei, 2015.** = Bilkei Irén: Szentgrót és birtokosai a középkorban. In: Zalai Múzeum 22. Szerk.: Kaján Imre. Zalaegerszeg, 2015. 129-146.
- **Bobory, 2005.** = Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecénatúra egy 16. századi magyar főúr életében. *Századok*, 139. (2005) 4. sz. 923-945.
- **Bobory, 2018.** = Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár titkos tudománya. Bp., 2018.
- **Bogdán, 1990.** = Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601-1874. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. 4.; Levéltartan és történeti forrástudományok. 6.) Bp., 1990.
- **Bogdán, 1991.** = Bogdán István: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. 4. Levéltartan és történeti forrástudományok 7.) Bp., 1991.
- **Borsa, 1960.** = Borsa Iván: Ausztriai levéltári anyagról készült mikrofilmek az Országos Levéltár Filmtárában 1960. január 1-én: Repertórium. (Levéltári leltárak 11.) Bp., 1960.
- **Borsa, 1969.** = Borsa Iván: Ausztriai levéltári anyagról készült mikrofilmek 1969. január 1-én. (Levéltári leltárak 46.) Bp., 1969.
- **Buzási, 1996.** = Buzási János: A Magyar Országos Levéltár fondjainak és állagainak jegyzéke III. kötet VIII. osztály. (X. szekció) Bp., 1996.
- **Császár, 1932.** = Császár Edit: A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen, 1932.
- **Cselenkó, 2006.** = Cselenkó Borbála: Szerzetesrendek az Árpád-kori Zala megyében. (Zalai Kismonográfiák 9.) Zalaegerszeg, 2006.

- **Csorba, 1974.** = Csorba Csaba: Erődített és várrá alakított kolostorok a Dél-Dunántúl török kori végvári rendszerében. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 5. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1974. 13-48.
- **Csorba, 1997.** = Csorba Csaba: Vár és város megváltozott kapcsolata a XVI-XVII. században (Vázlatos áttekintés). In: Hagyomány és korszerűség a XVI-XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar. (Studia Agriensia 17.) Eger, 1997. 91-106.
- **Csorba, 2012.** = Csorba Csaba: Zalaszentgrót. *Várak, kastélyok, templomok: történelmi és örökségturisztikai folyóirat*, 8. (2012) 1. sz. 25-27.
- **Csukovits, 1997.** = Csukovits Enikő: Sedriahelyek-megyeszékhelyek a középkorban. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 3-4. sz. 363-386.
- **Czigány, 2004a.** = Czigány István: Katonai szolgálat és a társadalom militarizációja Felső-Magyarországon és a Tiszántúlon. 1600-1660. *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 4. sz. 1212-1233.
- **Czigány, 2004b.** = Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600-1700. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára 4.) Bp., 2004.
- **Czigány, 2006.** = Czigány István: Hajdútelepítések és a militarizált társadalom megerősödése a Tiszántúlon a 17. század első harmadában. *Studia Caroliensia*, 2006. 1. sz. 105-124.
- **Czigány, 2013.** = Czigány István: A Kanizsával szembeni végvidék védelmi rendszere a XVII. század közepén. In: Batthyány I. Ádám és köre. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013. 67-90.
- **Czigány, 2015.** = Czigány István: A militarizált társadalom rétegződése és szerepe a felső-magyarországi végvidéken a 17. században. In: Végvár és mentalitás a kora újkori Európában. Szerk.: Berecz Máttyás–Bujdosné Pap Györgyi–Petercsák Tivadar. (Studia Agriensia 31.) Eger, 2015. 41-65.
- **Czigány, 2018.** = Czigány István: A “nyitott határ” – egy hadtörténelmi paradoxon hatása. Néhány gondolat a Magyar Királyság 16-17. századi oszmánellenes védelmi rendszerének sajátosságairól. *Aetas*, 33. (2018) 4. sz. 73-85.
- **Darnay, 1904.** = Darnay Kálmán: Szent-Gróth polgárvárosi régiségekről. *Archaeológiai Értesítő*, II. füzet (1904) 177-178.

- **Dávid, 1998.** = Dávid Géza: Török uralom Veszprémben (1552-1566). In: Veszprém a török korban. Szerk.: Tóth G. Péter. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9. Veszprém, 1998. 17-29.
- **Dávid–Fodor, 2000.** = The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth century) In: Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. Ed.: Dávid Géza–Fodor Pál. Leiden–Boston–Köln, 2000. 3-69.
- **Dávid Z., 1957.** = Dávid Zoltán: Az 1715-20. évi összeírás. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: Kovacsics József. Bp. 1957. 145-200.
- **Dávid Z., 1975.** = Dávid Zoltán: A hajdúk letelepítése. Történeti Statisztikai Tanulmányok 1. Bp., 1975. 5-40.
- **Degré, 1967.** = Degré Alajos: Zalaszentgrót története. Zalaegerszeg, 1967.a (Kézirat) MNL ZML XV. 41.b. Egyéb kéziratok. 53 doboz. Nr. 331.
- **Degré, 2004.a** = Degré Alajos: Megyei közgyűlések a XVI-XVII. századi török háborúk korában. In: Uő.: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Mezey Barna. Bp., 2004. 163-179.
- **Degré, 2004.b** = Degré Alajos: A megyei közigazgatás átalakulása a XVII. század elején. In: Uő.: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Mezey Barna. Bp., 2004. 218-230.
- **Dobos, 1971.** = Dobos Gábor: Török-magyar rabok a nyugat-dunántúli végeken. Studium II. Acta Juvenum Universitas Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Debrecen, 1971. 63-73.
- **Dominkovits–Pálffy, 2010.** = Dominkovits Péter - Pálffy Géza: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesei társadalma a 16-17. században. (1. rész) *Századok*, 144. (2010) 4. sz. 769-792.
- **Dominkovits, 2002.** = Dominkovits Péter: Familiárisi szolgálat – vármegyei hivatalviselés: egy 17. századi Sopron vármegyei alispán, gálosházi Récsey (Rechey) Bálint. *Korall*, 9. sz. (2002) 32-54.
- **Dominkovits, 2003.** = Dominkovits Péter: Egy 17. századi Vas vármegyei alispán: felsőkáldi Káldy Péter. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában.

- Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: Mayer László–Tilcsik György. Szombathely, 2003. 183-207.
- **Dominkovits, 2005.** = Dominkovits Péter: A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye. *Századok*, 139. (2005) 4. sz. 855-888.
 - **Dominkovits, 2006a.** = Dominkovits Péter: “Egy nemzetek lévén...”: a Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Bp., 2006.
 - **Dominkovits, 2006b.** = Dominkovits Péter: Egy XVII. századi pápai polgár, városbíró életútjának három dokumentuma. Forrásközlés. *Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei*, 6. (2006) 1-4. sz. 165-175.
 - **Dominkovits, 2011.** = Dominkovits Péter: Chemetey István Vas vármegyei alispán végrendelete, 1604: adalékok Szombathely mezőváros 17. század eleji nemesi társadalmához. *Savaria: a Vas megyei múzeumok értesítője*, 34. (2011) 1. sz. 287-300.
 - **Dominkovits, 2019.** = Dominkovits Péter: Szombathely mezőváros gazdaság- és társadalomtörténete a 17. században. (Archivum Comitatus Castriferrei 8.) Szombathely, 2019.
 - **Domonkos–Nagybákay, 1992.** = Domonkos Ottó–Nagybákay Péter: Magyarország kézművesipar történetének válogatott bibliográfiája. Bp., 1992.
 - **Dóka, 1979.** = Dóka Klára: A pest-budai céhes ipar válsága 1840-1872. Bp. 1979.
 - **Dudás, 1887.** = Dudás Gyula: Szabad hajdúk története a XVI. és XVII. században. Szeged, 1887.
 - **Erdélyi Gy., 1913.** = Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913.
 - **Erdélyi L., 1902.** = A Pannonhalmi Szent-Benedek rend története. VII. Kötet. Szerk.: Erdélyi László. Bp., 1902.
 - **Éri–Nagy–Nagybákay, 1975.** = Éri István–Nagy Lajos–Nagybákay Péter: A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere. I. kötet. Bp., 1975.
 - **Esterházy, 2010.** = Az Esterházy-kincstár textíliái az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. Thesaurus Domus Esterhazynae II. Függelék. Szerk.: Pásztor Emese. Bp., 2010.

- **Eszes, 1984.** = Eszes László: Keszthely mezőváros és végvár. Adalékok a település történetéhez. *Építés-Építészettudomány. Az MTA műszaki tudományok osztályának közleményei*, 16. kötet, 1-2. szám. Különlenyomat. Bp., 1984. 249-293.
- **Fabinyi, 1994.** = Fabinyi Tihamér: Az evangélikusok Pápán. In: Tanulmányok Pápa történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk: Kubinyi András. Pápa, 1994. 579-598.
- **Fabó, 1873.** = Fabó András: Az 1662-diki országgyűlés. Bp., 1873.
- **Fallenbüchl, 1994.** = Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns, 1526-1848. Bp., 1994.
- **Faragó, 2003.** = Faragó Tamás: Céhek és kézművesek Magyarországon a 17-19. században a számok tükrében. In: A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. Ipar és társadalom a 18-20. században. A Hajnal István-kör és a Társadalomtörténeti Egyesület 10., jubileumi konferenciájának előadásai. Salgótarján, 1996. augusztus 22-23. Szerk.: Sasfi Csaba. (Rendi társadalom - Polgári társadalom 10.) Salgótarján-Bp., 2003. 79-142.
- **Fazekas, 2007.** = Fazekas István: Batthyány Ádám "áttérési irata" (1629). In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. CD-ROM. Szerk.: Erdélyi Gabriella-Tusor Péter. Bp., 2007. 455-464.
- **Fazekas, 2014.** = Fazekas István: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 20.) Győr, 2014.
- **Feiszt, 1993.** = Feiszt György: Iványi Béla: A középkori Vasvár. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, (1993) 1. sz. 86-87.
- **Fenyvesi, 1985.** = Fenyvesi László: Az igali portya és a körmendi kótyavetye balkáni tanulságai. In: Magyar és török végvárok (1663-1684). Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 5.) Eger, 1985. 199-219.
- **Fodor, 1996.** = Fodor Pál: Adatok a magyarországi török rabszedésről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 4. sz. 133-142.
- **Fügedi, 1979.** = Fügedi Erik: A Csáky család szepesmindszenti levéltára. *Levéltári Közlemények*, 50. (1979) 1. sz. 93-131.
- **G. Etényi, 1995.** = G. Etényi Nóra: A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében. *Aetas*, 10. (1995) 1-2. sz. 95-139.

- **Gaál, 1986.** = Gaál Antal: Zala megye közigazgatási beosztása és a tanácsok tisztviselői 1950-1985. (Zalai Gyűjtemény 22.) Zalaegerszeg, 1986.
- **Garas, 1953.** = Garas Klára: Magyarországi festészet a XVII. században. (Magyarországi barokk festészet 1.) Bp., 1953.
- **Gáll, 1970.** = Gáll Imre: Régi magyar hidak. Bp. 1970.
- **Gecsényi, 1984.** = Gecsényi Lajos: Die Rolle der Stadt Győr (Raab) im Ost-West-Rinderhandel im 16/17 Jhdt. In: Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. (Burgenländische Forschungen. Sonderheft 7.) Eisenstadt, 1984. 85-93.
- **Gecsényi, 1991.** = Gecsényi Lajos: A 16-17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez. Az erődváros megjelenése. In: Unger Mátyás emlékkönyv. Szerk.: E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László. Bp., 1991. 145-158.
- **Gecsényi, 1993.** = Gecsényi Lajos: Egy köznemesi család a XVII. században (A Falussyak) In: Házi Jenő Emlékkönyv. Szerk.: Dominkovits Péter–Turbuly Éva. Sopron, 1993. 237-254
- **Gecsényi, 2008a.** = Gecsényi Lajos: Győr megye gazdasági-társadalmi helyzetének néhány kérdése a XVII-XVIII. század fordulóján. In: Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008. 53-70.
- **Gecsényi, 2008b.** = Gecsényi Lajos: Győri céhek a XVI. század második és a XVII. század első felében. In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2008. 91-114.
- **Gecsényi, 2008c.** = Gecsényi Lajos: Győr kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVII. században. In: Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008. 255-270.
- **Gecsényi, 2008d.** = Gecsényi Lajos: Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16-17. század fordulóján. In: Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008. 271-288.
- **Gecsényi, 2008e.** = Gecsényi Lajos: Győr erődváros kiépítése a 16. század második felében. In: Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008. 445-452.
- **Glaser, 1929.** = Glaser Lajos: A Dunántúl középkori úthálózata. *Századok*, 63. (1929) 7-8. sz. 257-285.

- **Glaser, 1929.** = Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. I. közlemény. *Századok*, 63. (1929) 4-6. sz. 139-167.
- **Goda–Vasvári, 1997.** = Goda László–Vasvári Vilmos: A Felső-Rába vízjárásának statisztikai jellemzése. *Vízügyi Közlemények*, 79. (1997) 4. sz. 518-538.
- **Granasztói, 1980.** = Granasztói György: A középkori magyar város. Magyar História. Bp., 1980.
- **Görög, 1926.** = Görög Ernő: A veszprémi evangélikus egyházmegye története. Pápa, 1926.
- **Heckenast, 1974.** = Heckenast Gusztáv: A magyarországi ipar a XVIII. században és a bécsi gazdaságpolitika. *Történelmi Szemle*, 17. (1974) 4. sz. 502-506.
- **Hegyi, 1993.** = Hegyi Klára: „Aranyásó szpáhik” a királyi Magyarországon. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993. 103-111.
- **Hermann, 2012.** = Hermann István: A pápai iparosok részvétele a város irányításában a 17. században. In: Céhládától az adatbázisig. Új utak és eredmények az ipartörténet kutatásában. Szerk.: Márkusné Vörös Hajnalka. (A Veszprém Megyei levéltár kiadványai 26.) Veszprém, 2012. 181-192.
- **Holub, 1917.** = Holub József: Zala vármegye vámhelyei és úthálózata a középkorban. *Századok*, 51. (1917) 1. sz. 45-60.
- **Holub, 1960.** = Holub József: A bortermelés Zala megyében 1526 előtt. In: A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950-1960. Szerk.: Szentmihályi Imre. Zalaegerszeg, 1960. 181-204.
- **Holub, 1963.** = Holub József: Zala megye középkori vízrajza. Zala megye Tanácsa. Zalaegerszeg, 1963.
- **Horn, 2009.** = Horn Ildikó: Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. Bp., 2009.
- **Horn, 2012.** = Horn Ildikó: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556-1588). MTA Akadémiai doktori értekezés. Bp., 2012.
- **Horváth H., 2010.** = Horváth Hajnalka: „postán izentem vala Nagyságodnak”: az információáramlás tényezői a XVII. század közepén. *Fons (Foráskutatás és Történelmi Segédtudományok)*, 17. (2010) 1. sz. 3-58.

- **Hungler, 1986.** = Hungler József: A török kori Veszprém. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 4. Veszprém, 1986.
- **Barta–Papp, 2004.** = „Nincsen nekünk több hazánk ennél...”. Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. Szerk.: Barta János–Papp Klára. Bp., 2004.
- **Illik, 2012.** = Illik Péter: Hódoltatás és summaemelés a Vas megyei török hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk.: Ács Pál, Székely Júlia. Bp., 2012. 410-419.
- **Iványi, 1910.** = Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319-1526. Bp., 1910.
- **Iványi, 1934.** = Iványi Béla: München levéltárai, magyar szempontból. *Levéltári Közlemények*, 12. (1934) 1-4. sz. 50-110.
- **Iványi, 1942.** = Iványi Béla: A körmendi levéltár memorabiliái. Acta Memorabilia in tabulario gentis principum de Batthyány reperibilia. (Körmendi Füzetek 2.) Körmend, 1942.
- **Iványi, 1956.** = Iványi Béla: „Vízégetés” Nyugat-Magyarországon a XVI-XVII. században. In: Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 4. Szerk.: Palla Ákos. Bp., 1956. 5-32.
- **Iványi, 1958.** = Iványi Béla: Végvári élet a Dunántúlon a XVII. században. Bp., 1958. (Kézirat) MTA Kézirattára, Ms. 5301/7.
- **Iványi, 1960.** = Iványi Béla: Zalavár és a balatonhídvégi átkelő a török időkben. In: A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950-1960. Szerk.: Szentmihályi Imre. Zalaegerszeg, 1960. 161-180.
- **Iványi, 1962.** = Iványi Béla: Adatok a magyar halászat történetéhez. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1962. Szerk.: Szabó Miklós. Bp., 1962. 106-115.
- **Iványi, 1992.** = Iványi Béla: A középkori Vasvár. Szerk.: Vízvári Zsolt, Zágorhidi Czigány Balázs. Vasvár, 1992.
- **Iványi, h.n., é.n.** = Iványi Béla: Zalaszentgrót története. H.n., é.n. (Kézirat) MNL ZML
- **J. Újváry, 2013.** = J. Újváry Zsuzsanna: Batthyány I. Ádám, a vitéz katona. In: Batthyány Ádám és köre. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013. 7-45.
- **Kádár, 2020.** = Kádár Zsófia: Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. Bp., 2020.

- **Káldy - Nagy, 1970.** = Káldy-Nagy Gyula: Magyarországi török adóösszeírások. Bp., 1970.
- **Kaposi, 2003.** = Kaposi Zoltán: Földbirtok és társadalom Kanizsán (1690-1811). In: Zalai Múzeum 12. 50 éves a Nagykanizsai Thúry György múzeum. Szerk.: Horváth László. Zalaegerszeg, 2003. 191-208.
- **Karácsonyi–Kollányi–Lukcsics, 1912.** = Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. V. kötet. 1548-1551. Szerk.: Karácsonyi János–Kollányi Ferenc–Lukcsics József. Bp., 1912.
- **Karácsonyi, 1923.** = Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp., 1923.
- **Kardos, 1897.** = Kardos Sámuel: Adatok Zala-Szent-Grót történetéhez. Nagykanizsa, 1897.
- **Karlinszky, 2011.** = Karlinszky Balázs: Királyi vár - magánvár. A tihanyi vár a XIV. században. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 26. Szerk.: Rainer Pál. Veszprém, 2011. 25-36.
- **Keglevich, 1867.** = Keglevich Péter naplója. Közli Deák Farkas. *Magyar Történelmi Tár*, 13. (1867) 238-249.
- **Kelenik, 1993.** = Kelenik József: A nemzetiségi megoszlás, a veszteségek és a fluktuáció mértéke tizennégy Kanizsa elleni végvár helyőrségében (1633-1640). In: Végvárok és régiók a XVI-XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 14.) Eger, 1993. 101-122.
- **Kelenik, 1995a.** = Kelenik József: A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633-1638. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Szerk.: Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) Zalaegerszeg, 1995. 5-52.
- **Kelenik, 1995b.** = Kelenik József: A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveinek végén. In: Végvár és környezet. Szerk.: Petercsák Tivadar–Pető Ernő. (Studia Agriensia 15.) Eger, 1995. 163–174.
- **Kelenik, 1997.** = Kelenik József: Királyi vár hódolt városban. Egerszeg mindennapjai Kerpachich István megbízott kapitány leveleinek tükrében (1647-1657). In: Zalaegerszeg évszázadai. Szerk.: Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1997. 147-197.
- **Kelenik, 1999.** = Kelenik József: Kémek, hírek, rémhírek. Hírszerzés és hadviselés a dél-dunántúli végeken a 17. században. In: Információáramlás a magyar és török

- végvári rendszerben. Szerk.: Petercsák Tivadar - Berecz Mátyás. (Studia Agriensia 20.) Eger, 1999. 169-182.
- **Kelenik, 2005.** = Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története, 1600–1601. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Bp., 2005. 311-357.
 - **Kemény, 1911.** = Kemény Lajos: Cassai András életéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 21. (1911) 3. füzet. 365-366.
 - **Kenyeres, 2013.** = Kenyeres István: A félharmincad 1635-1638-ban. In: Archivariorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Szerk.: Kádár Zsófia–Lakatos Bálint–Zarnóczy Áron. Bp., 2013. 567-592.
 - **Kenyeres, 2017.** = Kenyeres István: A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században. *Fons (Foráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 24. (2017) 1. sz. 3-67.
 - **Kerecsényi, 1976.** = Kerecsényi Edit: Adatok a Zala megyei fazekasság történetéhez és értékesítési kérdéseire. In: Kutatások a gazdasági és társadalmi élet szolgálatában. Szekszárdi Tájékoztató Konferencia 1975. Szerk.: Babics András. Szekszárd, 1976. 79-89.
 - **Kiss–Zágorhidi, 2010.** = Kiss Gábor–Zágorhidi Czigány Balázs: A Lapincs-Rába-vonaltól délre eső terület Árpád-kori történeti földrajzához. A megyetörténet műhelyéből, I. *Vasi Szemle*, 64. (2010) 6. sz. 711-721.
 - **Koltai, 2000.** = Koltai András: A Batthyány család körmendi központi levéltárának kutatástörténete. *Levéltári Közlemények*, 71. (2000) 1-2. sz. 207-231.
 - **Koltai, 2002.** = Koltai András: Batthyány Ádám és könyvtára. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai IV.) Bp.-Szeged, 2002.
 - **Koltai, 2012.** = Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012.
 - **Komáromy, 1900.** = Komáromy András: A szabad hajdúkra vonatkozó levelek és okiratok. *Történelmi Tár: 2. sorozat*, 1. (1900) 3. sz. 411-448.
 - **Koppány, 1987-1988.** = Koppány Tibor: Építési gyakorlat a 17. századi Magyarországon a tervezéstől a megvalósításig. *Építés-építészettudomány. Az MTA műszaki tudományok osztályának közleményei*, 19. köt. (1987-1988) 3-4. sz. 449-488.

- **Kovács, 1991.** = Kovács Imre: A türjei Premontrei Prépostság története. (Zalai Gyűjtemény 32.) Zalaegerszeg, 1991.
- **Kovács, 2019.** = Kovács Viktória: Vámok és vámszedés a középkori Magyar Királyságban Nagy Lajos korában (1342-1382). Doktori disszertáció, SZTE BTK. Szeged, 2019.
- **Kresz, 1996.** = Kresz Mária: Gerencserek a nyugati határvidéken. In: Vas megye népművészete. Szerk.: Gráfik Imre. Szombathely, 1996. 228-242.
- **Kövy, 1994.** = Kövy Zsolt: A református egyház szerepe Pápa város életében (1520-tól napjainkig). In: Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 599-644. (<https://mek.oszk.hu/02100/02182/html/03.htm#17>)
- **Lendvai, 1979.** = Lendvai Anna: A XVII. századi zalai céhek. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1979. (Zalai Gyűjtemény 12.) Zalaegerszeg, 1979. 103-115.
- **Lendvai, 1985.** = Rózsáné Lendvai Anna: Adatok Sümeg és Tapolca XVII-XIX. századi történetéhez, különös tekintettel a kézműiparra. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17/1984. Szerk.: Törőcsik Zoltán–Uzsoki András. Veszprém, 1985. 531-552.
- **Lévai, 1999.** = Lévai Béla: Hóstat. *Magyar Nyelvőr*, 123. (1999) 2. 242-244.
- **Lukács, 1943.** = Lukács Károly: A Balaton vidék földrajza kétszáz év előtt. Bél Mátyás “Noticia comitatum Veszprimiensis, Simighiensis, et Zaladiensis” című kéziratának fordítása és ismertetése. Tihany, 1943.
- **Mályusz, 1929.** = Mályusz Elemér: Falutörténet. *Magyar Szemle*, 6. (1929) 2. sz. 174-179.
- **Marczali, 1905.** = A magyar történet kútjöveinek kézikönyve. Szerk.: Marczali Henrik. Bp., 1905.
- **Mészáros, 1979.** = Mészáros László: Kecskemét gazdasága a török uralom első évtizedeiben. *Agrártörténeti Szemle*, 21. (1979) 1-2. sz. 142-220.
- **Molnár, 1998.** = Molnár Antal: A Veszprémi Egyházmegye a török hódoltság idején. In: Veszprém a török korban. Szerk.: Tóth G. Péter. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.) Veszprém, 1998. 70-90.

- **Molnár, 2001.** = Molnár László: A Szentgróti vár üveglelei. In: Zalai Múzeum 10. 50 éves a Zalaegerszegi Göcseji Múzeum. Szerk.: Frankovics Tibor. Zalaegerszeg, 2001. 187-190.
- **Monok, 2006.** = Monok István: Batthyány Boldizsár, a franciás. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XXIX. Szeged, 2006. 185-199.
- **Müller, 1976.** = Müller Veronika: Az egerszegi vár a XVII. században. (Zalaegerszegi Füzetek 2.) Zalaegerszeg, 1976.
- **Müller R., 2000.** = Müller Róbert: Keszthely története a török korban. In: Keszthely története I. kötet. Keszthely, 2000. 84-101.
- **MZSL, 1929.** = Magyar Zsidó Lexikon. Szerk.: Újvári Péter. Bp., 1929.
- **N. Kiss, 1973.** = N. Kiss István: Katonaparasztság (földesúri hadszervezet a Zrínyiek és a zágrábi püspökség birtokain – XVII. század). *Hadtörténelmi Közlemények*, 20. (1973). 2. sz. 319-330.
- **N. Kiss, 1985.** = N. Kiss István: A pozsonyi mérőnek, a magyar királyság hivatalos űrmértékének ismertsége külföldön a XVIII-XIX. században. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984-1985. Szerk.: Für Lajos. Bp., 1985. 465-483.
- **N. Kiss, 1987.** = N. Kiss István: A paraszti kereskedők szerepe a magyar királyság külkereskedelmében. (XVI-XVIII. század). *Agrártörténelmi Szemle*, 29. (1987) 3-4. sz. 251-261.
- **N. Kiss, 1991.** = N. Kiss István: A katonaparasztság sorsa 1699-től a 19. század második feléig. In: A végvárok és a végváriak sorsa (1699–1723). Szerk.: Petercsák Tivadar – Pethő Ernő. (Studia Agriensia 11.) Eger, 1991. 35-42.
- **Nagy L., 1983.** = Nagy László: Hajdúvitézek 1591-1699. Bp., 1983.
- **Nagy Z., 2004.** = Nagy Zoltán: Körmend mezőváros kézművesei a XVII-XIX. században. (Fontes Castriferriensis 2.) Szombathely, 2004.
- **Nagy Z., 2006.** = Nagy Zoltán: Iványi Béla szerepe a körmendi helytörténetírásban. A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27-29. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend - Szombathely, 2006. 257-264.
- **Nagy Z., 2016.** = Nagy Zoltán: Kézművesek a falvak magányában. Céhek, kézművesek a szentgotthárdi, csákányi, körmendi uradalom falvaiban a XVII-XIX. században. III. rész. *Vasi Szemle*, 70. (2016) 3. sz. 310-336.

- **Németh, 1994.** = Németh László: Zsidók Zalában a XVIII. század első felében. In: Zalai történeti tanulmányok. Szerk.: Bilkei Irén. (Zalai Gyűjtemény 35.) Zalaegerszeg, 1994. 17-32.
- **Németh, 1996.** = Németh József: A reformáció. In: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. Főszerk.: Vándor László. Zalaegerszeg, 1996.
- **Nyakas, 2005.** = Nyakas Miklós: A bihari kishajdúvárosok története a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulóján. Debrecen, 2005.
- **Oross, 2005a.** = Oross András: Az 1702. évi magyarországi várrombolások (Tervezet és valóság) Vázlatos áttekintés. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele*, 1. (2005) 2. sz. 89-100.
- **Oross, 2005b.** = Oross András: Rendeleték és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról (1699-1702). *Fons (Foráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 12. (2005) 2. sz. 257-294.
- **Oross, 2006.** = Oross András: Dokumentumok a kanizsai vár 1702-1703. évi lerombolásának történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 77. (2006) 2. sz. 137-187.
- **Oross, 2008.** = Oross András: A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és katonai kiadások a XVII. század második felében. *Fons (Foráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 15. (2008) 2. sz. 97-170.
- **Oross, 2013.** = Oross András: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. (Fons könyvek 4.) Bp., 2013.
- **Oross, 2018.** = Oross András: A magyarországi végvidéki katonaság járandóságai a 17. század közepén. *Századok*, 152. (2018) 5. sz. 1077-1094.
- **Őriné Bilkei, 2007.** = Őriné Bilkei Irén: A Zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi tevékenysége és ügyfelei, a megyei nemesség a Mohács utáni évtizedekben. Doktori disszertáció, ELTE BTK. Bp., 2007.
- **Óze, 1997.** = Óze Sándor: Adatok a reformáció elterjedéséhez Nádasdy Tamás kanizsai uradalmában. In: Zalai Múzeum 7. Szerk.: Kunics Zsuzsa. Zalaegerszeg, 1997. 19-22.
- **P. Takács-Pfeiffer, 2001.** = P. Takács Ince-Pfeiffer János: Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17-18. században. I. Kötet. Pápa-Zalaegerszeg, 2001.
- **Pais, 1943.** = Pais László: A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza. Bp., 1943.

- **Pákay–Sági, 1971.** = Pákay Zsolt–Sági Károly: A szőlőművelés hatása a Balaton-környék népének életére és településére. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10. Szerk.: Uzsoki András. Veszprém, 1971. 95-109.
- **Pálffy, 1995a.** = Pálffy Géza: A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai. In: Végvár és környezet. Szerk.: Petercsák Tivadar–Pető Ernő. (Studia Agriensia 15.) Eger, 1995. 183-223.
- **Pálffy, 1995b.** = Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 108. (1995) 1. sz. 114-185.
- **Pálffy, 1995c.** = Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon. Győr, 1995.
- **Pálffy, 1995d.** = Pálffy Géza: A magyarországi török és királyi végvárrendszer fenntartásának kérdéséhez. *Keletkutatás*, 1995 tavasz. 75.
- **Pálffy, 1996a.** = Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2-3. sz. 163-217.
- **Pálffy, 1996b.** = Pálffy Géza: Pápa szerepe a XVI. századi végvárrendszerben. In: Tanulmányok Pápa város történetéből 2. köt. Szerk.: Hermann István. Pápa, 1996. 81-98.
- **Pálffy, 1997a.** = Pálffy Géza: A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597-1997. Pápa, 1997.
- **Pálffy, 1997b.** = Pálffy Géza: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI-XVII. századi török-magyar határ mentén (Az oszmán-magyar végvári szokásjog történetéhez). *Fons (Foráskutatás és Történelmi Segédtudományok)*, 4. (1997) 1.sz. 5-78.
- **Pálffy, 1997c.** = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Minta egy készülő főkapitányi és archontológiai “életrajzi lexikonból”. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257-288.
- **Pálffy, 1998.** = Pálffy Géza: A veszprémi végvár vicekapitányainak “Életrajzi lexikona” (16-17. században.) In: Veszprém a török korban. Szerk.: Tóth G. Péter. (Veszprémi Múzeumi konferenciák 9.) Veszprém, 1998. 91-188.
- **Pálffy, 1999.** = Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526-1598. A győri vár töröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére. Győr, 1999.

- **Pálffy, 2000.** = Pálffy Géza: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg birodalom magyarországi határvidékén a 16-17. században. Pápa, 2000.
- **Pálffy, 2003.** = Pálffy Géza: A Bajcsavárig vezető út: a stájer rendek részvétele a Dél-Dunántúl törökellenes határvédelmében a XVI. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 2. sz. 463-504.
- **Pálffy, 2004.** = Pálffy Géza: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In: *Információáramlás a kora újkorban – Információtörténelem*. Szerk.: Z. Karvalics László– Kiss Károly. Bp., 2004. 33-65.
- **Pálffy, 2007.** = Pálffy Géza: Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: *Zrínyiek a magyar és horvát históriában*. Szerk.: Bene Sándor és Hausner Gábor. Bp., 2007. 39-65.
- **Pálffy, 2009a.** = Pálffy Géza: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI-XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 2. sz. 321-356.
- **Pálffy, 2009b.** = Pálffy Géza: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604-1608). (Századok Füzetek 3.) Bp., 2009.
- **Pálffy, 2009c.** = Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királtságban. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Szerk.: Papp Klára– Püski Levente. (Speculum Historiae Debreceniense 4.) Debrecen, 2009. 9-23.
- **Pálffy, 2013.** = Pálffy Géza: A Batthyány család és a dunántúli határvédelem a XVI–XVII. században. In: *Batthyány Ádám és köre*. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013. 41-66.
- **Pápai Páriz, 1801.** = Pápai Páriz Ferenc: *Dictionarium Latino-Hungaricum*. Pozsony, 1801.
- **Pataky, 1992.** = Pataky László: *Az őrési református egyházmegye története*. Bp., 1992.
- **Payr, 1914.** = Payr Sándor: *Protestáns volt-e Nádasdy Tamás?* *Protestáns Szemle*, 26. (1914) II. Füzet. 408-423.
- **Payr, 1924.** = Payr Sándor: *A Dunántúli Egyházkerület története*. I. kötet. Sopron, 1924.

- **Perjés, 1964.** = Perjés Géza: A szentgotthárdi csata. *Vasi Szemle*, 18. (1964) 3. sz. 321-356.
- **Pesty, 1867.** = Pesty Frigyes: Magyarország vízhálózata a régi korban. *Századok*, 1. (1867) 1. sz. 68-195.
- **Pfeiffer, 1947.** = Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554-1760). Veszprém, 1947.
- **Pickl, 1971.** = Pickl Othmar: Der "Dreissigst im Windischland". Organisation und Ertrag des ungarischen Aussenhandelszolls in Oberslawonien im 16. Jahrhundert. In: Franz Pichler und Ferdinand Tremel (Hrg.): Im Lebensraum der Grenze. Graz, 1971.
- **Pickl, 1971.** = Pickl Othmar: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert. In: Pickl Othmar (Hrg.): Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas (5. bis 10. Oktober. 1970). (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1.) Graz, 1971. 71-129.
- **Pokoly, 1910.** = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. IX. kötet. Szerk.: Pokoly József. Bp., 1910.
- **Rácz, 1969.** = Rácz István: A hajdúk a 17. században. Debrecen, 1969.
- **Rácz, 1989.** = Rácz Lajos: A középkor és a kora újkor éghajlattörténetéről. *Agrártörténeti Szemle*, 31. (1989) 1-4. sz. 118-147.
- **Rácz, 1995.** = Rácz Lajos: A Kárpát-medence éghajlattörténete a kora újkor idején (1490-1800). A környezettörténeti források feldolgozásának módszerei. *Történelmi Szemle*, 37. (1995) 4. sz. 487-508.
- **Rácz, 2001a.** = Rácz György: Zala megye birtokviszonyai az Anjou- és a Zsigmond-korban. In: Zala megye ezer éve. Főszerk.: Vándor László. Zalaegerszeg, 2001.
- **Rácz, 2001b.** = Rácz Lajos: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. Szeged, 2001.
- **Rácz, 2021.** = Rácz Lajos: A kis jégkorszak haszonélvezője a Kárpát-medence mezőgazdasága. In: Környezettörténet 3. Környezeti folyamatok a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományos források tükrében. Szerk.: Demeter

- Gábor, Kern Zoltán, Pinke Zsolt, F. Romhányi Beatrix, Vadas András, Bíró László. Bp., 2021. 183-199.
- **Reizner, 1998.** = Reizner János: A Gróf Esterházy család pápai levéltárában őrzött céhlevelek. *Lapok Pápa Történetéből*, (1998) 5-6. sz. 83-120.
 - **Rózsa, 1970.** = Rózsa György: Nádasdy Ferenc és a művészet. *Művészettörténeti Értesítő*, 19. (1970) 3. sz. 185-202.
 - **Ruzsa, 1994.** = Ruzsa Károly: Zalavég története. (Zalai Kismonográfiák 1.) Zalaegerszeg, 1994.
 - **Ruzsa, 1998.** = Ruzsa Károly: Batyk története. (Zalai Kismonográfiák 5.) Zalaegerszeg, 1998.
 - **Rúzsás, 1968.** = Rúzsás Lajos: A dunántúli védelmi vonal és a paraszt-polgári fejlődés a XVI–XVII. században. Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének „Értekezések 1967–1968” c. kötetéből. Bp., 1968. 225-254.
 - **Rúzsás, 1971.** = Rúzsás Lajos: Die Entwicklung der Marktflecken Transdanubiens unter der Türkenherrschaft im 17. Jahrhundert. In: Ottmar Pickl (Hrsg.): Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Graz, 1971. 221-234.
 - **Sági, 1960.** = Sági Károly: A zalacsányi törökkori várak. In: A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950-1960. Szerk.: Szentmihályi Imre. Zalaegerszeg, 1960. 131-136.
 - **Sági, 1968.** = Sági Károly: A Balaton vízállás-tendenciái 1863-ig a történeti és a kartográfiai adatok tükrében. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 7. Szerk.: Papp Jenő. Veszprém, 1968. 441-463.
 - **Sahin-Tóth, 2002.** = Sahin-Tóth Péter: A velencei magyar marhaexport válsága a XVI-XVII. század fordulóján egy francia forrás tükrében. *Fons (Foráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 9. (2002) 1-3. sz. 75-106.
 - **Sánta, 2016.** = Sánta Gábor: Zalavári túskevár. In: A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 4. Szerk.: Juhász Magdolna. Kaposvár, 2016. 379-386.
 - **Schramek, 2009.** = Schramek László Péter: A Batthyányak a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 2. sz. 357-391.
 - **Simon, 1997.** = Simon Éva: Magyar nagybirtokosok tervezetei a Kanizsával szembeni végvidék kiépítéséről. In: Zalai történeti tanulmányok. Szerk.: Káli Csaba. (Zalai Gyűjtemény 42.) Zalaegerszeg, 1997. 61-86.

- **Simon, 1998.** = Simon Éva: Zalalövő története 1566-1690. In: Zalalövő története az ókortól napjainkig. Szerk.: Molnár András. Zalalövő, 1998. 105-156.
- **Simonffy, 2002.** = Simonffy Emil: A polgári földtulajdon kialakulása és a birtokmegoszlás a Délnyugat-Dunántúlon. (Zalai Gyűjtemény 55.) Zalaegerszeg, 2002.
- **Siptár, 2013.** = Siptár Dániel: Tartományok harca: a ferences rend terjeszkedése a Dunántúl töröktől visszafoglalt részén (1683-1703) és a provinciák határainak megszilárdulása a XVIII. század folyamán. In: Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről. 1. Szerk.: Medgyesy S. Norbert– Ötvös István–Őze Sándor. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 8/1.) Bp., 2013. 268-273.
- **Sorok, 1997.** = Sorok János: Zalabér története. (Zalai Kismonográfiák 3.) Zalaegerszeg, 1997.
- **Soós, 2006.** = Soós István: Egy „lovagias ügy“. Történészek párbajoznak, 1929. *História*, (2006) 1. sz. 29-31.
- **Sz. Simon, 2014.** = Sz. Simon Éva: A hódoltságon kívüli „hódoltság“. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében. Bp., 2014.
- **Szabó I., 1933.** = Szabó István: Ellenreformáció a végvárakban, 1670-1681. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése 80. fordulójának ünnepére, 1933. október 7. Szerk.: Alföldi András–Szekfü Gyula. Bp., 1933. 457-470.
- **Szabó T., 1993.** = Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. V. Kötet. Szerk.: Szabó T. Attila. Bp., 1993.
- **Szádeczky–Kardoss, 1889.** = Szádeczky–Kardoss Lajos: A céhek történetéről Magyarországon. Bp., 1889.
- **Szádeczky–Kardoss, 1913.** = Szádeczky–Kardoss Lajos: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. I-II. kötet. Bp., 1913.
- **Szádeczky, 1887.** = Szádeczky Lajos: Békés Gáspár 1520-1579. (Magyar Történeti Életrajzok) Bp., 1887.
- **Szakály, 1981.** = Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981.
- **Szakály, 1985.** = Szakály Ferenc: Magyar kézművesek a 16. századi hódoltsági mezővárosokban. In: V. Kézműves-ipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1984. november 20-21. Szerk.: Nagybákay Péter, Németh Gábor. Veszprém, 1985. 7-31.

- **Szakály, 1986.** = Szakály Ferenc: A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365-1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk.: Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc. Bp., 1986. 11-57.
- **Szakály, 1992.** = Szakály Ferenc: Kanizsa és uradalma a vár török kézre jutása előtt. In: Zalai Múzeum 4. - Nagykanizsa török alóli felszabadulásának 300. évfordulóján tartott nemzetközi tudományos konferencia előadásai. Nagykanizsa, 1990. 11. 30-12. 01. Szerk.: Vándor László. Nagykanizsa, 1992. 21-28.
- **Szakály, 1994.** = Szakály Ferenc: Pápa a török korban. In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 125-200.
- **Szakály, 2001.** = Szakály Ferenc: A hódolt megye története. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1868-ig. Szerk.: Zsoldos Attila–Torma István. Bp., 2001. 329-539.
- **Szántó, 1980.** = Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon, 1541-1593. Bp., 1980.
- **Szántó, 1984.** = Szántó Imre: A Zala vármegyei végvárak és a mezővárosok lakosságának helyzete a XVII-XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1984). 1. sz. 3-33.
- **Szántó, 1986.** = Szántó Imre: A balatoni várak övezete a dunántúli védelmi rendszerben (1541-1690) In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18. Szerk.: Töröcsik Zoltán– Uzsoki András. Veszprém, 1986. 261-303.
- **Szántó, 1989.** = Szántó Imre: A Keszthely környéki hegyközségek kialakulása. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1988. Szerk.: Bilkei Irén. (Zalai Gyűjtemény 28.) Zalaegerszeg, 1989. 55-62.
- **Szántó, 1993.** = Szántó Imre: A “vitézlő rend” megélhetésének anyagi forrásai Zala megyében a 17. században. In: Végvárak és régiók a XVI-XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 14.) Eger, 1993. 145-160.
- **Szántó, 1995.** = Szántó Imre: A végvárak mellett (presidiális) mezővárosok települési szerkezetének megváltozása Zala megyében. In: Mezőváros-kisváros. Rendi társadalom - polgári társadalom 4. Szerk.: Mikó Zsuzsanna. Debrecen, 1995. 75-83.
- **Szász, 2020.** = Szász Anikó: Nemesek Désen (1541-1600). In: Peregrináció és Erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére. Szerk.: Bogdándi Zsolt és Lupescu Makó Mária. Kolozsvár, 2020. 423-434.

- **Szatlóczki, 2016.** = Szatlóczki Gábor: Vár a várban. A mezei hadak és a várak népe a 16. század közepén. I. A várak népe. Szeged, 2016.
- **Szatlóczki, 2019.** = Szatlóczki Gábor: A magyar vármegyei és vártartományi hadszervezet a 16. század közepén. Az 1550. évi dunántúli őszi hadfelkelés. *Győri Tanulmányok*, 40. (2019). 7-38.
- **Szatlóczki, 2020.** = Szatlóczki Gábor: A polgár, a zsellér és a jobbágy. Adalékok a győri polgárság középkori adattárához. *Győri Tanulmányok*, 41. (2020) 7-39.
- **Szendrey, 1971.** = Szendrey István: Hajdú-szabadságlevelek. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica VIII.) Debrecen, 1971.
- **Székelyhidi, h.n. é.n.** = Székelyhidi Vilmos: A középkori Zalaszentgrót. 6. (Kézirat) - MNL ZML XV. 41.b. Egyéb kéziratok. 18 doboz. Nr. 125.
- **Szijártó, 2004.** = Szijártó M. István: A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása. *Történelmi Szemle*, 46. (2004) 3-4. sz. 241-295.
- **Szilágyi, 1988.** = Szilágyi Endre: Árvízi hidrológiai vizsgálatok a Rába Sárvár feletti szakaszán. *Vízügyi Közlemények*, 70. (1988) 2. sz. 277-293.
- **Szilágyi, 2014.** = Szilágyi Magdolna: Római utak a középkori Dunántúlon. Az utak nevei és szerepük a középkori térszervezésben. *Történelmi Szemle*, 56. (2014) 1. sz. 1-26.
- **Szvitek, 2007.** = Szvitek Róbert József: Egyházi élet a kiskomári várban a 17. században. In: Történeti Muzeológiai Szemle: A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 7. Szerk.: Ihász István - Pintér János. Bp., 2007. 33-49.
- **Szvitek, 2008.** = Szvitek Róbert József: Kiskomárom végvár szerepe a dél-dunántúli védelmi rendszerben. Doktori disszertáció. ELTE BTK. Bp., 2008.
- **Szvitek, 2014.** = Szvitek Róbert József: Ellenségeskedés a dunántúli evangélikusok és reformátusok között az 1630-as években. *Egyháztörténeti Szemle*, 15. (2014) 1. sz. 105-151.
- **Takáts, 1908.** = Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908.
- **Takáts, 1915.** = Takáts Sándor: Rajzok a török világból. I. kötet. Bp., 1915.
- **Takáts, 1915-1917.** = Takáts Sándor: Rajzok a török világból. II. köt. Bp., 1915-1917.
- **Takáts, 1927.** = Takáts Sándor: Szegény magyarok. Bp., 1927.

- **Tantalics, 1993.** = Tantalics Béla: Lenti története 1849-ig. I. kötet. (Lenti Honismereti Gyűjtemény 4.) Lenti, 1993.
- **Tarkó, 2012.** = Tarkó Ilona: Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI-XVII. században a Batthyány család levéltára alapján I. kötet. Doktori disszertáció, PPKE BTK. 2012.
- **TESZ, 1970.** = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Második kötet. H-Ó. Főszerk.: Benkő Loránd. Bp., 1970.
- **Tevely Arató, 2016.** = Tevely Arató György: Turos Miklós (1591-1656) Különleges karrier a dunántúli végekről. Egy kiskomáromi főtiszt és családja társadalmi mobilitása. *Századok*, 150. (2016) 4. sz. 967-1007.
- **Thury, 1908.** = Thury Etele: A dunántúli református egyházkerület története. I. kötet. Pápa, 1908.
- **Thury, 1908.b** = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. VII. Kötet. Szerk.: Thury Etele. Bp., 1908.
- **Thury, 1998.** = Thury Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története I-II. Kötet. Pozsony, 1998.
- **Toifl, 2002.** = Toifl, Leopold: Bajcsavár története stájer levéltári források alapján. In: Weitschavar/Bajcsavár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Kiállítás a zalaegerszegi múzeumban 2002. május 31 - 2002. október 31. Zalaegerszeg, 2002. 29-40.
- **Torbágyi, 1997.** = Torbágyi Melinda: Zalaszentgróti antoninianus lelet. In: Zalai Múzeum 8. Szerk.: Vándor László és Müller Róbert. Zalaegerszeg, 1997. 105-114.
- **Tóth, 2004.** = Hidak Zala megyében. Szerk.: Tóth Ernő. Zalaegerszeg, 2004.
- **Tóth H., 2002.** = Tóth Hajnalka: Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban. *Aetas*, 17. (2002) 1. sz. 136-153.
- **Tóth H., 2008.** = Tóth Hajnalka: Adalékok a török 1683. évi magyarországi felvonulásához (Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális levelei alapján). *Aetas*, 23. (2008) 4. sz. 83-98.
- **Tóth H., 2011.** = Tóth Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében 1683 és 1690 között. Doktori disszertáció, SZTE BTK. Szeged, 2011.
- **Tóth H., 2013.** = Tóth Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében. Szeged, 2013.

- **Tóth I. Gy., 1992.** = Tóth István György: Jobbágyok, deákok, hajdúk. A körmendi uradalom társadalma a 17. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből 115.) Bp., 1992.
- **Tóth I. Gy., 1994.** = Tóth István György: Körmend a koraujkorban (1526-1809). In: Körmend története. Szerk.: Szabó László. Körmend, 1994. 98-179.
- **Trócsányi, 1980.** = Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540-1690. (Magyar Országos kiadványai III., Hatóság- és hivataltörténet 6.) Bp., 1980.
- **Tuza, 2016.** = Tuza Csilla: Állami céhszabályozás, céhpolitika III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt. Doktori disszertáció, ELTE BTK. Bp., 2016.
- **Tuza, 2019.** = Tuza Csilla: Állami céhszabályozás Magyarországon III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt. (Rerum fides I.) Bp., 2019.
- **Török K., 1970.** = Török Katalin: A szántóföldek és a rétek aránya Magyarországon a XVIII. században. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1969-1970. Szerk.: Balassa Iván. Bp., 1970. 135-152.
- **Ulrich, 1998.** = Ulrich Attila: Bevezetés a numizmatikába. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Füzetek. I. Előadások a történeti segédtudományok köréből. Szerk.: Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva. (A Szabolcs - Szatmár - Bereg Megyei Levéltár Kiadványai IV. Füzetek 1.) Nyíregyháza, 1998. 35-50.
- **Vadas, 2011.a** = Vadas András: Árvizek a kora újkori Magyar Királyságban - források és lehetőségek. In: Micae mediaevalis. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk.: Kádár Zsófia et al. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Tanulmányok-konferenciák 2.) Bp., 2011. 167-193.
- **Vadas, 2011.b** = Vadas András: Floods in the Hungarian Kingdom as Reflected in Private Letters (1541-1650) Sources and Possibilities. In: Anuarul Scolii Doctorale. "Istorie. Civilizatie, Cultura. V. Szerk.: Toader Nicoara. Cluj-Napoca: Accent, 2011. 77-101.
- **Vadas, 2012.** = Vadas András: "A vizek gyakran kilépnek a medrükből". Körmend és az árvizek (1600-1659). In: Micae medievalis. II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk.: Péterfi Bence, Vadas András, Mikó Gábor, Jakab Péter. Bp., 2012. 189-209.
- **Vadas, 2013.** = Vadas András: Körmend és a vizek. Egy település és környezete a kora újkorban. Bp., 2013.

- **Vadas, 2014a.** = Vadas András: A River between Worlds: Environment, Society and War along the River Raab/Rába (c. 1600-1660). In: Man Nature and Environment between the Northern Adriatic and the Eastern Alps in Premodern Times. Edited by Peter Štih and Žiga Zwitter. Ljubljana, 2014. 93-128.
- **Vadas, 2014b.** = Vadas András: Vízgazdálkodás és háborús védekezés: Csákány és a Vas megyei Rába-mente a kora újkorban. In: Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig. Szerk.: Horváth Gergely Krisztián. Bp., 2014. 207-245.
- **Vadas, 2021.** = Vadas András: Egy határfolyó környezettörténete. Háború és vízgazdálkodás a kora újkor Rába-völgyben. Bp., 2021.
- **Valter, 2005.** = Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. Bp., 2005.
- **Vályi, 1799.** = Vályi András: Magyar Országnak Leírása. III. kötet. Buda, 1799.
- **Vándor, 1978.** = Vándor László: Szentgrót vára. (Kutatások a Zalaszentgróti volt Batthyány-kastély területén.) In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. (Zalai Gyűjtemény 8.) Zalaegerszeg, 1978. 61-80.
- **Vándor, 1986.** = Vándor László: A ferencesek középkori építészeti emlékei Zala megyében. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. Szerk.: Halász Imre. (Zalai gyűjtemény 25.) Zalaegerszeg, 1986. 49-76.
- **Vándor, 1994a.** = Vándor László: A Zala megyei ferences kolostorok kutatása. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok. Szerk.: Haris Andrea. (Művészettörténet-műemlékvédelem 7.) Országos Műemlékvédelmi Hivatal. Bp., 1994. 105-120.
- **Vándor, 1994b.** = Vándor László: Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. kötet. Szerk.: Dr. Cseke Ferenc - Gyulai Ferenc - Dr. Horváth László. Nagykanizsa, 1994. 353-401.
- **Vándor, 2006.** = Vándor László: Újabb adatok az egerszegi várról és a városról a legutóbbi régészeti kutatások alapján. In: Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből. (Zalai gyűjtemény 61.) Zalaegerszeg, 2006. 19-31.
- **Varga J., 1981.** = Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI-XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981.
- **Varga J., 1983.** = Varga J. János: A XVI-XVII. századi katonaság szervezetének kérdései. (Különös tekintettel a főúri parancsnokság alatt álló dunántúli

- katonaságra). In: Magyarországi végvárok a XVI-XVII. században (Tanulmányok). Szerk.: Bodó Sándor– Szabó Jolán. (Studia Agriensia 3.) Eger, 1983. 119-132.
- **Varga J., 1991.** = Varga J. János: Rabtartás és kereskedelem a 16-17. századi Batthyány-nagybirtokon. In: Unger Máttyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Máttyás negyedszázados egyetemi történész tanári működésének emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk.: E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László. Bp., 1991. 121-133.
 - **Varga J., 1996.** = Varga J. János: A familiárisi-szervitori intézmény átalakulása a 15-16. században. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 177-182.
 - **Varga J., 2007.** = Varga J. János: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682-1684-ben. Bp., 2007.
 - **Végh, 2000.** = Végh Ferenc: A keszthelyi végvár megerősítésének történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. (2000) 2. sz. 425-434.
 - **Végh, 2002.** = Végh Ferenc: A keszthelyi végvár építéstörténete (XVI-XVII. század) Pécs, 2002.
 - **Végh, 2003.** = Végh Ferenc: A török haderő visszavonulása a Balaton-felvidéken a szentgotthárdi csata után, 1664 augusztus. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 2. sz. 592-598.
 - **Végh, 2006.** = Végh Ferenc: Az iszlám és a reformáció árnyékában. Keszthely katolikus végvárváros a 17. század második felében. *Egyháztörténelmi Szemle*, 7. (2006) 1. sz. 88-109.
 - **Végh, 2007.** = Végh Ferenc: Birodalmak határán - A Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI-XVII. században. (Disszertációk a társadalomtudományok köréből 1.) Bp., 2007.
 - **Végh, 2009.** = Végh Ferenc: A „szabad rend”. A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 2. sz. 443-458.
 - **Végh, 2010.** = Végh Ferenc: Egerszeg végvár és város a 17. században. (Zalaegerszegi Füzetek 10.) Zalaegerszeg, 2010.
 - **Végh, 2012.** = Végh Ferenc: Katonából zsellér – zsellérből polgár. A végvári katonaság útjai a civil társadalomba a 17-18. század fordulóján (A Zala megyei

- mezővárosok példáján). In: Végvár társadalma a korszakváltás idején. Szerk.: Berecz Máttyás–Rémiás Tibor. (Studia Agriensia 30.) Eger, 2012. 85-96.
- **Végh, 2012.** = Végh Ferenc: Kora újkori társadalmunk színfoltja: a vitézlő rend. In: Mozaikok a Magyar Királyság 16-17. századi történelméből. Szerk.: Bagi Zoltán Péter–Horváth Adrienn. Bp., 2012. 115-140.
 - **Végh, 2016.** = Végh Ferenc: A balatoni “hadiflotta” a török korban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016) 1. sz. 27-56.
 - **Végh, 2020.a** = Végh Ferenc: Zrínyiek a határok védelmében. A muraközi uradalom hadszervezete a kora újkorban. Habilitációs dolgozat. Pécs, 2020.
 - **Végh, 2020.b** = Végh Ferenc: Stájerhon védelmében. A szlavón-petrinjai végvidék a 17. században – magyar szemmel. *Pontes*, 3. sz. (2020) 69-93.
 - **Wagner, 1964.** = Georg Wagner: Das Türkenjahr 1664. Eine Europäische Bewährung Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár). Eisenstadt, 1964.
 - **Weisz, 2010.** = Weisz Boglárka: Vásárok a középkorban. *Századok*, 44. (2010) 6. sz. 1397-1454.
 - **Wertner, 1897.** = Wertner Mór: Családtörténeti adalékok. III. A berekszói Hagymás család elei (Második közlemény). *Turul (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye)*, 15. (1897) 127-129.
 - **Wertner, 1898.** = Wertner Mór: Az Árpádkori nádorok genealógiája (Második, befejező közlemény). *Turul (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye)*, 16. (1898) 114-115.
 - **Zachar, 2004.** = Zachar József: Habsburg uralom, állandó hadsereg és magyarság, 1683-1792. Bp., 2004.
 - **Zimányi, 1959.** = Zimányi Vera: Jobbágy Dániel rohonc-szalonaki provisor tisztartói működése (1634-1653). *Agrártörténeti Szemle*, 2. (1959) 1-4. sz. 91-114.
 - **Zimányi, 1960.** = Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. *Századok*, 94. (1960) 1-3. sz. 286-302.
 - **Zimányi, 1961.** = Zimányi Vera: Adalékok a Batthyányak XVII. századi marhakereskedésének történetéhez. *Agrártörténeti Szemle*, 3. (1961) 1. sz. 60-84.
 - **Zimányi, 1962.** = Zimányi Vera: A herceg Batthyány család levéltára: Repertórium. (Levéltári leltárak 16.) Bp., 1962.

- **Zimányi, 1972.** = Zimányi Vera: Velence szarvasmarhaimportja az 1624-1647-es években. *Agrártörténeti Szemle*, 14. (1972) 3-4. sz. 388-397.
- **Zimányi, 1976.** = Zimányi Vera: Magyarország az európai gazdaságban 1600-1650. Bp., 1976.
- **Zimányi, 1979.** = Zimányi Vera: Rauch Dániel nedelicei főharmincados jelentései és levelei. *Agrártörténeti Szemle*, 21. (1979) 1-2. sz. 226-247.
- **Zimányi, 1980.** = Zimányi Vera: Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig. *Századok*, 114. (1980) 4. sz. 511-574.
- **Zimányi, 1994.** = Zimányi Vera: A Batthyány család hercegi ágának levéltára. In: Körment története. Szerk.: Szabó László. Körment, 1994. 415-433.
- **Zimányi, 2006.** = Zimányi Vera: A Magyar Országos Levéltárba került körmenti Batthyány hercegi levéltár. In: A Batthyányiak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten 2005. október 27-29. Szerk.: Nagy Zoltán. Körment-Szombathely, 2006. 275-280.
- **Zimányi, 2006.** = Zimányi Vera: A Magyar Országos Levéltárba került körmenti Batthyány hercegi levéltár. In: A Batthyányiak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten 2005. október 27-29. Szerk.: Nagy Zoltán. Körment-Szombathely, 2006. 275-280.
- **ZMA, 2000.** = Zala vármegye archontológiája 1138-2000. Szerk.: Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 50.) Zalaegerszeg, 2000.
- **ZMFN, 1964.** = Zala megye földrajzi nevei. Szerk.: Papp László, Végh József. Zalaegerszeg, 1964.
- **Zoványi, 1977.** = Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977.
- **Zsoldos, 2005.** = Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Bp., 2005.

XI. Okmánytár

A forrásközlés módszertana

Okmánytárunkban olyan, a Batthyány család levéltárában fennmaradt iratok kerülnek közlésre, amelyek a legszemléletesebb módon illusztrálják a disszertációmban leírt eseményeket. Az Okmánytár forrásai nem alkotnak szerves egységet, közzétételük oka forrásértékük és információgazdagságuk volt. A közreadott dokumentum-válogatás kizárólag magyar nyelvű forrásokat tartalmaz, és igazodik a legújabb forrásközlési javaslat alapelveihez.⁹⁰⁷ Ennek megfelelően napjaink helyesírási szabályait követve tettük közzé a forrásokat, a tartalmi hűség megőrzését maximálisan szem előtt tartva. Az átírás során a kis és nagy betűket következetesen használtuk, az összetartozó szavakat egybeírtuk, a sok esetben hiányzó központozást, valamint a korszakban még csak szórványosan előforduló hosszú ékezeteket kitettük. A korszakban sok esetben alkalmazott rövidítéseket külön jelölés nélkül feloldottuk (pl.: Ngod = Nagyságod, Kgd =Kegyelmed). Mindezen módszerek használatával igyekeztünk a sok esetben tagolatlan, több soron keresztül folyó mondatokat törni, tartalmukat valóságúen visszaadni. Ugyancsak a könnyebb olvashatóság érdekében a nyilvánvaló tollhibákat (pl.: duplázott betűk) is értelmük szerint javítottuk. A személynevek átírásánál a fenti elveket ugyan mindvégig szem előtt tartottuk, de lehetőség szerint igyekeztünk megtartani a forrásban szereplő alakot. A dokumentumokban a nem a mai névalakjukkal szereplő településeket lokalizáltuk és hivatalos nevüket is megadtuk. A leírtak értelmezését segíteni hivatott szövegrészeket szögletes zárójel közé helyeztük, míg a bizonytalanul olvasott, illetve feloldott szavakra (?) -el hívtuk fel a figyelmet. A latin nyelvű kifejezéseket és szófordulatokat a lábjegyzetekben magyarítottuk. A forrásközlés keletkezési idejük szerint adja közre a dokumentumokat.

⁹⁰⁷ Bak, 2000. 91-136.

1. sz.

MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles Nr. 24398.

Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmhoz, a Kanizsa ellen vetett végvidék kapitányához. Csákány, 1646. március 31.

Címzés: Az Tekintetes és Nagyságos Gróf Batthyány Ádám Uramnak Önnagyságának, nekem Kegyelmes Uramnak adassék.

Alázatos szolgálomat ajánlom Nagyságodnak mint kegyelmes uramnak kívánságai szerint való sok jókkal áldja meg Isten Nagyságodat.

Nagyságodnak csak azt akarom értésére adnom, az mint annak előtte is Nagyságodnak adtam volt értésére, hogy bizonyos emberemet küldöm be Kanizsára. Még akkor mindjárt beküldöttem, az mikor Nagyságodtól itt volt és az időtől fogva mint ott benn volt. Hanem csak most ezen órában érkezett haza, és tegnap, úgy mint nagypénteken jött ki Kanizsáról. Nagyságos uram azt beszéli, hogy miótától fogva Kanizsára kezdett járni, soha több törököt nem látott egyszer mint most Kanizsán vagyon, de soha végére nem mehetett annak, hogy mi szándékuk. Ha azért, hogy most sok nyereségük vagyon, és az harácsra gyűltek föl avagy próbálni akarnak, avagy talán félnek, mert azt is kezdi, hogy mint Légrád felé, s mint pedig ide mi felénk három három agaság megy ki minden nap nyom[ot] járni, s mióta ott benn volt minden nap, aszerint cselekedtek. Azt is bizonyosan beszéli, hogy szemével látta, hogy Hagymási Jánosnak az fejét mikor bevitték, és vele együtt 28 rabot vittek be és 24 fejet, de az kiket elevenen vittek be, sok vagdalás vagyon rajtuk. És azt is bizonyosan beszéli, hogy azt is szemével látta, mikor az fejeket fölrakták, és Hagymási Jánosnak az fejét följebb tették, mint az többit, és az minemű hosszú haja volt, azt az arcán hosszan alá bocsátották, azt bizonyosan mondja, hogy látta. Azt is beszéli, hogy látta Sánta Aga Hászont, mikor halva bevitték, és Hagymási János keze miatt halt meg, maguk beszélnek. És többeket is vittek be, sokat halva és sokan vannak sebesen köztük. Azért Nagyságos uram nem tudja senki szándékukat, azért nem árt vigyáznunk, mert annyi török sokáig együtt nem lesz.

Tartsa Isten Nagyságodat sokáig jó egészségben. Dátum ex Csákány⁹⁰⁸, die 31. Marty anno 1646.

Keczer János

⁹⁰⁸ ma Csákánydoroszló (Vas megye)

2. sz.

MNL OL P 1314. A herceg Batthyány család lt. Missiles Nr. 46639.

Szecsődi István levele Batthyány (I.) Ádámmhoz, a Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányához.

Szentgrót, 1656. április 18.

Címzés: Az én Kegyelmes Uramnak, Gróf Batthyány Ádám Uramnak Önnagyságának adassék ez levelem hamarsággal, itt Szentgrótról.

Mint Kegyelmes Uramnak, Nagyságodnak ajánlom szolgálatomat. Isten sok jókkal, jó egészséggel áldja meg isten Nagyságodat.

Akartam mint kegyelmes uramat, Nagyságodat ez levelem által megtalálnom. Mivel az sereg tűz akaratból, az mint nyilván vagyon Nagyságod előtt, hogy megégtek, két emberséges embert választottak, Kun Andrást és Laki Pált. Kívánságuk mint legyen és kívánjanak egész seregül Nagyságodtól, levelükből megérti Nagyságod, azért mint és mit diszponáljon azon állapotukról, azt Nagyságod tudja és az Nagyságod kegyelmessége rajta. Tudom Nagyságod is oly kegyelmes urunk, hogy az mi legjobb, azt cselekszi Nagyságod, mivel most szintén elnyomorodtak. Sok egy darab kenyérre sem marad(?) közülük, hanem az falukról hozatok nekik és ki is bocsátok az falukra közülük, úgy hoznak éleést be maguknak. Az gyulladás kitől esett, azt csak isten tudja, de igaz az, hogy ugyan azon Földvári Máténének pajtáját látták elsőben kigyulladni. Én itt benn az asszonyt fogva tartom, ha reá bizonyodhat vagy cselédjére, méltó büntetés áll. Csak valami égetőtől, irigységből vagy másból ne esett volna, soha végére nem mehetünk igazán, s kitől és mint esett az kár, úgy vagyon, valamint esett. Az hóstát palánk karójának meghordatása felől Nagyságos uram találjon módon, ha az megkésülhetne, hamarabb az sereg az házak csináltatásához kezdene. Kemenes alá, Dömölki Uramnak írjon Nagyságod, maguk is Kemenes alól ajánlották magukat, készek lesznek. Csak megtalálja Nagyságod őket, had hozzanak palánk karót és vesszőt. Sümegi püspök uramnak is írjon Nagyságod. Tudom önnagysága is, Nagyságodra való tekintetből segítséggel leszen az hóstátbeli kerítés csináltatásában, kiváltképpen Kemenesalja, kit maga is bír. Nagyságod bizony innen míg Szentgrótról az önekik bástyájuk, ezzel semmit sem kell késni. Nagy volt az előtt az itt való seregre gondom vagy nem, de most tízannyi vagyon. Minden éjjelre magamnak kell este

az fejer cselédet, kiváltképpen az várban behajtanom. Az férfi népet, az kit gondolok, minden éjjel kinn hagyjuk, hogy mi lenne is, az pogányság, az kik kinn laknak ne árthasson nekik. Ide is egy pátens levelet küldjön Nagyságod az falukra. Ezek is palánkarót és vesszőt hozzanak. Szegény Paraghi Ferencet az éjjel vitték el az pogány ebek Kanizsára feleségestől, gyermekestől házától Mihályfáról. Mintegy negyven lóval ha lehettek az ebek, Pethő László szolgája feles, volt pribék velük. Kehidánál mentek által, virradatkor. Innen utána voltak az katonák, kik az hóstátban kinn voltak Komáromi Jánossal mintegy tizenöt lóval, de ők sem érhatték. Az várból éjjeli időn ki nem mertem az népet bocsátani, sem magam nem mentem, az mint most ez az hely állapota vagyon. Ezekről féltettem az népet. Csak az ünnepek múljanak, mindjárt reá megyek, s az kelőket újabban bevágatom. Az falukra, ahova kívántatik írnia, Eötvös,⁹⁰⁹ Dabronc, Mihályfa, Óhíd, Erenye,⁹¹⁰ Ukk, Hosztót, Rigács, Gasa⁹¹¹, Sárosd, Görbő, kettő Szőlős,⁹¹² Kovácsi, Szentlászló, Bük, Koppány,⁹¹³ Kehida,⁹¹⁴ Zalaszeg, Bezeréd, Pereszteg.⁹¹⁵ Szentpéter egy szóval itt egy mérföldig, kettőig, Bögöte, Hosszúfalu,⁹¹⁶ Szentódorfa, Széplak,⁹¹⁷ Martonfalva, Mindszentcsehi,⁹¹⁸ Pakod, Szépegy, Tilaj, Ollár,⁹¹⁹ Istvánd, Alibánfa, Apáti,⁹²⁰ Szabar.⁹²¹ Ezekre kell írnia. Ugyan ezen pogány ebek, itt való szabad hajdúnak is ugyan azon faluban egynek vették fejét, az türjei hajdúnak is egynek. Sümegi püspök is egynéhány lóval utánuk volt, de későn(?), vissza térvén ide bejött Szentgrótra az helyt nézni. Ebéden nálam volt itt benn az várban, jóval ajánlotta önagysága is magát, hogy segítséggel léssen az kerítés épületéből. Nagyságod ezeket, kik most nagyságodhoz mentek, ott ne késle[lte]sse, mivel most is híreink vannak. Úgy lássa most az dolgot nagyságod, oly rendben hagyja, hogy jövőendőben is az itt való őrzést viselőnek is, az a rendben való megtartás és hagyás ne essék kárára, se becsülete ellen, mert mikor azt a privilégiumot mikor ki adták volt Hagymási urak, akkor azzal szabadok voltak az helyben, mind kapitány, s mind örökös urak maguk

⁹⁰⁹ ma Ötvös puszta, Dabronc része (Veszprém megye)

⁹¹⁰ egykori település Kisgörbő mellett (Zala megye)

⁹¹¹ ma Veszprémgalsa

⁹¹² ma Somlószőlős és Kisszőlős (Veszprém megye)

⁹¹³ ma Zalakoppány (Zala megye)

⁹¹⁴ ma Kehidakustány (Zala megye)

⁹¹⁵ ma Hosszúpereszteg (Vas megye)

⁹¹⁶ ma Vashosszúfalu (Vas megye)

⁹¹⁷ ma Mikosszéplak (Vas megye)

⁹¹⁸ ma Csehimindszent (Vas megye)

⁹¹⁹ ma Kemendollár (Zala megye)

⁹²⁰ ma Nemesapáti (Zala megye)

⁹²¹ ma Zalaszabar (Zala megye)

voltak, az maguk könnyebbségére cselekedtek. Jó egészségben isten éltesse nagyságodat.

Dátum Szentgrót, die 18. Áprili anno 1656.

Míg él, szolgál nagyságodnak Szecsődi István.

3. sz.

MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Földesúri pátensek Nr. 137.

Hagymási István özvegyével való contractus⁹²² az Szentgróti jószágról és Csatári⁹²³ faluról. Németújvár, 1656. február 13.

Mi Gróf Batthyány Ádám az Római Imperiumnak szentelt vitéze, az felséges harmadik Ferdinánd Római Császár és Koronás Király Urunk Őfelsége tanácsa és komornyikja, Magyarország Duna innenső részének, s Kanizsa ellen vettett végvárainak fő generális kapitánya. Adjuk tudásokra mindeneknek az kiknek illik, hogy mi az szentgróti és hozzá tartozandó örökös jószág végett való néhai Hagymási István Uram contractusa szerint tettünk ilyen satisfactiót⁹²⁴ és contentatiót⁹²⁵ az én Hagymási Uram özvegyének, nemzetes Kisfaludy Borbála asszonynak. Először: Adtuk mi az mi Csatári Felső falunknak felét, melyet kiváltottunk, négyezer kétszázötven forinthez tartozzék őkegyelme háromezer ötszáz forintot adni, és az másik felét is azon falunknak, mely most Gorup Uramnál vagyion zálogban. Tartozunk mi kiváltani Gorup Uramtól, és így az egész falut, földével, rétével, molnával,⁹²⁶ halászó vizével, hegyvámjával, dézsmájával és minden igazságával az őkegyelme kezéhez kilencezer ötszáz forintban adni. Másodsor: Az minemű adósságai szegény Hagymási Uramnak vannak, tartozik az asszony megbizonyítani és megbizonyítván, mi fogjuk az asszonyt azon adósságról contentálni, avagy contentáltatni emberünk által, kezünknel lévén az jószág. Harmadsor: Valamennyi gabonát és bort újat vagy ót kívánunk mi az szentgróti vár szükségére hagyatni, tartozunk mi is itthon őkegyelmének annyi gabonát és bort mind mértékre, s mind jószágra nézve helyette adni fogyatkozás nélkül. Negyedsor: Az földbe való vetéseket tartozik az asszony mindenestől mi számunkra ott alatt hagyni. Ötödsor: Valami ingó marhái vannak az asszonynak, akármi névvel neveztesenek azok, kicsinytől fogva nagyig elvitetheti az asszony az szentgróti jószágbeli jobbágyokkal az hová akarja az contractus szerint. Hatodsor: Azon contractus szerint, tartozunk mi is minden jószágos dolgaiban, mely azon szentgróti

⁹²² szerződés

⁹²³ ma Felsőcsatár (Vas megye)

⁹²⁴ elégtételt, megelégtítést

⁹²⁵ kielégítést, kiegyenlítést

⁹²⁶ malmával

jószágot illeti mellette lenni és őkegyelmét oltalmazni. Hetedszer: Ezen jószágot az asszony Farsang keddig mindenestől bírhasa, az után mindjárt tartozék kezünkhöz adni authentica persona⁹²⁷ előtt úgy, hogy se molnákhöz, se korcsomákhoz,⁹²⁸ se vámhoz, se jobbágyok adójához vagy szolgálatukhoz és semminemű jövedelemhez semmi köze ne legyen, hanem az őkegyelme ott lévő portékáját és holvalóját azon jobbágyokkal Húsvétig elvitetjük. Melynek nagyobb bizonyására adtuk és levelünket pecsétünkkel és kezünk írásával megerősítvén. Actum in Nostra Újvár⁹²⁹, die decima tertia Februarii anno Millesimo sexcentesimo quinquagesimo sexto.

⁹²⁷ hiteles személy

⁹²⁸ kocsmához

⁹²⁹ Németújvár (Burgenland, Ausztria)

4. sz.

MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. Nr. 45. Fol. 125. Vö. MNL OL P 1322. A herceg Batthyány család lt. Körмени Központi Igazgatóság. Missilis fogalmazványok. Nr. 223.

Batthyány (I.) Ádám levélfogalmazványa Keczer Jánoshoz. Körмени, 1651. szeptember 5.

Címzés: Generose domine nobis observandissime. Salutem et nostri benevolens.

Szentgrótról megindulván, utunkban esett értésünkre Horvát János uramtól, hogy az szentgróti szabad legények vajdája, Keczer János uram alatt lévő katonánkat lováról leveretvén rútul bánatott vele, amely dolog, ha ott tudásunkra lett volna, abban bizonyos lehetett volna az lélek beste kurafiak, hogy vérrel verettem volna ki szolgánknak mód nélkül való megverettetését. És ennek utána sem megyek el vele, bizonyosak legyenek benne, noha nem vagyunk földesuruk Szentgrótnak, hanem generálisuk, de megtanítjuk az ilyen rossz embertelenségekért, és megmutatjuk nekik kivel legyen közök. S mint kellessék olyan rossz embereknek szolgáinkat megháborgatni, akit az vajda jól tud ki legyen. Kegyelmed mindjárt azon legényt fogattattassa meg és küldje kezünkhöz, s valamint életét és tisztességét szereti kegyelmed ezt el se mulassa, mert ha föl nem küldi, másokat fogattatunk meg az szentgrótiak közül, és az büntelenek adóznak meg az bünösért. Isten éltesse kegyelmedet. Datum ex arce nostra Körмени, die 5. September anno 1651.

5. sz.

MNL OL P 1315. A herceg Batthyány család lt. Batthyány I. Ádám iratai. Másolati könyv/b. Nr. 128. Közlés: J. Újváry, 2013. 44-45.

Az szentgróti kapitánynak mihez kellessék magát alkalmaztatni némely dolgokban, az adatott ki mi tőlünk, Gróf Batthyány Ádámtól.

1. Elsőben, hogy az őfelsége szolgálói, akik az őfelsége lagistromban⁹³⁰ vannak, azoknak parancsoljon és az maga földén való szabad legényeknek, az kit őriznek [annak] földén való szabad legényekhez semmi közét ne ártsa, és semmi úttal őket ne háborgassa. Hanem, ha kik közülük, úgy mint az szabad legények közül vagy lopó, vagy embert öl, vagy csatára megyen parancsolat kívül, avagy valami egyéb más vétekben találtatik, az mely az kapitánynak nehézségére vagyon avagy ellenére volna, találja meg az földesurát annak az szabad legénynek, és az törvény szerint megbüntesse. Hol pedig meg nem büntetné, főgenerális urunkat találja meg, és őnagysága módot talál annak büntetésére. Annak kívül pedig senkinek földére avagy szabad legényére hatalmasul ne küldjön, az mint annak előtte való eleik között is szokás és rend volt, az mindenben megtartsa, és inviolabiliter⁹³¹.
2. Ha az őfelsége szolgálja, akinek neve az őfelsége lagistromban vagyon valamit azt, akárki földén lakják az, az kapitány hadra küldhessen és megfoghassa, törvényt látván reája, megis büntethesse.
3. Ha mi oly bizonyos hír occurál⁹³² avagy szükség kívánja, avagy töröknek vár alatt való létele találkozik, strázsa állás avagy vár őrzés, avagy török után való menés kívántaték, és valamely földesúrnak földén való szabad legény hátra vonná magát az közönséges jónak végben vitéléből és nem akarna egyet az többivel érteni avagy előállni, az kapitánynak szabadsága legyen megbüntetni.

Mikor kimegyen az kapitány, az kulcsokat és az végháznak commendáját⁹³³ vajdára avagy hadnagyára bizza, ha azok betegség avagy más ok miatt impediáltatnék,⁹³⁴ ügyis

⁹³⁰ regisztromban, lajstromban

⁹³¹ sérthetetlen maradjon

⁹³² jelentkezik

⁹³³ irányítását

⁹³⁴ meggátol, megakadályoz

őfelsége hites emberséges szolgájára bízza, különbet se cselekedjék. Az kapu felnyitásnak és betételének jele és bizonyos órája legyen, hanem ha valami nagy bizonyos okért azt megelőzni avagy tovább tartóztatni, de azt senki privatim⁹³⁵ bosszúságért ne legyen.

⁹³⁵ csak magányosan, magától

6. sz.

MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Acta Antiqua, Alm. III. Lad. 7. 203.
cím Nr. 7.

Az (szentgróti) szőlőhegyeknek igazsága

Minden hegyen más más hites hegymester vagyon, tizenkét esküdtekkel együtt. Minden esztendőben Szent Máttyás napja tájban helységbeli törvények szolgáltatnak, minden szőlős embernek compareálni⁹³⁶ kell. Ott akinek mi törvénye vagyon, prókátorával futja igazságát, akár szőlőt pereljenek, akár más vétkes embert szőlői veszteségéig megbüntethetnek. Aki szőlőjét veszti el nagy vétke miatt, az Úrnak ítélik az szőlőit törvényesen. Aki kisebb vétek miatt, annak az módja szerint huszonnégy forinton marad, ennek négy forintja az helységé, husza az Úré. Aki ennél is kisebb dolog, négy forinton marad, ennek százharminc három pénze a helységé, a többi pedig a várbéli gondviselőé. Aki a legkisebb dolog, azért csak a helység ellen marad százharminc három pénzen. Aki pedig helységbeli szőlősemler, a helységben nem compareál, toties quoties⁹³⁷ convintáltassék⁹³⁸ tizenkét pénzen, ha esküdt ember, az huszonnégy pénzen.

⁹³⁶ jelen kell lenni

⁹³⁷ ahányszor, annyiszor

⁹³⁸ meggyőzzék, megbizonyítottassék

MNL OL P 1313. A herceg Batthyány család lt. Török iratok. Nr. 415.

**A törökök 1663 és 1681 közti, Szentgrót környéki pusztításait tartalmazó összeírás.
1681. április 20.**

Mi Ropoli István Zala vármegyének egyik vicebírája, és Szentbenedeki Tamás, ugyan ezen Zala vármegyének esküdtje ültünk le Szentgróton, Zala vármegyében levőben Szentbenedeki Tamás házánál, az méltóságos gróf Batthyány Kristóf főgenerális urunk önnagysága, nemzetes, vitézlő Jakab Pál szentgróti kapitány urunknak küldött parancsolatjából minémű punctumok szerint, hogy inkvisitio legyen, az mely így rend szerint következik.

1. Mennyi faluk pusztultak meg a török miatt tizenhatszáz esztendő elfolyása alatt az szentgróti végvár körül.

Szentgrót városa, Udvarnok, Sénye, Szentmihály, Himfa, Alsó-Csáford, Felső-Csáford, Fényesháza, Aranyod, Zalaszeg, Zalaszentpéter, Erenye, Mihályfa, Kisgörbő, Eötvös, Barba, Tekenye, Tölyvár, Szalapa.

2. Hogy az megírt 18 esztendő alatt mennyi és micsoda csatákat és excursiókat⁹³⁹ tettek legyen az törökök.

Pécsi Pribék Bence fejevári törökökkel várunk alá jövének a békekességben, tolvaj módon a réteinkről vitt el hat jó paripát, in anno 1673.

Ugyanazon esztendőben, azon pribék kanizsai törökökkel várunk alá jövének, akkor is jó öt paripát vitt el.

Ugyan azon esztendőben, azon pribék több törökökkel együtt a Zalán várunk mellett által menvén, egy paripát vitt el és egy emberünket.

Item in anno 1677. Ugyanazon pribék, két rabot fogott Sümegnél és várunk mellett által vitte volna, melyet észre vettük utánuk menvén, az itt való szentgróti katonák mind az 7 rabot vissza vonták tőle.

Item in anno 1678. Ugyanazon pribék itt az Sz[entgróti] réteken több törökökkel együtt 46 ökrünket elvett.

⁹³⁹ portyákat

Item in anno 1677. Kanizsai törökök 16 avagy 17 zászlóval várunk alá jöven, a híd előtt két gyermekünket elfogták, melyek most is oda vannak.

Item azon kanizsaiak várunk alá jöven közel másfél ezren, mezeinket és szőlőhegyeinket megfutották, kárt is tettek.

In anno 1679. Ugyan azon kanizsai törökök várunk alá jöven kőszegi igaz járodbelieket(?) fölverték a vár hídja előtt, külső emelcsónél.

In anno 1680. Szent Mihály nap tájban a szőlő hegyünket kanizsai törökök megütven, négy emberünket levágták, azokat észre vettük, utánuk menven ez itt való szentgróti katonák egy törököt közül[ük] kihoztak.

Ugyan ezen esztendőben Zala mellett, szentpéteri malmot megütven, azon kanizsaiak két hódolt emberünket elvitték, melyek most is oda vannak.

Item in anno 1670. Udvarnok nevű faluból két hódolt emberünket elvitték azon kanizsaiak, melyek sarcon szabadultak.

In anno 1680. A szüret tájban, Szentgrót városi hegyet azon kanizsaiak megütven, egy emberünket levágták, az egyiket elevenen vitték.

Item ugyan akkorban kanizsaiak felesen várunk alá jöven, sok számú marháinkat elő vették, mily marháinkat a Zala mentében nyertünk vissza tőlük.

In anno 1681. Szent Mátyás napján azon kanizsai törökök várunk alá jöven, a dandárt Csány nevű pusztánál hagyván, akkor is egy emberünket levágták, az egyiket elevenen vitték el.

Item ugyan ezen esztendőben kanizsaiak a Zalán által jöven Kisgörbő nevű falut megrablották, három emberünket levágták, az egyiket elevenen vitték el.

Item ugyan ezen esztendőben Gyümölcsoltó Boldogasszony nap tájban, azon kanizsaiak a Zalán fölül rablani menven, öt rabot fogtak. Azokat észre vevén, utánuk menven, szentgróti katonák azon keresztény rabokat vissza nyerték, és a törökökben hármat és tizenöt lovat [zsákmányoltak], az kik törököké voltak.

3. Hogy az megírt 18 esztendő alatt ezen szentgróti vég helyből mennyi ember veszett fogva avagy levágva, és micsoda helyen s miképpen.

Anno 1667. Kis Mihók nevű hajdút másodmagával Böhönye nevű faluban kanizsaiak levágták. Ugyan azon esztendőben Kiskomárom városára menven Móri Ferenc, melyet igaz útjában levágtak.

Anno 1668. Kerceligetesi István alá menven Sásd nevű tartományba az atyafiak látogatására és némi nemű adósságának megvitelére, Dombóiak igaz útjában reá ütven,

másodmagával vágta le, és tizenhét lovakat vontak el tőlük. A többi társai gyalog szaladtak el.

Ugyan azon esztendőben Horváth Mátyás nevű katona másodmagával menván Zalavár felé, kanizsaiak rájuk akadván, Zalaszentgyörgy várnál levágták őket.

Anno 1670. Békefai András és Hamza Mihály Balatonszegbe⁹⁴⁰ menván hatod magukkal Győri szentmártoni⁹⁴¹ apáturak számára királyi dézsmának szedésére, melyeket igaz útjukban a kanizsai törökök levágtak.

Ugyan azon esztendőben Fodor János nevű hajdú alá menván Szentbenedekre⁹⁴² és Csökölybe az atyafiak látogatására, tisztviselőktől bizonyos levél lévén náluk, melyekben kaposiak levágtak négyet.

Ugyan azon esztendőben Kis Gergely nevű, negyedmagával alá menván, semmi latorságot nem cselekedván, pécsi törökök levágták őket Szentkatalinánál.⁹⁴³

Ugyan azon esztendőben Kapusi Balázst és Turi Andrást Balaton mellett Boglárnál koppányi törökök levágták.

Anno 1672. Győri Mihókot másodmagával Helesfánál pécsi törökök levágták, senkire nem támadván, sem senkinek semmit nem vétvén.

Anno 1674. Bajomi György alá menván pusztá[t] kerülni, másodmagával vágta le.

Anno 1675. Pethő László uram öngysága küldvén a Bakonyba, Szentpéter nevű pusztát kerülni, fejeváriak és palotaiak azon katonákra akadván, kilencet kit levágtak, kit elevenen fogtak az itt való szentgrótiakkal.

Anno 1676. Majsai Ádám nevű hajdú Révkomáromba menván bátyjának látogatására, esztergomiak igaz útjában megfogták, sarcon kényszerítették szabadulni.

Anno 1677. Szenyéri Vincét Kapornak táján a kanizsaiak levágták. Ugyan azon esztendőben Csány nevű pusztánál a Zala mellett hat hajdút vágta le [a] kanizsaiak.

Anno 1679. Fejevári törökök Szendén két katonát igaz útjukban fölverték, az egyiket levágták, a másikat elevenen fogták.

Anno 1681. Húshagyó után négy mesterlegény menván Horvátországra az atyafiak látogatására, kanizsaiak Tormaföldénél elfogták [őket].

4. Hogy mennyi és micsoda rendbéli törökök legyenek az itt való szentgróti végházban rabságban, és micsoda harcokon estenek el rabbá.

⁹⁴⁰ Nászseg, egykori település (Somogy megye)

⁹⁴¹ pannonhalmi

⁹⁴² Kaposszentbenedek, ma Bárdudvarnok része (Somogy megye)

⁹⁴³ ma Szentkatalin (Baranya megye)

Vagyon kanizsai török rab 4. Az egyik Szentbenedeki Gergelyé, a másik rab egy Hosszúfalui asszonyé. Az ura vagyon fogva Kanizsán, annak szabadulására fejében vette meg. A harmadik és negyedik Borbély Miklósé, ezek mind azon szegény legények. Kiki ugyan csordás, kanizsai mezőről hozták el őket.

Item kaposi négy. Az első Mészáros Jánosé és Patyi Andrásé. A második Töröckei Palkóé és Újlaki Andrásé. A harmadik Nagy Ferenc vicegenerális uramé. A negyedik Jakab Pál, itt való kapitány uramé. Keszthelyiektől vette meg őkegyelme, ezek is mind azon szegény legények. Pécsi vagyon rác 3. Szentbenedeki Tamásé és Borbély Miklósé.

Item érdi vagyon egy, Patyi Andrásé és Forintos Jánosé.

Item pesti vagyon egy, türjei vajdáé, azt vázsonyi harckor fogták meg, mikor Tapolcát megrablották a törökök. Actum Szentgrót, die 20. Aprilis 1681.

Coram me Stephano Ropoly, Vice Judlium Comitatus Zaladiensis.

Coram me Thoma SzentBenedeki, Jurato Assessore Zaladiensi.

Coram me Michaele Petánczi, Judice Szentgrotiensi.

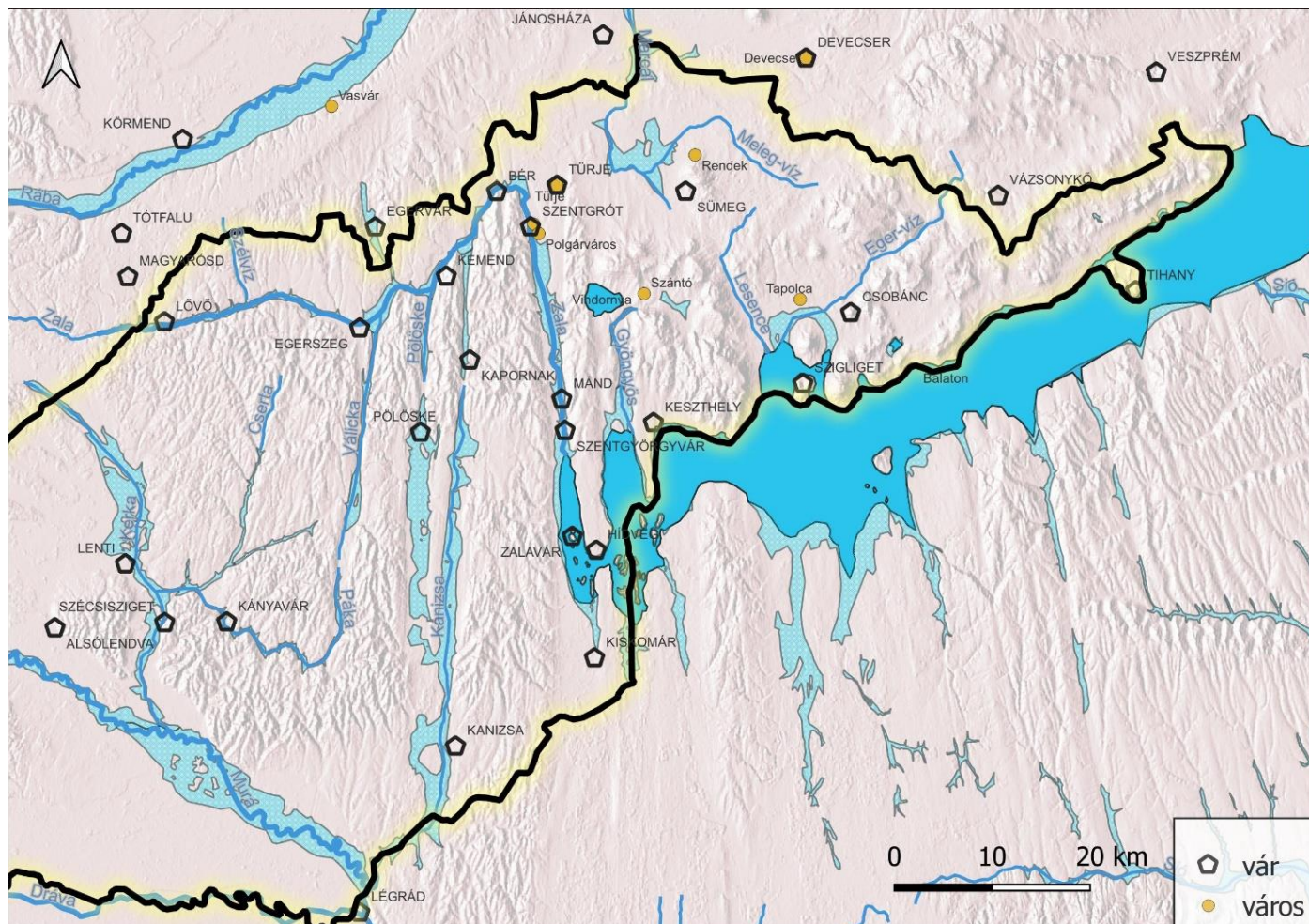
XII. Mellékletek

Mellékletek jegyzéke

1. A Kanizsa ellen vetett végvidék a XVII. század közepén
2. Szentgrót tartománya a XVII. században
3. Szentgrót vára 1639 körül - Johannes Ledentu tollrajza
(Johannes Ledentu: Confinia regni Hungariae, 1639. ÖNB Cod. 8622. Nr. 38-39.
Ugyanezt lásd: MOL Filmtár X 916 H 268. sz. síkfilm)
4. Szentgrót vára 1686-ban - Gaspar Bouttats metszete
(Peeters, Jacob: Korte Beschryvinghe, Ende Aen-Wysinghe der Plaetsen in desfn
Boeck, met hunnen teghenwoordigen Standt, pertinentelijck uytghebeldt, in
Oostenryck. Antwerpen, 1686. Napjainkban az amszterdami Rijks Museum
gyűjteményében tekinthető meg. - Gezicht op Zalaszentgrót, Gaspar Bouttats, 1686. -
<https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-1954-377>)
5. Szentgrót vára 1665-ben - Lucas Schnitzer metszete (Csorba, 2012. 26.)
6. Szentgrót prezídium településszerkezete
7. Szentgrót mezőváros és Polgárváros az I. katonai felmérésen
(Magyarország [B IX a. 527.] Első Katonai Felmérés (1763–1787))
8. A Hagymási család leszármazási rendje a XVI–XVII. században
9. A Batthyány család leszármazási rendje a XVII. században
10. A Szentgróton birtokos Batthyányak portréi
11. Szentgrót várának királyi kinevezést nyert kapitányai hivatalviselésük évkörével
12. A Kanizsa ellen vetett végházak királyi helyőrségeinek keretlétszámai a XVII. század
első felében
13. Szentgrót királyi helyőrségének keretlétszámai a XVII. században

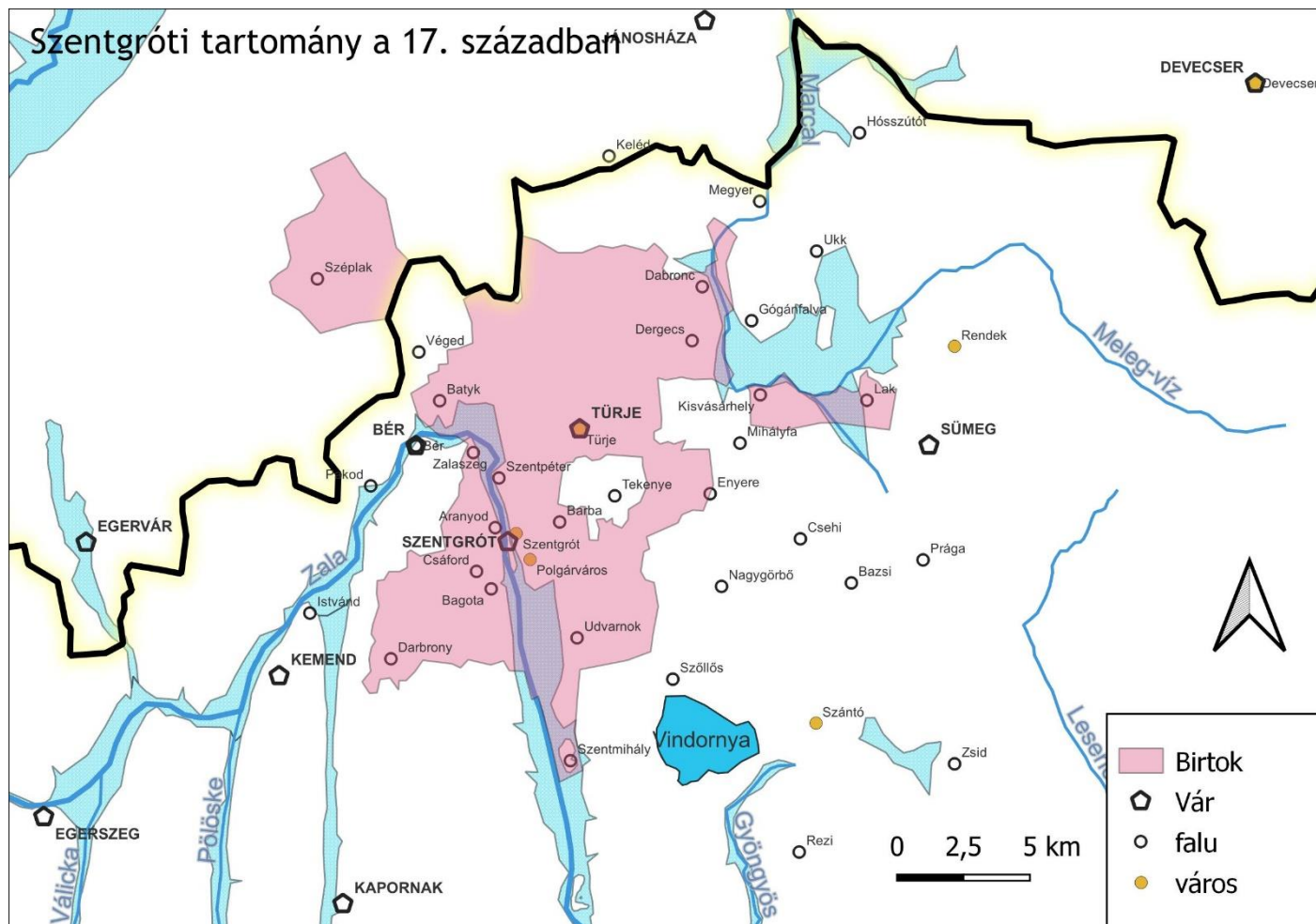
1. számú melléklet

A Kanizsa ellen vetett végvidék a XVII. század közepén

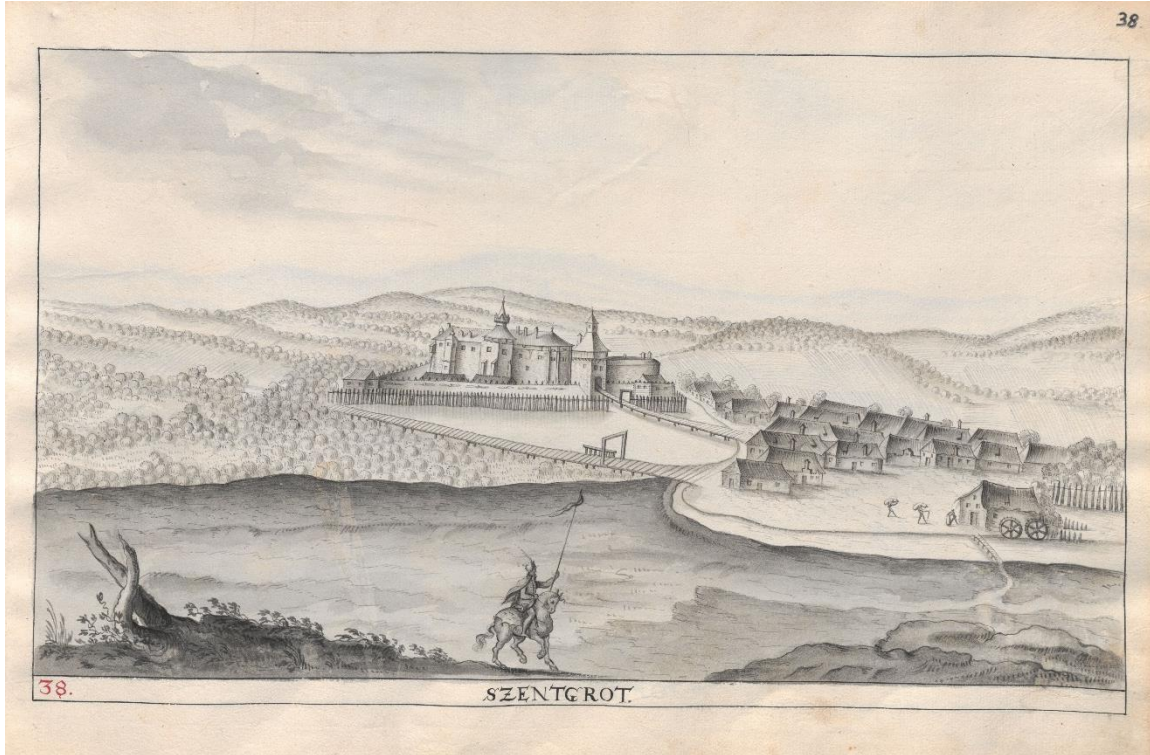
2. számú melléklet

Szentgrót tartománya a XVII. században

3. számú melléklet

Szentgrót vára 1639 körül (Johannes Ledentu tollrajza)

4. számú melléklet

Szentgrót vára 1686-ban (Gaspar Bouttats metszete)

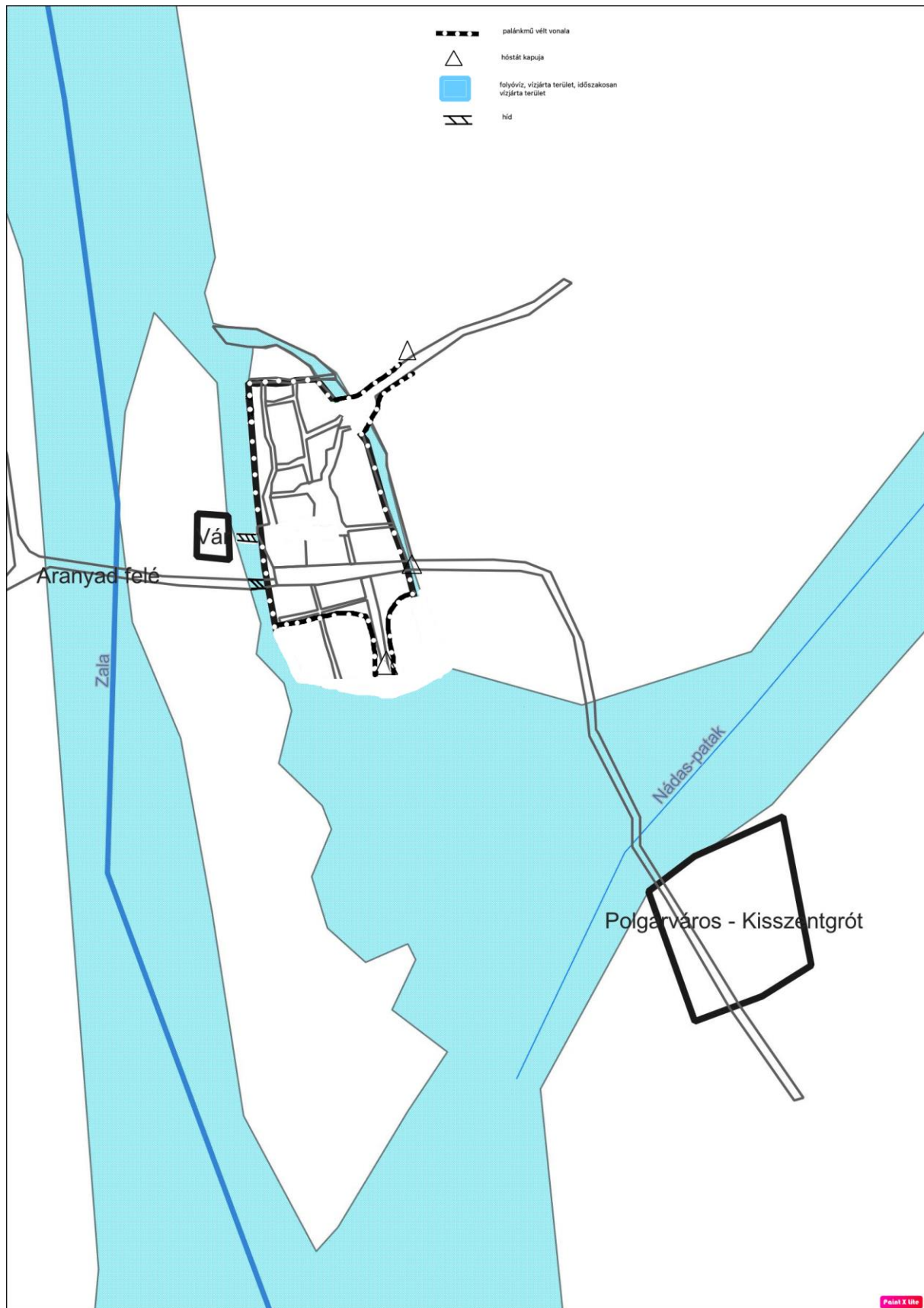

5. számú melléklet

Szentgrót vára 1665-ben (Lucas Schnitzer metszete)

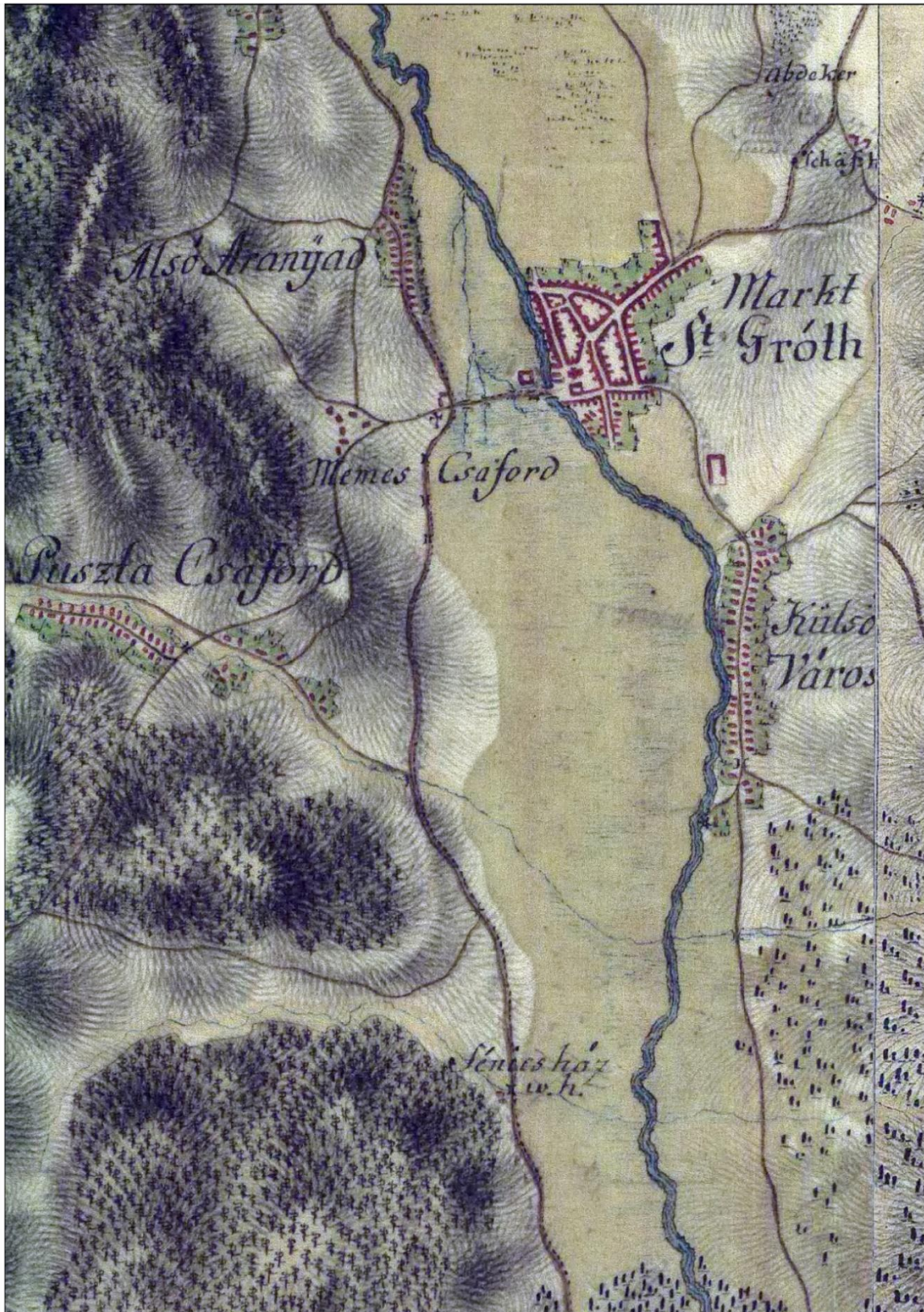

6. számú melléklet
Szentgrót prezídium településszerkezete

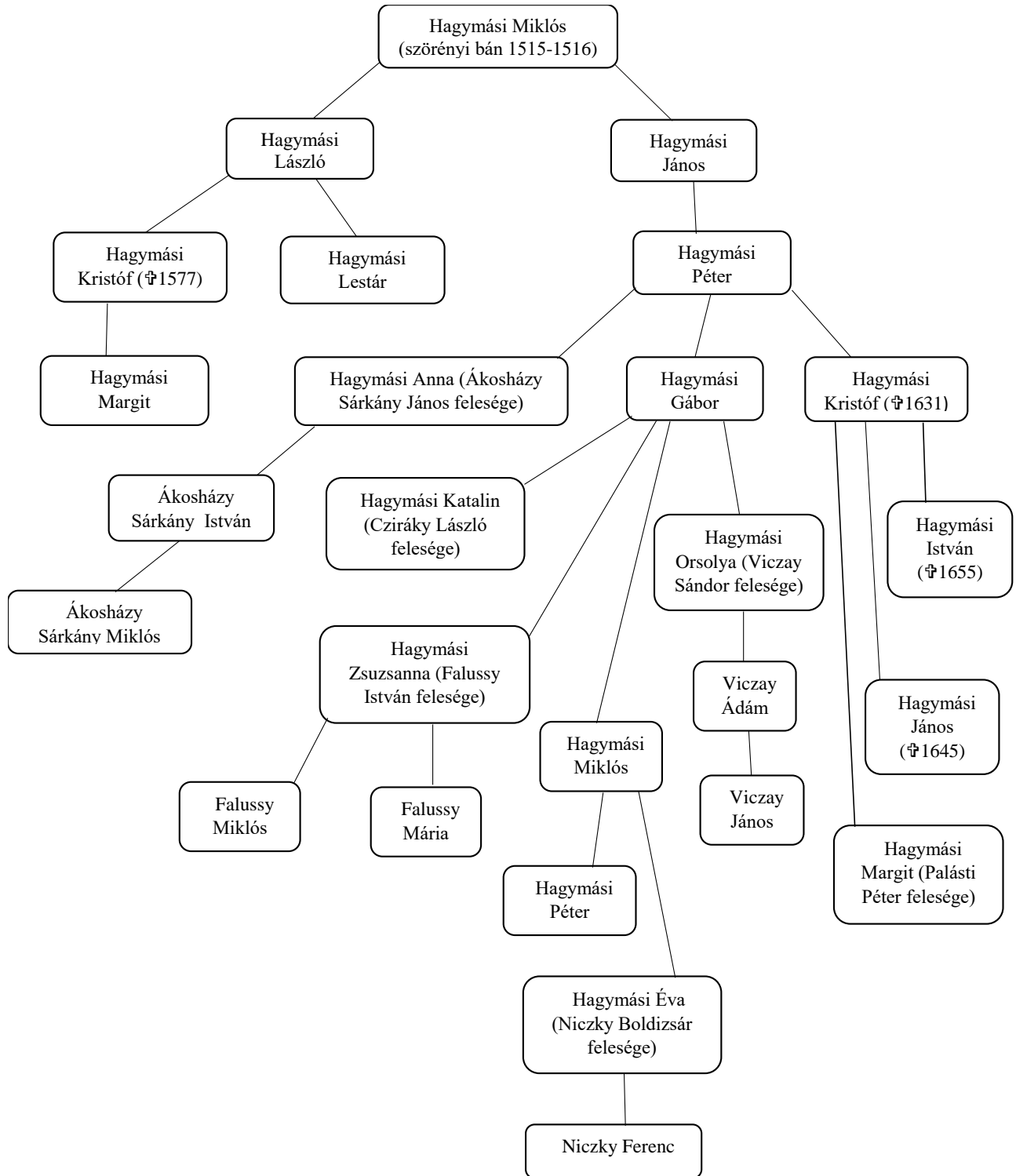
7. számú melléklet

Szentgrót mezőváros és Polgárváros az I. katonai felmérésen

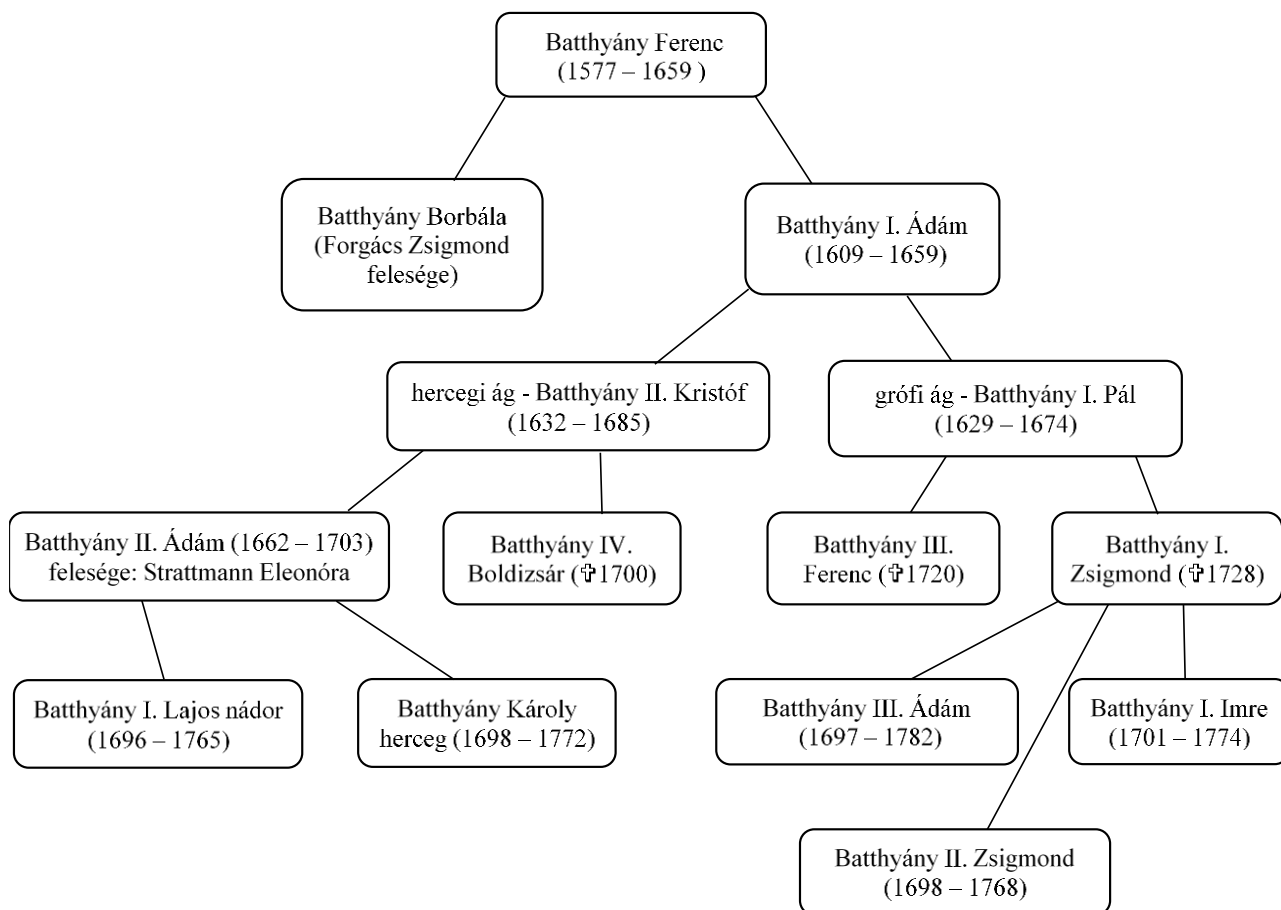
8. számú melléklet

A Hagymási család leszármazási rendje a XVI – XVII. században

9. számú melléklet

A Batthyány család leszármazási rendje a XVII. században

10. számú melléklet

Szentgróton birtokos Batthyányak portréi

Batthyány (I.) Ádám

Batthyány (I.) Pál

Batthyány (II.) Kristóf

Batthyány (II.) Ádám

Batthyány – Strattmann Eleonóra

11. számú melléklet

Szentgrót várának királyi kinevezést nyert kapitányai hivatalviselésük évkörével

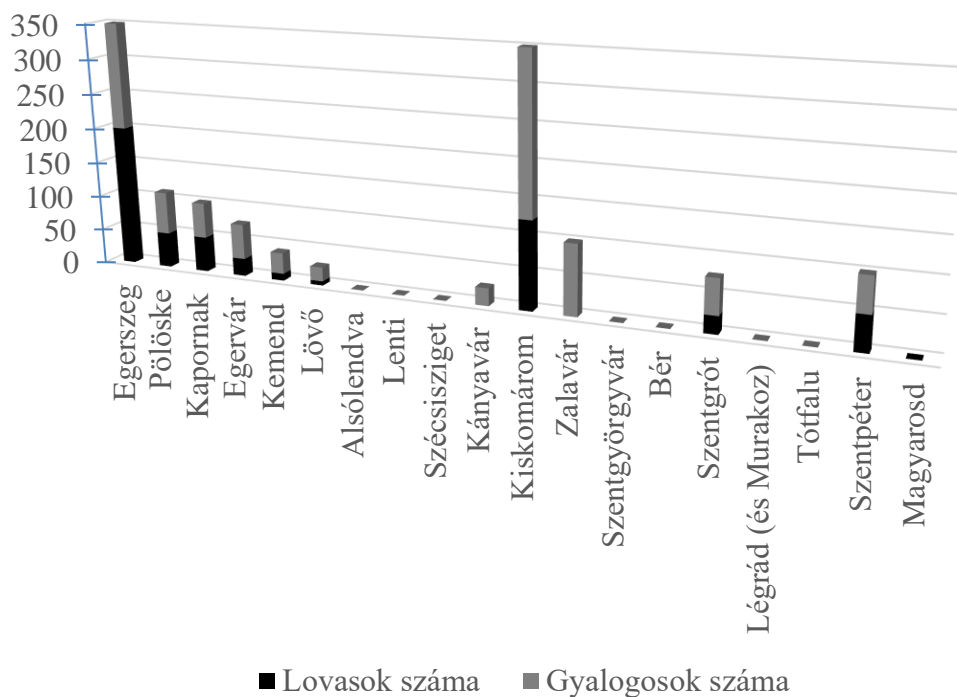
<i>Kapitány neve</i>	<i>Hivatalviselés ideje</i>
<i>Hagymási Miklós</i>	? – 1621
<i>Hagymási Kristóf</i>	1621 – 1631
<i>Hagymási István</i>	1631 – 1654
<i>Szecsődi István</i>	1654 – 1658
<i>Batthyány Pál</i>	1659/63 – 1674
<i>Nagy Ferenc</i>	1675 – 1681
<i>Jakab Pál</i>	1681? – 1684?
<i>Drivodelics Ferenc</i>	1684 – 1687

12. számú melléklet

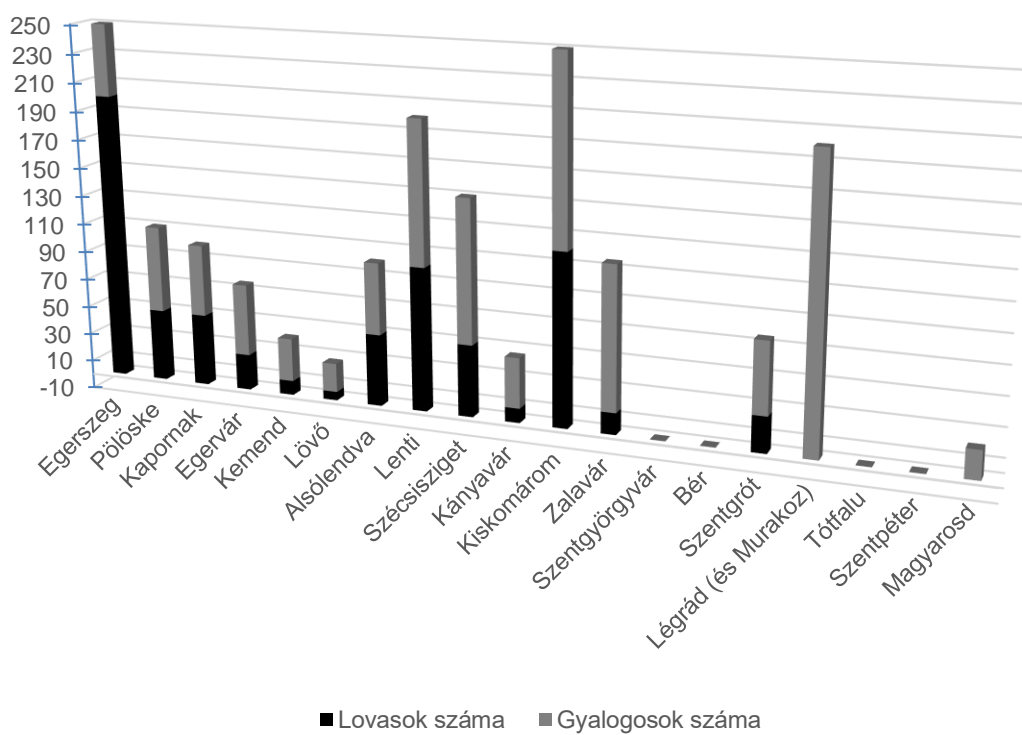
A Kanizsa ellen vetett végházak királyi helyőrségeinek keretlétszámai
a XVII. század első felében

Létszámviszonyok	Lovasok létszáma	Gyalogosok létszáma	Lovasok létszáma	Gyalogosok létszáma	Lovasok létszáma	Gyalogosok létszáma
	Év					
Végház neve	1621		1639-40		1649	
Egerszeg	200	150	200	150	200	150
Pölöske	50	60	50	60	50	60
Kapornak	50	50	50	50	50	50
Egervár	25	50	25	50	25	50
Kemend	10	30	10	30	10	30
Lövő	6	20	6	20	6	20
Alsólendva	-	-	50	50	50	50
Lenti	-	-	100	100	100	100
Szécsisziget	-	-	50	100	50	100
Kányavár	-	25	10	35	-	50
Kiskomárom	125	300	120	240	150	240
Zalavár	-	100	15	100	15	100
Szentgyörgyvár	-	-	-	-	5	42
Bér	-	-	-	-	6	20
Szentgrót	25	50	25	50	25	50
Légrád (és Muraköz)	-	-	-	200	100	400
Tótfalu	-	-	-	-	2	8
Szentpéter	50	50	-	-	-	-
Magyarosd	-	-	-	20	-	20

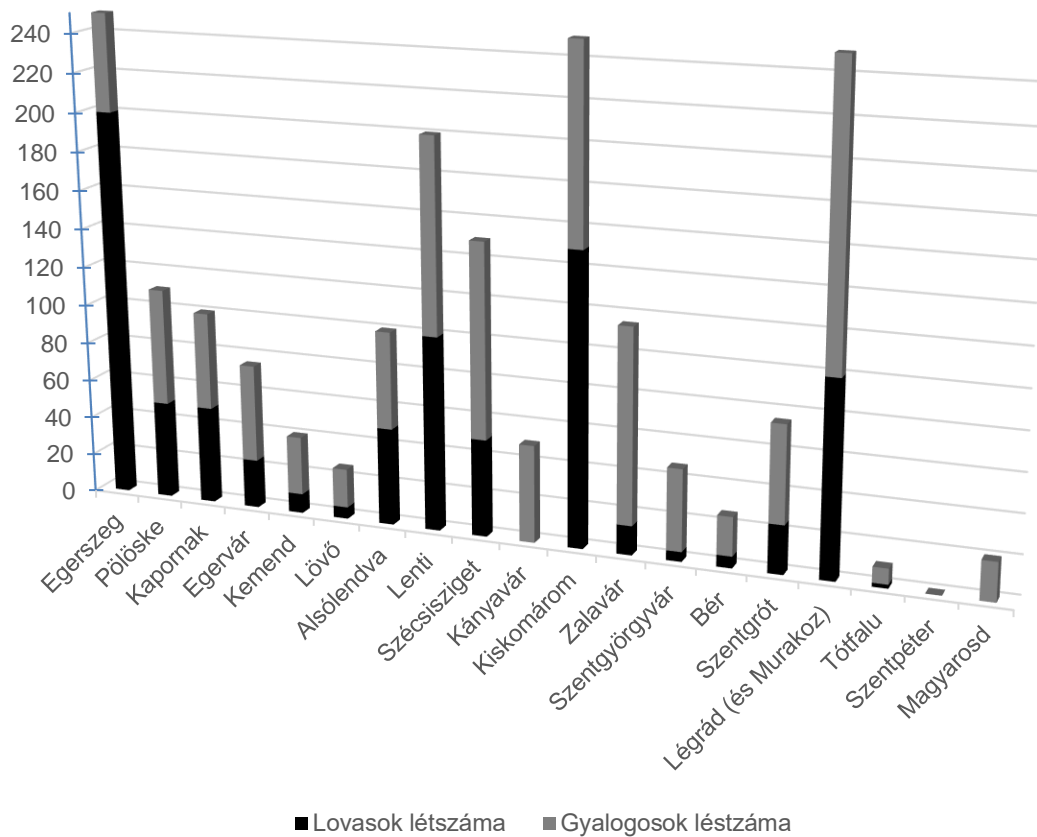
A Kanizsa ellen vetett végházak királyi helyőrségeinek létszámviszonyai 1621-ben

A Kanizsa ellen vetett végházak királyi helyőrségeinek keretlétszámái 1639-40-ben

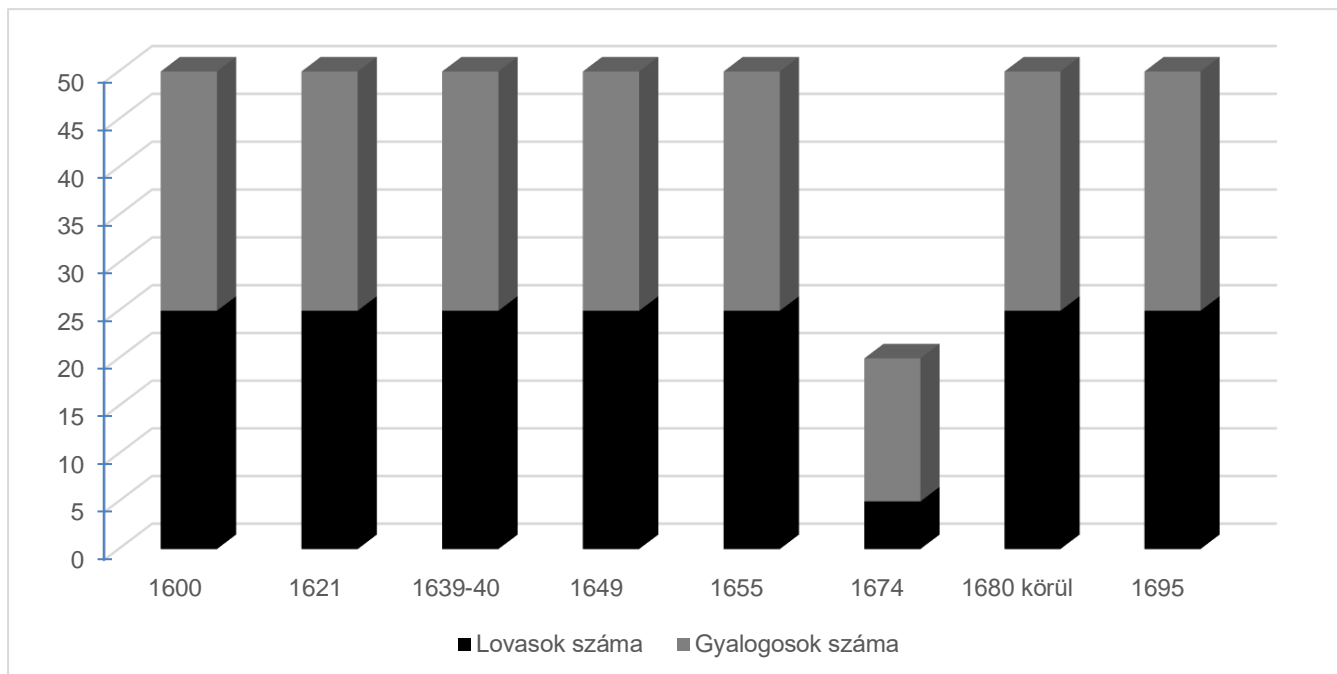

A Kanizsa ellen vetett végházak királyi helyőrségeinek keretlétszámai 1649-ben

13. számú melléklet

Szentgrót királyi helyőrségének keretlétszámai a XVII. században

Doktori értekezés benyújtása és nyilatkozat a dolgozat eredetiségéről

Alulírott

név: Baráth Zsolt

születési név: Baráth Zsolt

anyja neve: Borhi Beáta Erzsébet

születési hely, idő: Celldömölk, 1988.06.29

„Szentgrót végvárváros a XVII. században” című doktori értekezésemet

a mai napon benyújtom a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola „A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak 900-1800” Középkori és Koraújkori Doktori Programjához fokozatszerzés céljából.

Témavezető neve: Dr. habil Végh Ferenc

Egyúttal nyilatkozom, hogy jelen eljárás során benyújtott doktori értekezésemet

- korábban más doktori iskolába (sem hazai, sem külföldi egyetemen) nem nyújtottam be,
- fokozatszerzési eljárásra jelentkezésemet két éven belül nem utasították el,
- az elmúlt két esztendőben nem volt sikertelen doktori eljárásom,
- öt éven belül doktori fokozatom visszavonására nem került sor,
- értekezésem önálló munka, más szellemi alkotását sajátomként nem mutattam be, az irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek, az értekezés elkészítésénél hamis vagy hamisított adatokat nem használtam.

Dátum: Pécs, 2022. augusztus 18.

.....
doktorvárományos/doktorjelölt
aláírása

A kari hivatal/doktori iskola igazolása

A fent megadott címmel készült doktori dolgozatot átvettem

Pécs, év hónap nap.

.....
doktori ügyintéző aláírása

Témavezetői nyilatkozat doktori dolgozat benyújtásához

Alulírott Dr. habil Végh Ferenc (oktatási azonosító: 71526225553) nyilatkozom, hogy

Baráth Zsolt:

„Szentgrót végvárváros a XVII. században”

című doktori értekezését megismertem, nyilvános vitára bocsátását támogatom.

Dátum: Pécs, 2022. augusztus 18.

.....
témavezető aláírása